

РУСКА ПИСЬМЕННІСТЬ

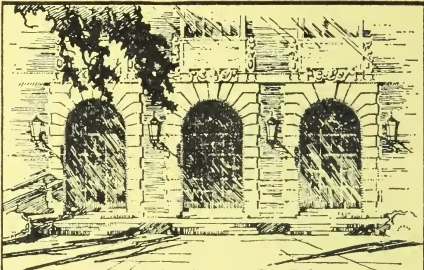
V, 1.

Т В О Р И

Тараса Шевченка

Том перший

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

891.79

S55

I1907

v.1

РУСКА ПИСЬМЕННІСТЬ.

V, 1.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИ КОЧАН
ЗДА

ТВОРИ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Том перший.

Виданє товариства „Просьвіта“.

У ЛЬВОВІ, 1907.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Бедварського.

Друковано 5000 примірників.

Ціна оправного примірника 1 корона, в красній оправі
1¹/₂ корони.

891.79

555

I 1907

v. 1

ПЕРЕДМОВА.

Перед 5 роками я видав накладом товариства »Просвіта« збірник поезій Шевченка в однім томі. Се було на той час найповнійше і найпоправнійше видане, а ріжнило ся від попередних особливо тим, що додані в нїм були нові поезії та більші і менші частини поезій, що текст в багато місцях був поправлений, та що поправлена була також або доповнена хронольоґія. Але я таки зазначив в передмові, що і се видане має ще немало хиб: прогалини не всі виповнені, текст не всюди поправлений, хронольоґія не все впевнена. Сї хиби походили найбільше з недостатку матеріялів; длятого я висказав бажане, щоби збирано дальше матеріяли до повного і поправного виданя.

Та зразу я тільки сам таким збиранем займав ся, я й зладив з півтора сотки дальших поправок в текстї. Потім заняв ся сим ще п. Микола Кр—ський, та й поробив і оголосив (в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка LV, 1—28) багато заміток, межи котрими є чимало й удачних. Але се все причинило ся тільки до поправленя тексту, а не до заповнення прогалин або до усталеня хронольоґії.

Аж рік тому удало ся видобути з архиву Департамента Поліції (т. зв. III-ого Отдѣленія) в Петербурзі три зшитки поезій, які забрано Шев-

ченкови при єго арештованю 5. (17.) цвѣтня 1847. Межи ними знайшли ся повний текст »Івана Гуса« і 4 доси незнані вірші. Крім того стали більше доступними багато инших матеріялів, автографи Шевченка або добрі копії, переховуючі ся у редактора »Кіевск-ої Старин-и«, в музею ім. В. Терновского в Чернигові і в деяких инших місцях. На основі сих всіх матеріялів зладив п. В. Доманицький нове виданє »Кобзаря« Шевченка (в Петербурзі 1907.), для Россії просто епохальне, бо перше цілком повне, без найменших пропусків цензурних, але й для заграниці дуже важне тим, що в нїм знов додані деякі нові поезії і частини поезій, що заповнені деякі прогалини, що декуди поправлений текст і що майже вже цілком впевнена хронольоґія.

Тож коли в »Рускій Письменности« прийшла тепер черга на виданє творів Шевченка, я натурально покористав ся всіми новими матеріялами. Однакож отсе виданє ріжнить ся досить значно від виданя п. Доманицького не тільки своїм далеко богатшим змістом, але також инакшим укладом та нераз і відмінним текстом. Я не можу згодити ся на чисто хронольоґічний порядок, на поміщуване всяких творів всуміш, без огляду на обєм і зміст. Длятого я в першім моїм виданю поділив поезії на пять відділів, після обему і змісту. Тепер роблю, щоби їх занадто не розбивати, лише три відділи, а в кождім держу ся порядку хронольоґічного, з дуже малими виемками. Що до тексту, то є у мене досить багато відмін, котрі основують ся будьто на невикористаних п. Доманицьким матеріялах, будь на инакшій оцінюваню матеріялів, будь на моїх догадках. А до догадок уважаю себе тим більше управненим, що деякі мої

давнійші догадки приймили і п. Кр—ський і п. Доманицький, а деякі навіть оправдали ся пізнійше знайденими матеріялами. Наконець що до хронології, то тут вже спускаю ся майже цілком на п. Доманицького.

Вправді й отсе видане, хотя так значно доповнене і поправлене, не єсть ще ані цілком повне ані цілком вірне. Лишили ся такої деякі дрібніші прогалини, а в текстї є ще деякі очевидні помилки. Але се вже тільки дрібниці. Може і тут дасть ся з часом ще дещо поправити та доповнити, а наразї можна вдоволити ся й таким, яке є.

Замість подавати житєпись Шевченка, я поміщую, в перекладї з російського, єго автобіографію (Письмо до редактора «Народного Чтенія»), споминки дитинних літ з повісти «Княгиня» і автобіографічну повість «Артист» (Художникъ), а в другім томі будуть поміщені «Записки» («Журналъ»), щоби познакомити ширшу публіку і з російськими творами поета. Для доповнення біографії подаю «Найважнійші дати з життя Тараса Шевченка», які були поміщені в першім виданю.

У Львові 30. (17.) цвѣтня 1907.

Юл. Романчук.

Тарас Шевченко.

Найважніші дати з життя Тараса Шевченка.

I. 1814.—1829. Дитячий і хлопячий вік в рідній стороні.

Тарас Григорович [Грушівський-]Шевченко родився 25. (ст. ст.) лютого (9 марця н. ст.) 1814. в Моринцях, селі звенигородського повіту київської губернії, яко син селянина-кріпака. В осені р. 1815. [?] родина переносить ся до сусіднього села Кирилівки. Р. 1822. [?] початкова наука в дяківській школі. 1823.—1824.: смерть матери, дальша наука, друга женитьба вітця. 1825.: смерть вітця; Тарас стає школярем і робітником дяка. 1827. Тарас стає громадским пастухом овець, потім іде на службу до попа (1827.—1828.), буває в Києві, вкінці хоче йти на науку до сільського маляря

II. 1829.—1838. Парубочий вік в панській службі.

Р. 1829. управитель дібр Тарасового пана Енгельгардта бере Тараса яко кріпака до панської служби, зразу в пекарни а потім в покою. Тарас пробуває з своїм паном в Вільні, 1830. р. в Варшаві, де зачинає учити ся малярства, а від р. 1831. в Петербурзі, яко покоєвий козачок, від 1832. р. яко ученик декоративного маляря. 1836. р. познакомлює ся з Сошенком, учеником академії малярства, а через него відтак з поетом Гребінкою, секретарем академії Григоровичем і ин., та й старає ся о більшу свою просвіту. 22. цвітня 1838., заходом академічних малярів Брюлова і Венеціанова та російського поета Жуковського, викуплений на волю за 2500 рублів.

III. 1838.—1847. Шевченко на воли, маляр і поет.

Р. 1838. стає Шевченко учити ся малярства в академії красних штук в Петербурзі, а по-при тім і писати поезії. 1840. перше видане »Кобзаря« а 1841. »Гайдамаків«. 1843. на весні їде в Україну і вертає в осени до Петербурга. 1844., скінчивши академію з дипломом, їде в літі знов на Україну і там дістає посаду при археографічній комісії. Пробував в ріжних місцях, малюючи і складаючи поезії, аж 5. цвѣтня 1847., при переїзді з Чернигова до Києва, арештують его на Дніпрі, наслідком чийогось доносу, що він виступав ворожо против царя.

IV. 1847.—1857. Шевченко в неволи на засланю.

Перевезений до Петербурга зістає в арешті до 1. червня. По засудженю, за складанє революційних поезій, на засланє, яко простого салдата з з бороною писати і малювати, вивозять до Оренбурга. Відтак пробував в Орській кріпости; в маю 1848. вирушає на Аральське озеро, задля рисованя его краєвидів, з експедицією, що мала описати береги озера і збудовати там форт, а в осени 1849. вернув до Оренбурга. Там мав товариство засланих за політичні провини Поляків і більше волі, але 27. цвѣтня 1850., на донос поручника Ісаєва, що він против царского наказу ходить в цивільній одежи, пише вірші і малює, арештують его, а в вересни виряджають до Новопетровского форту над Каспійське море під острійний догляд. Там вже не відважує ся писати по українськи, і пише лише дещо по російськи. 2. мая 1857. дістає від царя Александра II. амністію, завдяки заходам гр. Толстих і и.

V 1857.—1861. Шевченко знов на воли на чужині.

Виїхавши 2. серпня 1857. з заслання, прибував до Нижнього Новгорода, де придержують его пів року, аж при кінци марта 1858. дістає ся до Петербурга. В цвѣтні 1859. їде на Україну, в вересни вертає до Петербурга. Хочє жени-ти ся і поселити ся над Дніпром. В липни 1860. сватає кріпачку Ликерію Полусмаківну, але в вересни розходить ся з нею. Від падолиста нездужає, а 26. лютого 1861. умирає. 26. цвѣтня тіло викопано і вивезено на Україну, а 6. мая похоронено в Каневі на горі над Дніпром.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

(Автобіографічні звістки.)

(ПЕРЕКЛАД З РОССІЙСКОГО.)

I. Письмо до редактора часописи „Народное Чтеніе“.

Я вповні спочуваю Вашому бажанню познакомити читателів »Народного Чтенія« з гісторією життя людей, що вибили ся своїми способностями й ділами з темної і безмовної юрби простого люду. Такі відомости, бачить ся мені, поведуть неодного до почуття своєї людської гідности, без котрого неможливі доспіхи суспільного розвитку в низших верствах людности Россії. Моя власна доля, виставлена в правдивім сьвітлі, могла би навести не тільки простого чоловіка, але і тих, у котрих простий нарід находить ся в повній за-висимости, на роздумованя глибокі і користні для обох сторон. Ось чому я зважую ся виявити перед сьвітом кілька смутних фактів з мого життя. Я бажав би виложити їх в такій повноті, в якій покійний С. Т. Аксаков виставив свої дитинні й молодечі літа, — тим більше, що гісторія мого життя становить часть гісторії моєї рідної сторони. Але я не маю сьмілости входити в усі подрібности. Се міг би зробити чоловік, котрий успокоїв ся внутрішню і успокоєний що до подібних собі

зовнішніми обставинами. На тепер можу для до-
годження вашому бажанню вчинити хиба тільки, що
виставлю вам в коротких словах фактичний хід
мого життя. Коли ви прочитаєте сї стрічки, то
чейже оправдаєте чуте, від котрого у мене сти-
скає ся серце і деревіє груди.

Я — син кріпацького селянина, Григорія
Шевченка. Родив ся 25. лютого 1814. р. в Ки-
рилівці, селі Звенигородского повіта Київської гу-
бернії, в маєтності одного дідича. Утративши
вітця і матір, в 8-ім році життя, притулив ся я
в школі у парафіяльного дяка яко школяр-попи-
хач. Сї школярі супротив дяків те саме, що
хлопці, віддані родителями або иншою властію на
науку до ремісників. Права майстра над ними не
мають ніяких означених границь: они — справ-
дішні раби его. Они мають безусловно викону-
вати всі домашні роботи і всякі можливі заба-
ганки самого господаря і его домівників. Лишаю
вашій уяві виставити собі, чого міг вимагати від
мене дяк — уважте, тяжкий п'яниця, — і що я
мусїв виповняти з невольничою покірністю, не
маючи на сьвітї ані одної істоти, котра би жу-
рила ся або могла би журити ся моїм положенем.
Все-ж таки я за два роки тяжкого життя в так
званій школі перейшов граматку [буквар], часло-
вець і наконєць псалтир. Під конєць моєї шкіль-
ної науки дяк посилав мене замість себе читати
псалтир по душах покійних кріпаків і був ласкав
платити мені за те для заохоти десяту копійку.
Моя поміч давала жорстокому мому учителеви
можність більше як перше віддавати ся улюбле-
ному свому ділу враз зі своїм приятелем Йоною
Лимарем, так що по повороті з молитвословної
праці я майже все заставляв їх обох п'яними як

ніч. Дяк мій обходив ся жорстоко не з самим тільки мною, але і з другими школярями, і ми всі ненавиділи его страшно. Безглузда его напастливість зробила нас супротив него лукавими і мстивими. Ми ошуковали его при всякій нагоді, яка трафила ся, і робили ему всякі можливі пакости. Сей перший деспот, на котрого я наткнувся в моім житю, впоїв в мене на ціле жите глибоку відразу і погорду до всякого насильства одного чоловіка над другим. Моє дитиняче серце було уражене сим виплідком деспотичних семінарій мільон разів, і я скінчив з ним так, як звичайно кінчать виведені з терпеливості безборонні люде, пімстою і утечею. Заставши его раз п'яним до безпам'яті, я ужив против него власне его оруже, різки, і наскільки стало дитинячих сил, відплатив ему за всі его лютости. Зі всього добра п'яниці дяка завсїгди здавала ся мені найціннійшою річю якась книжочка з кунштиками, с. е. гравірованими образками, правдоподібно найлихшої роботи. Я не вважав гріхом або не встояв против покуси украсти сю дорогоцінність, і нічу утік до місточка Лисянки.

Там я знайшов собі нового учителя в особі маляря-діякона, котрий, як я скоро переконав ся, дуже мало відрізняв ся своїми правилами і обичаями від мого першого учителя. Три дні я терпеливо таскав на гору ведрами воду з річки Тикича і розтирав на желізній блясі фарбу мідянку. На четвертий день нестало мені вже терпцю, і я утік в село Тарасівку до дяка-маляря, щб̄ вславив ся в околиці вимальованем великомученика Микити і Івана Воїна. До сего-то Апелельеса удав ся я з незмінним постановленем витерпіти всі проби, як я тогди гадав, нероздільні з наукою.

Я бажав горячо присвоїти собі его велику штуку хотьби в малесенькім степені. Та ба! Апелълес поглянув уважно на мою ліву руку і відмовив мені на-чисто. Він сказав мені, з гірким моїм смутком, що в мене нема здібности ні-до-чого, ані навіть до шевства або боднарства.

Стративши всяку надію статись коли-небудь хоч середнім малярем, вернув ся я з засмученим серцем в своє рідне село. Я мав на очах скромну долю, котрій однакож моя уява придавала якусь простодушну розкіш: я хотів статись, як виражає ся Гомер, пастирем стад непорочних, з тим, щоби, ходячи за громадскою чередою, читати свою любу крадену книжку з кунштниками. Але і се мені не удалось. Мому дідичеві, котрий що-іно наслідив маєток свого батька, потрібний був второпний хлопець, і обірваний школяр-волоцюга попав просто в дриліхову куртку, в такі самі шаравари і наконець — в покойові козачки.

Винайдене покойових козачків приналежить цивілізаторам Задніпряньскої України, Полякам; дідичі інших народностей переймали і переймають у них козачків, як вигадку безперечно розумну. В краю, колись козацкім, зробити козака підручним з самого дитинства — се те саме, що в Ляпляндії покорити воли чоловіка бистроногого оленя. Польські дідичі колишнього часу утримували козачків, окрім льокайства, ще яко музикантів і танечників. Козачки грали для панської потіхи веселі двозначні співанки, утворені народною музою з горя, на-підпитку, і пускали ся перед панамі, як говорять Поляки: сюди-туди навприсюди. Новіші представителі вельможної шляхти, з почутем просьвітної гордості, називають се опікою української народности, котрою буцім-то за-

всїгди відзначались їх предки. Мій дідич, яко рос-
сийский Німець, глядїв на козачка бїльше прак-
тично і опікуючись моєю народностію на свою ма-
нїру, поставив менї обовязком тїлько мовчати і сто-
яти непорушно в кутї передпокою, поки не роз-
лягне ся его голос і не прикаже подати люльку,
щó стоїть таки біля нього, або нальляти ему перед
носом склянку води. По вродженій менї зухвало-
сти, я нарушав панський наказ, співаючи ледве
чутним голосом гайдамацкі сумні пісні і відрисо-
вуючи покрадьки образи Суздальської школи, щó
украшували панські покої. Я рисував олівцем,
котрий — признаю ся до сего без всякого сум-
лїня — украв у купця.

Пан мій був чоловік невсипущий: він без-
устанно їздив то до Києва то до Вильна то до
Петербурга, і таскав мене за собою в обозї для
сидження в передпокою, подаваня люльки і інших
подібних потреб. Не можна сказати, щоби я тог-
дїшне моє положене уважав прикрим для себе:
оно тїлько тепер наводить на мене страх і здає
ся якимсь диким та нескладним сном. Правдопо-
дїбно багато людей з руского народу дивити-муть
ся колись так як я на свою минувшїсть. Вандру-
ючи зі своїм паном з одного заїздного дому до
другого, я користав з всякої нагоди, щоби забрати
зо стїни простий образок, і зложив собі таким
способом дорогоцїнну колекцію. Особливими моїми
любимцями були гісторичні герої, як то: Соловій-
Розбійник, Кульнев, козак Платов і інші. Впро-
чїм мене вела не жадова придбаня, але непере-
можне бажане відрисувати з них як тїлько можна
вірні копії.

Одного разу, в часї пробуваня нашого в
Вильні, 6. грудня 1829. р., пан і панї поїхали на

баль в так звані ресурси (зіbrane шляхти) по поводу іменин почиваючого в Бозі імператора Николая Павловича. В домі все успокоїлось, уснуло. Я засьвітив сьвічку в самотній комнаті, розпростер свої крадені скарби, і вибравши з них козака Платова взяв ся з шанобою копіювати. Час летів для мене непомстережено. Я дібрав ся вже до маленьких козачків, гарцюючих около сильних копит генеральского коня, коли позад мене отворили ся двері і ввійшов мій пан, що вернув ся з балю. Він озьвіривши ся накрутив мене за уха і надавав потиличників — не за мою штуку, ні! (на штуку він не звернув уваги) а за те, що я міг би спалити не тільки дім, але і місто. На другий день він велів фірманови Сидоркови випарити мене гарненько, що і було виповнене з належною ревностію.

В 1832. р. скінчило ся мені 18 літ, а що надії мого пана на мою льокайську второпність не справились, то він, вислухавши мою безустанну просьбу, законтрактував мене на чотири роки цеховому майстрови малярскому, якомусь Шираєву, в Петербурзі. Шираєв лучив в собі прикмети дяка-Спартанця, дікона-маляря і другого дяка, хиромантика; але мимо всього гнету его потрійного генія я в ясні весняні ночі бігав в Літній Сад рисувати зо статуї, украшаючих сю простолінійну будівлю Петра. В оден із таких сеансів познакомив ся я з артистом Іваном Максимовичем Сошенком, з котрим я й доси зістаю в найщиріших братерских відносинах. За радою Сошенка я зачав пробовати акварелею портрети з натури. Для численних чернетних проб служив мені за модель другий мій земляк і приятель, козак Іван Ничипоренко, двірський чоловік нашого

дідича. Раз дідич увидів у Ничипоренка мою роботу, і она ему так сподобала ся, що він зачав уживати мене до мальованя портретів своїх улюблених коханок, за котрі часом нагороджував мене цілим рублем срібним.

В р. 1837. Сошенко представив мене конференційному секретареві Академії красних штук, В. І. Григоровичеві, з просьбою освободити мене від моєї сумної долі. Григорович передав его просьбу В. А. Жуковському. Той сторгував ся найперше з моім дідичем і просив К. П. Брюлова вималювати его, Жуковского, портрет в ціли розіграти его в приватній льотерії. Великий Брюлов зараз пристав, і невдовзі портрет Жуковского був у него готовий. Жуковский, з помочію графа Велегорского, устроїв льотерію на 2500 рублів ассигнаціями, і тою ціною куплена була моя воля 22. цвітня 1838. р.

Від того дня я й зачав ходити на науку до Академії красних штук і став ся небавком одним з найлюбійших учеників-товаришів Брюлова. В 1844. р. удостоїв ся я гідности свобідного артиста.

О перших моїх літературних пробах скажу тільки, що они зачали ся в тім самім Літнім Саді, в ясні безмісячні ночі. Українська строга муза довго цурала ся мого смаку, схибленого житем в школі, в паньскім передпокою, в заїздних домах і в мійских квартирах; але коли подих свободи вернув моім чутям чистоту дитинних літ, проведених під убогою батьківскою стріхою, она, спаси-бі їй, обняла. й приголубила мене на чужій стороні. З перших, слабих моїх проб, написаних в Літнім Саді, надрукована тільки одна бальяда »Причинна«. Коли і як писав я дальші вірші, об сїм я не рад розводити ся. Коротка гісторія

мого життя, наскіцована мною в сїм безладнім оповіданю для догодження Вам, прийшла менї, правду сказати, дорожше, нїж я думав. Скільки лїт страчених! І щó я купив у долї своїм змаганем — не загинути? Чи не одно тїлько страшне зрозумїне своєї минувшости! Она страшна, она тим бїльше для мене страшна, що мої рїдні братя і сестри, о котрих менї було тяжко згадувати в моїм оповіданю, і доси кріпаки. Так, ласкавий добродїю, они кріпаки і доси!

Приймїть і т. д.

Т. Шевченко.

18. лютого 1860.

II. З повісти „Княгиня“.

Село!... О, кїлько споминок любих та чарївних розбуджує ся в моїм старім серци при сїм сердечнім словї! Село!... І от стоїть передо мною наша бїдна, стара, бїла хата, з потемнілою соломяною стрїхою і чорним димарем, а бїля хати на причїлку яблїнка з червоними яблoками, а доокола неї цвїтник, любимець незабутньої моєї сестри, моєї няньки терпеливої, нїжної; бїля ворїт стоїть стара розложиста верба з засохлим верхом, а за вербою клуня, а доокола неї стоги жита, пшениці і всякого збїжа, а за клупею по косогору пїйде вже сад. Та який сад! Бачив я на своїм віку чимало таки порядних садів, от хочби в Уманї та в Петергофі; але щó то за сади! шага лихого не вартї, як прїрївняеш до нашого розкішного саду! Наш густий, темний, тихий — щó й казати: другого такого на всїм сьвітї нема! А за садом левада, за левадою долина, а в долині поточок, тихий, ледве журчить; верби та калина ото-

чили его, а темнозелені лопухи широколисті обкутали его. В отсім поточку, під навислими лопухами, купає ся білявий опецьковатий хлопчик; викупавшись, перебігає він через долину та через леваду, вбігає в тїнисгий сад, падає під першою грушею або яблонею і засипляє здоровим безжурним сном. Пробудивши ся, він дивить ся на противлежну гору, дивить ся, дивить і питає ся сам себе: »а щоб там за горою? Там мусять бути желїзні стовпи, щоб підпирають небо. А щоб, якби пійти та подивити ся, як там они его підпирають? Пійду та подивлю ся, адже-ж оно не далеко.« Встав і не надумуючись пійшов через долину та леваду просто на гору. І от виходить він за село, минув царину, перейшов з пів версти полем, а на поли стоїть висока чорна могила. Він видрапав ся на могилу, щоби звідти подивити ся, чи далеко ще до тих желїзних стовпів. Стоїть хлопчина на могилі і дивить ся на всі сторони: і по сей бік село, і по той бік село, а там з-за темних садів визирає церква з трїома банями, покрита білою бляхою. Хлопчик задумав ся. »Нї,« думає він: »сьогоднї вже пізно, не дійду до тих желїзних стовпів, нехай завтра з Катрею. Она пожене до череди корови, а я пійду до желїзних стовпів; сегоднї ж обдурю Микиту (брата), скажу що бачив желїзні стовпи, ті щоб підпирають небо.« І він скотив ся клубком з могили, встав на ноги і пійшов, не оглядаючись, до чужого села. Нащасте его зустріли чумаки і зупинивши спитали:

— А куда ти мандруєш, парубче?

— »До дому.«

— А де-ж твоя домівка, небораче?

— »В Кирилівці.«

— Так чоґо-ж ти йдеш у Моринці?

— »Я не в Моринці, я в Кирилівку йду.«

— А коли в Кирилівку, так сїдай на мою мажу, товаришу; ми тебе доведемо до дому.

Посадили его на скринку, щó буває на переді чумацкого воза, і дали ему в руки батіг; він поганяє собі воли, безжурний, мовби нічого не лучилось. Під'їзджаючи до села, побачив він на противлежній горі свою хату і закричав весело:

— »Он-де, он-де наша хата!«

— А коли ти вже бачиш свою хату, сказав хазяїн воза, то і йди з Богом!

Він зсадив хлопчину з воза, спустив его на землю і звернувши ся до товаришів сказав:

— Нехай іде собі з Богом!

— Нехай іде собі з Богом! промовили чумаки, і хлопець побіг собі з Богом в село.

На дворі вже смеркало, коли я (бо сей опецьковатий білявий хлопчина був ніхто инший, як покірний автор сего оповідання) підійшов до нашого перелазу; дивлю ся через перелаз на двір, а там під хатою, на темнім, зеленім, оксамітовім моріжку, усі наші сидять собі кружком та вечеряють; тільки моя старша сестра і нянька Катерина не вечеряє, а стоїть собі коло дверей, підперла голову рукою і гейби позирає на перелаз. Як висунув я голову з-за перелазу, она скрикнула: »прийшов, прийшов!«, підбігла до мене, вхопила мене на руки, понесла через двір і посадила в кружок вечеряти, сказавши: »Сїдай вечерять, прибудо!« По вечері сестра повела мене спати, положила на постіль, перехрестила, поцілувала і усьміхаючись назвала мене знов прибудою.

Я довго не міг заснути, події минулого дня не давали мені спати. Я думав все про желізні

стовпи та про те, чи говорити о них Катерині та Микиті, чи ні? А вже-ж Микита був раз з батьком в Одесі і певне бачив там ті стовпи; як же ему говорити про них, коли я їх зовсім не бачив! Катерину можна б одурити... та ні, я і їй не скажу нічого. І подумавши ще трохи про желізні стовпи, я заснув.

За два чи за три роки я бачу себе вже в школі у сліпого Совгиря (се так звали нашого нестихарного дяка), складаючого т му - м ну. Прокладавши бувало до т ля - м ля, вийду зі школи на улицу, подивлю ся на яр, а там мої ровесники щасливі грають ся собі на соломі біля клуні і не знають, що е на сьвітї і дяк і школа. Дивлю ся на них та думаю: чому-ж я такий безталанний? нащо мене сердешного мучать над сим проклятим букварем? І махнувши рукою дам драла через цвинтар в яр до сих щасливих на ясну, теплу солому, та тільки що зачну там вовтузитись по соломі, аж тут ідуть два псалтирники, беруть мене, раба божого, за руки і вертають назад, сиріч ведуть до школи. А в школі, самі здорові знаєте, що роблять з нашим братом школярем за утікане.

Сліпий Совгир (він властиве не був сліпий, а так его прозвали за те тільки, що був зизоокий) був у нашім селі дяком, та не стихарним, правдивим дяком, а так собі приبلудою. Его попередник, Ничипір Хмара, також був у нас нестихарним дяком; тільки раз у титаря на меду занедужав в ночі, та до ранку, Бог его знає через що, і вмер. Тогди власне був у титаря на меду і сліпий Совгир: от він, не довго думаючи, як прийшла неділя, став на крилосі, проспівав Службу Божу, прочитав Апостола, і то прочитав

так, що громада і сам отець Касян тільки зирнули ся межи собою та й більше нічого. Після Служби громада зараз оголосила сліпого Совгиря дяком і з честію, яка належала его достоїнству, ввела его в школу як в его дідівщину. Громада великий чоловік.

Поселив ся він в своїй школі, а школярі, між ними і аз невеличкий, пішли до нього на науку. Він був з себе великого зросту, широкоплечий і виглядав би як правдивий запорожець, коли-б не був зизокий. Навіть свою незаплетену косу він носив якось на спосіб чуприни.

Вдача у нього була більше остра ніж лагідна, а що до потреб життя і взагалі вигід він був правдивим Спартанцем. Мені найбільше не подобало ся те, що, як прийде бувало субота, він після вечерні зачне нас всіх по звичаю годувати березовою кашою. Та се би ще ніщо, нехай би собі годував, нам ся каша була в звичаю; але от-де був правдивий спиток: бе бувало, а самому каже лежати і не кричати та не »борзя ся« виразно читати четверту заповідь. Справдішний Спартанець! Скажіть же, люде добрі, чи був коли на світі такий богатир, щоб спокійно улежав під різками та ще »не борзя ся« читав четверту заповідь? Ні, я гадаю, що такого чоловіка земля ще не носила. Коли бувало дійде черга до мене, то я вже не благаю помилованя а прошу тільки, щоби він ради суботи сьвятої змилосердив ся та звелів хоч трошки мене придержати. Деколи бувало й змилосердить ся і звелить придержати, та вже так випарить, що лїпше було би й не просити милосердія.

Мир душі твоїй, сліпий Совгирю! Ти, небо-раче, і сам не знав, що діяв: тебе так били, і ти

так бив, та в простоті своїй не добачав в тім гріха. Мир душі твоєї, бідолашній бурлако, ти був цілком безвинний!

І от я, на радість мою невимовну, скінчив »Маль бѣхъ«, се-б то скінчив псалтир, поставив по звичаю братії каші з шагами та відправивши не гаючись сей сьвятий обряд зі всіми давними переказами, другого дня взяв ся виводити крейдою премудерні викрутаси на мальованій дошці, сиріч я вже був не якийсь-там псалтирник, але скорописець.

В отсій-то, майже щасливій для мене порі стала ся переміна в школі: прислали до нас з самого Києва стихарного дяка. Совгир сліпий став був зразу змагати ся, але перед силою закона мусів уступити; отже зложив всю свою мізерію в одну торбу, закинув її на плечі, взяв в одну руку патерицю а в другу зшиток з синього паперу, де були пописувані псалми або вірші Сковороди, та й пішов шукати собі другої школи. А братія моя по науці »аки овцы отъ волка разсыпашася«, так і они від нового дяка стихарного, »зане паница бѣ паче всѣхъ паницъ на свѣтѣ«. Против рожна тяжко перти: що вже я був терпеливий за всю братію, але нарешті таки забрав своє знаряде: табличку, перо та каламар з крейдою, та й помандрував во свояси з миром, дивуючись тому, що стало ся.

Від сего часу зачинає ся довгий ряд самих сумних та невідрадних моїх споминок. Небавком вмирає мати, батько женить ся з молодою вдовою та замість віна бере з нею трое дітей. Хто хоч здалека бачив мачоху і зведенят, той, значить, бачив пекло в найогиднійшій его торжестві. Межи нами дітьми не було такої години, щоб ми не

плакали та не били ся; не було години, щоб батько з мачохою не сварились та не лаялись. Особливо ненавиділа мачоха мене, мабуть за те, що я часто поштурковав єї хирлявого Степанка. Того-ж року в осени батько поїхав чогось до Києва, в дорозі занедужав та вернувши ся до дому небавком і вмер.

По смерті батька оден з многих моїх дядьків, щоб вивести сироту в люди, як він мовив, предложив мені за яствіє і питіє пасти літом стадо свиней а зимою помагати єго наймитови в господарстві; але я вибрав собі инший пай. Взяв свою табличку, каламар та псалтир та й рушив до п'яного стихарного дяка в школу і поселив ся там ніби школяр і робітник. Тут зачинає ся моє практичне житє. Пробуване моє в школі було зовсім не достатне. Добре ще, коли трафляли ся на селі небіщики (прости мене Господи!), тогди ще ми сяк-так перебивали ся, а як не було, то кілька днів з ряду просто голодували. Бувало деколи в вечер возьму я торбу, а учитель мій возьме в десницю міцну палицю а в шуйцю глиняну посудину (ми і напоями не гордували, такими як грушевий квас і и.), та й пійдемо по-під вікнами заспівати »Богом ізбранную«. Деколи таки де-що принесемо в школу, а иншим разом вернемоь так на сухо, тільки що не голодні.

Я знав майже цілий псалтир на память і читав єго, як казали мої слухачі, виразно, се-б то голосно. Через се не було в селі такого небіщика, щоб я над ним не прочитав псалтиря; за те давали мені книш і копу грішми. Гроші я віддавав учителеви, бо се був єго дохід, а він вже от щедрот своїх уділяв мені пятака на бублики. Се було єдине жерело, з якого я жив. З такими,

можна сказати, помірними доходами годі мені було розкошувати та вбирати ся чепурно, як годило ся для школяря. Ходив я по всяк час в сивенькій дівавій свитині та в вічно брудній сорочці, а про шапку та про чоботи і спомину не було, ні літом ні зимою. Раз якось дав мені якийсь мужик за читане псалтиря на пришви ременю, але й те відобрав у мене учитель яко свою власність.

Ой багато, прегато міг би я розповісти цікавого та поучаючого на сю тему, та якось сумно розповідати.

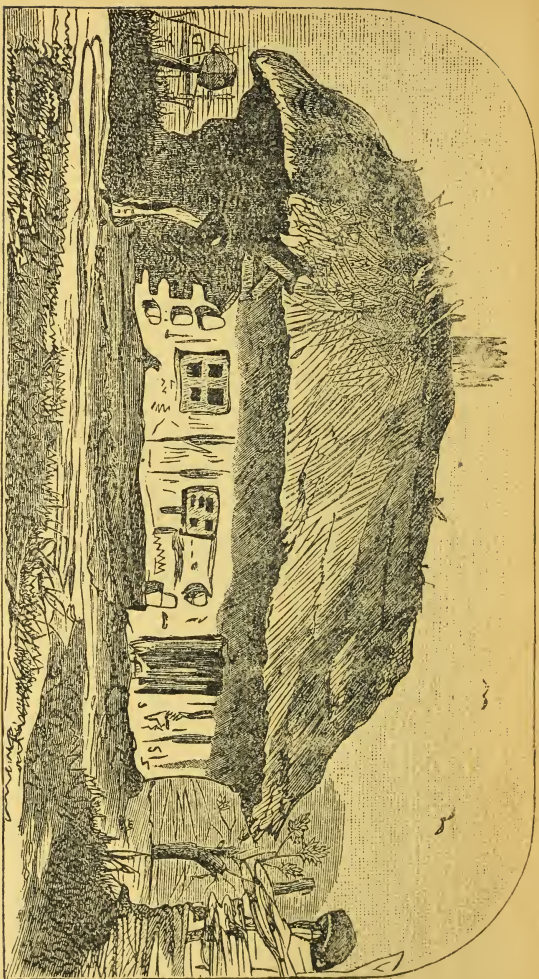
Так пролетіли чотири смутні роки над моєю дитинною головою.

Потім мої спомини стають ще сумнійші. Далеко, далеко від мого бідного, мого любого краю

Без любви, без радости

Юность пролетіла!

Не пролетіла, правда, а проволочла ся в бідности, в темноті і в пониженю. І все те тягло ся рівно двацять літ...

Рідна хата Шерченка.

А.

ДО ЗАСЛАННЯ.

(1838.—1847. I. піврік.)

ПЕРЕДМОВА

до другого видання „Кобзаря“.

Воскреснемъ ли когда отъ чужевластья модь?
Чтобъ умный, добрый нашъ народъ
Хотя по языку насъ не считалъ за Нѣмцевъ?

А. Гривоѣдовъ.

Випускаю отсе в люди другого »Кобзаря« свого, а щоб не з порожніми торбами, то наділяю його »предисловієм«. До вас слово мое, о братія моя українська, возлюбленная!

Великая туга осіла мою душу. Чую, а иногді і читаю: Ляхи друкують, Чехи, Серби, Болгаре, Черногори, Москалі — всі друкують, а в нас ані телень, неначе всім заціпило. Чого се ви так, братія моя? Може злякались нашествія иноплемених журналістів? Не бійтесь: собака лає, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по московській не пишемо. А чом Москалі самі нічого не пишуть по своєму а тільки переводять, та й то чорт зна по якому? Натовкмачать якихсь індивідуалізмів то що, так що аж язык отерпне, поки вимовиш; кричать о братстві — а гризуть ся мов скажені собаки; кричать о єдиній славянській літературі — а не хотять і заглянуть, щб робить ся у Славян! Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чешську, сербську, або хоч і нашу? Бо ми таки, слава Богу, не Німці! Не розібрали.

Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетують та хвалять те, щó найпоганьше, а наші патріотичуторяне й собі за ними: »преочаровательно!« В чарах тих ось-що: жиди, шинки, свині і п'яні баби. Може се по їх утонченно́й натурі і справді добре, а на наші мужицькі очи то дуже погано. Воно й то правда, що і ми самі тут трохи винні. Бо ми не бачимо нашого народу так, як його Бог сотворив. У шинку і наш і Москаль і навіть Німець — всі похожі на свиню, а на панщині то ще поганьше. У хату прийти до його або до себе покликать по братерській не можна, не можна — бо він злякається, та може ще й те, що він пізнає дурня у жупані.

Прочитали собі по складах Енеїду та потинялись коло шинку, та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е ні, братіки! Прочитайте ви думи, пісні; послухайте, як вони співають, як вони говорять меж собою шапок не скидаючи або на дружньому бенкеті, як вони згадують старовину, і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать, то тогді і скажете, що Енеїда добра а все таки сьміховина на московський шталт.

Оттак-то, братія моя возлюбленная! Щоб знать людей, то треба пожити з ними, а щоб їх списувать, то треба самому стать чоловіком а не марнотрателем чорнила і паперу. А тогді пишіть і друкуйте, і труд ваш буде трудом честним; а на Москалів не вважайте, — нехай вони собі пишуть по своєму а ми по своєму: у їх народ і слово, і у нас народ і слово, а чие красче, нехай судять люде. Вони здають ся на Гоголя, що він пише не по своєму а по московському, або на

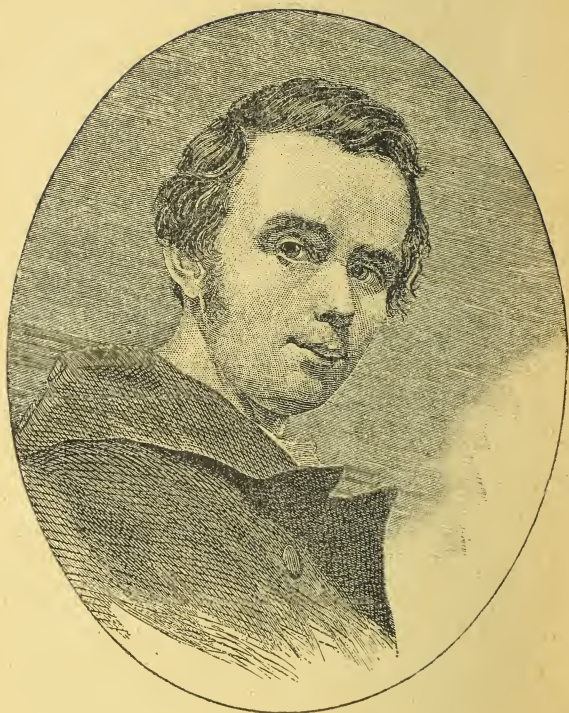
Вальтер-Скотта, що й той не по своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині а не в Малоросії і свого язика не знає, а Вальтер-Скот в Едимбурзі а не в Шотландії, а може іще було що небудь, що вони себе одцурались, — не знаю. А Борнс усе таки поет народний і великий. І наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латинь а потім московщина. Покойний Основяненко дуже добре приглядів ся на народ, та не прислухав ся до язика, бо може його не чув у колисці од матери; а Гулак-Артемівський хоч і чув, так забув, бо в пани постриг ся. Горе нам! Безуміє нас обуяло з отим мерзеним і богупротивним панством! Нехай би вже отті Кирпи-Гнучкошиенки сутяги — їх Бог, за тяжкії гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній осудив киснуть і гнить в чорнилах, — а то мужі мудрі, учені проміняли свою добру рідну матір на п'яницю непотребную, а в придаток ще і өз додали.

Чому В. С. Караджич, Шафарик і інші не постриглись у Німці (ім би зручніше було), а остались Славянами, щирими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте розумно, во імя матери нашої України безталанної. Амінь.

Седнев 1847., марця 8.

Т. Шевченко.

*) А щоб ви знали, що труд ваш не мимо іде і щоб не дуже чванилась московська братія своєю Ростопчиною, то от вам »Свяченая вода«, написана панночкою, та ще й хорошою, тільки не скажу якою, бо воно ще молоде, боязливе. А переверніть пудові журнали та пошукайте, чи нема там чого небудь такого, як С(кот) В(альтер). І не турбуйтеся, бо ей-Богу не найдете!

Т. Шевченко в молодім віці.

І. ДРІВНІЙШІ ПОЕЗІЇ.

А) ДУМКИ, ПІСНІ, ПОСЬВЯТИ І ТАКЕ ИНШЕ.

1. [Заспів.]

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
На-що стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?

Бо вас лихо на сьвіт на сьміх породило,
Поливали сльози... Чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали б люде, щó в мене болить,
Не питали б, за-що проклинаю долю,
Чого нужу сьвітом. »Нічого робить!«
Не сказали б на сьміх.

Квіти мої, діти!
На-що вас кохав я, на-що доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім сьвіті,
Як я з вами плакав? Може і вгадав.
Може найдеть-ся дівоче
Серце, карі очі,

Що заплачуть на сі думи ;
Я більше не хочу.
Одну сльозу з очей карих,
І — пан над панами !
Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами !

За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвало ся, сьміялось,
Виливало мову ;
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі.
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині.
Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирать на пораду.
Нехай душі козацькі
В Україні вітають :
Там широко, там весело
Од краю до краю.
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля,
Там шляхтою, Татарами
Засівала поле ;

Засівала трупом поле,
Поки не остило.
Лягла спочить; а тим часом
Виросла могила,
А над нею Орел чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають.
Все співають, як діялось,
Сліпі небораки —
Бо дотепні. А я, а я
Тільки вмю плакати,
Тільки сльози за Україну,
А слова немає...
А за лихо — та цур йому!
Хто його не знає?!
А надто той, що дивить ся
На людей душою —
Пекло йому на сїм сьвітї,
А на тїм...

Журбою

Не накличу собі долї,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні,
Я їх заховаю.
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сьмієть-ся.
Нехай думка як той ворон
Літає та краче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком: люде не побачуть,

То й не засьміють ся...
Не втирайте ж мої сльози,
Нехай собі льють ся,
Чуже поле поливають
Що-дня і що-ночи,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очи.
Оттаке-то! А щó робить?
Журба не поможе.
Хто ж сироті завидує,
Карай того, Боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас,
Де-ж мені вас діти?
В Україну ідїть, діти,
В нашу Україну,
По-під тиньню сиротами,
А я — тут загину.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щиру правду,
А ще може й славу...

Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

1839.

2.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,

Спита́й сине море :
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило ;
Воно скаже, сине море,
Де його поділо.

Коли милого втопило,
Розбий сине море !
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе.
Найду його, пригорну ся,
На серці зомлію.
Тогді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє !

Коли ж милий на тім боці —
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить :
Ти з ним розмовляєш.
Коли плаче, то й я плачу ;
Коли ні, співаю ;
Коли ж згинув чорнобривий,
То й я погибаю.

Тогді неси мою душу
Туди, де мій милий ;
Червоною калиною
Постав на могилі !
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати :
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.

І квіткою й калиною
Цьвісти над ним буду,

Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люде.
Я в-вечері посумую,
А в-ранці поплачу;
Зійде сонце, утру сльози,
Ніхто й не побачить.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море!...

[1839?]

3.

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак сьвіт за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:

»Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде,
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати.
Ні поговорити.«

Сидить козак на тім боці, —
Грає синє море.
Думав: доля зострінеть-ся, —

Спіткало ся горе.
А журавлі летять собі
До дому ключами.
Плаче козак, шляхи биті
Заросли тернами.

[1839?]

4.

На-що мені чорні брови,
На-що карі очі?
На-що літа молодії
Веселі, дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очи плачуть, чорні брови
Од вітру линияють.
Серце вяне, нудить сьвітом,
Як пташка без волі.
На-що ж мені краса моя,
Коли нема долі?

Тяжко мені сиротою
На сїм сьвіті жити:
Свої люде — як чужії,
Ні з ким говорити.
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі;
Нема кому розказати,
Чого серце хоче,
Чого серце як голубка
День і ніч воркує;
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.
Чужі люде не питають,
Та й на-що питати?

Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!

Плач же, серце, плачте очи,
Поки не заснули,
Голоснійше, жалібнійше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синее море,
Чорнявому, зрадливому
На лютеє горе!

[1839.]

5. На вічну пам'ять Котляревському.

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гоїдає.
А де-ж дів ся соловейко?
Не питай: не знає!
Згадай лихо, то й байдуже:
Минулось, пропало;
Згадай добре, серце вяне:
Чому не осталось?

Отто-ж гляну, та й згадаю:
Було, як смеркає,
Защобече на калині, —
Ніхто не минає:
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає,
Не мене калину;

Чи сирота, щó до-свѣта
Мусить уставати,
Опинить ся, послухає,
Мов батько та мати
Розпитують, розмовляють :
Серце бетъ-ся любо,
І свѣт божий, як великдень,
І люде, як люде !
Чи дѣвчина, щó милого
Що-день виглядає,
Вяне, сохне сиротою,
Де дѣтись не знає, —
Піде на шлях подивить ся,
Поплакати в лози :
Защобече соловейко,
Сохнуть дрібні сльози ;
Послухає, усьміхнеть-ся,
Піде темним гаєм,
Нїби з милим розмовляла.
А він знай співає,
Та дрібно, та рівно, як Бога благає.
Поки вийде злодїй на шлях погулять
З ножем у халяві ; піде луна гаєм,
Піде та й замовкне : на-що щebetать ?
Запеклюю душу злодїя не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить ;
Нехай він лютує, поки сам загине,
Поки безголова ворон прокричитьъ.

Засне долина, на калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині,
Пішла дїбровою луна ;
Луна гуляє, божа мова.
Встануть сердеги працювать,

Підуть корови на діброви,
Вийдуть дівчата воду брать,
Вигляне сонце. Рай та й годі!
Верба сьмієть-ся, сьвято скрізь!
Злодій заплаче, дарма що злодій.

Так було перш; тепер дивись:
Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де дів ся соловейко?
Не питай: не знає!

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський оттак щебетав;
Замовк неборака, сиротами кинув
І гори і море, де перше вітав,
Де ватагу пройдисьвіта
Водив за собою.
Все осталось, все сумує,
Як руїни Трої.
Все сумує, тільки слава
Сонцем засіяла;
Не вмере кобзар, бо на віки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люде;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

Праведная душе! прийми ж мою мову,
Немудру та щирю, прийми, привітай!

Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово,
Та про Україну мені заспівай!
Нехай усміхнеть-ся душа на чужині,
Хоч раз усміхнеть-ся, дивлючись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле! бо я одинокий
Сирота на світі в чужому краю;
Дивлю ся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік, — човна не дають!
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, заплачу, як тая дитина;
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А може я й темний, нічого не бачу,
Може моя доля на тім боці плаче,
Бо сироту всюди люде осьміють.
Нехай би сьміялись, та там море грає,
Там місяць, там сонце яснійше сия,
І з вітром могила в степу розмовляє,
Там не одинокий з нею був би я.

Праведная душе! прийми мою мову,
Немудру та щиру, прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово,
Та про Україну мені заспівай!

[1839?]

6. ДО ОСНОВЯНЕНКА.

Бють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив.
Нема Січи, пропав і той,
Хто всім верховодив.
Нема Січи! Очерети

У Дніпра питають:
»Де-то наші діти ділись?
Де вони гуляють?«
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.

На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питають ся у буйного:
»Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніте ся! Дивіте ся:
Жита похилились,
Де пасли ся ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров Ляха, Татарина
Морем червоніла.
Верніте ся!...«

— »Не вернуть ся!«

Загуло, сказало
Синє море: »не вернуть ся,
На віки пропали!«
Правда, море, правда, синє:
Такая їх доля!
Не вернуть ся сподівані,
Не вернеть-ся воля;
Не вернеть-ся козаччина,
Не встануть гетьмáни,
Не покриють Україну
Червоні жупáни.
Обідрана сиротою
По-над Дніпром плаче;

Тяжко, важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, щó сьмієть-ся.
Сьмій ся, лютий враже,
Та не дуже, бо все гине,
Слава не поляже;
Не поляже, а роскаже,
Щó діялось в сьвітї,
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Чи так, батьку отамане? .
Чи правду співаю?
Ех, як-би то!... Та щó й казати,
Кебети не маю.
А до того в Московщині
Кругом чужі люде.
»Не потурай!« може скажеш;
Та щó з того буде?
Насьміють ся на псалом той,
Щó вилью сльозами;
Насьміють ся! — Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборов ся б з Москалями,
Як-би малось сили;
Заспівав би, — був голосок,
Та позички з'їли.

Оттаке-то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блужу в снігах та сам собі:
»Ой не шуми, луже!«
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш,
Тебе люде поважають,
Добрий голос маєш.
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили;
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни батьку! щоб нехотя
На весь світ почули:
Що діялось в Україні,
За-що погібала,
За-що слава козацькая
На всім світі стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу;
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,
Як дівчина під вербою
»Гриця« заспіває;
Нехай ще раз усміхнеть-ся
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині!

7. Н. МАРКЕВИЧУ.

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати!
Тепер летиш в Україну,
Тебе виглядають;
Полетів би за тобою,
Та хто привітає?

Я й тут чужий, самотній,
І на Україні,
Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині.
Чого-ж серце беть-ся, рветь-ся?
Я там самотній!...
Самотній!... А Україна?
А степи широкі?!

Там пові буйнесенький,
Як брат заговорить;
Там в широкім полі воля;
Там синіє море,
Виграває, хвалить Бога,
Тугу розганяє;
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють.

Розмовляють, сумуючи;
Оттака їх мова:
»Було колись, минуло ся,
Не вернеть-ся знову!«
Полетів би я, послушав,
Заплакав би з ними...

Та ба! доля приборкала
Між людьми чужими.

9. V. 1840.

8.

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе.
Так і доля: того лама,
Того нагинає,
Мене котить, а де спинить,
І сама не знає!

У якому краї мене заховають?
Де я прихилю ся, на віки засну?
Коли нема долі, нема талану,
То нікого й кинуть. Ніхто не згадає,
Не скаже хоть на сьміх: »Нехай спочиває!
Тільки його й долі, що рано заснув!...«

[1840?]

9.

Тяжко, важко в сьвіті жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилить ся, —
Хоч з гори та в воду!
Утопив ся б молоденький,
Щоб не нудить сьвітом;
Утопив ся б, — тяжко жити,
І нема де дітись.
В того доля ходить полем,
Колоски збирає;
А моя десь, ледациця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:

Його люде знають ;
А зо мною зострінуть ся —
Мов не добачають.
Багатого губатого
Дівчина шанує ;
Надо мною, сиротою,
Сьмієть-ся, келкує.

»Чи я ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдав ся,
Чи не люблю тебе щиро,
Чи з тебе сьміяв ся?
Люби ж собі, мое серце,
Люби, кого знаеш,
Та не сьмій ся надо мною,
Як коли згадаеш !
А я піду на край сьвіта...
На чужій сторонці
Найду красчу, або згину,
Як той лист на сонці.«

Пішов козак сумуючи,
Нікого не кинув ;
Шукав долі в чужім полі,
Та там і загинув.
Умираючи дивив ся,
Де сонечко сяє...
Тяжко, важко умирати
У чужому краю !

1842.

10. ДІВОЧІЇ ОЧИ.

Висушили карі очи
Дівочії ночи.

Червиця Марьяна.

Розплела ся густа коса
Аж до пояса,

Розкрили ся перси-гори —
Филі серед моря ;
Засіяли карі очи —
Зорі серед ночі ;
Білі руки простягли ся, —
Так би й обвили ся
Кругом стану, і в подушку
Холодну впили ся
Та й залякли та й замерли,
З плачем розняли ся.

»Нащо мені коса-краса,
Очи голубині,
Стан мій гнучий, коли нема
Вірної дружини ?
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись!...
Серце мое! серце мое!
Тяжко тобі битись
Одинокому! З ким жити ?
З ким? Сьвіте лукавий,
Скажи мені!... Нащо мені
Тая слава?... Слава!...
Я любить, я жити хочу
Серцем, не красою!
А мені ще й завидують,
Гордою і злою
Злії люде нарікають,
А того й не знають,
Що я в серці заховала...
Нехай нарікають, —
Гріх їм буде!... Боже милий,
Чому ти не хочеш
Укоротить свої темні,
Тяжкі мені ночі ?

Бо я в день не одинока,
З полем розмовляю, —
Розмовляю і недолю
В полі забуваю, —
А в ночі...«

Та й оніміла,
Сльози полили ся..
Білі руки простягли ся,
В подушку впили ся.

Петербург, 18. V. 1844.

11.

Чого мені тяжко? чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне? Серце мое трудне,
Чого ти бажаєш? щó в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, мое серце, на віки засни,
Невкрите, розбите. А люд навісний
Нехай скаженіє! Закрий, серце, очі!..
Петербург, 13. XI. 1844.

12. М. С. ЩЕПКИНУ.

(ПУСТКА.)

Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я — ще бою ся..
Бою ся ще погорілу
Хату руйновати,
Бою ся ще, мій голубе,
Серце поховати!..

Може вернеть-ся надія
З тією водою
Цілющою, живущою —
Дрібною сльозою;
Може вернеть-ся в некриту
Пустку зимувати,
І укріє і нагріє
Погорілу хату,

І виметє і виміє,
І сьвітло засьвітить;
Може ще раз прокинуть ся
Мої думи-діти;
Може ще раз пожурю ся,
З дітками заплачу,
Може ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу!

13. XII. 1844.

13. Н. В. ГОГОЛЮ.

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці, може й Бог не бачить.

Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Велике слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах — байдуже!...
Ти сьмієш ся, а я плачу,
Великий мій друже!...

А щó вродить з того плачу?
Нічого, мій брате!

Не заревуть в Україні
Вольнії гармати;
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,
За честь, славу, за братерство;
За волю України.

Не заріже: викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві! Се-б то, бачиш;
Лепта удовиці,
Престолові, отечеству
Та Німоті плата...
Нехай, брате! А ми будем
Сьміятись та плакати.

30. XII. 1844.

14.

Не завидуй багатому:
Багатий не має
Ні приязни ні любови,
Він все те наймає.
Не завидуй могучому,
Бо той заставляє.
Не завидуй і славному:
Славний добре знає,
Що не його люде люблять,
А ту тяжку славу,
Що він кровю та сльозами
Вильє на забаву.
І молоді як зійдуть ся,
То любо та тихо,
Як у раю, — а дивиш ся:
Ворушить ся лихо...
Не завидуй же нікому,

Дивись кругом себе:
Нема раю на всім сьвітї,
Хиба що на небї!

Миргород, 4. X. 1845.

15.

Не жени ся на багатїй,
Бо вижене з хати;
Не жени ся на убогїй,
Бо не будеш спати.
Оженись на вольнїй волї,
На козацькїй долї:
Яка буде, така й буде, —
Чи гола, то й гола!
Та ніхто не докучає,
І не розважає:
Чого болить? і де болить? —
Нїхто не питає.
У двох, кажуть, і плакати
Мов легше неначе.
Не потурай: легше плакати,
Як ніхто не бачить.

Миргород, 4. X. 1845.

16. МАЛЕНЬКІЙ МАРЯНІ.

Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвїте,
Розвивай ся, поки твое
Серце не розбите,
Поки люде не дознали
Тихої долини!...
Дознають ся — пограють ся,
Засушать та й кинуть.

А ні літа молодії,
Повиті красою,
Ні карії оченята,
Умиті сльозою,
Ані серце твоє тихе,
Добрее дівоче
Не заступить, не закрие
Неситії очи.

Найдуть злії, та й окрадуть...
І тебе убогу
Кинуть в пекло... Замучиш ся
І прокленеш Бога.
Не цвѣти ж, мій цвѣте новий,
Нерозвитий цвѣте!
Зовянь тихо, поки твоє
Серце не розбите!

Вюнища, 20. XII. 1845.

17.

Минають дні, минають ночі,
Минає літо, шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очи,
Заснули думи, серце спить;
І все заснуло, — і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по сьвіту волочусь,
Бо вже й не плачу й не сьміюсь...

Доле, де ти? доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем замирати,
І гнилою колодою
На сьвітї лежати;
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні, то проклинать
І сьвіт запалити!

Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволї;
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волї,
І заснути на вік-віки,
І слїду не кинуть
Нїякого! однаково —
Чи жити, чи загинуть...

Доле, де ти? доле, де ти?
Нема нїякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Вюшица, 21. XII. 1845.

18. ТРИ ЛІТА.

І день — не день, і йде — не йде,
А літа стрілою
Пролітають, забирають
Все добре з собою.
Окрадають добрі думи,
О холодний камінь
Розбивають серце наше
І співають амініь,
Амініь всьому веселому

Од нині до віку,
І кидають на розпутьї
Сліпого каліку.

Невеликіі три літа
Марно пролетіли,
А багато в моїй хаті
Лиха наробили.
Опустошили убоге
Мое серце тихе,
Погасили усе добре,
Запалили лихо,
Висушили чадом, димом
Тії добрі сльози,
Що лили ся з Катрусею
В московській дорозі,
Що молились з козаками
В турецькій неволі,
І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю,
Що день божий умивали...
Поки не підкравлись
Злії літа, та все тее
Заразом украли.

Жаль і батька, жаль і матір
І вірну дружину,
Молодую, веселую,
Класти в домовину!
Жаль великий, брати мої!
Тяжко годувати
Малих діток неумитих
В нетопленій хаті!
Тяжке лихо, та не таке,
Як тому дурному,

Що полюбить, побереть-ся,
А вона другому
За три шаги продаеть-ся
Та з його й сьміеть-ся.
От де лихо! от де серце
Разом розірветь-ся!

Оттаке то злее лихо
Й зо мною спіткалось:
Серце людей полюбило
І в людях кохалось,
І вони його витали,
Грали ся, хвалили...
А літа тихенько крались
І сльози сушили,
Сльози щирої любови...
І я прозрівати
Став потроху... Доглядаюсь:
Бодай не казати!
Кругом мене, де не гляну,
Не люде, а змії...
І засохли мої сльози,
Сльози молодії.
І тепер я розбитее
Серце ядом гою,
І не плачу й не співаю,
А вию совою.

Оттаке то! Що хочете,
То те і робіте:
Чи голосно зневажайте,
Чи нишком хваліте
Мої думи, — однаково,
Не вернуть ся знову
Літа мої молодії,

Веселеє слово.
Не вернуть ся!... І я серцем
До вас не верну ся.
І не знаю, де діну ся,
Де я пригорну ся
І з ким буду розмовляти,
Кого розважати,
І перед ким мої думи
Буду сповідати?

Думи мої! літа мої!
Тяжкіі три літа!
До кого ви прихилитесь,
Мої зліі діти?
Не хилітєсь ні до кого,
Ляжте дома спати,
А я піду четвертий год
Новий зустрічати.

Добрийдень же, новий годе,
В торішній свитині!
Що ти несеш в Україну
В латаній торбині?
»Благоденствіє, указом
Новеньким повите.«
Іди ж здоров, та не забудь
Злидням поклонитись!

Вюница, 22. XII. 1845.

19. ЗАПОВІТ.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі

І Дніпро і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, оттогді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молити ся. А до того —
Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кровю
Волю окропіте!
І мене в семі великій,
В семі вольній нівій,
Не забудьте помянути
Незлим тихим словом!

Переяслав, 25. XII. 1845.

20.

Ой одна я, одна,
Як билинонька в полі,
Та не дав мені Бог
Ані щастя ні долі.

Тільки дав мені Бог
Красу, карії очи, —
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.

Ані братіка я,
Ні сестрички не знала,
Між чужими зросла,
Та вже й вянути стала...

Де-ж дружина моя?
Де ви, добрії люде?
Їх нема, я сама,
А дружини — й не буде!...

Петербург, 1847.

21.

»Не кидай матери!« казали,
А ти покинула, втекла.
Шукала мати, не найшла,
Та вже й шукати перестала;
Умерла плачучи. Давно
Не чуть нічого, де ти гралась;
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибите вікно;
В садочку темному ягнята
У-день пасуть ся, а в-ночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати.
І твій барвіночок хрещатий
Заріс богилою, ждучи
Тебе неквітчану; і в гаї
Ставочок чистий висихає,
Де ти купала ся колись;
І гай сумує, похиливсь;
У гаї пташка не співає —
Й її з собою занесла;
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась,
І стежечка, де ти ходила,

Колючим терном поросла.
Куди полинула, де ділась,
До кого ти перелетіла?
В чужій землі, в чужій семі
Кого ти радуєш? до кого,
До кого руки приросли?
Вінцує серце, що в палатах
Ти розкошуєш, і не жаль
Тобі покинутої хати.
Благаю Бога, щоб печаль
Тебе до віку не збудила,
Щоб у палатах не найшла,
Щоб Бога ти не осудила,
І матери не прокляла!

Петербург, 1847.

22.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісенько мені!

В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі плачучи умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій не-своїй землі.
І не помяне батько з сином,
Не скаже синові: »Молись,
Моли ся, сину! За Вкраїну
Його замучили колись.«

Мені однаково, чи буде
Той син молити ся, чи ні.
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її окраденую збудять...
Ох, не однаково мені!

Петербург, 1847.

23. Н. І. КОСТОМАРОВУ.

Веселе сонечко ховалось
В широких хмарах весняних;
Гостей зачинених своїх
Холодним чаем напували,
І часових переміяли,
Синемундирних часових.
І до дверей на ключ замкнених,
І до решотки на вікні
Привик я трохи, і мені
Не жаль було давно одбутих,
Давно похованих, забутих,
Моїх тяжких кровавих сльоз, —
А їх чимало розлилось
На марне поле. Хоч-би рута,
А то нічого не зійшло!
І я згадав своє село,
Кого я там, коли покинув.
І батько й мати в домовині...
І серце тяжко запеклось,
Що нікому мене згадати.
Дивлюсь: твоя, мій брате, мати
Чорнійше чорної землі
Іде, з хреста неначе знята...
Молю ся, Господи, молісь,
Хвалить Тебе не перестану;

Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани...

19. V. 1847.

24.

В неволі тяжко... хоча й волі,
Сказать по-правді, не було;
Та все-таки якомсь жилось —
Хоть на чужому, та на полі...
Тепер же злої тії долі
Як Бога ждати довелось.
І жду її, і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,
Що дав ся дурням одурить,
В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховають,
Що не в Україні буду жити,
Людей і Господа хвалить.

Петербург, 1847.

25.

Чи ми ще зійдемо ся знову,
Чи вже на віки розійшлись,
І слово правди і любови
В степи, вертени понесли?
Нехай і так! Не наша мати,
А довело ся поважати.
То — воля Господа!... Годіть,
Смиріте ся, молітесь Богу
І згадуйте один другого.
Свою Україну любіть,
Любіть її!... Во время люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

Петербург, 1847.

Б) ОПИСИ, ОБРАЗИ, ОПОВІДКИ І ТАКЕ ІНШЕ.

1. ПРИЧИННА.

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
До-долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морю,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз-у-раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може вийшла русалонька
Матери шукати,
А може жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,

Й сама не зна (бо причинна),
Що таке робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя о-півночи,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіцяв ся вернути ся,
Та мабуть і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькі очі,
Не вимили біле личко
Слізеньки дівочі :
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли —
Така його доля!

Дарма що-ніч дівчинонька
Його виглядає ;
Не вернеть-ся чорнобровий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не завяже,
Не на ліжку, — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О Боже мій милий !
За що-ж ти караєш її молоду ?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі ? Прости сироту !
Кого-ж їй любити ? Ні батька, ні неньки ;
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж Ти їй долю — вона молоденька, —

Бо люде чужії її засьміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, щó сокіл убив?
Сумує, воркує, білим сьвітом нудить,
Літає, шукає, дума -- заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого-ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто тее зна,
Де милий ночує? чи в темному гаю?
Чи в бистрім Дунаю коня напува?
Чи може з другою, другу кохає,
Її чорноброву уже забува?
Як-би то дали ся орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла!
Не так серце любить, щоб з ким поділити ся,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журить ся.
»Журись!« каже думка, жалю завдає.
О Боже мій милий! така Твоя воля,
Таке її щастє, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить;
А з неба місяць так і сєє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усї, все мовчить...
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти сьміючись.
»Ходімо грить ся!« закричали.
»Зійшло вже сонце!« (Голі скрізь,

З осоки коси, бо дівчата.)

»Чи всі ви тута?« кличе мати:

»Ходім шукати вечерять.

Пограємось, погуляймо,
Та пісеньку заспіваймо:

Ух! ух!

Соломяний дух, дух!

Мене мати породила,
Нехрещену положила.

Місяченьку!

Наш голубоньку!

Ходи до нас вечеряти:

У нас козак в очереті,

В очереті, в осоці,

Срібний перстень на руці;

Молоденький, чорнобровий;

Знайшли вчора у діброві.

Сьвіти довше в чистім полі,

Щоб нагулятись доволі!

Поки відьми ще літають,

Поки півні не співають,

Посьвіти нам!... Он щось ходить!

Он під дубом щось там робить!

Ух! ух!

Соломяний дух, дух!

Мене мати породила,

Нехрещену положила.»

Зареготались нехрещені...

Гай обізвав ся; галас, зик,

Орда мов ріже. Мов скажені,

Летять до дуба... ні-чичирк!

Схаменулись нехрещені,

Дивлять ся: мелькає,

Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Отто-ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила :
Оттаку-то їй причину
Ворожка зробила !
На самий верх на гільлячці
Стала — в серце коле.
Подивилась на всі боки,
Та й лізе до-долу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали ;
Взяли її сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивувались
На її уроду...
Треті півні: »кукуріку !« —
Шелеснули в воду.

Защєбетав жайворонок,
У-гору летючи ;
Закувала зозуленька,
На дубу сидючи ;
Защєбетав соловейко,
Пішла луна гаєм ;
Червоніє за горою ;
Плугатир співає.
Чорніє гай над водою,
Де Ляхи ходили ;
Засиніли по-над Дніпром
Високі могили ;
Пішов шелест по діброві,
Шепчуть густі лози ;
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.

Знать добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить;
Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїзжає;
Під ним коник вороненький
На-силу ступає.
»Ізнеміг ся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може вже одчинила
Не мені, — другому...
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай до дому!«

Утомив ся вороненький,
Іде, спотикнеть-ся;
Коло серця козацького
Як гадина веть-ся.
»Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши
Моя сизокрила!«
Кинув коня та до неї:
»Боже ти мій, Боже!«
Кличе її та цілує...
Ні, вже не pomoже!
»За-що ж вони розлучили
Мене із тобою?«
Зареготавсь, розігнав ся —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та знай співають ідучи,
Як провозжала сина мати,
Як бивсь Татарин у ночі.
Ідуть, під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкрали ся, щоб ізлякати;
Коли подивлять ся, що вбитий. —
З переполоху ну втікати!

Збирали ся подруженьки,
Слізоньки втирають;
Збирали ся товариші,
Та ями копають.
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони;
Поховали громадою,
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі;
Нема кому запитати,
За-що їх убито.
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Що-ніч щебетати;
Виспівує та щечече,
Поки місяць зійде,

Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

1838.

2. ТАРАСОВА НІЧ.

(П. І. МАРТОСУ.)

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процьвітає.
Грає кобзар, виспівує,
Вимовля словами,
Як Москалі, Орда, Ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку в-ранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспівує,
Аж лихо сьмієть-ся:

»Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеть-ся;
Було колись панували,
Та більше не будем..
Тії слави козацької
По-вік не забудем!
Україно, Україно!
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю,
Завяне серденько!
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля, воля,
Бунчуки, гетьмани?

Де поділось? Изгоріло!
А чи затопило
Сине море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують!
Грай же море! мовчять гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькіі!
Така ваша доля!

»Встає хмара з-за Лиману,
А другая з поля:
Зажурилась Україна —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не ратує,
Козачество гине,
Гине слава, батьківщина,
Немає де дітись;
Виростають нехрещені
Козацькіі діти,
Кохують ся невінчані,
Без попа ховають;
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти
Налітають, нема кому
Порадоньки дати.
Обізвав ся Наливайко —
Не стало кравчини!

Обізвавсь козак Павлюга —
За нею полинув.
Обізвавсь Тарас Трясило
Гіркими сльозами:
»Бідна моя Україно,
Стоптана Ляхами!«

»Обізвавсь Тарас Трясило
Віру ратувати,
Обізвав ся орел сизий,
Та й дав Ляхам знати!
Обізвав ся пан Трясило:
»А годі журить ся!
А ходім лиш, пани брати,
З Поляками бить ся!«

»Вже не три дні, не три ночи
Бегь-ся пан Трясило;
Од Лимана до Трубайла
Трупом поле крилось.
Ізнеміг ся козаченько,
Тяжко зажурив ся,
А поганий Конецьпольський
Дуже звеселив ся;
Зібрав шляхту всю до купи,
Та й ну частувати.
Зібрав Тарас козаченьків
Поради прохати:
»Отамани, товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку:
Що будем робити?
Бенкетують вражі Ляхи,
Наше безголовя.«
— »Нехай собі бенкетують,

Нехай на здоровя!
Нехай клятї бенкетують,
Поки сонце зайде,
А ніч-мати дасть пораду:
Козак Ляха знайде.»

»Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата;
Прокинулись Ляшки-панки —
Нїкуди втїкати!
Прокинулись Ляшки-панки
Та й не повставали:
Зійшло сонце, Ляшки-панки
Покотом лежали.

»Червоною гадюкою
Несе Альта вісти,
Щоб летїли крюки з поля
Ляшків-панків їсти.
Налетїли чорні крюки
Вельможних будити;
Зібрало ся козачество
Богу помолитись.
Закрякали чорні крюки,
Виймаючи очи;
Заспівали козаченьки
Пісню тїї ночі,
Тїї ночі кровавої,
Що славою стала
Тарасові, козачеству,
Ляхів що приспала.

»Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє;
Де кров текла козацькая,
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі,
Та з голоду криче...
Згада козак Гетьманщину,
Згада, та й заплаче.«

Умовк кобзар сумуючи :
Щось руки не грають ;
Кругом хлопці та дівчата
Слізоньки втирають.
Пішов кобзар по улиці,
З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсядки,
А він вимовляє :

»Нехай буде оттакечки!
Сидіть, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, почастую,
З вороженьків покєпкую.«

6. XI. 1838.

3. ІВАН ПІДКОВА.

(В. І. ШТЕРНБЕРГУ.)

I.

Було колись — в Україні
Ревіли гармати ;
Було колись — Запорозці
Вміли панувати !
Панували, добували

І славу і волю ;
Минуло ся, остали ся
Могили по полю !
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькее біле тіло,
В китаїку повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Сьвідок слави дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед, горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо ! може серце
Хоч трохи спочине.

II.

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє.
Сине море звірюкою
То стогне, то вне,
Дніпра гірло затопило.
»А нуте, хлопята,
На байдаки ! Море грає,
Ходім погуляти !«

Висипали Запорожці,
Лиман човни вкрили.
»Грай же, море!« заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди, туди —
Де-то будь роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку: човни стали.
»Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове молодці,
А у Царград, до султана
Поїдемо в гості!«
— »Добре, батьку отамане!«
Кругом заревіло.
»Спасибі вам!«

Надів шапку.

Знову закипіло
Сине море; вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман, та на хвилю
Мовчки поглядає.

4. ПЕРЕБЕНДЯ.

(Е. П. ГРЕБИНЦІ.)

Перебендя старий, сліпий —
Хто його не знає?
Він усюди вештаєть-ся
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам сьвітом нудить.
По-під тиньню сїромаха
І днює й ноче;
Нема йому в сьвіті хати,
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже!
Сяде собі, заспіває:
»Ой не шуми, луже!«
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина.
Пожурить ся, посумує,
Сидячи під тином.

Оттакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про Чалого,
На »Горлицю« зверне;
З дівчатами на вигоні
»Гриця« та »веснянку«,
А у шинку з парубками
»Сербина«, »Шинкарку«;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая)
Про тополю, лиху долю,
А потім »У гаю«.

На базарі про Лазаря,
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйнували.
Оттакий-то Перобендя,
Старий та химерний :
Заспіває, засьмієть-ся,
А на сльози зверне.

Вітер віє, повіває,
По полю гуляє.
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синіє ;
За могилою могила,
А там — тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває ;
То приляже та послуха,
Як кобзар співає,
Як серце сьмієть-ся, сліпі очи плачуть...
Послуха, повіє...

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люде не чули, — бо то боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щебече Господною славу,
А думка край сьвіта на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими бе ;
Спочине на сонці, його запитає :
Де воно ночує ? як воно встає ?

Послухає моря, щó воно говорить;
Спита чорну гору: чого ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Щó море говорить, де сонце ночує;
Його на сїм сьвітї ніхто не прийма!
Один він між ними, як сонце високе,
Його знають люде, бо носить земля.
А як-би почули, щó він одинокий
Співа на могилї, з морем розмовля,
На божее слово вони б насьміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали:
»Нехай по-над морем,« сказали б, »гуля!«

Добре еси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати-розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люде не чули!
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
»Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.«

Оттакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває весільної,
А на сльози зверне.

5. Т О П О Л Я.

(п. с. ПЕТРОВСЬКИЙ.)

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий —
На-що зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивить ся,
Та й голову схилить;
Чабан в ранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивить ся — серце ние:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто-ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Пострівайте, все розкажу.
Слухайте ж, дівчата!

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов, та й загинув.
Як-би знала, що покине,
Була б не любила;
Як-би знала, що загине,
Була б не пустила;
Як-би знала, не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночи

З милим під вербою ;
Як-би знала !...

І то лихо —

Попереду знати,
Що нам в світі зострінеться...
Не знайте, дівчата !
Не питайте свою долю !
Само серце знає,
Кого любить. Нехай вяне,
Поки закопають !
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червоніє
Не довго, дівчата !
До полудня, та й завяне,
Брови полиняють...
Кохайтеся ж, любітеся,
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати ;
А він її запитає :
»Чи не була мати ?«
Стануть собі, обіймуться,
Співа соловейко ;
Послухають, розійдуться —
Обое раденькі.
Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає :
»Де ти була ? що робила ?«
Сама собі знає.

Любила ся, кохала ся,
А серденько мліло:
Воно чуло недоленьку,
А сказати не вміло.
Не сказало, остала ся,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.

Не щечече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою.
Не співає: як сирота,
Білим сьвітом нудить.
Без милого батько, мати —
Як чужії люде;
Без милого сонце сьвітить —
Як ворог сьмієть-ся;
Без милого скрізь могила...
А серденько беть-ся!

Минув і рік, минув другий,
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка, —
Ніхто не питає.
»Чого вянеш, моя доню?«
Мати не спитала,
За старого, багатого
Нищечком еднала.
»Іди, доню!« каже мати:
»Не вік дівувати.
Він багатий, одинокий,
Будеш панувати!«
— »Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!

Рушниками, щó придбала,
Спусти мене в яму!
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть;
Легше мені в труні лежать,
Аніж його бачить.»

Не слухала стара мати,
Робила, щó знала;
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла в ночі до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй на сїм сьвітї
Без милого жити?
»Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько;
Скажи мені щирю правду:
Де милий серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить,
Чи забув, покинув?
Скажи ж мені: де мій милий?
Край сьвіта полину!
Бабусенько, голубонько,
Скажи, коли знаєш!
Бо видає мене мати
За старого за-між.
Любить його, моя сиза —
Серце не навчити;
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити.
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб до дому не вернулась...
Тяжко мені. тяжко!

Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю!«
— »Добре, доню; спочинь трошки!
Чини ж мою волю!
Сама колись дівувала,
Тее лихо знаю;
Минуло ся, навчила ся:
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зільлячка
Для того придбала.»

Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
»Ось на́ тобі сього дива!
Пійди до криниці;
Поки півні не співали,
Умий ся водою,
Випий трошки сього зільля,
Все лихо загоїть.
Випеш — біжи, яко мога;
Що́ б там не кричало,
Не оглянь ся, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
В-третє випить треба.
За перший раз, — як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде.

А за третій — моя доню,
Не питай, щó буде!
Та ще, чуеш, не хрести ся!
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подиви ся
На торішню вроду.»

Взяла зільля, поклонилась:
»Спасибі, бабусю!«
Вийшла з хати: »Чи йти, чи ні?
Ні, вже не верну ся!«
Пішла, вмилась, напила ся,
Мов не своя стала;
В-друге, в-третє, та, мов сонна,
В степу заспівала:

»Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все в-гору та в-гору!
Рости тонка та висока
До самої хмари;
Спитай Бога: чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подиви ся
За синєє море:
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе.
Там десь милий чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сьміють ся люде;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!

Сама хоче мене мати
В землю заховати..
А хто-ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?
Мамо моя, доле моя!
Боже милий, Боже!
Подиви ся, тополенько!
Як нема, заплачеш
До схід сонця ранісінько,
Щоб ніхто не бачив.
Рости ж, серце тополенько,
Все в-гору та в-гору!
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!«

Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала.
Зільля дива наробило —
Тополею стала.
Не вернула ся до дому,
Не діждала пари;
Тонка, тонка та висока —
До самої хмари.

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

[1839.]

6. УТОПЛЕНА.

Вітер в гаї не гуляє,
В ночі спочиває;
Прокинуть-ся, тихесенько
В осоки питає:

»Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? хто се?
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?
Хто се, хто се?« Тихесенько
Спитає-повіє,
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.

»Хто се, хто се?« питаєте
Цікаві дівчата.
Отто дочка по сім боці,
По тім боці мати.

Давно колись те діялось
У нас на Україні.
Серед села вдова жила
У новій хатині,
Білолиця, кароока
І станом висока,
У жупані, кругом пані,
І з-переду й з-боку.
І молода — нівроку їй! —
А за молодою,
А надто ще за вдовою,
Козаки ордою
Так і ходять. І за нею
Козаки ходили,
Поки вдова без сорома
Дочку породила.
Породила, та й байдуже!
Людяг годувати
В чужім селі покинула:
Оттака-то мати!...
Постривайте, щó ще буде!
Годували люде

Малу дочку, а вдовиця,
В неділю і в будень,
З жонатими, з парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала:
Не чула ся, як минули
Літа молодії...
Лихо, лихо! мати вяне,
Дочка червоніє,
Виростає. Та й виросла
Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
»Я Ганнусі не бою ся!«
Матуся співає;
А козаки сьміють ся їй,
Ганнусі моргають.
А надто той рибалонька,
Жвавий, кучерявий,
Мліє, вяне, як зостріне
Ганнусю чорняву.
Побачила стара мати,
Сказила ся люта:
»Чи бач, погань розхрістана,
Байстря необуте!
Ти вже виросла, дівуєш,
З хлопцями гуляєш?
Постривай же, ось я тобі!...
Мене зневажаєш?
Ні, голубко!«

І од злости
Зубами скрегоче.
Оттака-то була мати!

Де-ж серце жіноче,
Серце матери?... Ох, лихо,
Лишенько, дівчата :
Мати стан гнучкий, високий,
А серця не мати!
Ізогнеть-ся стан високий,
Брови полиняють,
І не счуетесь ; а люде
Сьміючись згадають
Ваші літа молодії,
Та й скажуть : ледащо!
Тяжко плакала Ганнуся,
І не знала, за-що,
За-що мати знущаєть-ся,
Лає, проклинає,
Своє дитя без сорома
Байстрам нарікає.

Катувала, мордувала.
Та не помагало ;
Як маківка на городі,
Ганна розцвітала ;
Як калина при долині
В-ранці під росюю,
Так Ганнуся червонїла,
Мила ся сльозюю.
»Заворожена ! Стрівай же !«
Шепче люта мати :
»Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму !«

Найшла відьму

І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку напувала.

Не допомогло. Кляне мати
Той час і годину,
Коли на світ породила,
Нелюбу дитину.
»Душно мені. Ходім, дочко,
До ставка купать ся!«
— »Ходім, мамо!«

На березі

Ганна роздягла ся.
Роздягла ся, розкинулась
На білій сорочці;
Рибалонька кучерявий
Мліє на тім боці.
І я колись... Та цур йому!
Сором, не згадаю.
Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє.
Мати дивить ся на неї,
Од злости німіє,
То жовтіє то синіє;
Розхрістана, боса,
З роту піна, мов скажена
Рве на собі коси.
Кинула ся до Ганнусі
І в коси впилá ся.
»Мамо! мамо! щó ти робиш?«
Хвиля роздалá ся,
Закипіла, застогнала,
І обох покрила.
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,

Пливе, пливе — от-от доплив!
Пірнув, виринає,
І утоплену Ганнусю
На беріг виносить,
Із рук матери залякклих
Вириває коси.
»Серце моє! доле моя!
Розкрий карі очи!
Подиви ся! усміхни ся!
Не хочеш? не хоче!«
Плаче, пада коло неї,
Розкрива, цілує
Мертві очи. »Подиви ся!...
Не чує, не чує!«
Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
Розкидала; а за нею
Стара люта мати:
Очи вивело із лоба
Од страшної муки,
Втербила в пісок жовтий
Старі сині руки.
Довго плакав рибалонька:
»Нема в мене роду,
Нема долі на сім сьвітї!
Ходім жити в воду!«
Підняв її, поцілував.
Хвиля застогнала,
Розкрила ся, закрила ся,
І сліду не стало...

З того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купають ся дівчата,
Обходять горою;

Як угледять, то хрестять ся,
І зовуть заклятим.
Сумно, сумно кругом його...
А в ночі, дівчата,
Вицпливає з води мати,
Сяде по тім боці;
Страшна, синя, розхрістана,
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивить ся на сей бік,
Рве на собі коси.
А тим часом синя хвиля
Ганнусю виносить.
Голісінька, стрепенеть-ся,
Сяде на пісочку.
І рибалка випливає,
Несе на сорочку
Баговінья зеленого;
Поцілує в очи —
Та і в воду: соромить ся
На гнучкий дівочий,
На стан голий подивить ся...
І ніхто не знає
Того дива, щó творить ся
Серед ночі в гаї.
Тільки вітер з осокою
Шепче: »Хто се, хто се
Сидить сумно над водою,
Чеше довгі коси?«

8. XII. 1841.

7. ХУСТИНА.

У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла.
Та хустину вишивала,
Вишиваючи співала:

»Хустиночко мережана,
Вишиваная!

Вигаптую, подарую,
А він мене поцілує...

Хустино моя
Мальованая!

А я косу розплітаю,
З дружиною похожаю...

Доленько моя,
Матінко моя!

Здивують ся в-ранці люде,
Що в сироти хустка буде,

Мережаная,
Мальованая.»

Оттак вона вишивала,
У віконце поглядала:

Чи не ревуть круторогі?
Чи не йде чумак з дороги?

Іде чумак з-за Лиману
З чужим добром, безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи співає:

»Доле моя, доле!

Чом ти не такая,

Як доля чужая?

Чи я пю-гуляю?

Чи сили не маю?

Чи до тебе доріженьки

У степи не знаю?

Чи до тебе свої дари

Я не посилаю?

Є у мене дари:

Очи мої карі;

Молодую мою силу
Богачі купили ;
Може й дівчину без мене
З иншим заручили...
Навчи ж мене, моя доле,
Гуляти навчи!»

Та й заплакав сїромаха,
Степом ідучи...

Ой заплакав сивий пугач
В степу на могилї;
Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились :
»Благослови, отамане,
Коло села стати,
Та понесем товариша
В село причащати!»

Сповідали, причащали,
Ворожки питали ;
Не допомгло!... З нессїленим
В дорогу рушали.
Чи то праця задавила
Молодую силу?
Чи то нудьга невсинуща
Його з ніг звалила?
Чи то люде поробили
Йому молодому,
Що привезли його з Дону
На возї до дому?
Благав Бога, щоб дівчину,
Хоч село побачить ;
Не доблагав!... Поховали,
Нїхто й не заплаче...

Поставили громадою
Хрест над сиротою,
Та й розійшлись. Як билина,
Як лист за водою,
Пішов козак з сього світа,
Все забрав з собою...

А де-ж тая мальована,
Шитая хустина?
А де-ж тая веселая
Дівчина-дитина?
На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черницях
Косу розплітає...

[1841.]

8. ГАМАЛІЯ.

- »Ой нема, нема ні вітру ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на Турка стати,
Не чуємо на чужині.
- »Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу!
- »Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шанки,
Та на сей бік за нами!
- »Ой Боже наш, Боже! хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України;
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо, та й загинем!«

Оттак у Скутарі козаки співали ;
Співали сердеги, а сльози лились,
Лили ся козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затряс ся, бо з-роду не чув
Козацького плачу ; застогнав широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синее море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Ту ю журбу-мову на хвилі подав.

Зареготав ся дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
»Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице сестро?«

Загула

Хортиця з Лугом : »Чую, чую!«
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки :

»У Туркині, по тім боці,
Хата на помості.
Гай, гай ! море, грай,
Рєви, скелі ламай !
Поїдемо в гості.

»У Туркині у кишені
Таляри, дукати.
Не кишені трусить,
Їдем різать, памить,
Братів визволяти !

»У Туркині яничари
І баша на лаві.

Гой ги, вороги!
Ми не маєм ваги!
Наша воля й слава!«

Пливуть собі співаючи,
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
— Гамаліє! серце мліє:
Сказило ся море.
— Не злякає! І сховались
За хвилі, за гори.

Дрімає в гаремі — в раю Византія,
І Скутар дрімає; Босфор клетотить
Неначе скажений, то стогне то виє:
Йому Византію хочеть-ся збудить.
»Не буди, Босфоре: буде тобі горе!
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!« реве сине море.
»Хиба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?«

Так море спиняло
(Любило завзятих чубатих Славян).
Босфор схаменував ся. Туркиня дрімала,
Дрімала у гаремі ледачий султан.
Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

»О милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!

І сором тут, і сором там :
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіми у кайданах
Стать козакові !...«

— »Ріж і бий!
Мордуй невіру бусурмана !«
Кричать за муром. Хто такий ?
Гамаліє ! серце мліє :
Скутар скаженіє !
»Ріжте, бийте !« на фортеці
Кричить Гамалія.

Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги ;
Козацтво преть-ся без ваги —
І покотились яничари.
Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє,
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.
»Вилітайте, сірі птахи,
На базар до паю !«
Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрещеної тії мови.
І ніч стрепенулась :
Не бачила, стара мати,
Козацької плати.
Не лякай ся, подиви ся
На бенкет козачий !
Темно всюди, як у будень,
А сьвято чимале,

Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шашлика. »Засьвітимо!«
До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Византія пробуркалась,
Витріщає очи,
Переплива на помогу,
Зубами скрегоче.

Реве, лютує Византія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає —
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сьміливе літає.
Ніхто на сьвітї не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури, срібло, злото
Несуть шапками козаки
І насипають байдаки.
Горить Скутар, стиха́ робота,
І хлопці сходять ся; зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки, та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.

Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та, звичайне Запорожці,
Пливучи співають:

»Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти, —
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару;
Сидять брати Запорожці,
Дожидують карі.
Ой як крикнув Гамалія:
»Брати, будем жити,
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оксамитом крити!«
Вилітали Запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
»Слава тобі, Гамаліє,
На весь сьвіт великий,
На весь сьвіт великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!«

Пливуть співаючи; пливе
Позад завзятий Гамалія,
Орел орлят мов стереже.
Із Дарданелів вітер віє,
А не женеться Византія:
Вона боїть ся, щоб Чернець

Не засьвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець.
Пливуть собі, а із-за хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.

Гамадіе, вітер віє,
Ось-ось наше море!...
І сховали ся за хвилі,
За рожеві гори.

1843.

9. РОЗРИТА МОГИЛА.

Сьвіте тихий, краю милий,
Моя Україно!
За-що тебе сплюндровано,
За-що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
— »Молилась я, турбувалась,
День і ніч не спала,
Моїх діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти, —
Панувала і я колись
На широкім сьвіті,
Панувала! О Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,

Що колишучи співала
Про свою недолю,
Що співаючи ридала,
Виглядала волю!...
Ой Богдане, Богданочку!
Як-би була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродані
Жидові, Німоті;
Сини мої на чужині,
На чужій роботі;
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
А могили мої милі
Москаль розриває.
Нехай рие, розкопує,
Не своє шукає;
А тим часом перевертні
Нехай підростають,
Та допоможуть Москалеві
Господарювати,
І з матери полатану
Сорочку здіймати!...»

На четверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? — Ех як-би то,
Як-би то знайти те,
Що там поховали,
Не плакали б діти,
Мати б не ридала.

10. Ч И Г И Р И Н.

(м. с. щепкину.)

Чигрине, Чигрине!
Все на світі гине,
І сьвятая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипають ся могили,
Високі могили,
Твоя слава; і про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв, чого стояв,
І на сьміх не скаже!

За-що ж боролись ми з Ляхами?
За-що ми різались з ордами?
За-що скородили списами
Московські ребра? Засївали,
І рудою поливали,
І шаблями скородили,
Що-ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута,
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Україна,
Буряном укрилась, цвільлю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дулю холодне гадюк напустила
А дітям надію в степу оддала.

А надію
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.
Нехай же вітер все розносить
На неокраєнім крилі,
Нехай же серце плаче, просить
Сьвятої правди на землі!

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний!
Проспав-єси степи, ліси
І всю Україну!
Спи ж, повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Поростуть — гетьмани.

Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуть ся душу запалити,
Серце розірвати.
Не рвіть, думи, не паліте!
Може верну знову
Мою правду безталанну,
Мое тихе слово.
Може викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло,
І в тяжкі упруги
Може з'орю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,

Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І нальють живої
Козацької тії крові,
Чистої, сьвятої.
Може, може... а між тими,
Між ножами рута
І барвінок розіветь-ся,
І слово забуте,
Мое слово тихе, сумне,
Богобоязливе
Згадаєть-ся, і дівоче
Серце боязливе
Стрепенеть-ся, як рибонька,
І мене згадає...
Слово мое, сльози мої,
Раю ти мій, раю!

Спи, Чигрине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сїм сьвітї!

Москва, 19. II. 1844. —————

11. С У Б О Т І В.

(МОГИЛА БОГДАНОВА.)

Стоїть в селї Суботові
На горі високій
Домовина України
Широка, глибока.
Отто церква Богданова:
Там-то він молив ся,
Щоб Москаль добром і лихом
З козаком ділив ся.

Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно стало;
Москалики, щó зазріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають,
Та грошей шукають;
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що за труди не находять...
Оттак-то, Богдане!
Занапастив-еси вбогу
Сироту Україну.
За-те ж тобі така й дяка!
Церкву-домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,
На тій самій, щó з тобою
Ляха задавила,
Байстриюки Єкатериини
Сараною сіли.
Оттаке-то, Зіновію,
Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже!
Кажуть, бачиш, що »все-то те
Таки й було наше,
А що ми тільки наймали
Татарам на пашу
Та Полякам.« Може й справді!
Нехай і так буде!
Так сьміють ся з України
Стороннії люде...
Не сьмійте ся, чужі люде!
Церква-домовина
Розвалить ся, а з-під неї

Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Сьвіт правди засьвітить,
І помолять ся на волі
Невольничі діти.

21. X. 1845.

12. К А В К А З.

(ЯКОВУ ДЕ БАЛЬМЕНУ.)

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Спокон-віку Прометея
Там орел карає,
Що день божий довбе ребра,
Серце розбиває;
Розбиває, та не випе
Живущої крові;
Воно знову оживає,
І сьмієть-ся знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля;
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прю з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить:
Нам тільки плакати, плакати, плакати,
І хліб насущний замісить
Кровавим потом і сльозами!
Кати знуцають ся над нами
А правда наша п'яна спить!

Коли-ж вона прокинеть-ся?
Коли-ж одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений,
І нам даси жити?
Ми віруем Твоїй силі
І слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Шоклонять ся всі язики
Во віки і віки.
А поки-що течуть ріки,
Криваві ріки!...

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі!
Оттам-то милостиві ми,
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю,
Та й цькуємо... Лягло кістками
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крови! Напоїть
Всіх імператорів би стало,
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удових. А дівочих,
Пролитих нишком серед ночі,
А матерніх гарячих сльоз,
А батьківських, старих, кривавих —
Не ріки, море розлилось,
Огненне море!... Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам царям!
Слава!

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті;
І вам, лицарі великі,

Богом забути!
Боріте ся, поборете!
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І правда сьвятая!

»Чурек і сакля — все твоє:
Воно не прошене, не дане,
Ніхто й не візьме за своє,
Не поведе тебе в кайдани.
У нас — на те письменні ми,
Читаєм божії глаголи,
І од глибокої тюрми
Та до високого престола
Усі ми в золоті і голі.
До нас в науку! Ми навчим,
По-чому хліб і сіль по-чім;
Ми християне: храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тільки сакля в очи коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана? чом ми вам
Чурек же ваш та так не кинем,
Як тій собаці? чом ви нам
Платить за сонце не повинні?
Тай тільки-ж то! Ми не погане,
Ми настоящі християне;
Ми малим ситі! — А за те,
Як-би ви з нами подружились,
Багато де-чого б навчились.
У нас же й сьвіта як на те:
Одна Сибір неісходима!
А тюрм? а люду? щó й лічить!
Од Молдованина до Фінна,
На всіх язиках все мовчить —

Бо благоденствує!... У нас
Сьвятую біблію читає
Сьвятий чернець і навчає,
Що цар якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив — тепер на небі!
Ось бачите, які у нас
Сидять на небі. Ви ще темні,
Догматами непросьвіщенні!
У нас навчіть ся! В нас дери,
Дери та дай,
І прямо в рай,
Хоть і рідню всю забори!
У нас — чого то ми не вмієм?!
І зорі лічим, гречку сієм,
Француза лаєм, продаєм
Або у карти програєм
Людей — не Негрів, а таких
Таки хрещених, но простіх:
Ми не Гішпане! Крий нас Боже,
Щоб крадене перекупать,
Як ті жиди, та продавать!
Ми по закону!....

По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Байстрюкові на придане,
Жінці на патинки,
Собі ж на те, що не знають
Ні діти ні жінка!

За кого-ж Ти розпинав ся,
Христе, Сине божий?
За нас добрих? чи за слово
Істини? чи може,
Щоб ми з Тебе насьміялись?
Воно ж так і сталось!
Храми, капиці і ікони,
І ставники і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомленні поклони
За кражу, за війну, за кров:
Щоб братню кров пролити, просять,
А потім в дар Тобі приносять
З пожару вкрадений покров...

Просьвітились, та ще хочем
Других просьвітити,
Солице правди показати
Сліпим, бачини, дітям.
Все покажем, тільки дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Кайдани ковати,
Як їх носить і як плести
Кнути узловати.
Всьому навчим, тільки дайте
Взяти свої гори,
Ті останні, бо взяли вже
І поле і море!

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове любий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну, довелось запить
З московської чаші московську отруту.

О друже мій добрий, друже незабутий!
Живою душою в Україні вітай;
Літай з козаками по-над берегами,
Розриті могили в степу назирай,
Заплач з козаками дрібними сльозами,
І мене з неволі в степу виглядай!

А поки-що мої думи,
Мое люте горе,
Сіяти-му: нехай ростуть
Та з вітром говорять...
Вітер тихий з України
Понесе з рососою
Тії думи аж до тебе;
Братньою сльозою
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш,
І могили, степи, гори,
І мене згадаєш.

Переяслав, 18. XI 1845.

13. ХОЛОДНИЙ ЯР.

У всякого своє лихо,
І в мене те лихо;
Хоть не своє, позичене,
А все таки лихо.
На-що б, бач-ся, те згадувать,
Що давно минуло?
Будить Бог-знає колишне?
Добре, що заснуло!...

Хоть і Яр той! Вже до його
І стежки малої
Не осталось, і здаєть-ся,

Що ніхто й ногою
 Не ступив там, — а згадаєш,
 То була й дорога.
 З монастиря Мотронова
 До Яру страшного.
 В Яру колись гайдамаки
 Табором стояли,
 Лагодили самопали,
 Ратища стругали.
 У Яр тогді сходили ся,
 Мов із хреста зняті,
 Батько з сином і брат з братом,
 Одностаїне стати
 На ворога лукавого,
 На лютого Ляха.

Де-ж ти дів ся, в Яр глибокий
 Протоптаний шляху?
 Чи сам заріс темним лісом?
 Чи то загатили
 Нові кати, щоб до тебе
 Люде не ходили
 На пораду: щó їм діять
 З добрими панами,
 Людоїдами лихими,
 Новими Ляхами?
 Не гатіте! бо над Яром
 Залізник вітає,
 І на Умань позирає,
 Гонту виглядає.
 Не ховайте, не топчіте
 Сьвятого закона!
 Не зовіте преподобним
 Лютого Нерона!
 Не славте ся царевою

Сьвятою вївною,
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять!
А кричите, що несете
І душу і шкуру
За отечество! Йй-Богу,
Овеча натура!
Дурний шию підставляє
І не знає, за-що,
Та ще й Гонту зневажає,
Ледаче ледащо:
*„Гайдамаки — не воини,
Розбойники, воры,
П'ятно вз нашей исторіи!...“*
Брешеш, людоморе!
За сьвяту правду, волю
Розбійник не стане;
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розібе живе серце
За свою Україну!
Ви — розбійники неситі,
Голодні ворони!
По якому правдивому,
Сьвятому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіть ся ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо! Дуріть дітей
І брата сліпого,
Дуріть себе, чужих людей,
Та не дуріть Бога!

Бо в день радости над вами
Розпадеться кара,
І повіє новий огонь
З Холодного Яра!

Вюнища, 17. XII. 1845.

14. Л І Л Е Я.

»За-що мене, як росла я,
Люде не любили?
За-що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За-що вони тепер мене
В палатах витають,
Царівною називають;
Очей не спускають
З мого цвѣту, дивують ся,
Не знають, де діти?
Скажи мені, мій братіку,
Королевий цвѣте!«
— »Я не знаю, моя сестро!
І цвѣт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
До білого, пониклого
Личенька лїлеї.
Сам Господь вітав над ними
І творив сьвятее
Землі грішній... І лїлея
Росою-сльозою
Заплакала і сказала:

— »Брате мій! З тобою
Ми давно вже кохаємось,
А я й не сказала,

Як була я людиною,
Як я мордувалась.
Моя мати — чого вона,
Вона все журилась,
І на мене, на дитину,
Дивилась, дивилась
І плакала... Я не знаю,
Мій брате єдиний,
Хто їй лихо заподіяв.
Я була дитина,
Я грала ся, забавлялась;
А вона все вяла,
Та нашого злого пана
Кляла, проклинала,
Та й умерла. А мене пан
Взяв догодувати.
Я виросла, викохалась
У білих палатах;
Я не знала, що байстря я,
Що його дитина.
Пан поїхав десь далеко,
А мене покинув.
І прокляли його люде,
Будинок спалили;
А мене, не знаю за-що,
Убили — не вбили,
Тільки мої довгі коси
Остригли, накрили
Острижену ганчіркою,
Та ще й реготались;
Жиди навіть нечистіі
На мене плювали.
Оттаке-то, мій братіку,
Було мені в світі!
Молодого, короткого

Не дали дожити
Люде віку. Я умерла
Зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині,
Цвітом білим, як сніг білим,
Аж гай звеселила.
Зимою люде, Боже мій,
В хату не пустили,
А весною, мов на диво,
На мене дивились.
А дівчата завітчались
І почали звати
Лілеєю-снігоцвітом;
І я процвітати
Стала в гаї, і в теплиці,
І в білих палатах.
Скажи ж мені, мій братіку,
Королевий цвіте:
На-що мене Бог поставив
Цвітом на сім світі?
Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір? Милосердний,
Святий, Боже милий!»

І заплакала лілея,
А цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білее, пониклее
Личенько лілеї.

15. РУСАЛКА.

»Породила мене мати
В високих палатах,
Та й понесла серед ночі
У Дніпрі скупати.
Купаючи, розмовляла
Зо мною малою :
— »Пливи, пливи, моя доню,
Дніпром за водою,
Та впливи русалкою
Завтра серед ночі!
А я вийду гуляти з ним,
А ти й залоскочеш.
Залоскочи, мое серце :
Нехай не сьмієть-ся
Надо мною молодою,
Нехай не, упець-ся
Не моїми кров-сльозами,
Синьою водою
Дніпровою! Нехай собі
Гуляє з дочкою!
Пливи ж, моя єдиная!
Хвилі мої, хвилі,
Привітайте русалоньку!«
Та й заголосила,
Та й побігла. А я собі
Плила за водою,
Поки сестри не зустріли,
Не взяли з собою.
Уже з тиждень, як расту я.
З сестрами гуляю
О півночі, та з будинку
Батька виглядаю.
А може вже поєдналась
З паном моя мати,

Може знову розкошує
Грішниця в палатах!«
Та й замовкла русалочка,
В Дніпро поринула,
Мов пліточка, а лозина
Тихо похитнулася.

Вийшла мати погуляти —
Не спить ся в палатах;
Пана Яна нема дома,
Ні з ким розмовляти.
А як прийшла до берега,
То й дочку згадала,
І згадала, як купала
І як промовляла;
Та й байдуже! Пішла собі
У палати спати;
Та не дійшла: довело ся
В Дніпрі ночувати.
І не счулася, як зуспіли
Дніпрові дівчата,
Та до неї: ухопили,
Та й ну з нею гратись!
Радісінькі, що піймали,
Грались, лоскотали,
Поки в вершу не запхали,
Та й зареготались.

Одна тільки русалонька
Не зареготалась.

Київ, 9 VIII. 1846.

16.

За байраком байрак,
А там степ та могила.

Із могили козак
Встає сивий, похилий.
Встає сам у-ночи,
Іде в степ, а йдучи
Співа, сумно співає:
— »Наносили землі,
Та й до дому пішли,
І ніхто не згадає.
Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло,
І земля не приймає.
Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти:
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата;
Крови брата впились,
І оттут полягли
У могилі заклятій.«
Та й замовк, зажурився
І на спис похилився,
Став на самій могилі;
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав, ридав,
Сині хвилі голосили.
З-за Дніпра, із села
Луна гаєм гула,
Треті півні співали.
Провалив ся козак,
Стрепенув ся байрак,
А могила застогнала.

17. КАЛИНА.

»Чого ти ходиш на могилу?«

На-силу мати говорила :

»Чого ти плачеш ідучи?

Чого воркуєш у ночі,

Моя голубко сизокрила?«

— »Так, мамо, так!«

І знов ходила,

А мати плакала ждучи.

Не сон-трава на могилі

В ночі процвітає :

То дівчина заручена

Калину сажає,

І сльозами поливає,

І Господа просить :

»Пошли, Боже, дощі в ночі

І дрібні роси,

Щоб калина прийняла ся,

Розпустила віти :

Може пташкою прилине

Милий з того сьвіта.

Зовю йому кубелечко

І сама прилину,

І будемо щебетати

В-купці на калині.

Будем плакати, щебетати,

Тихо розмовляти,

Будем в-купочці у-ранці

На той сьвіт літати.«

І калина прийняла ся,

Віти розпустила,

І три літа на могилу

Дівчина ходила.

На четверте... не сон-трава
В ночі процвітає,
То дівчина з калиною
Плаче-розмовляє :

»Широкая, високая
Калино моя!
Не водою до схід сонця
Поливана!
Широкії сльози-ріки
Тебе полили,
Їх славою лукавою
Люде понесли.
Зневажають подруженьки
Подругу свою,
Зневажають червоную
Калину мою.
Новий мою головоньку,
Росою умиь,
І вітами широкими
Од сонця закрий!
Мене знайдуть, поховають,
Мене осьміють;
Широкії твої віти
Діти обірвуть.«

В-ранці рано на калині
Ітанка щебетала;
Під калиною дівчина
Спала, не вставала:
Утомилось молодеє,
На віки спочило...

Вставало сонце з-за могили,
Раділи люде встаючи;

А мати й спати не лягала,
Вечерять доню дожидала
І тяжко плакала ждучі.

Петербург, 1847.

18. ТРИ ШЛЯХИ.

Ой три шляхи широкіі
До-купи зійшли ся;
На чужину з України
Брати розійшли ся;
Покинули стару матір,
Той жінку покинув,
А той сестру, а найменший
Молоду дівчину.

Посадила стара мати
Три ясени в полі,
А невістка посадила
Високу тополю;
Три явори посадила
Сестра при долині,
А дівчина заручена
Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зовяла.
Не вертають ся три брати,
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті;
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину,
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.

Не вертають ся три брати,
По світу блукають,
І три шляхи широкії
Терном заростають.

Петербург, 1847.

19. ВЕЧІР.

(АФ. АЛ. ЛАЗАРЕВСЬКІЙ.)

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть;
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матери вечерять ждуть.

Семя вечеря коло хати;
Вечіря зіронька встає;
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все. Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

[1847.]

20.

Не спало ся, а ніч як море,
Хоч діялось не в осени,
Так у неволі. До стіни
Не заговориш ні про горе,
Ні про »младенческіє сны«.
Верчу ся, світу дожидаю;
А за дверима про своє

Салдатське нежитіє
Два часові розмовляють.

Перший.

*Така ухабиста собою,
И меньше бѣлою не дарила;
А баринъ бѣдненькой такой!
Меня-то, слышь, и подсмотрили;
Свезли въ Калугу и забрили.
Такъ вотъ-тѣ случай то какой!*

Другий.

»А я -- аж страшно, як згадаю --
Я сам пішов у москалі.
Таки-ж у нашому селі
Назнав я дівчину. Вчащаю
І матір удову еднаю;
Так пан заклятий не дає:
Мала, каже, нехай діжду ся.
Я, знай, вчащаю до Ганусі.
На той рік знову за своє:
Пішов я з матірю просити.
»Шкода, каже, і не проси!
Пятьсот, каже, коли даси,
Бери хоч зараз!« Що робити?
Головка бідна! Позичать?
Та хто таку позичить силу!
Пішов я, брате, зароблять.
І де вже ноги не носили!...
Поки ті гроші заробив,
Я годів зо два проходив
По Чорноморії, по Дону;
Вертаюсь в осени до дому,
І подарунків накупив
Найдорогійших. От, вертаюсь

В село до дівчини в ночі;
Аж тільки мати на печі,
Та й та сердешна умирає,
А хата пустою гние.
Я викресав огню, до неї:
Од неї пахне вже землею,
Уже й мене не пізнає.
Я до попа та до сусіди:
Привів попа, та не застав,
Вона вже вмерла. Нема й сліду
Моеї Ганни. Я спитав
Таки сусіду про Ганнусю.
»Хиба ти й досі ще не знаєш?
Ганнуся на Сибір пішла.
До панича, бачиш, ходила,
Поки дитину привела,
Та у криниці й затопила.«
Неначе згага запекла...
Я ледве, ледве вийшов з хати.
Ще не сьвітало. Я в палати
Пішов з ножем, не чув землі.
Аж панича вже одвезли
У школу в Київ. От як, брате!
Остали ся і батько й мати,
А я пішов у москалі.
І досі страшно, як згадаю:
Хотів палати запалить,
Або себе занастити,
Та Бог помилував. А знаєш,
Його до нас перевели
Із армії, чи-що?

Перший.

Такъ что-же?

Ну, вотъ теперь и приколи!

Другий.

Нехай собі! а Бог поможе,
То й так забудеть-ся колись.

Вони ще довго говорили;
Я став перед світом дрімать,
І паничі мені приснились,
І не дали погані спать.

Петербург, 1847.

21. П У С Т К А .

Рано в-ранці новобранці
Виходили із села.
А за ними молодими
Одна дівчина пішла.
Подибала стара мати
Дочку з милим розлучати.
Розлучила та вмовляла,
Поки в землю закопала,
А сама в старці пішла.

Стоїть село, не виросло,
Не перемінилось,
Тільки пустка на край села
На бік похилилась.
Коло пустки на милиці
Москаль шкандибає,
На садочок позирає,
В вікно заглядає.
Заглядає: не вигляне
Чорнобрива з хати,
Не покличе стара мати
Вечеряти в хату.
А він колись був кликаний,
Рушники вже ткались,

І хустина мережалась,
Шовком вишивалась;
Думав жити, любити ся,
Весь вік веселитись,
А довелось, мій голубе,
Сльозами умитись!

Сидить москаль під хатою,
На дворі смеркає,
А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає.

Петербург, 1847.

22. [Страшний косар.]

По-над полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори:
Стогне земля, стогне море,
Стогне та гуде.

Косаря у ночі
Зустрічають сичі;
Тне косар, не спочиває,
Ні на кого не вважає, —
Хоч і не проси.

Не кричи й не проси,
Не клепає коси;
Чи то город чи то поле,
Як бритвою старий голить
Усе, щó даси:

Мужика й шинкаря,
Сироту кобзаря;
Приснівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не мине й царя.

І мене не мене,
На чужині зотне,
За решоткою задавить.
Й хреста ніхто не поставить
І не помяне!

30. V. 1847.

II. БІЛЬШІ ПОЕЗІЇ.

1.

КАТЕРИНА.

(ВАСИЛЮ АНДРІВИЧУ ЗУКОВСЬКОМУ НА ПАМ'ЯТЬ 22. КВІТНЯ 1838. Р.)

I.

Кохайте ся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине.
Як-би сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що родила на світ божий,
Мусить погибати.
Серце вяне співаючи,
Коли знає, за-що;
Люде серця не спитають,
А скажуть: »ледащо!«
Кохайте ся ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі чужі люде,
Сьміють ся над вами,

Не слухала Катерина
Ні батька ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Так занастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує:
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі злії люде,
Що хотять, говорять:
Вона любить, і не чує,
Що вкрало ся горе.

Прийшли вісти недобрії,
В поход затрубили,
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Не счула ся, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцяв ся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцяв ся вернути ся:
Тогді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеть-ся горе;

А поки-що, нехай люде
Що хотять говорять.
Не журить ся Катерина —
Слізоньки втирає,
Що дівчата на улиці
Без неї співають.
Не журить ся Катерина,
Вмиеть-ся сльозою,
Возьме відра о-півночи,
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває »Гриця«.
Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернула ся — і раденька,
Що ніхто не бачив.

Не журить ся Катерина,
І гадки не має,
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло пів року;
Занудило коло серця,
Заколело в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише.
Вичуняла, та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертають ся
Та в неї ночують:

— »В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запічку
Московського сина.
Чорнобривого придбала...
Мабуть сама вчила...«
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили!...

Катерино, серце мое!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінеш ся
З малим сиротою?
Хто питає, привітає
Без милого в світі?
Батько, мати — чужі люде,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина,
Одсуне квартиру,
Поглядає на улицю,
Колише дитинку;
Поглядає: нема, нема!
Чи то-ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Так дивлять ся люде.
Зайде сонце, Катерина
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
»Оттут з муштри виглядала,
Оттут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!«
Та й не доказала.

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.
Не співає чорнобрива,
Кляне свою долю.
А тим часом вороженьки
Чинять свою волю,
Кують річи недобрії.
Що має робити?
Як-би милий чорнобривий,
Умів би спинити...
Так далеко чорнобривий,
Не чує, не бачить,
Як вороги сьміють ся їй,
Як Катруся плаче.
Може вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може — вже в Московщині
Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий...
А де-ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край сьвіта, в Московщині,
По тім боці моря,
Нема нігде Катерини;
Та здалась на горе!...
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім сьвітї

Щастя-долі дати.
А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами!
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами.

II.

Сидить батько кінець стола,
На руки схилив ся,
Не дивить ся на сьвіт божий:
Тяжко зажурив ся.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве, ледве
Вимовляє доні:

»Що, весільля, доню моя?
А де-ж твоя пара?
Де сьвітилка з друженьками,
Старости, бояре?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати!
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!
Як-би знала, до схід сонця
Була б утопила.
Здалась тогді б ти гадині,
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя,

Цьвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя!
Що ти наробила?...
Одячила!... Іди ж, шукай
У Москві свекрухи!
Не слухала моїх річей,
То її послухай!
Іди, доню, найди її,
Найди, привітай ся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертай ся!
Не вертай ся, дитя моє,
З далекого краю!...
А хто-ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!
Іди од нас!...«

Ледве, ледве

Поблагословила :

»Бог з тобою!« та, як мертва,
На діл повалилась.

Обізвав ся старий батько :

»Чого ждеш, небого?«

Заридала Катерина,

Та бух йому в ноги :

»Прости мені, мій батечку,
Щоб я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!«
— »Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люде;
Молись Богу та йди собі —
Мені легше буде.«

Ледве встала, поклонилаь.
Вийшла мовчки з хати;
Остали ся сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
Промовила: »Не верну ся!
В далекому краю
В чужу землю чужі люде
Мене заховать;
А своєї ся крихотка
Надо мною ляже,
Та про долю, мое горе,
Чужим людям скаже...
Не розкажуй, голубонько,
Де б ні заховали,
Щоб грішної на сїм сьвітї
Люде не займали!
Ти не скажеш... ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій! лихо мое!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя мое,
Сама під водою,

А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатьченком!...«

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце ние;
Назад подивилась,
Покивала головою,
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І сьвіта не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як янгелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерла ся, повернулась,
Пішла... тільки мріє.

В селі довго говорили
Де-чого багато,
Та не чули вже тих річей
Ні батько ні мати...

Оттаке-то на сїм сьвітї
Роблять людям люде!

Того вяжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить.
А за-віщо? Сьвятий знає!
Сьвіт, бач-ся, широкий,
Та нема де прихилитись
В сьвітї одиноким.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують.
Де-ж ті люде, де-ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Єсть на сьвітї доля,
А хто її знає?
Єсть на сьвітї воля,
А хто її має?
Єсть люде на сьвітї,
Сріблом, злотом сяють,
Здаєть-ся, панують,
А долї не знають,
Нї долї нї волї!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.
Возьміть срібло, злото,
Та будьте багаті,
А я возьму сльози —
Лихо виливати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!

Тогді я веселий,
Тогді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти!

III.

Кричать сови, спить діброва,
Зіроньки сияють,
По-над шляхом, щирцею,
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люде;
Що кого втомило:
Кого щастя, кого сльози,
Все нічка покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати.
Де-ж Катрусю пригорнула?
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що дальше спіткаєть-ся?
Буде лихо, буде!
Зострінуть ся жовті піски
І чужії люде,
Зострінеть-ся зима люта.
А той чи зостріне,
Що пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива

Шляхи, піски, горе!
Він як мати привітає,
Як брат заговорить...

Побачимо, почувемо...
А поки — спочину,
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани брати,
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колись —
Щоб його не мірять!...
Розказав би про те лихо,
Та чи то-ж повірять?
»Бреше,« скажуть, »сякий-такий!
(Звичайно не в очи)
А так тільки псує мову
Та людей морочить.«
Правда ваша, правда, люде!
Та й на-що те знати,
Що сльозами перед вами
Буду виливати?
На-що воно? У всякого
І свого чимало.
Цур же йому!... А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Дома не журились;
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!
Нехай його лихий возьме!
Лучше ж поміркую,
Де то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Києвом та за Дніпром,
По-під темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
»Пугача« співають.
Іде шляхом молодиця,
Мусить бути з проці.
Чого-ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитинощі,
На плечах торбина,
В руці цїпок, а на другій
Заснула дитина.
Зостріла ся з чумаками,
Закрила дитину,
Питаєть-ся: »Люде добрі!
Де шлях в Московщину?«
— »В Московщину? отсей самий.
Далеко, небого?«
— »В саму Москву. Христа ради
Дайте на дорогу!«
Бере шага, аж трусить ся:
Тяжко його брати!
Та й на-віщо?... А дитина?
Вона ж його мати!
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила,
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго-довго сердешная
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Бач, на-що здали ся карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози виливать!

Ото-ж то дивіть ся та кайтесь, дівчата,
Щоб не довело ся москаля шукать,
Щоб не довело ся, як Катря шукає...
Тогді не питайте, за-що люде лають,
За-що не пускають в хату ночувать.

Не питайте, чорнобриві,
Бо люде не знають;
Кого Бог карá на сьвітї,
То й вони карають...
Люде гнуть ся, як ті лози,
Куди вітер віє.

Сиротинї сонце сьвітить
(Сьвітить та не гріє) —
Люде б сонце заступили,
Як-би мали силу,
Щоб сиротї не сьвітило,
Сльози не сушило.

А за-віщо, Боже милий,
За-що сьвітом нудить?
Що зробила вона людам,
Чого хотять люде?
Щоб плакала!... Серце мое!
Не плач, Катерино!

Не показуй людам сльози,
Терпи до загину!
А щоб личко не марніло
З чорними бровами,
До схід сонця, в темнім лісі
Умий ся сльозами!

Умиеш ся, не побачать,
То й не засьміють ся;
А серденько одпочине,
Поки сльози льлють ся.

Оттаке то лихо, бачите, дівчата!
Жартуючи кинув Катрусю москаль.

Недоля не бачить, з ким їй жартувати,
А люде хоч бачать, та людям не жаль.
»Нехай,« кажуть, »гине ледача дитина,
Коли не з'уміла себе шанувать!«
Шануйте ся ж, любі, в недобру годину
Щоб не довело ся москаля шукать!

По-під тиньню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк — зима впала.
Свище полем заверюха,
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибасе;
Дивить ся — щось мріє...
Либонь ідуть москалики...
Лихо!... серце мліє...
Полетіла, зостріла ся,
Пита: »Чи немає
Мого Йвана чорнявого?«
А ті: „*Ми не знаєм.*“
І, звичайно, як москалі,
Сьміють ся, жартують:
„*Ай да баба! ай да наші!*“
Каво не надуют!“
Подивилась Катерина:
»І ви. бачу, люде!
Не плач, сину, мое лихо!
Що буде, то й буде!
Піду дальше, — більш ходила...
А може й зостріну;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама — загину!«

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась заверюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сльоз більш не має.
Подивилась на дитину:
Умите сльозою
Червоніє, як квіточка
В-ранці під росою.
Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить: ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь курінь мріє.
»Ходім, сину! смеркаєть-ся,
Коли пустять в хату;
А не пустять, то й на дворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуєм,
Сину мій, Іване!
Де-ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохай ся на дворі!
Собаки злі, покусають,
Та не заговорять,
Не розкажуть сьміючи ся...
З псами їсти й пити —

Бідна моя головонько!
Що мені робити?»

Сирота собака має свою долю,
Має добре слово в сьвітї сирота;
Його бють і лають, закують в неволю,
Та ніхто про матір на сьміх не пита.
А Йвася спитають, заранья спитають,
Не дадуть до мови дитині дожить.
На кого собаки на улиці лають?
Хто голий, голодний під тином сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — чорні бровенята,
Та й тих люде заздрі не дають носить.

IV.

По-під горою яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з гетьманщини стоять;
У яру гребля, верби в ряд,
Ставок під кригою в неволі,
І ополонка — воду брать.
Мов покотило червоніє,
Крізь хмару сонце занялось,
Надув ся вітер; як повіє,
Нема нічого, скрізь біліє,
Та тільки лісом загуло.
Реве, свище заверюха,
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! таке лихо,
Що не видно й сьвіта.

»Еге, бачу, яка фуга!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх до-сто-біса!

Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Ничипоре! дивись лишень,
Які побілілі!«

— »Що, москалі? де москалі?«

— »Що ти? схамени ся!«

— »Де москалі-лебедики?«

— »Та он, подиви ся!«

Полетіла Катерина

І не одягла ся.

»Мабуть добре Московщина

В тямку їй дала ся!

Бо у-ночи тільки й знає,

Що москаля кличе.«

Через пеньки, заметами,

Летить, ледве дише.

Боса стала серед шляху,

Втерлась рукавами.

А москалі їй на-зустріч,

Як один, верхами.

»Лихо мое! доле моя!«

До їх... коли гляне:

Попереду старший їде.

»Любий мій Іване!

Серце мое коханее!

Де ти так барив ся?«

Та до його за стремена...

А він — подивив ся,

Та шпорами коня в боки.

»Чого-ж утікаєш?

Хиба забув Катерину?

Хиба не пізнаєш?
Подиви ся, мій голубе,
Подивись на мене:
Я Катруся твоя люба!
На-що рвеш стремена?«
А він коня поганяє,
Ніби-то й не бачить.
»Пострівай же, мій голубе!
Дивись, я не плачу.
Ти не пізнав мене, Йване?
Серце, подиви ся!
Єй же Богу, я Катруся!«
— *„Дура, атв'язіся!
Вазьміте проч безумную!“*
— »Боже мій! гвасю!
І ти мене покидаєш?!
А ти ж присягав ся!«
— *„Вазьміте проч! Что-ж ви сталі?“*
— »Кого? мене взяти?
За-що ж? скажи, мій голубе!
Кому хоч оддати
Свою Катрю, щó до тебе
В садочок ходила,
Свою Катрю, щó для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братіку!
Хоч ти не цурай ся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохай ся,
З цілим сьвітом!... Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою — який сором!
І за-що я гину!

Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина!
Не покинеш? Серце моє,
Не втікай од мене!...
Я винесу тобі сина.«
Кинула стремена
Та в хатину.

Вертаєть-ся,
Несе йому сина;
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
»Ось-де воно, подиви ся!
Де-ж ти? заховав ся?
Утік! нема!... Сина, сина
Батько одцурав ся!
Боже ти мій!... Дитя моє!
Де дінусь з тобою?
Москалики! голубчики!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики!
Воно сиротина;
Возьміть його та оддайте
Старшому за сина!
Возьміть його!... бо покину,
Як батько покинув, —
Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на світ божий
Мати породила;
Виростай же на сьміх людям!«
На шлях положила:
»Оставай ся шукать батька!
А я вже шукала.«
Та в ліс з шляху, як навісна!

А дитя осталося,
Плаче бідне... А москалям
Байдуже, минули.
Воно й добре, та на лихо
Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить ;
То проклина свого Йвана,
То плаче то просить.
Вибігає на возлісьє ;
Кругом подивилась,
Та в яр... біжить — серед ставу
Мовчки опинилась.
»Прийми, Боже, мою душу,
А ти — моє тіло !«
Шубовсть в воду !... По-під льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, щó шукала.
Дунув вітер по-над ставом —
І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
Щó дуба ламає ;
То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмирає ;
Не сироти малі діти,
Щó неньку сховали :
Їм зосталась добра слава,
Могила зосталась.
Засьміють ся злії люде
Малій сиротині ;
Вильє слёзи на могилу —

Серденько спочине,
А тому, тому на сьвітї,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Нї родини, нї хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови —
На-що? Щоб пізнали!
Змалювала, не сховала...
Бодай полиняли!

V.

Ішов кобзар до Києва
Та сїв спочивати;
Торбинками обвішаний
Його повожатий.
Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзар
»Ісуса« співає.
Хто йде, їде, не минає;
Хто бублик, хто гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші.
Задивлять ся чорнобриві:
І босе і голе.
»Дала,« кажуть, »бровенята,
Та не дала долі!«

Їде шляхом до Києва
Берлин шестернею,
А в берлинї господиня

З паном і семею.
Опинив ся против старців,
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивуєть-ся пані.
А пан глянув — одвернув ся...
Пізнав препоганий,
Пізнав тії карі очи,
Чорні бровенята,
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані: як зоветь-ся?
»Івась.« — „*Какой мілай!*“
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила..
Полічили, щó достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли по-над шляхом.

1838.

2.

Г А Й Д А М А К И.

(ВАСИЛЮ ІВАНОВИЧУ ГРИГОРОВИЧУ НА ПАМ'ЯТЬ 22. КВІТНЯ 1838. Р.)

Все йде, все минає і краю немає..
Куди-ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень і мудрий нічого не знає.
Живе, умирає; одно зацьвіло,
А друге завяло, на віки завяло,
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало;
І зорі червоні, як перше пили,

Попливуть і потім; і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивить ся в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш сиять,
Як над Вавилоном, над його садами,
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю. Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав.
Порай мені ще раз: де дітись з журбою?
Я не одинокий, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх, душа жива!
А може їй легше буде на тім сьвітї,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива!
Як небо блакїтне, нема йому краю,
Так душі почину і краю немає;
А де вона буде? Химерні слова!
Згадай же хто-небудь її на сїм сьвітї, —
Безславному тяжко сей сьвіт покидать.
Згадайте, дївчата, вам треба згадать!
Вона вас любила, рожевії квіти,
І про вашу долю любила співать.

Поки сонце встане, спочивайте, діти,
А я поміркую, ватажка де взять.

Сини мої, гайдамаки!
Сьвіт широкий, воля, —
Ідїть, сини, погуляйте,
Пошукайте долї!
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!

Хто вас щиро без матери
Привітає в світі?
Сини мої! орли мої!
Летіть в Україну!
Хоч і лихо зострінеться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погибати;
А тут, а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То зострівши насміють ся.
Такі, бачте, люде:
Все письменні, друковані,
Сонце навіть гудять.
»Не відтіля, каже, сходить,
Та не так і світить;
Оттак, каже, було б треба.«
Що маеш робити?
Треба слухать, може й справді
Не так сонце сходить,
Як письменні начитали.
Розумні та й годі!
А що-ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують,
Та й кинуть під лаву.
»Нехай, скажуть, спочивають,
Поки батько встане
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани;
А то дурень розказує
Мертвими словами,
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!

Били, а не вчили :
Од козацтва, од гетьманства
Високі могили,
Більш нічого не осталося,
Та й ті розривають ;
А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають !
Дарма праця, пане брате :
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива,
Співай про *Матрйошу*,
Про *Царашу, радість нашу*,
Султан, паркет, шпори, —
От-де слава ! А то співа :
»Грає сине море«,
А сам плаче ; за тобою
І твоя громада
У сіряках...«

— Правда, мудрі !

Спасибі за раду !
Теплий кожух, тільки, шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваще слово
Брехнею підбите.
Вибачайте ! кричіть собі !
Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу :
Ви розумні люде,
А я дурень ; один собі
У моїй хатині
Заспіваю, заридаю,
Як мала дитина.
Заспіваю — море грає,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила

З вітром розмовляє.
Заспіваю — розвернулась
Висока могила;
Аж до моря Запорожці
Степ широкий вкрили;
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають, а пороги
Меж очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердились, —
Щось страшне співають!
Послухаю, пожурю ся,
У старих питаю:
Чого, батьки, сумуєте?
»Не весело, сину!
Дніпро на нас розсердив ся,
Плаче Україна.«

І я плачу, а тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами,
І гетьмани, всі в золоті.
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене,
І про Україну
Розмовляють, розказують:
Як Січ будували;
Як козаки на байдаках
Пороги минали;
Як гуляли по синьому,
Гріли ся в Скутарі,
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну вертали ся;
Як бенкетували:

»Грай, кобзарю! лий, шинкарю!«

Козаки гукали.

Шинкар знає, наливає

І не схаменеть-ся;

Кобзар вшкварив, а козаки,

Аж Хортиця гнеть-ся,

Метелиці та гопака

Гуртом оддирають;

Кухоль ходить, переходить,

Так і висихає.

— »Гуляй, пане, без жупана!

Гуляй, вітре, полем!

Грай, кобзарю, лий, шинкарю,

Поки встане доля!«

Взявшись в боки, на-вприсідки

Парубки з дідами:

»Оттак, діти, добре, діти!

Будете панами!«

Отамани на бенкеті,

Неначе на раді,

Похожають, розмовляють...

Вельможна громада

Не втерпіла, ударила

Старими ногами.

А я дивлюсь, поглядаю,

Сьмію ся сльозами.

Дивлю ся, сьмію ся, дрібні утираю:

Я не одинокий, є з ким в сьвітї жить!

У мойй хатині, як в степу безкраім,

Козацтво гуляє, байрак гомонить;

У мойй хатині сине море грає,

Могила сумує, тополя шумить,

Тихесенько »Гриця« дівчина співає —

Я не одинокий, є з ким вік дожить!

От-де мое добро, гроші,
От-де моя слава!
А за раду — спасибі вам,
За раду лукаву!
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливать журбу, сльози.
Бувайте здорові!
Піду синів випровожать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть; може найдуть
Козака старого,
Що привіта моїх діток
Старими сльозами.
Буде з мене. Скажу ще раз:
Пан я над панами!

Оттак сидя кінці стола,
Міркую, гадаю:
Кого просить? хто поведе?
На дворі сьвітає,
Погас місяць, горить сонце.
Гайдамаки встали,
Помолились, одягли ся,
Кругом мене стали.
Сумно, сумно, як сироти
Мовчки похилились.
»Благослови, кажуть, батьку,
Поки маєш силу,
Благослови шукать долю
На широкім сьвіті!«
— »Постривайте! Сьвіт не хата,
А ви малі діти,
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?

Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував,
Виросли чималі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене, хоч били,
Добре били, а багато
Де-чому навчили?
Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
Що-ж вам скажуть? Ходім, сини,
Ходімо, попросим!
Єсть у мене щирій батько
(Рідного немає),
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам здоров знає,
Як то тяжко блукать в сьвіті
Сироті без роду.
А до того душа щира,
Козацького роду,
Не одцуравсь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що про Україну
Сліпий старець сумуючи
Співає під тином;
Любить її, думу правди,
Козацькую славу,
Любить її! Ходім, сини,
На раду ласкаву!
Як-би не він спіткав мене

При лихій годині,
Давно б досі заховали
В снігу на чужині, —
Заховали б та й сказали :
»Так якесь ледащо.«
Тяжко, важко нудить сьвітом,
Не знаючи, за-що.
Минуло ся, щоб не снилось!...
Ходімо, хлопята!
Коли мені на чужині
Не дав погібати,
То й вас прийме, привітає
Як свою дитину.
А од його, помолившисьь,
Гайда в Україну!»

Добрий-день же, тату, в хату!
На твоім порогу
Благослови моїх діток
В далеку дорогу!

7. IV. 1841.

[I.] ІНТРОДУКЦІЯ.

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані;
Міряла ся з Москалями,
З Ордою, з султаном,
З Німотою. Було колись...
Та щó не минає?
Було, шляхта знай чванить ся,
День і ніч гуляє,
Та королем коверзує —
Не кажу Степаном
Або Яном Собієским,
Ті два незвичайні,
А иншими. Небораки

Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли,
Сусіди мовчали,
Дивили ся, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхетство
Навісне гукає:
Nierozwalam! nierozwalam!
Шляхта репетує,
А маґнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творило ся,
Поки не в Варшаві
Запанував над Ляхами
Понятовський жвавий.

Запанував та й думав шляхту
Приборкать трошки; не з'умів.
Хотів добра, як дітям мати,
А може й ще чого хотів.
Єдине слово nierozwalam
Хотів у шляхти одібрать,
А потім... Польща запалала,
Шляхта сказала ся; кричать:
»Слово гонору, дарма праця!
Поганець, наймит Москаля!«
На гвалт Пулавського і Паца
Встає шляхетська земля,
І — разом сто конфедерацій.¹⁾

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрели ся, та й забули

Волю ратувати,
Полигали ся з жидами;
Та й ну руйновати.
Руйновали, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі осьвятили.

[II.] ЯРЕМА.

»Яремо! герш-ту? хамів сину!
Піди кобилу приведи!
Подай патинки господині,
Та принеси мені води!
Вимети хату! внеси дрова!
Посип індікам! гусям дай!
Піди до льоху, до корови,
Та швидче, хаме!... Пострівай!
Підеш, упоравшись, в Вільшану: ²⁾
Їмості треба. Не барись!« —
Пішов Ярема, похиливсь.

Оттак у-ранці жид поганий
Над козаком коверзував.
Ярема гнув ся, бо не знав,
Не знав сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагнав ся.

О Боже мій милий!
Тяжко жить на сьвітї, а хочеть-ся жить:
Хочеть-ся дивитись, як сонечко сяє,
Хочеть-ся послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О Боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий :
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу;
А не клене долі, людей не займа.
Та й за-що їх лаять? хіба вони знають;
Кого треба гладить, кого катувать?
Нехай бенкетують! У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляєть-ся, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить:
Що-небудь згадає, або що побачить...
Та й знову до праці. Оттак треба жить!
На-що батько, мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовлять?
Сирота Ярема — сирота багатий,
Бо є з ким заплакати, є з ким заспівать:
Єсть карії очи, як зіроньки сяють,
Білі рученята мліють, обнімають,
Єсть серце єдине, серденько дівоче,
Що плаче, сьмієть-ся, як він того хоче.

Оттакий-то мій Ярема,
Сирота багатий.
Таким і я колись-то був!
Минуло, дівчата,
Минуло ся, розійшло ся,
І сліду не стало.
Серце мліє, як згадаю...
Чому не осталось?
Чому не осталось? чому не вітало?
Легше було б сльози, журбу вилить.
Люде одібрали. бо їм було мало.
»На-що йому доля? треба закопати:
Він і так багатий.«

Багатий на лати
Та на дрібні сльози — бодай ве втирать!
Доле моя, доле! де тебе шукать?
Верни ся до мене, до моеї хати,
Або хоч присни ся... не хочеть-ся спать!

Вибачайте, люде добрі!
Може не до ладу,
Та прокляте лихо-злидні
Кому не завадить?
Може ще раз зострінемось,
Поки шкандибаю
За Яремою по сьвіту;
А може... й не знаю.
Лихо, люде, всюди лихо,
Нігде пригорнуть ся:
Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнуть ся;
Гнуть ся мовчки, усьміхать ся,
Щоб люде не знали,
Що на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка — нехай снить ся
Тому, в кого доля,
А сироті щоб не снилась,
Не снилась ніколи!
Тяжко, нудно розказувать,
А мовчать не вмію.
Виливай ся ж слово-сльози:
Сонечко не гріє,
Не висушить. Поділю ся
Моїми сльозами,
Та не з братом, не з сестрою, —
З німими стінами
На чужинї... А поки-що —

До корчми верну ся:
Що там робить ся?

Жидюга

Дрожить, зігнув ся
Над каганцем, лічить гроші
Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... ох, аж душно!
Білі рученята
Розкидала, розкрила ся,
Як квіточка в гаю
Червоніє; а пазуха...
Пазухи немає,
Розірвана. Мабуть душно
На перині спати,
Одинокій, молоденькій,
Ні з ким розмовляти, —
Одна шепче. Несказано
Гарна нехрещена!
Отто дочка, а то батько,
Чортова кишеня.
Стара Хайка лежить долі,
В перинах поганих.
Де-ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вільшану.

[Ш.] КОНФЕДЕРАТИ.

»Одчиняй, проклятий жиде!
Бо будеш битий! одчиняй!
Ламайте двері, поки вийде
Старий паскуда!«

— »Пострівай!

Стрівайте, зараз!«

— »Нагаями

Свиняче ухо! Жартувать,

Чи щó ти хочеш?»

— »Я? з панами?

Крий Боже! Зараз, дайте встать,
Ясновельможні! (нишком — свині!)«

— »Пане полковнику, ламай!»

Упали двері, а нагай

Малює вдовж жидівську спину.

»Здоров, свине! здоров, жиде!

Здоров чортів сину!»

Та нагаєм, та нагаєм.

А жид зогнув спину:

»Не жартуйте, мості-пане!»

— »Добрий-вечір, в хату!

Ще раз шельму! ще раз!... годі!

Вибачай, проклятий!

Добрий-вечір! а де дочка?»

— »Умерла, панове!»

— »Лжеш, Іудо! нагаями!»

Посипались знову...

— »Ой паночки, голубчики,

Єй-Богу, немає!»

— »Брешеш, шельмо!»

— »Коли брешу,

Нехай Бог карає!»

— »Не Бог, а ми. Признавай ся!»

— »На-що б мав ховати,

Як-би жива? Нехай, Боже,

Щоб я був проклятий!...«

— »Ха, ха, ха, ха! Чорт, панове,

Літанью співає.

Перехрестись!»

— »Як же воно?

Далебі не знаю.»

— »Оттак, дивись!»

Лях хрестить ся,

А за ним Іуда,
»Браво! браво! охрестили!
Ну, за таке чудо
Могоричу, мості-пане!
Чуєш, охрещений?
Могоричу!«

— »Зараз, зараз!«

Ревуть, мов скажені,
Ревуть Ляхи, а поставець
По столу гуляє.
»Єще Польща не згінела!
Хто куди гукає.
»Давай, жиде!«

Охрещений

Із льоху та в хату
Знай шмигляє, наливає;
А конфедерати
Знай гукають: »Жиде! меду!
Жид не схаменеть-ся.
»Де цимбали? грай, псявіро!
Аж корчма трясеть-ся,
Краковяка оддирають,
Вальса та мазура.

А жид гляне та нищечком:

»Шляхетська натура!«
— »Добре, годі! тепер співай!«
— »Не вмю, сй-Богу!«
— »Не божись, собача шкуро!«
— »Яку-ж вам? »Небогу?«

»Була собі Гандзя,

»Каліка небога,
»Божила ся, молила ся,
»Що боліли ноги;
»На панцину не ходила,

»А за парубками
»Тихесенько, гарнесенько
»Поміж бурянами.«

— »Годі! годі! се погана;
Схизмати³⁾ співають,«
— »Якої-ж вам? хиба отсю:
Стривайте! згадаю.

»Перед паном Хведором
»Ходить жид ходором,
»І задком
»І передком
»Перед паном Хведіркою.«

— »Добре, годі! тепер плати!«

— »Жартуете, пане!

За-що платить?«

— »Що слухали.

Не кривись, поганий!

Не жартуем. Давай гроші!«

— »Де мені їх взяти?

Ні шеляга; я панською

Ласкою багатий.«

— »Лжеш, собако! признавай ся!

А нуте, панове,

Батогами!«

Засвистіли,

Хрестять Лейбу знову.

Періцили, періцили,

Аж піре летіло...

— »Єй же Богу, ні шеляга!

Їжте мое тіло!

Ні шеляга! гвалт! ратуйте!«

— »Ось ми поратуем!«

— »Поstrивайте! я щось скажу.«

— »Почуєм, почуєм,
Та не бреши, бо, хоч здохни,
Брехня не поможе.«

— »Ні, в Вільшаній...«

— »Твої гроші?«

— »Мої? ховай Боже!

Ні, я кажу, що в Вільшаній...
Вільшанські схизмати...«

— »По три семі, по чотири
Живуть в одній хаті?«

Ми се знаєм, бо ми самі
Їх так очухрали.«

— »Та ні, не те... вибачайте!...

Щоб лиха не знали,

Щоб вам гроші приснили ся!...

Бачте, у Вільшаній

У костьолі, у титаря...

А дочка Оксана!

Ховай Боже! як панночка!

Що-то за хороше!

А червінців! хоч не його,

Так що? аби гроші!«

— »Аби гроші, однаково!

Правду Лейба каже;

А щоб певна була правда,

Нехай шлях покаже.

Одягай ся!«

Поїхали

Ляхи у Вільшану.

Один тільки під лавою

Конфедерат п'яний

Не здужа встать, а курника,

П'яний і веселий:

Jeszcze, kiedy my żyjemy,

Polska nie zginęła!

[IV.] ТИТАР.

У гаї, гаї
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
Вийди, серденько!
Я виглядаю;
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко!
Та поворкуєм,
Та посумуєм:
Бо я далеко
Сю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,
Мое серденько,
Поки близенько,
Та поворкуєм...
Ох тяжко, важко!«

Оттак, ходя по-під гаєм,
Ярема співає,
Виглядає, а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють, серед неба
Сьвітить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивить ся в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледве, ледве ходить,
Не дивить ся, не слухає,

»На-що мені врода,
Коли нема щастя, коли нема долі?
Літа молодії марно пропадуть.
Один я на світі — стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть:
Так і мене люде не знають, де діти.
За-що ж одцурались? що я сирота!
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась!»

І хлинули сльози.

Поплакав сердега, утер рукавом.
»Оставайсь здорова! В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою. А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карії очі, ті очі козачі,
Що ти цілувала, серденько мое!
Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що кляла ся, другого шукай!
Я тобі не пара: я в сірій свитині,
А ти титарівна. Красчого витай!
Витай, кого знаєш. Така моя доля!
Забудь мене, пташко, забудь, не журись!
А коли почуєш, що на чужім полі
Сховали Ярему, нишком помолись.

Одна, серце, на всім світі

Хоч ти помолі ся!»

Та й заплакав сіромаха,

На кий похилив ся.

Плаче собі тихесенько...

Шелесть!... коли гляне:

По-під гаєм, мов ласочка,

Крадеть-ся Оксана.

Забув, побіг, обняли ся...

»Серце!« та й зомліли.

Довго, довго тільки — »серце!«

Та й знову німіли.

»Годі, пташко!«

— »Ще трошечки,

Ще, ще, сизокрилий!

Вийми душу! Ще раз, ще раз...

Ох, як я втомилась!«

— »Одпочинь, моя ти зоре!

Ти з неба злетіла!«

Послав свитку. Як ясочка,

Усміхнулась, сіла.

»Сідай же й ти коло мене!«

Сів, та й обняли ся.

— »Серце мое, крихто моя!«

Знову по[кля]ли ся.

»Ти сьогодні забарилась!«

— »Батько занедужав,

Коло його все поралась.«

— »А мене й байдуже?«

— »Який бо ти, ей-же Богу!«

І сльози блиснули.

— »Не плач, серце, я жартую.«

— »Жарти!«

Усміхнулась.

Прихилилась головою,

Та й ніби заснула.

— »Бач, Оксано, я жартую,

А ти й справді плачеш!

Ну, не плач же, глянь на мене:

Завтра не побачиш;

Завтра буду я далеко,

Далеко, Оксано!

Завтра в ночі у Чигрині

Свячений достану ;
Дасть він мені срібло, злото,
Дасть він мені славу.

Одягну тебе, обую,
Посажу, як паву,
На дзиґлику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду ;
Поки не вмру, дивити-мусь.»

— »А може й забудеш ?
Розбагатієш, у Київ
Поїдеш з панами,
Найдеш собі шляхтяночку,
Забудеш Оксану!«

— »Хиба красча є за тебе?«

— »Може й є, не знаю.«

— »Гнівиш Бога, мое серце :

Красчої немає
Ні на небі, ні за небом,
Ні за синім морем
Нема красчої од тебе!«

— »Що се ти говориш ?

Схамени ся!«

— »Правду, рибко!«

Та й знову, та й знову.

Довго вони, як бачите,

Вели таку мову ;

Цілувались, обнімались

З усієї сили ;

То плакали, то божились,

То ще раз божились.

Йй Ярема розказував,

Як жить вони будуть,

Як окує всю в золото,

Як долю добуде,

Як виріжуть гайдаки

Дяхів в Україні,
Як він буде панувати,
Коли не загине.
Аж обридло слухаючи,
Далебі, дівчата!
»Отто який! мов і справді
Обридло!«

А мати

Або батько як побачать,
Що ви, мої любі,
Таке диво читаете, —
Гріха на всю губу!
Тогді, тогді — та цур йому!
А дуже цікаве!
А надто вам розкажуть би,
Як козак чорнявий
Під вербою над водою
Обнявшись сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує,
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
»Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій!...« Аж верби нагинались
Слухатъ таку мову.
Отто мова! Не розкажу,
Мої чорноброві,
Не розкажу против ночі,
А то ще приснитъ ся.
Нехай собі розійдуть ся
Так, як ізійшли ся:
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,

Ні щирі козачі.
Нехай собі! Може ще раз
Вони на сїм сьвітї
Зострінуть ся. Побачимо...

А тим часом сьвітить
З усїх вікон у титаря.
Що-то там творить ся?
Треба глянуть, та розказать...
Бодай не дивить ся!

Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивить ся: то конфедерати,
Люде, що зібрались волю боронить!
Боронять, прокляті! ⁴⁾ Будь проклята мати,
І день і година, коли понесла,
Коли породила, на сьвіт привела!
Дивить ся, що роблять у титаря в хатї
Пекельні дїти!

У печі пала

Огонь і сьвітить на всю хату;
В кутку собакою дροжить
Проклятий жид; конфедерати
Кричать до титаря: »Хоч жить?
Скажи, де гроші!«

Той мовчить.

Налигачем скрутили руки,
Об землю вдарили: нема,
Нема ні слова.

»Мало муки,

Давайте приску! де смола?
Кропи його! оттак! холоне?
Мерщій же приском посинай!
Що? скажеш, шельмо?... І не стогне!
Завзята бестія! Стрівай!«

Насипали в халяви жару...
»У тімя цьвяшок закатай!«
Не витерпів сьвятої карі,
Упав сердега. Пропадай
Душа без сповіди сьвятої!
»Оксано, дочко!« та й умер.
Ляхи задумали ся стоя,
Хоч і запеклі.

»Що-ж тепер?«

Панове, ради! Поміркуйте!«
— »Тепер з ним нічого робить,
Запалим церкву!«

— »Гвалт! ратуйте!

Хто в Бога вірує!« кричить
На дворі голос, що є сили.
Ляхи зомліли. »Хто такий?«
Оксана в двері: »Вбили! вбили!«
Та й пада крижем. А старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам по-заду
Бере зомлілую...

Де-ж ти,

Яremo, де ти? подиви ся!
А він мандруючи співа,
Як Наливайко з Ляхом бив ся.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають, та й замовчать.
Білїе місяць; люде сплять,
І титар спить... Не рано встане:
На віки, праведний, заснув.
Горіло сьвітло, погасало,

Погасло... Мертвий мов здрігнув,
І сумно, сумно в хаті стало.⁵⁾

[V.] СЬВЯТО В ЧИГИРИНІ.

Гетьмани, гетьмани! як-би то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будовали, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.
Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчуками бувало горить,
А ясновельможний, на воронім коні,
Блисне булавою — море закипить,
Закипить, і розлило ся
Степами, ярами;
Лихо мліє перед ними...
А за козаками —
Та що й казати?... минуло ся;
А те, що минуло,
Не згадуйте, пани-брати,
Бо щоб не почули...
Та й що з того, що згадаеш?
Згадаеш, заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись-то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць впливає,
Червоніє круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людам його сьвіту,
Що пожари Україну
Нагріють, осьвітять.
І смеркло ся, а в Чигирині,

Як у домовині,
Сумно, сумно. (Оттак було
По всій Україні
Против ночі Маковія,
Як ножі сьвятили.)
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де-ж люде? Над Тямином,
У темному гаї,
Зібрали ся: старий, малий,
Убогий, багатий
Поєднались, дожидають
Великого сьвята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? кого повезуть?
Он кого, дивіть ся! Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Отто гайдамаки. На гвалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, жидам кару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки Ляхам оддадуть.

По-під дібровою стоять
Вози залізної тарані:
То щедрої гостинець пані.
Уміла щó кому давать,
Нівроку їй, нехай царствує;
Нехай не вадить, як не чує!
По-між возами нігде стать:

Неначе в ірій налетіло
З Сьмілянщини, з Чигиринá,
Просте козацтво, старшинá;
На певне діло налетіли.
Козацьке панство похожає
В киреях чорних, як один,
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

Старшина первий.

Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий.

Мудра голова! сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивиш ся — скрізь Головатий. »Коли сам,« каже, »не повершу, то синові передам.«

Старшина третій.

Та й син же штука! Я вчора зострів ся з Залізняком; таке розказує про його, що цур йому! »Кошовим,« каже, »буде, та й годі; а може ще і гетьманом, коли тее...«

Старшина другий.

А Гонта на-що? а Залізняк? До Гонти сама... сама писала: »Коли,« каже...

Старшина первий.

Цитьте лишень! здаеть-ся дзвонять.

Старшина другий.

Та ні, то люде гомонять.

Старшина первий.

Гомонять, поки Ляхи почують. Ох, старі голови та розумні; химерять, химерять, та й зроблять з лемеша швайку. Де можна лантух, там торби не треба. Купили хріну, треба з'їсти; плачте, очи, хоч повилазьте: бачили, щó купували; грошам не пропадать! А то думають, думають, ні в-голос ні мовчки, а Ляхи догадають ся — от тобі й пшик! Щó там за рада? чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ,

щоб не гомонів? Не десять душ, а слава Богу вся Сьмілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте? співають.

Старшина третій.

Справді співа щось; піду, спиню.

Старшина первий.

Не спиняй, нехай собі співає, аби не голосно!

Старшина другий.

Отто мабуть Волох!⁶⁾ Не втерпів таки старий дурень; треба, та й годі!

Старшина третій.

А мудро співає! коли ні послухаєш, все иншу. Підкрадьмось, братці, та послухаєм; а тим часом задзвонять.

Старшина первий і другий.

А щó-ж? то й ходімо!

Старшина третій.

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзар; кругом його Запорожці і гайдамаки. Кобзар співає з повагою і неголосно.)

Кобзар.

»Ой Волохи, Волохи!
Вас остало ся трохи;
І ви, Молдавани,
Тепер ви не пани:
Ваші господарі
Наймити Татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!
Годі ж, не журіть ся,
Гарно помоліть ся,
Братайте ся з нами,
З нами козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана!

Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами сьвятими,
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засьмієть-ся,
Земля затрясєть-ся,
Небо запалає...
Добре погуляєм!«

Запорожець.

Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше. А щó б то з його за кобзар був, як-би не Волох!

Кобзар.

Та я й не Волох, так тільки: був колись у Волощині, а люде й зовуть Волохом, не знаю за-що.

Запорожець.

Ну, та дарма; утни ще яку-небудь! Ану лишень про батька Максима ушквар.

Гайдамака.

Та не голосно, щоб не почула старшина.

Запорожець.

А щó нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі! У нас один старший — батько Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Співай, старче божий, не слухай його!

Гайдамака.

Та воно так, чоловіче; я се й сам знаю, та ось щó: не так пани, як підпанки, або — поки сонце зійде, то роса очи виїсть.

Запорожець.

Брехня! Співай, старче божий, яку знаєш,
а то й дзвона не діждемо, заснемо.

Гуртом.

Справді заснемо; співай яку-небудь!

Кобзар (співає).

»Літа орел, літа сизий
По-під небесами:
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлопята.
Запорожці ті хлопята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, то й ушкварять,
Аж земля трясеть-ся.
Заспіває, заспівають,
Аж лихо сьмієть-ся.
Горілку, мед не чаркою,
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Катá, не минає.
Оттакий-то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарцює,
З усієї сили;
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ставу...
Степ і море; скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйте ся ж, вражі Ляхи,

Скажені собаки :

Йде Залізник Чорним шляхом,
За ним гайдамаки.«

Запорожець.

Отсе то так! вчистив, нічого сказати: і до ладу, і правда. Добре, далєбі добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі!

Гайдамака.

Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків.

Запорожець.

Який бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось що він співав: щоб Ляхи погані, скажені собаки, ка-ялись, бо йде Залізник Чорним шляхом з гайдамаками, щоб Ляхів, бачиш, різати...

Гайдамака.

І вішати, і мордувати! Добре, ей-Богу, добре! Ну, се так! Далєбі, дав би карбованця, як-би був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара вязне, більше мяса буде. Поборгуй, будь ласкав, завтра оддам. Утни ще що-небудь про гайдамаків!

Кобзар.

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, поки не охрип, співати-му; а охрипну, чарочку, другу тії ледациці-живиці, як то кажуть, та й знову. Слухайте ж, панове громадо!

»Ночували гайдамаки

В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.
Ночували Ляшки-панки
В будинках з жидами,
Напили ся, простягли ся,
Та й...«

Громада.

Цить лишень! здаеть-ся, дзвонять. Чуеш?...
ще раз... о!

Кобзар.

Задзвонили, задзвонили!
Пішла луна гаєм.
Ідїть же ви та молїть ся,
А я доспіваю.

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли, а на плечах
Чумацькі волові
Несуть вози. А за ними
Сліпий Волох знову:
»Ночували гайдамаки
В зеленій діброві.«
Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.
»Ну лиш иншу, старче божий!«
З возами на плечах
Кричать йому гайдамаки.
— »Добре, хлопці, нате!
Оттак! оттак! добре, хлопці!
А нуте, хлопята,
Ушкваримо!«

Земля гнеть-ся,
А вони з возами
Так і ріжуть. Кобзар грає,
Додає словами:

»Ой гоп таки так!
Кличе Гандзю козак:
»Ходи, Гандзю, пожартую,
»Ходи, Гандзю, поцілую;

»Ходім, Гандзю, до попа
»Богу помолить ся;
»Нема жита ні снопа,
»Вари варениці!«

Оженив ся, зажурился,
Нічого немає;

У ряднині ростуть діти,
А козак співає:

»І по хаті ти-ни-ни,

»І по сїнях ти-ни-ни.

»Вари, жінко, лини!

»Ти-ни-ни, ти-ни-ни!«

— »Добре! добре! ще раз! ще раз!«
Кричать гайдамаки.

— »Ой гоп того дива!

Наварили Ляхи пива,

А ми будем шинкувать,

Ляшків-панків частувать.

Ляшків-панків почаствуем,

З панянками пожартуем.

Ой гоп таки так!

Кличе панну козак:

»Панно, пташко моя!

»Панно, доле моя!

»Не сором ся, дай рученьку,

»Ходім погуляймо;

»Нехай людям лихо снить ся,

»А ми заспіваймо!

»А ми заспіваймо,

»А ми посїдаймо,

»Панно, пташко моя,

»Панно, доле моя!«

— »Ще раз, ще раз!«

— »Як-би таки, або так, або с'як,
Як-би таки запорожський козак,
Як-би таки молодий, молодий,
Хоч по хаті б поводив, поводив.
Страх мені не хочеть-ся
З старим дідом морочить ся!
Як-би таки...«

— »Цу-цу, скажені, схаменіть ся!
Бач, розходили ся! А ти,
Стара собако, де б молитъ ся,
Верзеш тут погань! От чорти!«
Кричить отаман. Опинились;
Аж церков бачать. Дяк співа,
Попи з кадилами, з кропилом;
Громада — піби нежива,
Ані телень... По-між возами
Попи з кропилами пішли;
За ними корогви несли,
Як на великдень над пасками.

»Молітесь, братія, молітесь!«
Так благочинний начина:
»Кругом сьвятого Чигринá
Сторожа стане з того сьвіта,
Не дасть сьвятого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матери, не дайте
В руках у ката пропадать!
Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люде мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата,
Землі козацької краса,

У Ляха вяне, як перш мати,
І непокрита коса
Стидом січеть-ся, карі очі
В неволі гаснуть; розковать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромить ся конать
В ярмі у Ляха... горе, горе!
Молітесь, діти! Страшний суд
Ляхи в Україну несуть,
І зарідають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остряницина стоїть
Хочби убогая могила?
Де Наливайкова? нема!
Живого й мертвого спалили.⁷⁾
Де той Богун, де та зима?
Інгул, щó зиму замерзає,
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Лях гуляє!
Нема Богдана червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу з ким поділить.
І Альта плаче: »Тяжко жити!
Я сохну, сохну...« Де Тарас?⁸⁾
Нема, не чуть, не в батька діти!
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!«

Молились,
Молились щиро козаки,

Щиро, як діти; не журились,
Гадали тее... а зробилось —
Над козаками хусточки!

Одно добро, одна слава —
Біліє хустина,
Та й ту знімуть...

А діякон:

»Нехай ворог гине!
Беріть ножі! осьвятили.«
Ударили в дзвони,
Реве гаєм: »осьвятили!«
Аж серце холоне.
Осьвятили, осьвятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали,
По всій Україні.⁹⁾

[VI.] ТРЕТІ ПІВНІ.¹⁰⁾

Ще день Україну катували
Ляхи скажені; ще один,
Один останній сумовали
І Україна і Чигрин.
І той минув, день Маковія,
Велике сьвято в Україні,
Минув, — і Лях і жидовин
Горілки, крові упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, і в голови не клали,
Що вже їм завтра не всгавать.
Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічать гроші у-ночі,
Без сьвітла лічать баринні.

Щоб не побачили »злі« люде.
І ті на золоті лягли,
І сном нечистим задрімали.
Дрімують, на віки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядять
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люди, щó вони моторять,
Щоб Богові в-ранці про те розказать.
Сьвітить білолиций на всю Україну,
Сьвітить, — а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту заспіваю, іншої заграю;
Лихо, не дівчата, буде танцювать.
Недолю співаю козацького краю;
Слухайте ж, щоб дітям потім розказать,
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вмiла в добрі панувать.

Гомонiла Україна,
Довго гомонiла,
Довго, довго кров стенами
Текла, червонiла.
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленiють;
Дiди лежать, а над ними
Могили синiють.
Та щó з того, що високi?
Нiхто їх не знає,
Нiхто щиро не заплаче,
Нiхто не згадає.
Тiльки вiтер тихесенько

Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А унуки? їм байдуже,
Жито собі сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила,
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізник, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко, важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла, червоніла.
І день і ніч гвалт, гармати;
Земля стогне, гнеть-ся;
Сумно, страшно, а згадаєш —
Серце усьміхнеть-ся.

Місяцю мій ясний! З високого неба
Сховай ся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось,
І Альту, і Сену¹¹⁾: і там розлилось,
Не знать за-що, крові широкее море.
А тепер що буде? Сховай ся ж за гору;
Сховай ся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакати.

Сумно, сумно серед неба
Сяє білолиций.

По-над Дніпром козак іде,
Може з вечорниці.
Іде смутний, невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може дівчина не любить
За те, що убогий?
І дівчина його любить,
Хоч лата на латі.
Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.
Чого-ж смутний чорнобривий
Іде, чуть не плаче?
Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаче
Чуле серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо... Кругом його
Мов вимерли люде.
Ані півня ні собаки,
Тільки із-за гаю
Десь далеко сіроманці
Вовки завивають.

Байдуже! іде Ярема,
Та не до Оксани,
Не в Вільшану на досьвітки, —
До Ляхів поганих
У Черкаси. А там третій
Півень заспіває.
А там, а там... Йде Ярема,
На Дніпр поглядає.

»Ой Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крови; ще понесеш, друже!
Червонив ти сине, та не напоїв;

А сю ніч унсть-ся. Пекельнее сьвято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхетської крови. Козак оживе,
Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинуть-ся доля; козак заспіва:
»Ні жида ні Ляха!« а в степах України —
Дай то Боже милий -- блисне булава!»

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з сьвяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій
Підняв гори-хвилі, а в очеретах

Реве, стогне, завиває,
Лози нагинає;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає.
Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усьміхнеть-ся,
А друга заплаче.
»Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут, а тут... щó ще буде?
Може ще загину!«
А тим часом з-за байраку
Півень »кукуріку!«
»А, Черкаси! Боже милий,
Не вкороги віку!«

[VII.] ЧЕРВОНИЙ БЕНКЕТ.

[Галайда.]

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
»Гине шляхта, гине!

Гине шляхта! Погуляєм
Та хмару нагрієм!«
Зайняла ся Сьмілянщина,
Хмара червоніє;
А найперша Медведівка¹¹⁾
Хмари нагріває.
Горить Сьміла, Сьмілянщина
Кровю підпливає.
Горить Корсунь, горить Канїв,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом¹²⁾ запалало,
І кров полила ся
Аж у Умань. По Подільлю
Гонта бенкетує,
А Залізник в Сьмілянщині
Дамаску гартує
У Черкасах, де й Ярема
Пробує сьвячений.
»Оттак, оттак! добре, діти!
Мордуйте скажених!
Добре, хлопці!« на базарі
Залізник гукає.
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотири
Так і кладе. »Добре, сину!
Матері їх хиря!
Мордуй, мордуй! В раю будеш,
Або есаулом.
Гуляй, сину! нуте, діти!«
І діти майнули
По горищах, по коморах,
По льохах, усюди;
Всіх уклали, все забрали.

»Тепер, хлопці, буде!
Утомились, одпочиньте!«

Улиці, базари
Крились трупом, плили кровю.
»Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
Нехрещені, кляті душі!«
На базар збирались
Гайдамаки. Йде Ярема,
Залізник гукає:
»Чуєш, хлопче? ходи сюди!
Не бійсь, не злякаю.«
— »Не бою ся!« Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
— »Відкіля ти? хто ти такий?«
— »Я, пане, з Вільшани.«
— »З Вільшаної, де титаря
Пси замордували?«
— »Де? якого?«
— »У Вільшаній;
І кажуть, що вкрали
Дочку його, коли знаєш.«
— »Дочку у Вільшаній?«
— »У титаря, коли знавав.«
— »Оксано! Оксано!«
Ледве вимовив Ярема,
Та й упав до-долу.
»Еге! ось щό... Шкода хлопця;
Провітри, Миколо!«
Провітрив ся. »Батьку! брате!
Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте сцлу!
Муки Ляхам, муки!

Муки страшної, щоб пекло
Трясло ся та мліло!«

— »Добре, сину, ножі будуть
На сьвятеє діло.

Хочеш з нами у Лисянку?«

— »На край сьвіта, пане...
На край сьвіта, та не найду,
Не найду Оксани!«

— »Може й найдеш. А як тебе
Зовуть? я не знаю.«

— »Яремою.«

— »А прізвище?«

— »Прізвища не маю!«

— »Хиба байстрюк? без прізвища?

Запиши, Миколо,
У реестер! Нехай буде...
Нехай буде Голий!

Так і пиши!«

— »Ні, погано!«

— »Ну, хиба Бідою?«

— »І се не так.«

— »Стривай лишень,

Пиши Галайдою!«

Записали.

— »Ну, Галайдо,

Поїдем гуляти!

Найдеш долю; а не найдеш —

Рушайте, хлопята!«

І Яремі дали коня

Зайвого з обозу.

Усьміхнув ся на воронім,

Та й знову у сльози.

Виїхали за царину;

Палають Черкаси...

— »Чи всі, діти?«

— »Усі, батьку!«

— »Гайда!«

Простягла ся
По діброві по-над Дніпром
Козацька ватага.
А за ними кобзар Волох
Переваги-ваги
Шкандибає на конику,
Козакам співає:
»Гайдамаки, гайдамаки!
Залізняк гуляє.«

Поїхали. А Черкаси
Палають, палають.
Байдуже, ніхто й не гляне!
Сьміють ся та лають
Кляту шляхту; хто балака,
Хто кобзаря слуха.
А Залізняк по-переду
Нашорошив уха,
Їде собі, люльку курить,
Нікому ні слова;
А за ним німий Ярема.
Зелена діброва
І темний гай, і Дніпр дужий,
І високі гори,
Небо, зорі, добро, люде
І лютеє горе —
Все пропало, все! Нічого
Не знає, не бачить,
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко, а не плаче.
Ні, не плаче: змія люта
Жадно вишиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.

»Ой ви сльози, дрібні сльози!
Ви змиєте горе;
Змийте його! Тяжко! нудно!
І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра не стане!
Занапастить хіба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти, де ти? Подиви ся,
Моя ти єдина!
Подиви ся на Ярему!
Де ти? Може гине,
Може тяжко клене долю,
Клене, умирає,
Або в пана у кайданах
У склепу конає!
Може згадує Ярему,
Згадує Вільшану,
Кличе його: »Серце мое,
Обніми Оксану!
Обнімемось, мій соколе!
На віки зомлієм!
Нехай Ляхи знущають ся —
Не почувем!« Віє,
Віє вітер з-за Лиману,
Гне тополю в полі,
І дівчина похилить ся,
Куди гне недоля.
Посумує, пожуристь ся,
Забуде, і може...
У жупанї сама панї;
А Лях... Боже, Боже!
Карай пеклом мою душу,
Вилий муки море,
Розбий кару надо мною!

Та не таким горем
Карай серце! розірветь-ся,
Хоч-би було камінь.
Доле моя, серце мое!
Оксано, Оксано!
Де ти діла ся, поділась?«

І хлинули сльози;
Дрібні, дрібні полили ся.
Де вони взяли ся!
А Залізник гайдамакам
Каже опинить ся:
— »У ліс, хлопці! вже сьвітає,
І коні пристали;
Попасемо!« І тихенько
У лісі сховались.

[VIII.] ГУПАЛІВЩИНА.

Зійшло сонце; Україна —
Де палала, тліла,
А де шляхта, заперши ся,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці:
Навішано трупу —
Тільки старших, а так шляхта —
Купою на купі.
На улицах, на розпуттях
Собаки, ворони
Їдять шляхту, клюють очи;
Ніхто не боронить.
Та й нікому: остали ся
Діти та собаки;
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

Оттаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за-віщо,
За-що люде гинуть?
Того-ж батька, такі-ж діти, —
Жити б та братать ся!
Ні, не вмiли, не хотiли,
Треба роз'єднать ся!
Треба крови, брата крови,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті.
»Убем брата! спалим хату!«
Сказали, і сталось.
Все б, здаеть-ся; ні, на кару
Сироти остались.
В сльозах росли, та й виресли;
Замучені руки
Розв'язались, і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадаеш:
Старих Славян діти
Впились кровю, а хто винен?
Кєбондзи, езуїти.¹³⁾

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку, в Вільшану
Приїхали. »Хиба спитать,
Спитать про Оксану?
Не спитаю, щоб не знали,
За-що пропадаю.«

А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питаєть-ся у хлопчика:
»Що́, титаря вбили?«
— »Ба ні, дядьку; батько казав,
Що його спалили
Отті Ляхи, що́ там лежать,
І Оксану вкрали;
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали.«
Не дослухав... »Неси, коню!«
І поводи кинув.
»Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Ляхів мучить. Серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти?«

Замовк, зажурив ся,
Поїхав ходюю.
Тяжко йому сіромасі
Боротись з нудьгою.
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають.
Корчма тліє з стодолюю,
А Лейби немає.
Усьміхнув ся мій Ярема,
Тяжко усьміхнув ся.
»Оттут, оттут позавчора
Перед жидом гнув ся,
А сьогодні...« та й жаль стало,
Що лихо минуло.

Гайдамаки по-над яром
З шляху повернули.
Наганяють півпарубка.
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах,
На плечах торбина.
»Гей, старченя! стрівай лишень!«
— »Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака.«
— »Який же поганий!
Відкіля ти?«

— »З Кирилівки.«¹⁴⁾
— »А Будища¹⁵⁾ знаєш?
І озеро коло Будищ?«
— »І озеро знаю,
Оттам воно; отсим яром
Втрапите до його.«
— »Що, сьогодні Ляхів бачив?«
— »Нігде ні одного;
А вчора було багато,
Вінки не съвятили,
Не дали Ляхи прокляті.
За-те ж їх і били!
І я, й батько съвятим ножем;
А мати не здужа,
А то й вона б.«

— »Добре, хлопче!
Ось на-ж тобі, друже,
Сей дукачик, та не згуби!«
Узяв золотого,
Подивився: »Спасибі вам!«
— »Ну, хлопці, в дорогу!
Та чуєте? без гомону!
Галайдо, за мною!
В отсїм яру є озеро

Й ліс по-під горою,
А в лісі скарб. Як приїдем,
То щоб кругом стали,
Скажи хлопцям! Може льохи
Стерегти осталась
Яка погань.»

Приїхали,
Стали кругом ліса;
Дивлять ся: нема нікого.
»Ту їх до-сто-біса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлопята!
Швидче, швидче! Оттак, оттак!«
І конфедерати
Посипали ся до-долу,
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку:
Найшли льохи, скарб забрали,
У Ляхів кишені
Потрусили, та й потягли
Ще карать мерзених.

[ІХ.] БЕНКЕТ У ЛИСЯНЦІ.

[СТАРОСЬВІТСЬКИЙ БУДИНОК.]

Смеркало ся. Із Лисянки¹⁶⁾
Кругом засьвітило;
Отто Гонта з Залізняком
Люльки закурили.
Страшно, страшно закурили!
І в пеклї не вміють
Оттак к Гнилий Тикич
Кровю

Т... кою;

...

І хатина і будинок :
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед базару
Стоїть Гонта з Залізняком,
Кричать : »Ляхам кари!
Кари Ляхам, щоб каялись!«
І діти карають.
Стогнуть, плачуть ; один просить,
Другий проклинає ;
Той молить ся, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим. Не милують,
Карають завзяті.
Як смерть люта, не вважають
На літа, на вроду :
Шляхтяночки й жидівочки
Тече кров у воду ;
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не остались, не вблагали
Лихої години.
Всі полягли, всі покотом ;
Ні душі живої
Шляхетської й жидівської.
А пожар у-двоє
Розгорів ся, розпалив ся
До самої хмари.

А Галайда знай гукає :
»Кари Ляхам, кари!«
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.
»Дайте Ляха, дайте жида!
Мало мені, мало!

Дайте Ляха, дайте крові
Наточить з поганих!
Крові море... мало моря!...
Оксано, Оксано!
Де ти?« крикне й сховається
В полемі, в пожарі.
А тим часом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де щό запопали,
Щоб за-світла повечерять.
»Гуляй!« загукали.

Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У полемі повішані
На кроквах чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.
»Пийте, діти! пийте, лийте!
З панами такими
Може ще раз зострінемось,
Ще раз погуляєм!«
І поставець одним духом
Залізняк черкає.
»За прокляті ваші трупи,
За душі прокляті
Ще раз випію. Пийте, діти!
Випем, Гонто брате!«
— »Постривай, я дожидаю,
Що Ляхи прокляті...«
Ярема встав: »які Ляхи?«
— »Отто бо завзятий!
Пий горілку, мій голубе!«
— »Які Ляхи, брате?«

— »По тім боці, у будинку
Заперлись прокляті.«
— »Розвіємо!« — »Шкода муру,
Старосьвітська штука!
А ще гірше, Богданові
Муровали руки!«
— »Богданові? шкода, шкода
Гетьманської праці!«
— »Я послав сказать проклятим,
Щоб видали Паца:
Помилую! Не видадуть —
Порох засипаю...
Потайники вже зроблені...«
— »І Ляхи гуляють?
Лічать зорі? Добре, брате!
А поки що буде,
Випем чарку!« — »Добре, випем!«
— »Пийте, добрі люде!
Та не дуже, бо ще може
Не кінчили кари!«
— »Не кончили!... Пийте, бийте!
Грай, співай, кобзарю!
Не про дідів, бо незгірше
Й ми Ляхів караем;
Не про лихо, бо ми його
Не знали й не знаєм.
Веселої утни, старче,
Щоб земля ломилась, —
Про вдовницю-молодицю,
Як вона журилась.«

Кобзар (грає й приспівує):

»Од села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала,
Куплю черевики.

Од села до села
Буду танцювати ;
Ні корови ні вола,
Остала ся хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю
Яточку під тином ;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки з парубками.
Ох ви дітки мої,
Мої голубята !
Не журіть ся, подивіть ся,
Як танцює мати !
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам !«

— »Добре! добре! Ну, до танців,
До танців, кобзарю!«

Сліний вшкварив, навприсідки
Пішли по базару.

Земля гнеть-ся... »Нумо, Гонто!«

— »Нум, брате Максиме!

Ушкваримо, мій голубе,

Поки не загинем!

»Не дивуйте ся дівчата,

»Що я обідрав ся ;

»Бо мій батько робив гладко,

»То й я в його вдав ся.«

— »Добре, брате! ей-же Богу!«

— »Ану ти, Максиме!«

— »Пострівай лиш!
»Отак чини, як я чиню,
»Люби дочку аби-чию,
»Хоч попову, хоч дякову,
»Хоч хорошу мужикову!«

Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить.
Сидить собі кінець стола,
Тяжко, важко плаче,
Як дитина. Чого б, бач-ся?
В червонім жупані,
І золото і слава е..
Та нема Оксани,
Ні з ким долю поділити,
Ні з ким заспівати;
Один, один сиротою
Мусить пропадати!
А того, того й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тикичем
В будинку з панами,
З тими самими Ляхами,
Що замордували
Її батька. Недолюди!
Тепер заховались
За мурами, та дивитесь,
Як жиди конають,
Брати ваші! А Оксана
В вікно поглядає
На Лисянку засьвічену.
»Де-то мій Ярема?«
Сама думає. Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці, не в свитині,

В червонім жупані,
Сидить один та думає:
»Де моя Оксана?
Де вона, моя голубка
Приборкана, плаче?«
Тяжко йому!

А із яру
В киреї козачій
Хтось крадеть-ся.

»Хто ти такий?«

Галайда питає.
— »Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє,
Я подожду.«

— »Ні, не діждеш,
Жидівська собако!«
— »Ховай Боже! який я жид?
Бачиш? гайдамака!
Ось парицина копійка!«
— »Не бреш, проклятий!
Признавай ся: я Ярема,
Ти конфедератів
Із хутора до титаря
Повів у Вільшану.
Признавай ся! я все знаю:
Де діли Оксану?«
Махнув ножем. — »Ховай Боже!«
— »Я тебе сховаю.«
— »У будинку на тім боці —«
— »Виручай, як знаєш!
На́ золото!« Сипле йому
Жменею з кишені.
— »Треба Гонту...« — »Потім, потім.
А не. то сьвяченим.«

— »Добре, добре! пострівайте!«

— »Ніколи, проклятий!

Ходім вкупі!« — »Які-ж бо ви,
Яremo, завзяті!

Вам не треба, один піду:

Гроші мур ламають,

Скажу Ляхам: замість Паца...«

— »Добре, добре! знаю.

Іди швидче!«

— »Зараз, зараз!

Гонту забавляйте

З пів-упруга, а там нехай!

Ідіть же, гуляйте!...

Куди везти?«

— »В Майданівку!

В Майданівку, чуєш?«

— »Чую, чую.«

І Галайда

З Гонтою танцює.

А Залізник бере кобзу:

»Потанцюй, кобзарю!

Я заграю.«

Навприсідки

Сліпий по базару

Оддирає постоломи,

Додає словами:

»На городі постирнак, постирнак;

Чи я ж тобі не козак, не козак?

Чи я ж тебе не люблю, не люблю?

Чи я ж тобі черевичків не куплю?

Куплю, куплю, чорнобрива,

Куплю, куплю того дива.

Буду, серце, ходить,

Буду, серце, любить.«

»Ой гоп гопака!
Полюбила козака,
Та рудого, та старого —
Лиха доля така!
Иди ж, доле, за журбою,
А ти, старий, за водою!
А я — так до шинку.
Виплю чарку, виплю другу,
Виплю третю на потугу,
Пяту, шосту, та й кінець.
Пішла баба у танець,
А за нею горобець,
Викрутасом, вихилясом...
Молодець горобець!
Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулю тиче:
»Оженив ся, сатано,
Заробляй же на пшоно!
Треба діток годувать,
Треба діток одягать.
А я буду добувать;
А ти старий не гріши,
Та в занічку колиши,
Та мовчи, не дпши!«

»Як була я молодою
Преподобницею,
Повісила хвартушину
Над віконницею;
Хто йде, не мине,
То кивне, то моргне.
А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю:
Семени, Івани!
Надівайте жупани,

Та ходімо погуляймо,
Та сядемо заспіваймо!»

»Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу!
Скажи, скажи, стара суко:
. «

»І... гу!
Загнув батько дугу,
Тягне мати супоню,
А ти завяжи, доню!»

»Чи ще? чи годі?»

— »Ще, ще, хоч погану! самі ноги носять.»

»Ой сип сирівець
Та криши опеньки!
Дід та баба, то й до ладу,
Обое раденькі.

»Ой сип сирівець
Та криши петрушку!

.
.

»Ой сип сирівець
Та накриши хрину!
Як дід бабі

.

»Ой сип воду, воду
Та пошукай броду, броду!»...

— »Годі! годі!» кричить Гонта:

»Годі! погасає.
Сьвітла, діти!... А де Лейба?
Ще його немає?
Найти його та повісить!
Петелька свиняча!
Гайда діти! погасає

Каганець козачий!«
А Галайда: »Отамане!
Погуляймо, батьку!
Дивись: горить; на базарі
І видко і гладко.
Потанцюєм. Грай, кобзарю!«
— »Не хочу гуляти!
Огню, діти! дьогтю, клоччя!
Давайте гармати;
В потайники пустіть огонь!
Думають: жартую!«

Заревіли гайдамаки:
»Добре, батьку! чуем!«
Через греблю повалили,
Гукають, співають.
А Галайда кричить: »Батьку
Сгійте! пропадаю!
Постривайте, не вбивайте:
Там моя Оксана!
Годиночку, батьки мої!
Я її достану!«
— »Добре, добре! Залізничче,
Гукни, щоб палили!
Преподобить ся з Ляхами...
А ти, сизокрилий,
Найдеш иншу!«

Оглянув ся —
Галайди немає.

Ревуть гори, і будинок
З Ляхами гуляє
Коло хмари. Що осталося,
Пеклом запалало...
»Де Галайда?« Максим кличе.
І сліду не стало.

[X.] ЛЕБЕДИН.¹⁷⁾

»Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю!
Батька Ляхи замучили,
А мене — бою ся,
Боюсь згадать, моя сиза! —
Узяли з собою.
Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною.
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох, як-би я знала,
Що побачу його ще раз,
Що побачу знову, —
В-двое, в-трое б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Може я грішила,
Може Бог за те й карає,
Що я полюбила,
Полюбила стан високий
І карії очи,
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі, —
Ні, бабусю, а за його,
За милого долю.
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпів мушу.
Страшно сказать: я думала
Занапастить душу.
Як-би не він, може б... може
І занапастила.

Тяжко було! я думала:
»О Боже мій милий!
Він сирота, — хто без мене
Його привітає?
Хто про долю, про недолю,
Як я, розпитає?
Хто обійме, як я. його?
Хто душу покаже?
Хто сироті убогому
Добре слово скаже?«
Я так думала, бабусю,
І серце сьміялось:
»Я сирота, без матери.
Без батька осталась,
І він один на всім сьвіті
Мене вірно любить;
А почує, що я вбилась,
То й себе погубить.«
Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде! —
Одна я осталась...«

Та й заплакала. Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась.

— »Бабусенько!

Скажи мені: де я?»

— »В Лебедині, моя пташко!

Не вставай: ти хвора.«

— »В Лебедині? чи давно я?»

— »Ба ні, позавчора.«

— »Позавчора?... Стривай, стривай!...

Пожар над водою...

Жид, будинок, Майданівка...¹⁸⁾

Зовуть Галайдою...«

— »Галайдою Яремою

Себе називає

Той, щó привіз.»

— »Де він, де він?

Тепер же я знаю!«

— »Через тиждень обіцяв ся

Прийти за тобою.»

— »Через тиждень? через тиждень!

Раю мій, покою!

Бабусенько, минула ся

Лихая година!

Той Галайда — мій Ярема!...

По всій Україні

Його знають. Я бачила,

Як села горіли;

Я бачила: кати Ляхи

Трусили ся, мліли,

Як хто скаже про Галайду.

Знають вони, знають,

Хто такий і відкіля він,

І кого шукає!

Мене шукав, мене найшов,

Орел сизокрилий!

Прилітай же, мій орлику,

Мій соколе милий!

Ох, як весело на сьвітї,

Як весело стало!

Через тиждень, бабусенько!...

Ще три дні осталось.

Ох, як довго!...

»Загрібай, мамо, жар, жар,

»Буде тобі дочки жаль, жаль...«

Ох, як весело на сьвітї!

А тобі, бабусю,
Чи весело?«

— »Я тобою,

Пташко, веселю ся.«

— »А чом же ти не співаєш?«

— »Я вже одспівала...

Піду, дзвонять до вечерні!«

Оксана осталась,

Пожурилась, усьміхнулась,

Пала на коліна,

І молить ся за Ярему

Щиро як дитина.

Через тиждень в Лебедині

У церкві співали:

»Ісаія ликуй!« В-ранці

Ярему вінчали;

А в-вечері мій Ярема

(От хлопець звичайний!),

Щоб не сердить отамана,

Покинув Оксану:

Ляхів кінча; з Залізняком

Весільля справляє

В Уманщині, на пожарах.

Вона виглядає,

Виглядає, чи не їде

З боярами в гості —

Перевезти із келії

В хату на помості.

Не жури ся, сподівай ся

Та Богу моли ся!

А мені тепер на Умань¹⁹⁾

Треба подивить ся.

[XI.] ГОНТА В УМАНІ.

Хвалили ся гайдамаки,
На Умань ідучи:
»Будем драти, пане брате,
З китайки онучі!«

Минають дні, минає літо,
А Україна знай горить;
По селах плачуть малі діти:
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Нігде не чуть людської мови;
Зьвір тільки вис, йде в село,
Де чус трупи. Не ховали,
Вовків Ляхами годували,
Поки їх снігом занесло.

Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком покрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаю
Землю, убрану весною,
В-ранці зустрічають...
Рай та й годі! А для кого?
Для людей. А люде?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кровю домалювать,
Освітить пожаром;

Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!... Люде, люде!
Коли-то з вас буде
Того добра, щó маєте?
Чудні, чудні люде!

Не спинила весна крови,
Ні злости людської.
Тяжко глянуть; а згадаем —
Так було і в Трої,
Так і буде.

Гайдамаки

Гуляють, карають;
Де проїдуть, земля горить,
Кровю підпливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну;
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже, лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
Нігде ні одного;
За титаря Ляхам платить,
За батька сьвятого,
За Оксану — та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізник: »Гуляй. сину!
Поки доля встане,
Погуляем!«

Погуляли:

Купою на купі

Од Києва до Умані
Лягли Ляхи трупом.

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
О-півночи; до схід сонця
Умань затопили.
Затопили, закричали:
»Карай Ляха знову!«
Покотились по базару
Кінні parodowi²);
Покотились малі діти
І каліки хворі.
Гвалт і галас. На базарі,
Як посеред моря
Кровавого, стоїть Гонта
З Максимом завзятим.
Кричать у-двох: »Добре, діти!
Оттак їм проклятим!«

Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза езуїта
І двох хлопців. »Гонто, Гонто!
Отсе твої діти!
Ти нас ріжеш, заріж і їх:
Вони католики!
Чого-ж ти став? чом не ріжеш?
Поки не великі,
Заріж і їх, бо виростуть,
То тебе заріжуть!...«
— »Убийте пса! а собачат
Своєю заріжу.
Клич громаду! Признавайтесь:
Що ви? католики?«
— »Католики... бо нас мати...«

— »Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! знаю, знаю!«
Зібралась громада.
»Мої діти католики...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо...
Я присягав, брав сьвячений
Різать католика.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви Ляха не ріжете?«
— »Будем різать, тату!«
— »Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше б гріха: ви б умерли
Не католиками;
А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга!«

Махнув ножем —

І дітей немає!
Попадали зарізані.
»Тату!« белькотали:
»Тату, тату! ми не Ляхи!
Ми...« та й замовчали.
— »Поховать хиба?«

— »Не треба!

Вони католики.
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що вас породила?...²¹⁾
Ходім, брате!«

Взяв Максима,
Пішли вздовж базару,
І обидва закричали:
»Кари Ляхам, кари!«
І карали. Страшно, страшно
Умань запалала;
Ні в будинку, ні в костьолі,
Нігде не осталося,
Всі полягли. Того лиха
Не було ніколи,
Що в Умані робило ся!
Базиліян школу,
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує.
»Ти поїла моїх діток!«
Гукає, лютує:
»Ти поїла невеликих,
Добру не навчила...
Валіть стіни!«

Гайдамаки
Стіни розвалили;
Розвалили, об камінья
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.

До самої ночі Ляхів мордували;
Душі не осталось. А Гонта кричить:
»Де ви, людоїди? де ви поховались?
З'їли моїх діток, тяжко мені жить!
Тяжко мені плакати! ні з ким говорить!
Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Крови мені, крови,
Шляхетської крови, бо хочеть-ся пити,
Хочеть-ся дивитись, як вона чорніє,
Хочеть-ся напитись! Чом вітер не віє,
Ляхів не навіє? Тяжко мені жить,
Тяжко мені плакати! Праведній зорі!
Сховайтесь за хмару; я вас не займав,
Я дітей зарізавав!... Горе мені, горе!
Де я прихилю ся?»

Так Гонта кричав,
По Умані бігав. А серед базару,
В крові. гайдамаки ставили столи;
Де щó запопали, страви нанесли
І сіли вечерять. Остатня кара,
Остатня вечеря!

— »Гуляйте, сини!
Пийте, поки петь-ся, бийте, поки беть-ся!«
Залізник гукає. »А ну, навісний,
Ушквар нам що-небудь, нехай земля гнеть-ся,
Нехай погуляють мої козаки!«

І кобзар ушкварив:
»А мій батько орандар,
Чоботар;
Моя мати пряха
Та сваха;
Брати мої, соколи,
Привели

І корову із діброви,
І намиста нанесли.
А я собі Христа
 В намисті;
А на лиштві листе
 Та листе,
І чоботи і підкови.
Вийду в-ранці до корови,
Я корову напою,
 Подою,
З парубками постою,
 Постою.»

»Ой гоп по вечері,
Замикайте, діти, двері,
А ти, стара, не журись,
Та до мене пригорнись!«

Всі гуляють. А де-ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не пе з козаками?
Чому не співає?
Нема його; тепер йому
Мабуть не до неї,
Не до співи.

А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить?
Став, розрива купу
Ляхів мертвих, шука когось.
Нагнув ся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, по-зад базару,
Через мертвих переступа,

Криєть-ся в пожарі
За костьолом. Хто-ж се такий?
Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати,
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає,
І як Гонта плаче.

Виніс в поле, геть од шляху;
Сьвячений виймає,
І сьвяченим копа яму.
А Умань палає,
Сьвітить Гонті до роботи
І на дітей сьвітить.
Неначе сплять одягнені.
Чого-ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде,
Або скарб ховає?
Аж трусить ся. Із Умані
Де-де чуть, гукають
Товариші гайдамаки.
Гонта мов не чує,
Синам хату серед степу
Глибоку будує.
Та й збудовав. Бере синів,
Кладе в темну хату,
Й не дивить ся, ніби чує:
»Ми не Ляхи, тату!«
Поклав обох; із кишені

Китайку виймає;
Поцілував мертвих в очи,
Хрестить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивив ся...
Тяжко, важко плаче:
»Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивіть ся: ви за неї
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому поли
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива,
Що ти наробила?
На-що мені дітей дала?
Чом мене не вбила?
Нехай вони б поховали,
А то я ховаю.»

Поцілував, перехрестив,
Покрив, засипає:
»Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без рути
Спочивайте, діти!
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сїм сьвіті
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий.
Простіть, сини! я прощаю,
Що ви католики.»

Зрівняв землю, покритв дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонта діти,
Голови козачі.
»Спочивайте, виглядайте,
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде!
І мене вбють... коли-б швидче!
Та хто поховає?
Гайдамаки!... Піду ще раз,
Ще раз погуляю!«

Пішов Гонта похилившись;
Іде, спотикнеть-ся.
Пожар сьвітить; Гонта гляне,
Гляне, усьміхнеть-ся.
Страшно, страшно усьміхав ся,
На степ оглядав ся.
Утер очі... тільки мріє
В диму, та й сховав ся.

[XII.] ЕПІЛОГ.

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізник, Гонта з сьвяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, малими ногами
Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.
Молодее лихо! як-би ти вернулось,
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,

І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізник, Гонта Ляхів покарав.
Столітнії очи як зорі сияли,
А слово за словом сьміялось, лилось:
Як Ляхи конали, як Сьміла горіла.
Сусіди од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, нераз довелось
За титаря плакати. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.

Вибачайте, люде добрі,
Що козацьку славу
Так навманя розказую,
Без книжньої справи.
Так дід колись розказував,
Нехай здоров буде!
А я за ним. Не знав старий,
Що письменні люде
Тії речі прочитають.
Вибачай, дідусю, —
Нехай лають! А я поки
До своїх верну ся,
Та доведу вже до краю,
Доведу, — спочину,
Та хоч крізь сон подивлю ся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки

З сьвятими ножами,
На ті шляхи, щó я міряв
Малими ногами.

Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхетською
Кровю напували
Україну, та й замовкли,
Ножі пощербили.
Нема Гонти! нема йому
Хреста ні могили,
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакати!
Один тільки брат названий
Оставсь на всім сьвіті;
Та й той — почув, що так страшно
Цекельнії діти
Його брата замучили,
Залізняк заплакав
В-перше зроду, сльози не втер,
Умер неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила ²²⁾:
Така його доля!
Сумно, сумно гайдамаки
Залізную силу
Поховали, насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшли ся,
Відкіля взяли ся.
Один тільки мій Ярема

На кий похилив ся,
Стояв довго. »Спочинь, батьку,
На чужому полі!
Бо на своїм нема місця,
Нема місця, волі...
Спи козаче, душа щира!
Хто-небудь згадає.«

Пішов степом сіромаха,
Сльози утирає.
Довго, довго оглядав ся,
Та й невидко стало;
Одна чорна серед степу
Могила осталась.

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим робити?
Нема правди, не виросла:
Кривда повиває...
Розійшли ся гайдамаки,
Куди який знає:
Хто до-дому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кончать. Така й досі
Остала ся слава.²³⁾
А тим часом стародавню
Січ розруйновали:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались,
Що пороги серед степу,
Ревуть, завивають:
»Поховали дітей наших,
І нас розривають!«

Ревуть собі й ревіти-муть,
Їх люде минули;
А Україна на-віки,
На-віки заснула.

З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
Така божа воля.

Тільки часом у-вечері,
По-над Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають:

»А в нашого Галайди
Хата на помості!
Грай, море! добре, море!
Добре буде, Галайда!«

[1840.]

П е р е д м о в а.

По мові передмова, — можна б і без неї. Так ось бачте що: все, щó я бачив надрукованого (тільки бачив, а прочитав дуже небагато), всюди є передслово, а в мене нема. Як-би я не друкував своїх »Гайдамаків«, то воно б не треба й передмови, а коли вже пускаю в люди, то треба й з чим, щóб не сьміялись на обірванців, щóб не сказали: »От який! хиба діди та батьки дур-

нійші були, що не пускали в люди навіть граматики без предисловія!» Так, далєбі так, вибачайте! треба предисловія! Так як-же його скомпонувать, щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було й правди, а так, як всі предисловія компонують ся? Хоч убий, не вмю; треба б хвалить, так сором, а гудить не хочеть-ся.

Начнем же уже начало книги сице: Весело подивить ся на старого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як бороли ся Ляхи з козаками. Весело, а все-таки скажен: »Слава Богу, що минуло!» А надто як згадаеш, що ми одної матери діти, що всі ми Славяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братають ся знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, нерозмежованою останеть-ся на віки од моря і до моря славянська земля!

Про те, що діялось на Україні 1768. року, розказую так, як чув од старих людей: надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здаеть-ся, і нема нічого. Галайда в половину видуманий, а смерть вільшанського титара — правда, бо ще є люде, которі його знали. Гонта і Залізник, отамани того кровавого діла, може ввведені в мене не так, як вони були, за се не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде! коли зачина розказувать що-небудь таке, що не сам бачив а чув, то спершу скаже: »Коли старі люде брешуть, то й я з ними.«

3.

ЧЕРНИЦЯ МАРЯНА.

(ЧАСТИНА ПОЕМИ.)

[I.]

У неділю на вигоні
Дівчата гуляли,
Жартували з парубками,
Де-які співали —
Про досвітки, вечорниці,
Та як била мати,
Щоб з козаком не стояла.
Звичайно, дівчата,
То про своє все й співають,
Яка про щó знає.
Аж ось, з хлопцем старий сліпець
В село шкандибає;
В руках чоботи, на плечах
Латана торбина
У старого. А дитина,
Сердешна дитина,
Обідрана, ледве, ледве
Несе ноженята...
Безталанний син Катрусі!
»Дивіть ся, дівчата,
Кобзар іде! кобзар іде!«
Та всі, яко мога,
Хлопців кинули, побігли
Зострічать сліпого.
»Діду-серце, голубчику!
Заграй нам що-небудь!
Я шага дам, я черешень,
Я напою медом;
А тим часом одпочинеш,
А ми потанцюем.

Заграй же нам яку-небудь!«

— »Чую, любі, чую!

Спасибі вам, мої квіти,

За слово ласкаве!

Заграв би вам, та, бачите,

Справи нема, справи.

Учора був на базарі,

Кобза зопсувалась,

Розвалила ся.«

— »А струни?«

— »Тільки три осталось.«

— »Та хоч на трійох яку-небудь!«

— »На трійох? Ох, дівчата!

І на одній колись-то грав,

Та ба, вже не грати!

Постривайте ж, мої любі,

Трошки одпочину...

Сядьмо, хлопче!«

Посідали.

Розв'язав торбину,

Вийняв кобзу, разів зо два

Ударив по рваних.

»Що б вам заграць? Постривайте!

Черницю Маряну...

Чи чували, чи не чули?...

Слухайте ж, дівчата,

Та кайте ся!«

[II.]

Давно колись

Була собі мати;

Був і батько, та не стало

Осталась вдовою.

Ой осталась удовою,

Та й немолодою,

Із волами, із возами,
З малою дочкою.
Росла дочка Маряночка,
Виросла, як панна —
Чорнобрива, уродлива,
Хоч-би й за гетьмана!
Стала мати міркувати
Та зятя єднати,
А Маряна не до пана
Ходила стояти,
Не до пана усатого,
Товстого, старого, —
До Петруся що вечора,
Вечора сьвятого.
Розмовляла, жартувала,
Обнімала, мліла,
В раю жила, а іногді
Плакала, німіла.

»Чого плачеш, моя пташко?«

Петро запитає.

Вона гляне, усміхнеть-ся :

»І сама не знаю!«

— »Може, думаєш, покину?

Ні, моя рибчино!

Буду ходити, буду любити,

Поки не загину.

Хиба було коли в сьвітї,

Щоб ті, щó кохались,

Розійшли ся, не взяли ся,

Живими остались?«

— »Тя жартуєш, мій голубе!

Ти чув. щó співають :

То кобзарі вигадують.

Бо сліпі, не знають;

Бо не бачать, що є брови,
Чорні й карі очи,
І високий стан козачий,
І гнучкий дівочий, —
Що є коси, чорні коси,
Козацька чуприна,
Що на мову на Петрову
В глухій домовині
Усміхну ся, скажу йому :
»Орле сизокрилий!
Люблю тебе й на тім світі,
Як на сїм любила.«
Оттак, серце, обнімімось,
Оттак поцілую!
Нехай вкупі заховають...
Умру — не почую...
Не почую...«
Обняли ся,
Обнялись, зомліли.
Оттак вони любили ся,
Оттак і хотіли,
Щоб на той світ переступить.
Та не по їх стало...

Що-вечора сходили ся,
І мати не знала,
Де Маряна до півночи,
З ким вона гуляє.
»Воно мале, ще дитина,
Нічого не знає.«
Угадала стара мати,
Та не все вгадала :
Знать забула, щó минуло, —
Чи не дівувала ?

Угадала мати: Маряна — дитина,
Не знала, як треба на сїм сьвітї жить;
Думала, нї люде анї домовина
З Петром не розлучать, умїла любить;
Думала, що тїлько кобзарї співають,
Бо слїпі, не бачать карих оченят,
Що тїлько лякають молодих дївчат.
Лякають, дївчата, правдою лякають!
І я вас лякаю, бо те лихо знаю —
Бодай на сїм сьвітї нїколи не знать
Того, щб я знаю!... Минуло, дївчата;
Серце не заснуло, я вас не забув;
Люблю вас і досї, як дїточок мати,
Буду вам співати, поки не заснув...
Тогдї, мої любї, як мене не стане,
Згадайте про мене, про мою Маряну;
Я вам з того сьвіта серцем усьміхнусь,
Усьміхну ся...«

Та й заплакав.

Дивились дївчата,
Не питали, чого плаче,
Та й на-що питати?
Минуло ся, помагало
Ласкаве дївоче
Щире слово...

[III.]

»Вибачайте!«

Утер слїпі очи:
»Вибачайте, мої любї!
Нехотя журю ся.
Так от, бачите, Маряна
З убогим Петрусем
Що-вечора розмовляла,
А мати не знала.

Дивувалась: »Що се таке
Маряну спіткало?
Чи не пристріт? Сяде шити,
Не те вишиває;
Замість »Гриця«, задумавшись,
»Петруся« співає;
Часом сонна розмовляє,
Подушку цілує...«
Мати спершу сьміяла ся,
Думала: жартує;
Потім бачить, що не жарти,
Та й каже Маряні:
»Треба буде старостів ждять,
Та може й од пана.
Ти вже виросла — нівроку,
Уже й дівувала;
Я вже думаю, що... бачиш...
(На-силу сказала),
Що вже й за-між, коли тее...«
— »А за кого, мамо?«
— »Хто вподоба, то і оддам.«

Співає Маряна:
»Минула ся твоя доля,
На-віки-минула!
Чом ти вчора, як вернулась,
На-вік не заснула?
Було б легше в домовині
Одинокій спати.
Тогді може б над тобою
Заплакала мати.
Тепер мати не заплаче,
Та й не заспіває;
А лиха ще буде, буде,
Поки заховають!«

Оттаке-то, мої любі,
Бува на сїм сьвіті:
Одна дочка у матери,
Та й тій тяжко жити!...
По садочку похожає,
Слізоньки втирає;
Поглядає на сонечко:
Пече, а не сяє;
Стоїть собі серед неба,
Мов сьмієть-ся з неї.
Воно не зна, що Маряна
Рада б під землею
Заховать ся од матери,
Щоб не почуть знову
Тії мови, щó вже чула,
Проклятої мови.
Воно не зна, що, як зайде
Спочити за гаєм,
Петрусь вийде на долину,
Петрусь заспіває,
Петрусь її розпитає,
Як брат заговорить,
Поцілує, розпитає
Про лютеє горе.

Не знала Маряна, чого серце мліє,
Чого плачуть очи. На-що його знать?
Хилить ся тополя, куди вітер віє,
Тяжко одинокій на степу стоять.
Утомить ся вітер, тополя спочине:
Оттак і дівоча мине хуртовина.
Тяжко одинокій в степу зустрічать,
А ще гірше любій по-переду знать,
Де і як спіткає лихая година.

Несподівано Маряна
Зостріла недолю;
Співа було, а іногді
Дає сльозам волю.
Сама не зна, чого плаче;
Може серце й чує,
Та не вміє розказати
Про те, що віщує.
Раз у-вечері Маряна,
Як мати заснула,
Пішла слухать соловейка,
Мов з-роду не чула.
Вийшла в садок, послухала,
Сама заспівала,
Та й замовкла; під яблуню
Тихесенько стала,
Заплакала, як дитина
Без матери плаче...
Петро стоїть перед нею,
Нічого не бачить.

[IV.]

»Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,
Оддай мене, мое серце,
Та за молодого!
Нехай старий бурлакує,
Гроші заробляє,
А молодий мене любить,
Долі не шукає.
Не шукає, не блукає
Чужими степами.
Свої воли, свої вози,
А між парубками,

Як маківка на вгороді,
Цьвіте, процвітає.
Має поле, має волю,
Та долі не має.
Його доля — мої брови,
Мої карі очи;
Мое слово — панство-царство,
Нічого не схоче.
У кайданах, моя сиза,
Та не сиротою,
Тільки, мамо, щоб плакати,
Щоб співать зо мною.
Оддай... «
— »Дочко моя, Маряно!
Оддам тебе за пана,
За старого, багатого,
За сотника Йвана.«
— »Умру, серце-мамо,
За сотником Йваном!«
— »Не вмреш, будеш панувати,
Будеш діток годувати!«

Мати галка, мати чорна
Літаючи кроче;
Чорнобрива дівчинонька,
Ходя гаєм, плаче.
Летить галка через балку,
В степу погуляти,
А дівчина нудить сьвітом:
Ні з ким розмовляти.
Не пускає її мати
В-ранці до криниці,
Ні жита жать, ні льону брать,
Ні на вечорниці,

Де дівчата з парубками
Жартують, співають,
Та про мене чорнобриву
Нишком розмовляють:
»Багатого дочка батька,
Шляхетського роду...«
Тяжко, мамо, важко, мамо!...
На-що дала вроду?
На-що брови змалювала,
Дала карі очі?
Усе дала, тільки долі,
Долі дати не хочеш.
На-що мене годувала,
На-що доглядала?
Поки лиха я не знала,
Чом не заховала?

Не слухала стара мати,
Лягла спочивати;
А Маряна заплакала,
Ледве пішла з хати.
»Злякала ся,« дума мати:
»Нехай переплаче!«
А Маряна за сльозами
І сьвіту не бачить.
Пішла в садок; серце мліє,
Як згадає пана.
Серце моє, рибко моя!
Маряно, Маряно!
Постривайте!... заспівала —
Пішла луна гаєм;
Не про »Гриця«, — про »Петруся«
Так і виливає.
Заспіває, опинить ся,
Послуха, та знову,

Аж голосок утомив ся.
Петрової мови
Не чуть, нема, не гукає,
Не кличе: »Маряно!
Де ти, пташко? Вилинь, серце,
Серденько кохане!«
Нема Петра, не чуть Петра...
Не вже-ж то покинув
Сиротою чорнобриву
При лихій годині?
Побачимо... А тим часом
По-над темним гаєм,
Як русалка жде місяця,
Маряна блукає.
Не співає чорнобрива,
Тяжко, тяжко плаче.
Ой верни ся, подиви ся,
Зрадливий козаче!
Утомилась би Маряна, —
Утоми не чує;
Без Петруся в гаю, в лузі
Ходячи ночує.
На схід сонця червоніє,
Ховають ся зорі;
Іде дівчина до хати,
Несе своє горе.
Прийшла в хату, спала мати;
Глянула на неї:
»Ой як-би ти, мамо, знала,
Якою змією
Окрутила мое серце,
Рідної дитини!...«
Та й упала на постелю,
Як у домовину!...

4.

С О В А.

[I.]

Породила мати сина
В зеленій діброві,
Дала йому карі очи
І чорнії брови.
Китайкою повивала,
Всіх съвятих благала,
Та щоб йому всі съвятиї
Талан-долю слали.
»Пошли тобі Матір божа
Тії благодати,
Всього того, чого мати
Не з'уміє дати!«
До схід сонця воду брала,
В барвінку купала,
До півночи колихала,
До сьвіта співала :

»Е-е люлі!...

Питала зозулї;
Зозуля кувала,
Правдоньку казала:
Буду сто лїт жити,
Тебе годувати,
В жупанї ходити,
Буду панувати.

Ой виростеш, сину,
За півчварта року,
Як княжа дитина,
Як ясен високий,
Гнучкий і дебелий,
Щасливий, веселий
І неодинокий.

Найду тобі рівню
Хоч за морем синім,
Або крамарівну,
Або сотниківну,
Таки панну, сину.
У червоних черевиках,
В зеленім жупані
По сьвітлиці похожає,
Як пава, як пані,
Та з тобою розмовляє, —
В хаті як у раю;
А я, сину, на п'юкуті
Тільки поглядаю.

Ой сину мій, сину,
Моя ти дитино,
Чи є красчий на всім сьвіті,
На всій Україні?
Нема красчого й не буде —
Дивуйте ся, люде!
Нема красчого!... А долю...
Долю роздобуде.»

[II.]

Ой зозуле, зозуленько,
На-що ти кувала,
На-що ти їй довгі літа,
Сто літ накувала?
Чи є ж таки на сім сьвіті
Слухняная доля?
Ох, як-би то! Вміла б мати
З німецького поля
Своїм діточкам закликать
І долю і волю,
Та ба!... а зле безталання

Зострінеть-ся всюди,
І на шляху, і без шляху,
Усюди, де люде.

Кохала ся мати сином,
Як квіткою в гаї,
Кохала ся... а тим часом
Батько умирає.
Остала ся удовою,
Хоч і молодую,
І не одна, та все-ж тяжко...
З горем та нудьгою
Пішла вона до сусідів
Поради просити...
Присудили сусідоньки
У наймах служити.
Ізнищіла, ізмарніла,
Кинула господу,
Пішла в найми... не минула
Лихої пригоди.
І день і ніч працювала,
Подушне платила,
І синові за три копи
Жупанок купила,
Щоб і воно, удовине,
До школи ходило.

Ой талане, талане
Удовиний, поганий!
Чи ти в полі, чи ти в гаї,
Обідраний цигане,
З бурлаками гуляєш?
Тече вода і на гору
Багатому в хату;
А вбогому в яру треба

Криницю копати.
У багатих ростуть діти —
Верби при долині;
А у вдови одним одно,
Та й те, як билина.

[Ш.]

Діждала ся вдова долі,
Зросту того сина:
І письменний, і вродливий,
Квіточка-дитина!
Як у Бога за дверима,
Вдова панувала,
А дівчата лицяли ся
І рушники дбали.
Полюбила багатая —
Не поцілувала,
Вишивала шовком хустку —
Не подарувала.
Крались злидні із-за моря
В удовину хату,
Та й підкрались: стали хлопців
В кайдани кувати,
Та повезли до прийому
Битими шляхами.
Пішла й вдова з матерями,
З дрібними сльозами.
Де на ніч ставали —
Сторожу давали,
Стару вдову до обозу
Та й не допускали.
Ой привезли до прийому
Чуприни голити:
Усе дрібні, усе малі, —
Бо багатих діти.

Той каліка, недоріка,
Той не вміє стати,
Той горбатий, той багатий,
Тих чотири в хаті.
Усі не в лад, усіх назад,
В усіх доля мати;
А у вдови один син,
Та й той як-раз під аршин.

[IV.]

Покинула знову хату,
Синову господу;
Пішла в найми за хліб черствий
Жидам носить воду.
Бо хрещені не приймають:
»Стара, кажуть, стала,
Не здужає...« і огризок
В вікно подавали
Христа ради... Не дай, Боже,
Такого дожити,
Не дай, Боже, в багатого
І пить попросити!

По копійці заробляла,
Копу назбирала
Та до сина лист писала,
У військо послала.
Полегшало. Минає рік,
І другий минає,
І четвертий і десятий,
А чутки немає.
Нема чутки!... Що тут робить?
Треба торбу брати
Та йти... іти собак дражнить
Од хати до хати.

Взяла торбу, пішла селом,
На вигоні сіла,
І в село вже не верталась,
День і ніч сиділа
Коло коворот. А літо
За літом минає.
Помарніла, скалічила,
Ніхто й не пізнає.
Та й кому там пізнавати
Каліку убогу!
Сидить собі та дивить ся
В поле на дорогу.
І сьвітає і смеркає,
І знову сьвітає,
А москаля, її сина,
Немає, немає.

[V.]

По-над ставом у вечері
Хитаєть-ся очерет.
Дожидає сина мати
До досьвіта вечерять.
По-над ставом у вечері
Шепочеть-ся осока;
Дожидає в темнім гаї
Дівчинонька козака.
По-над ставом вітер віє,
Лози нагинає;
Плаче мати одна в хаті,
А дівчина в гаї.
Поплакала чорнобрива
Та й стала співати;
Поплакала стара мати
Та й стала ридати.
І молилась і ридала,

Кляла все на світі.
Ох, тяжкі ви безталанні
У матери діти!

Скалічені старі руки
До Бога здіймала,
Свою долю проклинала,
Сина вимовляла.
То од жалю одходила
І мовчки журилась
Та на плях той недалекий
Крізь сльози дивилась.
І день і ніч дивила ся
Та й стала питати :
»Чи не чув хто, чи не бачив
Москаля-салдата,
Мого сина?...« Ніхто не чув,
Ніхто і не бачив.
Сидить вона, не йде в село,
Не пита й не плаче, —
Одуріла!... і цеглину
Муштрує, то лає,
То годує як дитину
Й сином називає,
І нищечком тихесенько
Крізь сльози співає :

»Змія хату запалила,
Дітям каші наварила,
Поморщила постолі,
Полетіли москалі,
Сірі гуси в прій, прій,
По чотири, по чотири,
Полетіли — гел-гел!...
На могилі орел,

На могилі серед ночі
У козака вийма очи,
А дівчина в темнім гаї
Його з війська виглядає.»

В день лазила по сьмітниках,
Черепки збирала,
Примовляла: то синові
Гостинця ховала.
А у ночі розхрістана
І простоволоса
Селом ходить: то співає,
То страшно голосить.
Люде лаяли... бо, бачте,
Спать їм не давала,
Та кропиву під їх тином
І бурян топтала.
Діти бігали з паліччям
У день за вдовою
По улицях, та сьміючись
Дражнили совою.

6. V. 1844. Спб.

5.

С О Н.

Духъ истинны, егъже мѣръ не
можетъ прѣати, такъ не видить
егъ, ниже знаеть его.

Іоан. гл. XIV., ст. 17.

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край сьвіта зазирає,
Чи нема країни,

Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину;
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата;
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеть-ся,
Вижде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки, —
І не благай: не вимолять
Ні діти ні жінка;
А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує,
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Та так з його сердешного
Кров, як воду, точить!...
А братія мовчить собі,
Витріщивши очи,
Як ягнята: »Нехай!« каже:
»Може так і треба!«

— Так і треба! бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте,
Та якогось раю
На сїм сьвітї бажаєте...
Немає! немає!
Шкода й праці! Схаменїть ся:
Усі на сїм сьвітї,
І царята і старчата,
Адамові діти!
І той, і той... А щó-ж то я?

— Ось-що, добрі люде:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень;
А вам нудно, жалуетесь —
Єй-Богу, не чую!
І не кричіть! — я свою пю,
А не кров людськую.

[І.]

Оттак, ідучи по-під тинню
З бенкету п'яний у-ночи,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать
І жінка не лає;
Тихо, як у раї,
Усюди божа благодать,
І в серці і в хаті.
Отто-ж я ліг і спати;
А вже підпилий як засне,
То, хоч коти гармати,
І усом не моргне.

Та й сон же, сон, на причуд дивний,
Мені приснив ся:
Найтверезійший би упив ся,
Скупий жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива;
Та чорта з-два!
Дивлюсь: так буцім-то сова
Летить лугами, берегами,
Та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками;

А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаю ся з землею.

— »Прощай, сьвіте! прощай, земле,
Неприятний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово!
Я до тебе лїтати-му
З хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну,
На раду з тобою;
О півночи падати-му
Чистою росою.
Порадимось, посумуем,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово небого!
Годуй діток! Жива правда
У Господа Бога!»

Лечу, дивлю ся — аж сьвітає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі мов сторожа,

Розмовляють в полі.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмиваєть-ся
Ранньою росою,
Вмиваєть-ся, красуєть-ся,
Сонце зустрічає.
І нема тому почину,
І краю немає.
Ніхто його не додбає,
Ані розруйнує.
І все-то те... Душе моя!
Чого-ж ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого марно плачеш?
Чого тобі шкода?

Хиба ти не бачиш?

Хиба ти не чуєш людського плачу?

То глянь, подиви ся! А я полечу

Високо, високо за синії хмари:

Немає там власти, немає там кари,

Там сьміху людського і плачу не чуть.

Он глянь! У тім раю, щó ти покидаєш,

Латану свитину з каліки здіймають,

З шкурою здіймають, бо нічим обуть

Панят недорослих. А он резпинають

Вдову за подушне, а сина кують,

Єдиного сина, єдину дитину,

Єдину надію в військо оддають,

Бо його, бач, трохи... А он-де під тинном

Опухла дитина голодная мре,

А мати пшеницю на панщині жне.

А он — бачиш? Очи, очи!

На-що ви здалі ся?

Чом ви з-малку не висохли,
Сльзьми не злилі ся?
То покритка по-під тиньню
З байстрям шкандибає;
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають;
Старці навіть цурають ся.
А панич не знає:
З двадцятою, недолюдок,
Душі пропиває.

Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помóга,
Як і отті гори
Предковічні, щó політі
Кровію людською!...

Душе моя убогая,
Лишенько з тобою!
Упемо ся отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до Бога,
Його розпитати:
Чи довго ще на сїм сьвітї
Катам панувати?
Лети ж, моя думо, моя люта муко!
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Свое товариство; ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкії руки
Тебе повивали; бери ж їх, лети,
Та по всьому небу орду розпусти!
Нехай чорніє, червонїє,
Полумям повіє,
Нехай знову рига змія,

Трупом землю крие.
А без тебе я де-небудь
Серце заховаю.
А тим часом пошукаю
На край світа раю!

[II.]

І знов лечу по-над землею,
І знов прощаю ся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивити ся
На сльози та лати.
Лечу, лечу, а вітер віє,
Передо мною сніг біліє;
Кругом бори та болота,
Туман, туман та пустота,
Людей не чуть, не знать і сліду
Людської страшної ноги...

»І вороги й не вороги,
Прощайте! В гості не приїду.
Упивайтесь, бенкетуйте!
Я вже не почую;
Один собі на вік-віки
В снігу заночую.
І поки ви дознаєтесь,
Що ще єсть країна
Неполита слізьми, кровю,
То я одпочину,
Одпочину...«

Аж слухаю:
Загули кайдани
Під землею. Подивлю ся...

О люде поганий!
Де ти взяв ся? щó ти робиш?
Чого ти шукаєш
Під землею? Ні, вже мабуть
Я не заховаюсь
І на небі! За-що ж кара?
За-що мені муки?
Кому я щó заподіяв?
Чиї тяжкі руки
В мені душу закували,
Серце запалили
І галичі силу —
Думи розпустили?
За-що, не знаю, а карають,
І тяжко карають!
А коли я спокутую?
Коли діжду краю?
Не бачу й не знаю.

Заворушила ся пустиня,
Мов із тісної домовини
На той остатній страшний суд
Мерці за правдою встають.

То не вмерлі, не зариті,
Не судá ідуть просити;
Ні, то люде, живі люде,
В кайданах забиті,
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому. То каторжні!...
А за-що? Те знає
Вседержитель, а може ще
Й він не добачає!
Он-де злодій штемпований
Кайдани волочить;

От розбійник катований
Зубами скрегоче,
Недобитка товариша
Зарізати хоче.
А між ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Цар всесвітній, цар волі, цар
Штепом увінчаний,
В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне.
Раз добром налите серце
В-вік не прохолоне.

А де-ж твої думи, рожевії квіти?
Доглядані, сьмілі, викохані діти?
Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи може на віки в серці заховав?
Ой не ховай, брате! розсип їх, розкидуй!
Зійдуть і рости-муть і у люди вийдуть.

Чи ще митарство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно;
Мороз розум будить.

[Ш.]

І знов лечу, земля чорніє,
Дрімає розум, серце мліє.
Дивлю ся: хати над шляхами,
То город із стома церквами;
А в городі, мов журавлі,
Замуштровали москалі.
Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Муштрують ся. Далі гляну:
У долині, мов у ямі,

На багнищі город мріє.
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий. Долітаю,
То город без краю.

Чи то турецький?

Чи то німецький?

А може те, що й московський!

Церкви та палати,

Та пани пузаті,

І ні однісінької хати!

Смеркало ся. Огонь-огнем

Кругом запалало,

Аж злякав ся. »Ура! ура!

Ура!« закричали.

»Цу-цу, дурні! схаменіть ся!

Чого се ви раді?

Що оретє?« — *„Экой хахолз!*

Не знаетъ параду!

У насъ парадъ. Самъ изволитъ

Сегодня гуляти.“

— »Та де-ж вона, тая цяця?«

— *„Вонъ — видишь палаты?“*

Штовхаю ся, а землячок,

Спасибі, признав ся,

З цинковими гудзиками:

„Гдѣ ты здѣсь узялся?“

— З України. — *„Да какъ же ты*

И говоритъ не вмѣешь

По здѣшнему?“ — »Ба ні, кажу,

Говорить я вмію,

Та не хочу.« — *„Экой чудака!*

Я всѣ входы знаю;

Я здѣсь служу; коли хочешь,

Въ дворецъ попытаюсь

*Ввести тебе. Только, знаешь,
Мы, братъ, просвѣщенны,
Не поспупись полтинкою!*
— »Цур тобі, мерзений
Каламарю!«

І зробив ся
Я знову незримий,
Та й пропхав ся у палати.
Боже мій єдиний!
Так от-де рай! Уже на-що
Золотом облиті
Блюдолизи! Аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає. Обік його
Жіночка небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще й на лихо сердешна
Хита головою.
— »Так отсе-то та богиня?!
Лишенько з тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяцю, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам!
Отто дурний! а ще й битий!
На квіток повірив
Москалеві! От і читай,
І йми ти їм віри!«

За панами панства, панства
У сріблї та златї!
Мов кабани годовані,
Пикатї, пузатї!

Аж потіють та товплять ся,
Щоб то ближче стати
Коло самих: може вдарять,
Або дулю дати
Благоволять — хоч маленьку,
Хоч пів дулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі у-ряд поставали,
Ніби без'язикі.
Ані телень!... Цар цвенькає,
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьорить ся.
Довгенько в-двох пошожали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли
(Здалека не чути) —
Об отечестві, здаєть-ся,
Та нових петлицях,
Та об муштрах ще новіших;
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиґлику.
Дивлюсь: цар підходить
До найстаршого, та в пику
Його як затопить!
Облизав ся неборака,
Та меншого в пузо —
Аж загуло!... А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого,
А менший малого,
А той дрібних; а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеть-ся по улицах,
Та й давай місити

Недобитків православних,
А ті голосити,
Та верещать, та як ревнуть:
»Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура-а-а!»

[IV.]

Зареготав ся я, та й годі!
А й мене давнули
Таки добре. Перед сьвітом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По кутках стогнали,
Та стогнучи, за батюшку
Господа благали.
Сьміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч як день. Дивлю ся я:
Палати, палати
По-над тихою рікою,
А берег обшитий
Ввесь камінем. Дивую ся,
Мов несамовитий:
Як то воно зробило ся
З калюжі такої
Таке диво! Оттут крові
Полило людської
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка загострена,
Аж чудно дивить ся,
І дзиґари теленькають.
От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.

А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки; якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, от-от річку
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов сьвіт увесь хоче
Загарбати. Хто-ж се такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
»Первому Втораяя«
Таке диво поставила.
Тепер же я знаю:
Се той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Втораяя доконала
Вдову-сиротину.
Кати, кати, людоїди!
Наїлись обое,
Накрали ся, а що взяли
На той сьвіт з собою?
Тяжко, тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, замираю.
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме:

»Із города, із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінїю.
А мене послали
У столицю з козаками

Наказним гетьманом.
О Боже мій милосердний!
О царю поганий!
Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними кістками,
Поставив столицю
На їх трупах катованих,
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах... Царю, царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою: кайданами
Скований зо мною
На вік-віки. Тяжко мені
Вітати над Невою...
України далекої
Може вже немає;
Полетів би, подивив ся,
Так Бог не пускає.
Може Москва випалила
І Дніпро спустила
В сине море, розкопала
Високі могили,
Нашу славу? Боже милий!
Зжаль ся, Боже милий!«

Та й замовкло. Дивлю ся я:
Біла хмара криє
Сине небо; а в тій хмарі
Мов звір в гаї вие.
То не хмара, — біла пташка

Хмарою спустилась
Над царем тим мусянжовим,
І заголосила :

»І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми Бога закрием
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину,
Та порізав із шкур наших
Собі багряницю,
Пошив жилами твердими,
І заклав столицю
В новій рясі. Подиви ся:
Церкви та палати!
Весели ся, лютий кате,
Проклятий, проклятий!«

[V.]

Розлетілись, розсипались,
Сонечко вставало;
А я стояв, дивував ся
Так, аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпутьях
Уже муштровались.
По-край улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а до дому:
Посилала мати
На цілу ніч працювати,

На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю:
»Як-то тяжко той насущний
Люде заробляють!«

От і братія сипнула
У сенат писати,
Та підписувать, та драти
І з батька і з брата.
А між ними і землячки
Де-де поглядають;
По-московськи так і чешуть,
Сьміють ся та лають
Батьків своїх, що з-малечку
Цвенькати не вчили
По-німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилі!...
Пявки, пявки! Може батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!...
Україно, Україно!
Отсе твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі,
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені. Плач, Вкраїно,
Бездітна вдовице!

Піти лишень, подивить ся
До царя в палати:
Що там робить ся? Прихожу:
Старшина пузата

Стоїть рядом, сопе, хропе
Та понадувалась,
Як індики, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились :
Неначе з берлога
Ведмідь виліз. Ледве-ледве
Переносить ноги,
Та одутий, аж посинів :
Похмільля прокляте
Його мучило. Як крикне
На самих пузатих :
Всі пузаті до одного
В землю провалились.
Він випучив баньки з лоба, —
І все затрусилось,
Що осталось. Мов скажений
На менших гукає, —
І ті в землю. Він до дрібних, —
І ті пропадають ;
Він до челяди сунеть-ся, —
І челядь пропала ;
До москалів, — москалики
Тяжко застогнули,
Пішли в землю ! Диво дивне
Стало ся на сьвітї !
Дивлю ся я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій ведмедик. Стоїть собі,
Голову понурив
Сіромаха. Де-ж діла ся
Ведмежа натура ?
Мов кошения — такий чудний !
Я як засьміяв ся !
Він і почув, та як гикне, —

Я перелякав ся,
Та й — прокинувсь.

Оттаке-то

Приснило ся диво!
Чудне якесь! Таке тільки
Снить ся юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати мої милі:
Я не своє розказував,
А те, щó приснилось.

Петербург, 8. VII. 1844.

6.

ІВАН ГУС (ЄРЕТИК).

ПОСЛАНІЄ СЛАВНОМУ П. І. ШАФАРИКОВІ.

Запалили у сусіда
Нову добру хату
Сусіди злі; нагріли ся,
Та й полягли спати,
І забули теплий попіл
По полю розвіять.
Лежить попіл на розпутьті,
А в попелі тліє
Огню іскра великого,
Тліє, не вгасає,
Підпалу жде, як той местник
Часу дожидає,
Злого часу. Тліла іскра,
Тихо дотлівала
На розпутьті широкому,
Та й гаснути стала.

Оттак Німота запалила
Велику хату, і семю,
Семю Славян роз'єднала,
І нишком-тихо упустила
Усобиць лютую змію.

Полили ся ріки крови,
Пожар погасили,

А Німчики пожарище
Й сиріт поділили.

Виростали у кайданах
Славянські діти,

І забули невольники,
Чиї вони діти.

А на давнім пожарищі
Іскра братства тліла,

Дотлівала, дожидала
Рук твердих та сьмілих.

І дождалась. Прозрів-еси
В попелі глибоко

Огонь добрий сьмілим серцем,
Сьмілим орлім оком;

І засьвітив, любомудре,
Сьвіточ правди, волі.

І Славян семю велику
Во тьмі і неволі

Перелічив до одного,
Перелічив трупи,

А не Славян, і став-еси
На великих купах,

На розпутьті всесьвітньому,
Ізекіїлем.

І, о диво! трупи встали
І очи розкрили!

І брат з братом обняли ся,
І проговорили

Слово тихої любови
На віки і віки.
І потекли в одно море
Славянській ріки.

Слава тобі, любомудре,
Чеху-Славянине,
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді! Твоє море
Славянськеє, нове,
За-того вже буде повне,
І попливе човен
З широкими вітрилами
І з добрим кормилом,
Попливе на вольнім морі,
На широких філях.
Слава ж тобі, Шафарику,
Во віки і віки,
Що звів-еси в одно море
Славянській ріки.

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту, думу немудрую
Про Чеха сьвятого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче! А я нишком
Богу помолю ся,
Щоб усі Славяне стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І еретиками
Оттакими, як Констанський

Єретик великий.
Мир мирові подарують
І славу во віки!

Маріїнське, 16. X. 1845.

I. [МОЛИТВА.]

Камень, єгуже некрогоша зыжд-
щїи, сей кысть во главо оугла: отъ
Господа кысть сей, и єсть дичєнь
во очєстѣхъ нашихъ.

Псалом СХVII, ст. 22.

»Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить,
А на апостольскім престолі
Чернець годований сидить;
Людською кровію торгує
І рай у найми оддає.
О Боже! суд Твій правий всеу,
І всеу царствіє Твое!
Розбійники, людоїди
Правду побороли,
Осьміяли Твою славу
І силу і волю!
Люде стогнуть у кайданах,
Немає з ким взятись,
Розкуватись, одностайне,
Односердне стати
За євангелію правди,
За темніі люди.
Нема кому! Боже, Боже!
Чи то-ж і не буде?
Чи настане великий час
Небесної карі?
Чи розломим три корони
На гордій тіярі?

Розломимо!... Благослови,
Не на месть, на муки,
Благослови мої, Боже,
Нетвердії руки
Й слово тихее! О Боже!
Чи вони ж почують?...«

— — — — —
— — — — —

Так в келії своїй правдивий
Іван Гус думав розкувать
Народ замучений, і диво,
Сьвятеє диво показать
Очам незрячим.

»Поборюсь!

За правду Бог! Да совершить ся!...«
І в Вифлеємськую каплицю
Пішов молити ся вірний Гус.

II. ПАПСЬКА БУЛЛА.

»Во імя Господа Христа,
За нас розпятого на дереві,
І всіх апостолів сьвятих,
Петра і Павла особливе,
Ми розрішаємо гріхи
Сьвятою буллою сією
Рабині божій отій,

Що водили по улицах
В Празі позавчора,
Що хилялась — — —
По шинках, по станах,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна.
Отта сама заробила

Та буллу купила:
Тепер съвята!...»

— »Боже, Боже,

Великая сило!

Великая славо! зглянь ся на людей!

Одпочинь од кари у съвятому раї!

За-що пропадають, за-що Ти караєш

Своїх і покірних і добрих дітей?

За-що заквив їх добрі очи

І вільний розум окував

Кайданами лихої ночі?!

Прозріте, люде! день настав!

Просніть ся, Чехи, змийте луду,

Розправте руки, будьте люде,

А не посьмішище ченцям!

Розбійники, кати в тіярах,

Все потопили, все взяли,

Мов у Московії Татари,

І нам сліпим передали

Свої догмати. Кров, пожари,

Всі зла на світі, війни, чвари,

Пекельних мук безкрайї ряд,

І повен Рим байстрят —

От їх догмати і їх слава!

То явна слава!... А тепер

Съвятим положено конклавом:

Хто без съвятої булли вмер,

У пекло просто! Хто ж заплátить

За буллу в-двое, рїж хоч брата,

Окриме папи і ченця,

І в рай іди кінець кінцям!

У злодія вже злодій краде,

Та ще й у церкві. Гади! гади!

Чи напили ся ви, чи ні

Людської крови?! — Не менї,

Великий Господи, простому,
Судить великії дїла
Твоєї волі: люті зла
Не дієш без вни нікому!«

І плакав Гус, молитву дія,
І тяжко плакав; люд мовчав
І дивував ся: щó він діяв?
На кого руки піднімав?
»Дивіть ся, люде! Ось де булла,
Щó я читав!« І показав
Перед народом. Всї здрігнули:
Іван Гус буллу розідрав!

[III.]

Із Вифлеємської каплиці
Аж до всесвітньої столиці
Луна, гогочучи, неслась;
Ченці ховають ся: мов кара,
Луна в конклаві оддалась, —
І похилила ся тіяра...

Шепочеть-ся Авіньоно
З римськими ченцями;
Шепочуть ся антіпани,
Аж трясуть ся стани
Від шопоту. Кардинали
Як гадюки вють ся
Круг тіяри, та нищечком
Мов коти гризуть ся
За мишеня. Та й як таки?
Однієї шкури
Така сила! А мясва!
Аж здрігнули мури,
Як зачули, що у Празі
Загелкали гуси
Та з орлами летять бить ся...

Конклав схаменув ся,
Зібрав раду. Положили :
Одностайне стати
Против Гуса, і в Констанцу
Всіх ворон скликати,
Та й стерегти яко мога
І з верху і з долу,
Щоб не втікла тая птаха
На славянське поле.

Як та галич поле крила,
Ченці повалили
До Констанци: шляхи, степи
Мов сарана вкрили.
Барони, герцоги і дюки,
Псарі, герольди, шинкарі
І трубадури-кобзарі
І шляхом військо мов гадюки ;
За герцоґинями Німота,
Хто з соколами на руках,
Хто пішки, верхи на ослах,
Так аж кишить — все на охоту,
Мов гад у ирїй поспіша.
О Чеху, де твоя душа ?
Дивись, щó сили повалило,
Мов Сарацина воювать
Або великого Аттилу !

[IV.]

У Празї глухо гомонять,
І цїсаря і Вячеслава
І той собор тисячеглавий
У голос лають ; не хотять
Пускати в Констанцу Івана Гуса.
»Жив Бог, жива душа моя !

Брати, я смерти не бою ся!
Я докажу отим зміям,
Я вирву їх несите жало!«
І Чехи Гуса провозжали,
Мов діти батька...

Задзвонили у Констанці
Рано у всі дзвони.
Збирали ся кардинали,
Гладкі та червоні,
Мов бугаї в загороду,
І прелатів лави,
І три папи, і баронство,
І вінчані глави.
Зібрали ся мов Іуди
На суд нечестивий
Против Христа. Свари, гомін,
То реве то вие,
Як та орда у таборі
Або Жиди в школі..
І всім разом заціпило!...

Мов кедр серед поля
Ливанського, у кайданах
Став Гус перед ними
І окинув нечестивих
Орліми очима.
Затрусилась, побіліли,
Мовчки озирали
Мученика.

»Чого мене,
Чи на прю позвали?
Чи дивить ся на кайдани?«
— »Мовчи, Чеше сьмілий!«
Гадюкою зашипіли,

Зьвірем заревіли.

»Ти еретик! ти еретик!

Ти сієш розколи!

Усобища розвиваєш,

Сьвятійшої волі

Не приймаєш!«

— »Одно слово!«

— »Ти Богом проклятий!

Ти еретик! ти еретик!«

Ревіли прелати:

»Ти усобник!«

— »Одно слово!«

— »Ти всіми проклятий!...«

Подивив ся Гус на папи,

Та й вийшов з палати.

— »Побороли! побороли!«

Мов обеленіли:

»Автодафе! автодафе!«

Гуртом заревіли.

[V.]

І цілу ніч бенкетували
Ченці, барони; всі пилі
І п'яні Гуса проклинали,
Аж поки дзвони загули
І сьвіт настав. Ідуть молити ся
Ченці за Гуса. З-за гори
Червоне сонце аж горить,
І сонце хоче подивить ся,
Що будуть з праведним творить?!

Задзвонили в усі дзвони
І повели Гуса
На Голгофу у кайданах.

І не стрепенув ся
Перед огнем, став на йому
І молитву діє :

»О Господи милосердий,
Що я заподіяв
Отим людям, твоїм людям ?
За-що мене судять ?
За-що мене розпинають ?
Люде ! добрі люде !
Моліте ся, неповинні :
І з вами те буде !
Моліте ся ! Люті звірі
Прийшли в овчих шкурах
І пазори розпустили...
Ні гори ні мури
Не сховають. Розільлеть-ся
Червоне море
Крови, крови з дітей ваших !
О горе ! о горе !
Он-де вони, в ясних ризах !
Їх лютії очі...«
— »Пали ! пали !« — »уже крови,
Крови, крови хочуть,
Крови вашої !...«

І димом
Праведного вкрило.
»Моліте ся ! моліте ся !
Господи помилуй !
Прости Ти їм, бо не знають...«
Та й не чути стало.
Мов собаки коло огню
Кругом ченці стали :
Бояли ся, щоб не виліз
Гадиною з жару

Та не повис на короні
Або на тіярі.

[VI.]

Погас огонь, дунув вітер
І попіл розвіяв.
І бачили на тіярі
Червоного змія
Прості люде. Пішли ченці
Й Те Деум співали;
Розійшли ся по трапезах,
І трапезували
І день і ніч, аж попухли.

Малою семею
Зійшлись Чехи. Взяли землі
З-під костра, і з нею
Пішли в Прагу.

Оттак Гуса

Ченці осудили,
Запалили... та божого
Слова не спалили.
Не вгадали, що вилетить
Орел із-за хмари
Замість гуся і розклює
Високу тіяру.
Байдуже їм, розлетілись
Мов тії ворони
З кровавого того сьвята.
Ченці і барони
Розвернулись у будинках,
І гадки не мають:
Бенкетують, та інколи
Те Деум співають,

Все зробили... Постривайте,
Он над головою
Старий Жижка з Таборова
Махнув булавою!

Марїнське, 10. X. 1845.

7.

НЕВОЛЬНИК.

ПОСЬВЯТА.

Думи мої молодії,
Понурії діти!
І ви мене покинули!...
Пустку натопити
Нема кому... Остав ся я,
Та не сиротою,
А з тобою, молодію,
Раю мій, покою,
Моя зоре досьвітняя,
Єдина думо
Пречистая! Ти вітаєш,
Як у того Нуми
Тая німфа Егерія:
Так ти, моя зоре,
Просияєш надо мною,
Ніби заговориш,
Усьміхнеш ся. Дивлю ся я —
Нічого не бачу.
Прокину ся — серце плаче,
І очи заплачуть.

Спасибі, зіронько!

Минає

Неясний день мій, вже смеркає:
Над головою вже несе

Свою неклепаную косу
Косар непевний; мовчки скосить;
А там — і слід мій занесе
Холодний вітер. Все минає!...
Згадаеш може, молодая,
Вилпту сльозами
Мою думу, і тихими,
Тихими річами
Проговориш: »я любила
Його на сїм сьвітї,
Й на тїм сьвітї любити-му...«
О мій тихий сьвіте,
Моя зоре вечірняя!
Я буду вітати
Коло тебе, і за тебе
Господа благати!

[I.]

Той блукає за морями,
Сьвіт перехожає,
Долї, доленьки шукає:
Немає, немає,
Мов умерла! А той рветь-ся
З усїєї сили
За долею... от-от догнав,
І — бебех в могилу!
А в иншого сїромахи
Нї хати нї поля,
Тїлько торба; а з торбини
Виглядає доля,
Мов дитинка; а він її
Лає, проклинає
І за чвертку закладає, —
Нї, не покидає!
Як репях той, учепить ся

За латані поли,
Та й збирає колосочки
На чужому полі;
А там — снопи, а там — скирти,
А там — у палатах
Сидить собі сіромаха,
Мов у своїй хаті.
Такая-то доля тая, —
Хоч і не шукайте!
Кого схоче, сама найде,
У колиці найде.

Ще на Україні веселі
І вольнії пишались села
Тогді, як праведно жили
Старий козак і діток двое.
Ще за Гетьманщини старої
Давно се діялось колись.

Так коло полудня, в неділю,
Та на Зелених ще й сьвятках,
Під хатою в сорочці білій
Сидів, з бандурою в руках,
Старий козак.

— »І так, і сяк!«

Старий міркує, розмовляє:
»І треба б,« каже, »й трохи шкода!
А треба буде; два-три годи
Нехай по сьвіту погуляє
Та сам своєї пошукає,
Як я шукав колись... Ярино!
А де Степан?« — »А он під тинном,
Неначе вкопаний, стоїть!«
— »А я й не бачу! А ідїть
Лишень сюди, та йдїть обоє!

А нуте, діти, оттакої!»

І вдарив по струнах.

Старий грає, а Ярина

З Степаном танцює;

Старий грає, примовляє,

Ногами тупцює.

»Як-би мені лиха та лиха,

Як-би мені свекрівонька тиха,

Як-би мені чоловік молодий,

До другої не ходив, не любив!

Ой гоп, чики-чики!

Та червоні черевики,

Та троїстії музики:

Од віка і до віка

Я любила б чоловіка!

Ой гоп! Заходивсь,

Зробив хату, оженивсь,

І піч затопив

І вечерять наварив.

— А нуте, діти, оттакої!»

І старий підняв ся;

Як ударить, як ушкварить,

Аж у боки взяв ся!

»Чи так, чи не так,

Уродив постирнак,

А петрушку

Криши в юшку,

Буде смак, буде смак!

Ой так, таки так,

Оженив ся козак;

Кинув хату

І кімнату,

Та й потяг у байрак.

— Ні, не та вже! підтопгалась

Стара моя сила;

Утомив ся. А все се ви
Так розворушили.
О, бодай вас! Щó-то літа!
Ні вже, не до-ладу...
Минуло ся. Іди лишень
Полудновать лагодь;
Гуляючи, як той казав,
Шматок хліба з'їсти.
Іди ж, доню! — А ти, сину,
Послухаеш вісти.
Сідай лишень! Як убили
Твого батька Івана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане,
Ще й не лазив.« — »То я не син?
Я чужий вам, тату?« —
— »Та не чужий! стривай лишень!
От, умерла й мати,
Таки твоя, а я й кажу
Покійній Марині,
Моїй жінці: А щó? кажу,
Возьмем за дитину —
Тебе б отсе? — Добре, каже
Покійна Марина:
Чому не взять? — Взяти тебе
Ми, та й спарували
З Яриночкою до купи.
А тепер осталось
Ось-що робить: ти на літі,
І Ярина зріє;
Треба буде людей шукать
Та що-небудь діять.
Як ти скажеш?« — »Я не знаю,
Бо я думав... тее...«
— »Що Ярина сестра тобі?

А воно — не тее ;
Воно просто : любіте ся,
Та й з Богом до шлюбу !
А поки що, треба буде
І на чужі люди
Подивитись, як там живуть :

Чи орють,
Чи на неораному сіють,
І просто жнуть
І немолоченее віють,
Та як і мелють і їдять —
Все треба знать.

Так от-як, друже : треба в люди
На рік, на два піти
У наймити ;

Тогді й побачимо, що́ буде.
Бо хто не вміє заробить,
То той не вміти-ме й пожить.
А ти як думаеш, небоже?...
Не думай ! коли хочеш знать,
Де лучше лихом торгувать,
Іди ти в Січ ! Як Бог поможе,
Там наїси ся всіх хлібів ;
Я їх чимало попоїв :
І досі нудно, як згадаю !
Коли здобудеш, принесеш ;
А коли згубиш, поживеш
Мое добро ! Та хоч звичаю
Козацького набереш ся
Та побачиш сьвіта,
Не такого, як у бурсі,
А живі мисліте
З товариством прочитаеш,
Та по-молодечи
Будеш Богу молити ся,

А не по-чернечи
Харамаркать. Оттак, сину!
Помолившись Богу,
Осїдлаем буланого,
Та й гайда в дорогу!
Ходїм лишень полудновать.
Чи ти вже, Ярино,
Змайструвала нам що-небудь?
Оттаке-то, сину!...«
— »Уже, таточку!« озвалась
Із хати Ярина.

[II]

Не їсть ся, не петь-ся, і серце не беть-ся,
І очи не бачать, не чуть голови,
Неначе немає, ніби неживий:
Замість шматка хліба, за кухоль береть-ся.
Дивить ся Ярина та нишком сьмієть-ся.
— »Що се йому стало? Ні їсти, ні пить,
Нїчого не хоче! Чи не занедужав? —
Братіку Степане! що в тебе болить?«
Ярина питає. Старому байдуже,
Нїби-то й не чує. — »Чи жать, чи не жать,
А сїяти треба!« старий промовляє
Нїби-то до себе. »А нумо вставать!
До вечерні може ще пошкандибаю.

А ти, Степане, ляжеш спать,
Бо завтра рано треба встать
Та коня сїдлать.«

— »Степаночку, голубчику!
Чого се ти плачеш?
Усьміхни ся, подиви ся!
Хиба ти не бачиш,
Що й я плачу? Розсердив ся

Бог знає на кого,
Та й зо мною не говорить.
Утечу, ей-Богу,
Та й сховаюсь у буряні...
Скажи бо, Степане!
Може й справді нездужаєш?
Я зільля достану,
Я побіжу за бабою...
Може се з пристріту?«
— »Ні, Ярино, мое серце,
Мій рожевий квіте!...
Я не брат тобі, Ярино!
Я завтра покину
Тебе й батька, на чужині
Де-небудь загину;
А ти мене й не згадаєш,
Забудеш, Ярино,
Свого брата!« — »Схамени ся!
Єй-Богу, з пристріту!
Я не сестра? хто-ж отсе я?
О Боже, мій сьвіте!
Що тут діять? Батька нема,
А він занедужав
Та ще й умре. О Боже мій!
А йому й байдуже,
Мов сьмієть-ся. Степаночку!
Хиба ти не знаєш,
Що без тебе і таточка
І мене не стане?« —
— »Ні, Ярино, я не кину,
А тільки поїду
Недалеко. А на той рік
Я до вас приїду
З старостами, за тобою
Та за рушниками.

Чи подаєш?« — »Та цур тобі
З тими старостами!
Ще й жартує!« — »Не жартую,
Єй-Богу, Ярино,
Не жартую!« — »Та се й справді
Ти завтра покинеш
Мене й батька? Не жартуєш?
Скажи бо, Степане!
Хиба й справді не сестра я?«
— »Ні, моє коханья,
Моє серце!« — »Боже ж ти мій!
Чому я не знала?
Була б тебе не любила
І не цілувала...
Ой, ой, сором! Геть од мене!
Пусти мене! Бачиш,
Який добрий! Та пусти бо!
Єй-Богу, заплачу.«
І заплакала Ярина,
Як тая дитина,
І крізь сльози промовляла:
»Покине! покине!«

Як той явір над водою,
Степан похилив ся,
Щирі сльози козацькії
В серці запекли ся,
Мов у пеклі. А Ярина
То клене, то просить,
То замовкне, подивить ся,
І знов заголосить.
Не чули ся, як смеркло ся;
І сестру і брата,
Ніби скованих до-купи,
Застав батько в хаті.

І сьвіт настав, а Ярині
Не спить ся, ридає.
Уже Степан із криниці
Коня напуває.
Й вона з відрами побігла
Ніби за водою
До криниці. А тим часом
Запорожську зброю
Старий виніс із комори;
Дивить ся, радіє,
Приміряє, ніби знову
Старий молодіє.
Та й заплакав. — »Зброе моя,
Зброе золотая!
Літа мої молодії,
Сило молодая!
Послужи, моя ти зброе,
Молодій ще силі,
Послужи йому так щиро,
Як мені служила!«

Вернули ся од криниці,
І Степан сїдлає
Коня, свого товариша,
Й жупан надіває.
А Ярина дає зброю,
На порозі стоя;
Степан її надіває,
Та плачуть обоє.
І шаблюка, мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
Й самопал семипяденний
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,

Як побачив на коневі
Такого юнака.
Веде коня за поводи
Та плаче Ярина;
Старий батько іде рядом,
Научає сина:
Як у війську пробувати,
Старшин шанувати,
Товариство поважати,
В табір не ховатись.
— »Нехай тебе Бог заступить!«
Як за селом стали,
Сказав батько, — та всі трое
Разом заридали.

Степан гукнув, і курява
Шляхом підняла ся.
— »Не бари ся, мій синочку!
Швидче повертай ся!«
Сказав старий. А Ярина,
Мов тая ялина
При долині, похилилась.
Мовчала Ярина,
Тільки сльози утирає,
На шлях поглядає:
Із куряви щось вигляне
І знов пропадає;
Ніби шапка через поле
Котить ся, чорніє,
Проподає, мошечкою
Тільки-тільки мріє,
Та й пропало. Довго, довго
Стояла Ярина
Та дивилась, чи не вирне
Знову комашина

Із куряви. Не вирнула,
Пропала. І знову
Заплакала Яриночка
Та й пішла до-дому.

[III.]

Минають дні, минає літо ;
Настала осінь, шелестить
Пожовкле листя. Мов убитий
Старий під хатою сидить :
Дочка нездужає Ярина,
Його єдина дитина
Покинуть хоче ! З ким дожить,
Добити віку вікового ?
Згадав Степана молодого,
Згадав свої благі літа,
Згадав — та й нищечком заплакав
Багатий сивий сирота.

— »В Твоїх руках все на сьвітї,
Твоя всюди воля !
Нехай буде так, як хочеш —
Така моя доля !«
Старий вимовив і нишком
Богу помолвив ся,
Та й пішов собі з-під хати
І в садок поплів ся.

І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї.
І сонечко серед неба
Опинилось, стало,
Мов жених той молодую,

Землю оглядало.
І Ярина вийшла з хати
На сьвіт божий глянуть.
Ледве вийшла; усьміхнеть-ся,
То піде, то стане,
Розглядає, дивуєть-ся,
Та любо, та тихо,
Ніби вчора народилась...
А лютеє лихо
В самім серці ворухнулось
І сьвіт запалило.
Як билина підкошена,
Ярина схилилась;
Як з квіточки роса в-ранці,
Сльози полили ся.
Старий батько коло неї
Як дуб похилив ся.

Одужала Яриночка.
Ідуть люде в Київ
Та в Почаїв помолитись,
І вона йде з ними.
У Києві великому
Всіх сьвятих благала;
У Межигорського Спаса
Тричи причащалась;
У Почаєві сьвятому
Ридала-молилась,
Щоб Степан той, доля тая,
Їй хоча приснилась.
Не приснилась!... Вернула ся.
Знову забіліла
Зима біла. За зимою
Знов зазеленіла
Весна божа. Вийшла з хати

На сьвіт дивуватись
Яриночка, та не Бога
Сьвятого благати,
А нищечком у ворожки
Про його спитати.

І ворожка ворожила,
Пристріт замовляла,
Талан-долю та весільля
З воску виливала.
— »Он бачиш? кінь осідланий
Тупає ногою
Під козаком; а он-де йде
Дідусь з бородою
Аж до колін. Отто гроші;
Як би догадав ся
Козак оттой злякать дїда...
Злякав! — та й сховав ся
За могилу, лічить гроші...
А он знову шляхом
Козак іде, ніби старець;
То, бач, ради страху,
Щоб Ляхи або Татари
Часом не спіткали.«
І радесенька Ярина
До-дому верталась.

[IV.]

Уже третій і четвертий
І пятий минає
Немалий рік, а Степана
Немає, немає!
І стежечка-доріжечка,
Яром та горою
Утоптана до ворожки,

Поросла травою.
Нема його! У черниці
Косу розплітає
Безталанна; коло неї
Надає, благає
Старий батько, хоч літечко,
Хоч Петра діждати,
Хоч Зеленої Неділі...

Діждались, і хату
Уквітчали гарнесенько,
І в сорочках білих
Невеселі, мов сироти,
Під хатою сіли.
Сидять собі та сумують.
Слухають: щось грає
Мов на кобзі, на улиці,
І ніби співає...

Д У М А.

»У неділю в-ранці рано
Сине море грало;
Товариство кошового
На раді прохало:
»Благослови, отамане,
Байдаки спускати,
Та за Тендер погуляти,
Турка пошукати.«

»Чайки й байдаки спускали,
Гарматами рештували,
З Дніпрового гірла широкого вицпльвали,
Серед ночі темної,
На морі синьому,
За островом Тендером потопали, пропадали...

Один потопає,
Другий виринає,
Козацтву-товариству із синьої хвилі рукою махає
І зично гукає:
»Нехай вам, панове товариство, Бог допомагає!«
І в синій хвилі потопає, пропадає...

»Тільки три чайки, слава Богу,
Отамана курінного,
Сироти Степана молодого,
Сине море не втопило,
А в турецьку землю агарянську
Без кормил прибило.

Тогді сироту Степана,
Козака лейстрового,
Отамана молодого,
Турки-яничари ловили,
З гармати гримали,
В кайдани кували,

В тяжкую неволю завдавали...
Ой Спасе наш Межигорський,
Чудотворний Спасе!
І лютому ворогові
Не допусти впасти

В турецькую землю, в тяжкую неволю!
Там кайдани по три пуди,
Отаманам — по чотири...

І світа божого не бачать, не знають,
Під землею камінь ламають,
Без сповіди сьвятої умирають,
Як собаки здихають.

»І згадав сирота Степан в неволі
Свою далеку Україну,
Нерідного батька старого,
І коника вороного,

І нерідну сестру Ярину...
Плаче, ридає,
До Бога руки здіймає,
Кайдани ламає,
Утікає на вольную волю...
Уже на третьому полі
Турки-яничари догнали,
До стовпа вязали,
Очи виймали,
Гарячим залізом випікали,
В кайдани кували,
В тюрму посадили
Та й замуrowали...»

[У.]

От-так на улиці, під тином,
Ще молодий кобзар стояв
І про невольника співав.
За тином слухала Ярина,
І не дослухала — упала.
— »Степаночку! Степаночку!«
Кричала, ридала:
»Степаночку, мое серце!
Де-ж се ти барив ся?
Тату! тату! ідіть сюди,
Ідіть, подивіть ся!« —
Прийшов старий, розглядає,
І свого Степана
Не пізнає: таке з його
Зробили кайдани!
— »Сину ти мій безталанний!
Моя ти дитино!
Де ти в світі погибаєш?
Сину мій єдиний!«

Плаче старий та ридає,
Й Степан сліпий плаче,
Невидющими очима
Мов сонце побачив.
І беруть його під руки
І ведуть у хату,
І витає Яриночка
Мов рідного брата;
І голову йому змила
І ноги умила,
І в сорочці тонкій, білій
За стіл посадила;
Годувала, напувала,
Положила спати
У кімнаті, — і тихенько
Вийшла з батьком з хати.

Через тиждень без старостів
За Степана свата
Старий свою Яриночку, —
І Ярина в хаті...
— »Ні, не треба, мій таточку,
Не треба, Ярино!«
Степан каже: »Я загинув,
На віки загинув!
За-що ж свої молодії
Ти літа погубиш
За калікою, Ярино?...
Насьміють ся люде,
І Бог сьвятий покарає,
І прожене долю
З сії хати веселої
На чужее поле.
Ні, Ярино! Бог не кине
І знайде дружину;

А я піду в Запороже:
Там я не загину, —
Нагодують.»

— »Ні, Степане,
Моя ти дитино!
І Господь тебе покине,
Як ти нас покинеш.
Оставай ся, Степаночку!
Коли не хоч братись,
То так будем: я — сестрою,
А ти будеш братом,
І дітьми йому обое,
Батькові старому.
Не йди од нас, Степаночку,
Не кидай нас знову!
Не покинеш?...« — »Ні, Ярино!«
І Степан остав ся.
Зрадів старий мов маленький,
Аж за кобзу взяв ся;
Хотів вшкварить метелицю
З усієї сили,
Та не вшкварив...

Під хатою

Усі трое сіли.
»Роскажи ж ти нам, Степане,
Про свою недолю;
Бо й я таки гуляв колісь
В турецькій неволі.«
— »Отто-ж мене, вже сліпого,
На сьвіт випускали
З товариством. Товариство
На Січ прямувало
І мене взяло з собою,
І через Балкани
Простали ми в Україну

Вольними ногами ;
А на тихому Дунаю
Нас перебігають
Січовики-Запорожці
І в Січ завертають...
І розказують і плачуть,
Як Січ руйновали,
Як Москалі срібло-злото
І сьвічі забрали
У Покрови ; як козаки
В-ночі утікали,
І на тихому Дунаю
Новим Кошем стали ;
Як цариця по Києву
З Нечосом ходила,
І Межигорського Спаса
В-ночі запалила,
І по Дніпру у золотій
Галері гуляла,
На пожар той поглядала,
Нишком усьміхалась.
І як стени запорожські
Тогді поділили,
І панам на Україні
Люд закріпостили...
Як Кирило з старшинами
Пудром осипались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали.
Оттак, тату ! Я щасливий,
Що очей не маю,
Що нічого того в сьвітї
Не бачу й не знаю...
Ляхи були, усе взяли,
Кров повипивали,

А Москалі і сьвіт божий
В путо закували.

»Оттаке-то! Тяжко, тату,
Із своєї хати
До Турчина поганого
В сусіди прохатись!
Тепер, кажуть, в Слободзеї
Останки збирає
Головатий, та на Кубань
Хлопців підмовляє...
Нехай йому Бог поможе!
А щó з того буде —
Сьвятий знає! Почуємо,
Щó розкажуть люде.»

Оттак вони, що день божий,
У двох розмовляли
До півночи, а Ярина
Господарювала,
Та сьвятих оттих благала...
Таки-ж ублагала:
На всеїдній у неділю
Вона спарувалась
З сліпим своїм...

Такеє-то
Скоїлось на сьвітї,
Мої любі дівчаточка,
Рожевії квіти!
Такеє-то! Одружились
Мої молодії.
Може воно й не до ладу,
Та щó маю дїять,
Коли таке сподїялось?

Рік уже минає,
Уже й другий. З дружиною
Ярина гуляє
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати,
Та вчить внука пузанчика
Чолом оддавати...

[VI.] ЕПІЛОГ.

Отсе і вся моя дума...
Не здивуйте, люде!
Те, щó було, минуло ся
І знову не буде.
Минули ся мої сльози,
Не рветь-ся, не плаче
Поточене старе серце,
І очи не бачать
Ні тихої хатиночки
В забутому краю,
Ні тихої долиночки,
Ні темного гаю;
Ні дівчини молодой
Й малої дитини
Я не бачу щасливої:
Все плаче, все гине!
І рад би я сховати ся,
Але де? — не знаю.
Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь Господа лають!
Серце вяне, засихає,
Замерзають сльози...
І втомивсь я одинокий,
На самій дорозі...
Оттаке-то! Не здивуйте,
Що вороном кричу:

Хмара сонце заступила,
Я світа не бачу.
Ледве-ледве о півночі
Серцем прозираю,
І немощну мою думу
За світ посилаю,
Сцілющої й живучої
Води пошукати:
Як інколи, то й принесе
І покропить в хаті,
І засвітить огонь чистий,
І сумно і тихо
Розказує про весільля,
Звертає на лихо...

Тепер мені про сліпого
Сироту кінчає,
Але як довести краю,
І сама не знає:
Бо не було того дива
Може спокон-віку,
Щоб щаслива була жінка
З сліпим чоловіком.

Отже сталось таке диво!
Год, другий минає,
Як побрались; а дивить ся —
В купочці гуляють
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука маленького
Чолом отдавати.

8.

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ.

(МІСТЕРІЯ.)

І. ТРИ ДУШІ.

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві. — »Бог простить :
Ми пташки-душі, а не люде!
А відсіля виднійше буде,
Як розкопувати-муть льох.
Коли-б вже швидче розкопали,
Тогді б у рай нас повпускали,
Бо так сказав Петрові Бог :
»Тогді їх в рай ми повпускаєм,
Як все Москаль позабирає,
Як розкопа Великий льох.«

Перша душа.

Як була я людиною,
То Прісею звалась ;
Я отгутечки й родилась,
Тут і виростала.
Оттут було на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
З тим Юрусем гетьманенком
У піжмурки граюсь ;
А гетьманша було вийде
Та й кликне в будинок.
Он-де клуня : оттам мені
І фіг і родзинок,
Всього мені понадає
І на руках носить.
До гетьмана ж як прийдуть

Із Чигрина гості,
То се й шлють було за мною.
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує...
Оттак-то я в Суботові
Росла, виростала,
Як квіточка, і всі мене
Любили й кохали,
І нікому я нічого,
Ніже злого слова,
Не сказала. Уродлива
Та й ще чорноброва!
Всі на мене залицялись,
І сватати стали;
А у мене, як на тее-ж,
І рушники ткались.
От-от була б подавала,
Та лихо зустріло.

Вранці рано, в Пилипівку,
Як-раз у неділю,
Побігла я за водою.
(Вже й криниця тая
Засунулась і висохла,
А я все літаю!)
Дивлюсь: гетьман з старшиною...
Я води набрала,
Та в-повні шлях перейшла їм;
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати.
І вже ледве я неледве
Донесла до хати
Отту воду. Чом я з нею

Відер не побила?...
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!
От за-що караюсь,
От за-що мене, сестрички,
І в рай не пускають.

Друга душа.

А мене, мої сестрички,
За те не пустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недоліток,
Як Батурин славний
Москва в-ночі запалила,
Чечеля убила,
І старого і малого
В Сейму потопила.
Я між трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних. Коло мене
І сестра і мати
Зарізані, обнявши ся,
Зо мною лежали.
І на-силу то, на-силу
Мене одірвали
Од матери неживої.
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили!
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище:
На-силу я сховала ся

На тім пожарищі.
Одна тільки і осталась
В Батурині хата;
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертав ся з-під Полтави.
Я ішла з водою
Повз хатину, а він мені
Махає рукою:
Звелів коня напоїти.
А я й напоїла;
Я й не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила.
Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала...
А на-завтра, як цар вийшов,
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та, що й мене привітала
В безверхій хатині.
А по-завтрі й вона вмерла
І зотліла в хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На вугільля попалили,
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю.
А за-що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть за те, що всякому
Служила, годила,

Що цареві московському
Коня напоїла.

Третя душа.

А я в Києві родилась;
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Київ по Дніпрові,
А ми з матірю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотїлось,
Чи може щó в маленької
На той час болїло.
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала,
І ґалеру золотую
Мені показала,
Мов будинок; а в ґалері
Князі і всі сили,
Воеводи, а між ними
Цариця сидїла.
Я глянула, усьміхнулась —
Та й духу не стало!
Й мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали.
От за-що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За-що мене на митарства
Й досї не пускають!
Чи я знала, ще сновита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця?

Смеркаеть-ся. Полетімо
Ночувати в Чуту:
Як щó буде робити ся,
Відтіль буде чути.

Схопили ся білесенькі
І в ліс полетіли,
І в купочці на дубочку
Ночувати сіли.

II. ТРИ ВОРОНИ.

Перша.

Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам,
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, щó накрав.

Друга.

Я в Парижі була,
Та три злоті з Радзивилом
Та з Потоцьким пропила.

Третя.

Черезъ мостъ идетъ чортъ
А коза по водѣ...
Быть бѣдѣ! быть бѣдѣ!

Оттак кричали і летіли
Ворони з трйох сторон, і сіли
На маяку, щó на горі,
Посеред лісу, усі три.
Мов на мороз понадувались,
Одна на другу позирали,
Неначе три сестри старі,
Щó дівували, дівували,
Аж поки мохом поросли.

Перша.

Отсе тобі, а се тобі!
Я отсе літала
Аж у Сібір, та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчи. От, бачите,
Є чим розговітись!
Ну, а в твоїй Московщині
Є чим поживитись?
Чи чорт-ма й тепер нічого?

Третя.

Есть, сестрицы, много!
Три указа накаркала
На одну дорогу.

Перша.

На яку се? на ковану?
Ну, вже наробила!

Третя.

Да шесть тысячъ въ одной верстѣ
Душъ передушила.

Перша.

Та не бреши, бо тільки пять,
Та й то з фонем-Корфом!
Ще й чванить ся, показує
На чужу роботу...
Капустниця закурена!
А ви, мосці-пані,
Бенкетуете в Парижі?
Поганці погані!
Що розлили з річку крови
Та в Сібір загнали
Свою шляхту, то вже й годі,
Уже й запишались!
Ач яка вельможна пава!

Друга й третя.

А ти щó зробила?

Перша.

А дзуски вам питать мене!

Ви ще й не родились,
Як я оттут шинкувала
Та кров розливала.
Дивись, які! Карамзина,
Бачиш, прочитали
Та й думають, що ось-то ми!
Цитьте, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки!

Друга.

Отто, яка недотика!

Не та рано встала,
Щó до-свїта упила ся,
А та, щó й проспалась.

Перша.

Упилась би ти без мене
З своїми ксьондзами!
Чорт-ма хисту! Я спалила
Польщу з королями;
А про тебе, щебетухо,
І досі б стояла!...
А з вільними козаками
Щó я виробляла?!
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живучі ж, проклятуці!
Думала, з Богданом
От-от я їх поховала:
Ні, встали погані
Із шведською приبلудою.
Та й тогді-ж творилось!

Виростаю, як згадаю :
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими, а такими
Просто-козаками
Фінляндію засіяла,
Насипала бурти
На Орелі. На Ладогоу
Так гурти за гуртом
Виганяла, та цареві
Болота гатила,
І славного Полуботка
В тюрмі задушила.
Оттогді-то було сьвято !
Аж пекло злякалось,
Мати Божа у Іржавці
В-ночі заридала.

Третя.

И я таки пожила :
Сь Татарами помутила,
Сь Мучителемъ покутила,
Сь Петрухою попила,
Да Русь Нїмцамъ продала !

Перша.

Та й ти добре натворила :
Так кацапів закріпила
У німецькі кайдані, —
Хоч лягай та і засни !
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають.
Вже-ж і в кріпость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,

Як тих вошей розвела:
Все вельможніі байстрята!
Вже-ж і Січ їх біснувата
Жидовою поросла;
Та й Москаль незгірша штука:
Добре вміє гріти руки.
І я люта, а все-таки
Того не з'умію,
Що Москалі в Україні
З козаками діють!
От-от указ надрукують:
»По милости Божій
І ви — Намі, і все — Наше,
І гоже й не гоже!«
Тепер уже заходились
»Древности« шукати
У могилах, бо нічого
Уже в хаті взяти.
Все забрали любісінько,
Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають.
Трошки б, трошки подождали,
І церква б упала:
Тогді б разом дві руїни
В »Пчелі« описали.

Друга й третя.

Чого-ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивитись?

Перша.

Таки й на льох! та ще буде
Два дива творитись:
Сю ніч будуть в Україні
Родитись близнята.
Один буде, як той Гонта,

Катів катувати ;
Другий буде (отсе вже наш!)
Катам помагати.
Наш вже в череві щипає...
А я начитала,
Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добре поплюндрує,
Й брата не покине,
І розпустить правду й волю
По всій Україні.
Так от бачите, сестриці,
Що тут компонують:
На катів та на все добре
Кайдани готують.

Третя.

Я золотомъ растопленимъ
Залью ему очи.

Перша.

Ні, він, клятий недовірок,
Золота не схоче!

Третя.

Я царевими чинами
Скручу ему руки.

Друга.

А я зберу з всього сьвіта
Всі зла і всі муки.

Перша.

Ні, сестриці, не так треба:
Поки сліпі люде,
Треба його поховати;
А то лихо буде!
Он бачите: над Києвом
Мітла простягла ся,

А над Дніпром і Тямином
Земля затрясла ся.
Чи чуєте? застогнала
Гора в Чигирині.
О, сьмієть-ся і радіє
Уся Україна!
То близнята народились:
А навісна мати
Регочеть-ся, що Йванами
Обох будуть звати.
Полетімо!...

Полетіли
Й летячи співали:

Перша.

Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою!

Друга.

Побіжить наш ярчук
В ирій їсти гадюк
За мною.

Третя.

Какъ хвачу, да помчу,
Въ самый адъ полечу
Стрѣлою!

III. ТРИ ЛІРНИКИ.

Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Суботів про Богдана
Мирянам співати.

Перший.

Що то, сказано, — ворони:
Уже й помостили!

Мов-би для їх те сїдало
Москалі зробили.

Другий.

А для кого-ж? Чоловіка
Певно не посадять
Лічить зорі.

Перший.

Ти б то кажеш!
А може й посадять
Москалика або Німця;
А Москаль та Німець
І там найдуть хлібець.

Третій.

Що се таке верзете ви?
Які там ворони,
Та Москалі, та сїдала?
Нехай Бог боронить!
Може ще нестись заставлять,
Москаля плодити?
Бо чутка є, що цар хоче
Весь сьвіт полонити.

Другий.

А може й так! Та на чорта ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що й хмари достанеш,
Як ізлізти.

Третій.

Так отже-ж що!
Отто потоп буде.
Пани туди повилазять
Та дивитись будуть,
Як мужики тонути-муть.

Перший.

Розумні ви люде,
А нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті хвігури от длячого :
Щоб люде не крали
Води з річки, та щоб нишком
Піску не орали,
Що скрізь оттам за Тямином.

Другий.

Чорт-зна що провадиш!
Нема хисту, то й не бреш!
А що, як присядем
Оттутечки під берестом
Та трохи спочинем?
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині:
То посідаем в пригоді,
Поки сонце встане.
(Посідали.) А хто, братці,
Співа про Богдана?

Третій.

Я співаю і про Яси,
І про Жовті-води,
І містечко Берестечко.

Другий.

В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть:
Бо там коло льоху
Базар людей насходилось
Та й панства не трохи.
От-де нам пожива буде!
Ану, заспіваєм
Проби ради!

Першій.

Та цур йому!

Лучше полягаєм
Та виспимось! День великий,
Ще будем співати.

Третій.

І я кажу. Помолимось
Та будемо спати.

Старці під берестом заснули.
Ще сонце спить, пташки мовчать,
А коло льоху вже проснулись
І заходили ся копати.

Копають день, копають два,

На третій на-силу
Докопали ся до муру,
Та трохи спочили,
Поставили калавурн.
Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить
По начальству. Приїхало
Начальство мордате,
Подивилось: »Треба, каже,
Своди розламати!
Върнїй дїло!« Розламали,
Та й перелякались:
Костяки в льоху лежали
І мов усьміхались,
Що сонечко побачили.

От добро Богдана:
Черепок, гниле корито,
Й костяки в кайданах!
Як-би в форменних, то б добре:
Вони б ще здали ся...

Засьміялись. А ісправник
Трохи не сказив ся,
Що нічого, бачиш, взяти ;
А він то трудив ся,
І день і ніч побивав ся,
Та дурнем убрав ся.
Як-би йому Богдан отсе
У руки попав ся,
У москалі заголив би,
Щоб знав, як дурити
Правительство! Кричить, біга,
Мов несамовитий ;
Яременка в пику пише,
По-московськи лае
Увесь народ. І на старців
Моїх налітає :
— »Вы что дѣлаете, плуты ?«
— »Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана!«
— »Я вамъ дамъ Богдана!
Мошенники, дармоѣды!
И пѣсню сложили
Про такого-жъ мошенника!«
— »Нас, пане, навчили!«
— »Я васъ навчу! Завалить имъ!«
Взяли й завалили,
Випарили у московській
Банї-прохолоді.
Оттак пісні Богданові
Стали їм в пригоді!

Так малий льох в Суботові
Москва розкопала,
Великого ж того льоху
Ще й не дошукалась.

9.

НАЙМИЧКА.

ПРОЛОГ.

У неділю в-ранці рано
Поле крило ся туманом ;
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає
Та з туманом розмовляє :

»Ой тумане, тумане,
Мій латаний талане !
Чому мене не сховаєш
Оттут серед лану ?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш ?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш ?
Ні, не дави, туманочку !
Сховай тільки в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моеї недолі !
Я не одна, єсть у мене
І батько і мати...
Єсть у мене — туманочку,
Туманочку, брате ! —
Дитя мое, мій синочку,
Нехрещений сину !
Не я тебе хрестити-му
На лиху годину ;
Чужі люде хрестити-муть,
Я не буду знати,
Як і зовуть... Дитя мое !

Я була багата...
Не лай мене! Молити-мусь,
І з самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе!«

Пішла полем ридуючи,
В тумані ховалась,
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову співала,
Як удова в Дунаєві
Синів поховала:

»Ой у полі могила ;
Там удова ходила,
Там ходила, гуляла,
Трути-зілля шукала.
Трути-зілля не найшла,
Та синів двох привела,
В китаечку повила
І на Дунай однесла :
»Тихий, тихий Дунай!
»Моїх діток забавляй.
»Ти, жовтенький пісок!
»Нагодуй моїх діток,
»Іскунай, ісповий,
»І собою укрий!««

I.

Був собі дід та баба,
З давнього давна, у гаї над ставом,
У-двох собі на хуторі жили,
Як діточок двое,
Усюди обоє.

Ще з-малечку у-двох ягнята пасли,
А потім побрали ся,
Худоби діждали ся,
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу,
Всього надбали.
Та діточок у їх Біг-ма,
А смерть з косою за плечима.

Хто-ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спомяне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину,
І згадає дякуючи,
Як своя дитина?...
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті,
А ще гірше старіти ся
У білих палатах,
Старіти ся, умирати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сьміх, на розтрату!

II.

І дід і баба у неділю
На приспі в-двох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце в небесах,
Ані хмариночки, та тихо
Та любо, як у раї.

Сховало ся у серці лихо,
Як зьвір у темнім гаї.

В такім раї чого б, бач-ся,
Старим сумовати?
Чи то давне яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашне, задавлене
Знов заворушилось?
Чи ще тільки заклюнулось,
І рай запалило?

Не знаю, щó і після чого
Старі сумують. Може вже
Отсе збирають ся до Бога,
Та хто в далекую дорогу
Їм добре коней запряже?
»А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?«

— »Й сама не знаю!

Я все отсе міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра сього?«

— »Стривай лишень!

Чи чуеш? щось плаче
За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш! Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!«

І разом схопились,
Та до воріт. Прибігають,
Мовчки зупинились:
Перед самим перелазом —

Дитина сповита,
Та не туго, й новенькою
Свитиною вкрита ;
Бо то мати сповивала,
І літом укрила
Останньою свитиною !...
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає :
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсїнькі... і замовкло,
Неначе не плаче,
Тільки пхика.

»А щó, Насте ?
Я й казав ! От бачиш !
От і талан, от і доля !
І не одинокі !
Бери ж лишень та сповивай !...
Ач яке, нївроку !
Неси ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище.»

Чудно якось
Дієть-ся між нами !
Один сина проклинає,
З хати виганяє ;
Другий сьвічечку, сердешний,
Пóтом заробляє
Та ридаючи становить
Перед образами :
Нема дітей !... Чудно якось
Дієть-ся між нами !

III.

Аж три пари на radoщах
Кумів назбирали,
Та в-вечері й охрестили
І Марком назвали.
Росте Марко. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І щó з ним робити.
Минає рік. Росте Марко,
І дійна корова
У розкоші купається.
Аж ось чорноброва
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми просить ся.

»А щó-ж?« каже: »вoзьмім, Насте!«
— »Вoзьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина,
Хоча воно вже й підросло,
То все-ж таки треба
Коло його піклуватись.«
— »Та воно-то треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу,
Підтоптав ся. Так щó-ж тепер,
Щó вoзьмеш, небого?
За рік, чи як?«

— »А щó дасте.«

— »Е, ні! треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату;

Бо сказано : хто не лічить,
То той і не має.

Так оттак хиба, небого :

Ні ти нас не знаєш,

Ні ми тебе ; а поживеш,

Роздивиш ся в хаті,

Та й ми тебе побачимо, —

Оттогді й за плату.

Чи так, дочко ?«

— »Добре, дядьку !«

— »Просимо ж у хату !«

Поеднались. Молодиця

Рада та весела,

Ніби з паном повінчалась,

Закупила села.

І у хаті, і на дворі,

І коло скотини,

У-вечері і в-досьвіта ;

А коло дитини

Так і пада, ніби мати :

В будень і в неділю

Головоньку йому змие,

Й сорочечку білу

Що день божий надіває.

Граєть-ся, співає,

Робить возики, а в сьвято

То й з рук не спускає.

Дивують ся старі мої

Та молять ся Богу.

А наймичка невсипуца

Що-вечір, небога,

Свою долю проклинає,

Тяжко, важко плаче ;

І ніхто того не чує,

Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває;
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує,
Сама не з'їсть і не допе,
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисці
Часом серед ночі
Прокинетъ-ся, ворухнетъ-ся,
То вона вже скочить,
І укриє й перехрестить,
Тихо заколише;
Вона чує в другій хаті,
Як дитина дише.
В-ранці Марко до наймички
Ручки простягає,
І мамою невсипущу
Ганну величає.
Не зна Марко, росте собі,
Росте, виростає.

IV.

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І сліз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве, ледве одволали
Трохима діда. Прогуло
Прокляте лихо, та й заснуло.
На хутір знову благодать

З-за гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І в осени не ночує
Ні під хатою, ні в хаті.
Кого-небудь треба сватать.

»Кого-ж би тут?« старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни б рада
Слать старости: »Треба Марка
Самого спитати.«

— »Добре, дочко! питаємо,
Та й будемо сватать.«
Розпитали, порадились,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернули ся
Люде з рушниками,
З сьвятим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Оттаке-то
Диво запопали!

»Спасибі вам!« старий каже.
»Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілья! Та ще ось-що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!...«
Та й заливсь сльозами.
А наймичка у порогу

Вхопилась руками
За одвірок, та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
»Мати... мати... мати!«

V.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює
Та двір вимітає,
Та прохожих, проїзжачих
У двір закликає,
Та вареною частує,
На весільля просить.
Знай бігає, а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармідер та реготня
В хаті і на дворі,
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь поранья: печуть, варять,
Вимітають, миють...
Та все чужі. Де-ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
»Ні, Марку! ніяко
Мені матірю сидіти:
То багаті люде,
А я наймичка; ще й з тебе
Сьміяти ся будуть.

Нехай Бог вам помагає!
Піду помолю ся
Усім сьвятим у Києві,
Та й знову верну ся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудити-мусь. «
Чистим серцем
Поблагословила
Свого Марка, заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернуло ся весілля,
Музикам робота
І підковам. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.
Прийшла в Київ, не спочила:
У міщанки стала,
Наняла ся носити воду,
Бо грошей не стало
На акафіст у Варварі.
Носила, носила,
Кіп із вісім заробила,
Й Маркові купила
Сьвяту шапочку в печерах
У Йвана сьвятого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого;
І перстеник у Варварі
Невістці достала,
І, всім сьвятим поклонившись,
До-дому верталась.

Вернула ся. Катерина
І Марко зустріли
За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;
Напували й годували,
Про Київ питали,
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала.

»За-що вони мене люблять?
За-що поважають?
О Боже мій милосердний!
Може вони знають?...
Може вони догадались?...
Ні, не догадались,
Вони добрі.«

І наймичка
Тяжко заридала.

VI.

Тричи крига замерзала,
Тричи розтавала;
Тричи наймичку у Київ
Катря провожала,
Так як матір. І в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молила Бога,
Щоб швиденько вертала ся,
Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.

Після Пречистої в неділю,
Та після першої, Трохим

Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на приспі. Перед ним
З собакою унучок грав ся,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину, і ніби йшла
До діда в гості. Засьміяв ся
Старий і внучку привітав,
Неначе справді молодицю.
»А де-ж ти діла паляницю?
Чи може в лісі хто одняв?
Чи по-просту — забула взяти?
Чи може ще й не напекла?
Е, сором, сором! лепська мати!«
Аж зирк! — і наймичка ввійшла
На двір. Побіг старий стрічати
З онуками свою Ганну.
»А Марко в дорозі?«
Ганна діда питала ся.
— »В дорозі ще й досі.«
— »А я ледве додибала
До нашої хати.
Не хотілось на чужині
Одній умирати!
Коли-б Марка діждати ся!
Так щось тяжко стало...«
І внучатам із клуночка
Гостинці виймала:
І хрестики, й дукачики,
Й намиста разочок
Ориночці, і червоний
З фольги образочок;
А Карпові соловейка
Та коників пару;
І четвертий уже перстень
Сьвятої Варвари

Катерині; а дідові
Із воску сьвятого
Три сьвічечки; а Маркові
І собі нічого
Не принесла: не купила,
Бо грошей не стало,
А заробить не здужала.
»А ось ще осталось
Пів бубличка!»
І по шматочку
Дітям розділила.

VII.

Ввійшла в хату. Катерина
Їй ноги умила
І полудновать посадила.
Не пила й не їла
Моя Ганна.

»Катерино!
Коли в нас неділя?»
— »Після-завтра.«
— »Треба буде

Акафист наняти
Миколаєві сьвятому
І на часточку дати;
Бо щось Марко забарив ся..
Може де в дорозі
Занедужав, сохрानь Боже!»
І покапали сльози
З старих очей замучених.
Ледве, ледве встала
Із-за стола.

»Катерино!
Не та вже я стала:
Зледащіла, не здужаю

І на ноги встати.
Тяжко, Катре, умирати
В чужій, теплій хаті!»

Занедужала небога.
Уже й причащали,
Й маслосьвятіє служили, —
Ні, не помагало!
Старий Трохим по надвірю
Мов убитий ходить.
Катерина з болящої
І очей не зводить,
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом сичі в ночі
Недобре віщують
На коморі. Болящяя
Що-день, що-година,
Ледве чути, питаєть-ся:
»Доню Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, як-би я знала,
Що діжду ся, що побачу,
То ще б подождала!»

VIII.

Іде Марко з чумаками,
Ідучи співає,
Не поспіша до господи,
Воли попасає.
Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькові шитий пояс
Шовку червоного,
А наймичці на очіпок

Парчі золотої
І червону добру хустку
З білою габою,
А діточкам черевички,
Фіг та винограду,
А всім вкупі червоного
Вина з Цариграду
Відер з трое у барилі,
І кавяру з Дону, —
Всього везе, та не знає,
Що дієть-ся дома!

Іде Марко, не журить ся.
Прийшов, слава Богу!
І ворота одчиняє,
І молить ся Богу.
»Чи чуєш ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже прийшов! Біжи швидче,
Швидче веди в хату!
Слава Тобі, Христе Боже!
На-силу діждала!«
І »Отче наш« тихо, тихо,
Мов крізь сон, читала.

Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані, а Катруся
Марка оглядає.
— »А де-ж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже!
Чи не вмерла?«
— »Ні, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,

Поки випрягає
Воли батько; вона тебе,
Марку, дожидає.»

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...
Аж злякав ся. Ганна шепче :
»Слава, слава Богу!
Ходи сюди, не лякай ся!...
Вийди, Катре, з хати!
Я щось маю розпитати,
Де-що розказати.»

Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилив ся
До наймички у голови.
»Марку! Подиви ся,
Подиви ся ти на мене!
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я...«

Та й заніміла.
Марко плакав, дивував ся.
Знов очи відкрила,
Пильно, пильно подивилась, —
Й сльози покотились.
»Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати!«
Та й замовкла...

Зомлів Марко,
Й земля задріжала.
Прокинув ся... до матери —
А мати вже спала!

10.

До мертвих і живих і ненарожденних
земляків моїх.

в Україні і не в Україні сущих, моє дружнєє посланіє.

Яще кто речеть, яко люблю Бога,
а брата своего ненавидитъ, ложь есть

Собори. посланіє апостола Іоанна,
гл. IV., ст. 20.

[I.]

І сьвітає, і смеркає,
День божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних,
А ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає;
Оглухли, не чують,
Кайданами міняють ся,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —
Людей запрягають
В тяжкі ярма, орють лихо,
Лихом засівають...
А щó вродить? Побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіть ся, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіть ся на рай тихий,
На свою Вкраїну;
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйте ся, братайте ся,
У чужому краю

Не шукайте, не питайте
Того, щó немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті — своя й правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви прете ся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра сьвятого, волі, волі,
Братерства братнього... Найшли,
Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого... Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонялись;
А хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру дерете
З братів незрячих, гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужії,
Прете ся знову. Як-би вьзять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тогді б zostав ся сиротою
З сьвятими горами Дніпро!

Ох, як-би то сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала;
Не чули б у Бога вашої хули;
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;

І люде не знали б, щó ви за орли,
І не покивали б на вас головою...

Схаменіть ся! будьте люде,
Бо лихо вам буде:
Розкують ся незабаром
Заковані люде;
Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори,
І потече сто ріками
Кров у сине море
Дітей ваших; і не буде
Кому помагати:
Одцураєть-ся брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І на-віки прокленетесь
Своїми синами.
Умийте ся! образ божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на сьвітї
На те тільки, щоб панувать;
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко, глибоко...
Дознають ся небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять, і премудрих
Немудрі одурять.

[II.]

Як-би ви вчились так, як треба,
То й мудрость би була своя;

А то залізете на небо :
»І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, і все знаю :
Нема ні пекла ані раю,
Нема і Бога, тільки я,
Та куций Німець узловатий,
Та й більш нікого...«

— »Добре, брате!

Що-ж ти таке?»

»Нехай Німець

Скаже; я не знаю!«

Оттак-то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: »Ви Моголи.«
— »Моголи, Моголи,
Золотого Тамерлана
Онучата голі!«
Німець скаже: »Ви Славяне.«
— »Славяне, Славяне,
Славних прадідів великих
Правнуки погані!«
І Кольяра читаєте
З усієї сили,
І Шафарика і Ганку,
І в славянофіли
Так і претесь, і всі мови
Славянського люду,
Всі знаєте, а своєї
Дасть-Біг! »Колись будем
І по своєму глаголать,
Як Німець покаже,
А до того й історію
Нам нашу розкаже.
Оттогді ми заходимось!«

Добре заходились
По німецькому показу,
Та й заговорили
Так, що й Німець не второпа,
Учитель великий,
А не то, щоб прості люде!
А гвалту! а крику!
»І гармонія, і сила,
Музика, та й годі!
А історія? Поема
Вольного народу!
Що ті Римляне убогі!
Чорт-зна що — не Брути!...
У нас Брути і Коклеси,
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори клала,
Степом укривалась!«
Кровю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!...

Подивіть ся лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу, та читайте
Од слова до слова;
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми;
Все розберіть, та й спитайте
Тогді себе: що ми?
Чиї сини? яких батьків?
Ким, за-що закуті?

То й побачите, що ось-щоб
Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сьміття ваші пани
Ясновельможнії гетьмани!
Чого-ж ви чваните ся, ви,
Сини сердешної України?
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, як батьки ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх бувало й лій топили! —
Може чванитесь, що братство
Віру заступило,
Що Синопом, Трапезунтом
Галушки варило?
Правда ваша: наїдались,
А вам тепер вадить,
А на Січи мудрий Німець
Картопельку садить;
А ви її купуєте
Й їсте на здорове,
Та славите Запороже.
А чиею кровю
Отта земля напоєна,
Щоб картоплю родить,
Вам байдуже, аби добра
Була для городу!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила.
Так-ось як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

[III.]

Доборолась Україна
До самого краю:
Гірше Ляха свої діти
Її розпинають.
Так як пиво, праведную
Кров із ребер точать!
Просьвітити, бачиш, хочуть
Материні очі
Современними огнями,
Повести за віком,
За Німцями недоріку,
Сліпую каліку.
Добре! Ведіть, показуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати!
Показуйте! За науку —
Не турбуйтеся — буде
Материна добра плата:
Розпадеться-ся луда
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих...

Учіте ся, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь:
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люде цурають ся,
В хату не пускають,
Свої діти — мов чужії,

І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.

Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших: тяжкі діла!
Як-би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину!
Оттака-то наша слава,
Слава України!...
Оттак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли
Й за-що розпинали?...

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усьміхнеться,
Заплакана мати!
Благословіть дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцілуйте
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній,
Тихенько засяє...

Обніміть ся ж, брати мої,
Молю вас, благаю...

Вюнища, 14. XII. 1845.

11.

ПСАЛМИ ДАВИДОВІ.

I.

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде;
А в законі Господньому
Серце його й воля
Навчаєть-ся; і стане він,
Як на добрім полі,
Над водою посажене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите: так і муж той
В добрі своїм спіє.
А лукавих, нечестивих
І слід пропадає:
Як той попіл над землею
Вітер розмахає.
І не встануть з праведними
Злії з домовини;
Діла добрих оновлять ся,
Діла злих загинуть.

XII.

Чи ти мене, Боже милий,
На-вік забуваєш?
Одвертаєш лице своє,
Мене покидаєш?

Доки буду мучить душу
І серцем боліти?
Доки буде ворог лютий
На мене дивитись
І сьміятись?! Спаси мене,
Спаси мою душу!
Да не скаже хитрий ворог:
»Я його подужав!«
І всі злії посьміють ся,
Як упаду в руки,
В руки вражі. Спаси мене
Од лютої муки,
Спаси мене! Помолю ся
І воспою знову
Твої блага чистим серцем,
Псалмом тихим, новим.

XLIII.

Боже! Нашими ушима
Чули Твою славу.
І діди нам розказують
Про давні кроваві
Тії літа, як рукою
Твердою своєю
Розв'язав Ти наші руки
І покрив землю
Трупи ворогів; і силу
Твою возхвалили
Твої люде, і в покої,
В добрі одпочили,
Славя Господа. А нині
Покрив-еси знову
Срамотою свої люди,
І вороги нові
Розкрадають, як овець, нас

І жеруть. Без плати
І без ціни оддав-єси
Ворогам проклятим,
Покинув нас на сьміх людям,
В наругу сусідам;
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сьміючи ся,
На нас головами;
І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путах умираєм,
Не молимоь чужим богам,
А Тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
Поборов Ти першу силу,
Побори ж і другу,
Ще лютійшу. Встань же, Боже!
Вскую будеш спати,
Од сліз наших одвертатись,
Скорби забувати?
Смирила ся душа наша,
Тяжко жить в оковах!
Встань же, Боже, поможи нам,
Встань на ката знову!

ЛІІ.

Пребез'умний в серці скаже,
Що Бога немає;
В беззаконії мерзіє,
Не творить благая.
А Бог дивить ся: чи є ще
Взискаюций Бога?

Нема добро творящого,
Нема ні одного!
Коли вони, неситії
Гріхами, дознають?
Їдять люди замість хліба,
Бога не згадають.
Там боять ся, лякають ся,
Де страху й не буде:
Так самі себе боять ся
Лукавії люде.
Хто-ж пошле нам спасеніє,
Верне добру долю?
Колись Бог нам верне волю,
Розібе неволю.
Возхвалимо Тебе, Боже,
Хваленієм всяким;
Возрадуєть-ся Ізраїль
І сьвятий Іаков.

ЛІІІ.

Боже! спаси, суди мене
Ти по своїй воли!
Молюсь, Господи, внуши їм
Уст моїх глаголи!
Бо на душу мою встали
Сильнії чужії,
Не зрятъ Бога над собою,
Не знають, що діють.
А Бог мені помагає,
Мене заступає,
І їм правдою своєю
Вертає їх злая.
Помолю ся Господеві
Серцем одиноким,
І на злих моїх погляну
Незлим моїм оком.

LXXXI.

Між царями й судіями
На радї великій
Став земних владик судити
Небесний Владика.

Доколї будете стяжати,
І кров невинну розливать
Людей убогих, а багатим
Судом лукавим помагать?
Вдові убогій допоможіте,
Не осудіте сироти,
І виведіть із тісноти
На волю тихих, заступіте
Од рук неситих! — Не хотять
Познать, розбити тьму неволї.
І всеу Господа глаголи,
І всеу трепетна земля.

Царі, раби — однакові
Сини перед Богом.
І ви вмрете, як і князь ваш
І ваш раб убогий.
Встань же, Боже, суди землю
І судей лукавих!
На всім сьвітї Твоя правда
І воля і слава.

XСІІ.

Господь Бог лихих карає,
Душа моя знає;
Встань же, Боже! Твою славу
Гордий зневажає.
Вознеси ся над землею
Високо, високо,
Закрий славою своєю

Сліпе, горде око!
Доки, Господи, лукаві
Хвалять ся, доколї
Неправдою? Твої люди
Во тьму і в неволю
Закували, добро Твое
Кровю затопили,
Зарізали прохожого,
Вдову задавили
І сказали: »Не зрить Господь,
Нїже тее знае.«
Умудрите ся, немудрі!
Хто сьвіт оглядає,
Той і серце ваше знає
І думки лукаві.
Дивіте ся ділам його,
Його вічній славі!
Благо тому, кого Господь
Карає між нами,
Не допуска, поки злomu
Ізриеть-ся яма.
Господь любить свої люди,
Любить, не оставить,
Дожидає, поки правда
Перед ними стане.
Хто б спас мене од лукавих
І діющих злая?
Як-би не Бог поміг мені,
То душа б живая
Во тьмі ада потонула,
Проклялась на сьвітї.
Ти, Господи, помагаеш
По землі ходити,
Ти радуеш мою душу
І серце врачуеш;

І пребуде Твоя воля,
І Твій труд не все.
Вловлять душу праведничу,
Кров добру осудять.
Мені Господь пристанище,
Заступником буде,
І воздасть їм за діла їх
Кроваві, лукаві,
Погубить їх, і їх слава
Стане їм в неславу.

СХХХІІ.

Чи є щó красче, лучше в сьвітї,
Як у-купі жити,
З братом добрим добро певне
Познать, не ділити?
Яко миро добровонне
З голови честної
На бороду Аароню
Спадає росюю
І на шитїї омети
Ризи дорогої;
Або роси Єрмонської
На сьвятїї гори
Високїї Сїонської
Спадають, і творять
Добро тварям земнородним
І землі і людам:
Оттак братів благих своїх
Господь не забуде,
Воцарить ся в дому тихім,
В семї тїй великій,
І пошле їм добру долю
Од віка до віка.

СХХХVІ.

На ріках круг Вавилона,
Під вербами в полі,
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі,
І на вербах повішали
Органи глухії.
І нам стали сьміяти ся
Едомляне злії:
»Роскажіть нам пісню вашу,
Може й ми заплачем;
Або нашу заспівайте,
Невольники наші!«
— »Якої ж ми заспіваєм
На чужому полі?
Не співають веселої
В далекій неволі.
І коли тебе забуду,
Іерусалиме,
Забвен буду, покинутий
Рабом на чужині;
І язик мій оніміє,
Висохне лукавий,
Як забуду помянути
Тебе, наша славо!
І Господь наш вас помяне,
Едомські діти,
Як кричали ви: »Руйнуйте,
Руйнуйте, паліте
Єрусалим!« Вавилоня
Дщери окаянна!
Блаженний той, хто заплатить
За твої кайдани!
Блажен, блажен! Тебе, злая,
В радости застане

І розібе дітей твоїх
О холодний камінь!

СХLІХ.

Псалом новий Господеві
І новую славу
Воспоем честнім собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпані
Воспоем благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радують ся, славословлять,
Хвалять імя Боже;
І мечі в руках їх добрі,
Гострі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізній пута,
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять,
І осудять губителєй
Судом своїм правим,
І во віки стане слава,
Преподобних слава!

Вюнища, 19. XII. 1845.

12.

В І Д Ъ М А.

[ОСІНКА.]

Молю ся, знову уповаю,
знову сльози виливаю,

І думу тяжкую мою
Нічим стінам передаю.
Озовіте ся ж, заплачте,
Німії, зо мною
Над неправдою людською,
Над долею злою!
Озовітесь! А за вами
Може озоветь-ся
Безталаньня невсипуще,
І нам усьміхнеть-ся;
Поєднає з недолею
І з людьми, і скаже
Спасибі нам; помолить ся,
Й тихо спати ляже.

І примиренному приснять ся
І люде добрі, і любов,
І все добро, і встане в-ранці
Веселий, і забуде знов
Свою недолю; і в недолі
Познає рай, познає волю
І всетворящую любов.

[І.]

Коло осіннього Миколи,
Обідрані, трохи не голі,
Бендерським шляхом у-ночи
Ішли цигани, а йдучи —
Звичайне вольнії — співали.
Ішли, ішли, а потім стали,
Шатро край шляху розпjali,
Огонь чималий розвели
І кругом йогс посідали:
Хто з шапником, а хто і так —
За те він вольний, як козак
Колись-то був. Сидять, куняють,

А за шатром в степу співає,
Неначе п'яна, з приданок
До-дому йдучи, молодиця :

»Ой у новій хаті
Полягали спати ;
Молодій приснилось,
Що мати сказалась,
Свекор оженив ся,
Батько утопив ся.
І!.... гу!.....«

Цигани слухають, сьміють ся :

»І де ті люде тут возьмуть ся?
Отсе мабуть із-за Дніпра,
Бо тут все степ... Мара! мара!«
Цигани крикнули, схопились,
А перед ними опинилось
Те, що співало. Жаль і страх!
В свитині латаній дрожала
Якась людина. На ногах
І на руках повиступала
Од стужі кров, аж струпом стала,
І довгі коси в репяхах
О поли бились в ковтунах.
Постояла, а потім сіла
Коло огню і руки гріла
На самім полумі. »Ну так,
Оженив ся неборак!«
Сама собі вона шептала,
І тяжко, страшно усьміхалась.
Що-ж се таке? Се не мара,
Моя се мати і сестра,
Моя се відьма, щоб ви знали.

Циган.

А відкіля ти, молодице?

Відьма.

Хто? я? (Співає:)

»Як була я молодиця,
Цілували мене в лиця;
А як стала стара баба,
Цілували б, була б рада.«

Циган.

Співуча, нічого сказать!
Як-би собі таку достать,
Та ще й з медведем...

Відьма.

Я співаю,
Чи то сижу, чи то гуляю,
Усе співаю, все співаю.
Уже й забула говорить,
А перше добре говорила.

Циган.

Де-ж ти була, що заблудила?

Відьма.

Хто? я, чи ти? (Шепче:) Цять лишень, цить!

Он бач, зо мною пан лежить!

Огонь погас, а місяць сходить,

В яру пасеться вовкулак... (Усміхнувшись)

Я в приданках була, впила ся,

І молода не придала ся...

А все то прокляті пани

З дівчатами таке діють!

Ще треба сина оженить.

Піду, без мене не з'уміють

І в домовину положить.

Циган.

Не йди, небого! Будь тут з нами!

У нас, ей Богу, добре жить!

Відьма.

А діти єсть у вас?

Циган.

Немає.

Відьма.

Кого-ж годуєте-єсте?

Кого ви спати кладете?

Кого колишете в ночі?

Лягаючи і встаючи

За кого молитесь? Ох, діти!

І все діти, і все діти!

Не знаю, де од їх подітись!...

Де не піду, й вони за мною!

Вони з'їдять мене колись.

Циган.

Не плач, небого, не журись!

У нас дітей нема й заводу.

Відьма.

Хоч з гори та в воду...

І відьма тяжко заридала.

Цигани мовчки дивувались,

Поки поснули, де хто впав.

Вона ж не спала, не журилась,

Сиділа, ноги устромила

В гарячий попіл. Виступав

Щербатий місяць з-за могили

І на шатро мов позирав,

Аж поки хмари заступили.

Чом не спить ся багатому,

Сивому, гладкому?

Чом не спить ся убогому,

Сироті старому?

Один дума, як би його

Достроїть палати;
Другий дума, як би його
На подзвін придбати.
Один старий одпочине
В пишній домовині,
Другий старий — і так собі
Де-небудь під тином.
І обидва спочивають
І гадки не мають!
Убогого не згадають,
А того ще й лають.

[II.]

Коло огню старий циган
З люлькою куняє,
Позирає на прибуду,
Й на подзвін не дбає.

Циган

Чому не ляжеш, не спочинеш?
Зірниця сходить, подивись!

Відьма.

Дивилась я вже, ти дивись!

Циган.

Ми рано рушимо, покинем,
Як не проспийш ся.

Відьма.

Не просплюсь,
Я вже ніколи не просплюсь!
Оттак де-небудь і загину
У буряні... (Співає тихо:)

»Гаю, гаю, темний гаю,

Тихенький Дунаю!

Ой у гаю погуляю,

В Дунаю скупаюсь,

В зеленому баговиньні
Трохи одпочину,
Та може ще, хоч каліку,
Приведу дитину.«

Дарма! аби собі ходило,
Та вміло матір проклинать?!
А он, чи бачиш? на могилі
Очима лупа кошеня!
Іди до мене! кицю, кицю!...
Не йде прокляте бісеня!
А то дала б тобі напить ся
З моєї чистої криниці... (Приспівує:)

»Стоїть кутя на покуті,
А в запічку діти;
Наплодила, наводила,
Та нема де діти.
Чи то потопити?
Чи то подушити?
Чи жидові на кров продать,
А гроші пропити?«

Що́, добре наші завдають?
Сїдай лиш близшенько, оттут!
Отто-то й то! А ти не знаєш,
Що я в Волощині була?
Я розкажу, як нагадаю...
Близнят в Бендерах привела,
У білих Яссах колихала,
У Дунаєві купала,
В Туреччині сповивала,
Та до дому однесла,
Аж у Київ. Та вже дома
Без кадила, без кропила,
За три шаги охрестила,

А три шаги пропилá.
Упилá ся! упилась!
І досі п'яна!...
І вже ніколи не просплю ся,
Бо я вже й Бога не бою ся
І не соромлю ся людей.
Коли-б мені оттих дітей
Найти де-небудь! Ти не знаєш,
Чи є в Туреччині война?

Циган.

Була колись, тепер нема,
Умер найстарший старшина.

Відьма.

Я я думала, що й досі, —
Аж уже немає.
Слухай лишень! скажу тобі,
Кого я шукаю.
Я шукаю Наталочку,
Та сина Івана,
Дочку свою Наталочку,
Та шукаю пана,
Того Ирода, що — знаєш?...
Стривай, нагадала...
Як була я молодою,
І гадки не мала,
По садочку похожала,
Квітчалась, пишалась.
А він мене і набачив,
Ирод! І не снилось,
Що я була кріпачкою,
А то б утопилась,
Було б легше. От набачив,
Та й бере в покої,
І стриже, неначе хлопця,

І в поход з собою
Бере мене. У Бендери
Прийшли ми, стояли
З москалями на кватирах,
А москалі за Дунаєм
Турка воювали.
Тут дав Бог мені близнята,
Як-раз против Спаса.
А він мене і покинув,
Не вступив і в хату,
На дітей своїх не глянув,
Люципер проклятий!
Пішов собі з москалями,
А я з байстрюками
Повертала в Україну
Степами, тернами,
Острижена; та й байдуже!
У селах питала
Шлях у Київ. І щó з мене
Люде насьміялись!
Трохи була не втопилась,
Та жаль було кинуть
Близняточок. То сяк, то так
На свою країну
Придибала. Одпочила,
Вечора діждалась,
Та й у село. Хотілось, бач,
Щоб люде не знали.
От я крадусь по-під тиньню
До своєї хати.
В хаті темно. Нема дома,
Або вже ліг спати
Мій батечко одинокий.
Я ледве ступаю...
Вхожу в хату, аж щось стогне,

Ніби умирає:
То мій батько. І нікому
Ні перехрестити,
Ні рук скласти. О прокляті,
Лукавії діти,
Що ви дієте на світі!...
Я перелякалась...
Хата пустою смерділа.
От я заховала
Близнят своїх у коморі,
Вбігаю у хату,
А він уже ледве дине.
Я до його: »Тату!
Мій таточку! Се я прийшла!«
За руки хватаю.
»Се я,« кажу. А він мені
Шепче: »Я прощаю.«
»Я прощаю« — тільки й чула...
Здаєть-ся, я впала
І заснула... Як-би була
До віку проспала!...
О-півночи прокинулась:
Як у ямі в хаті,
А за руку батько давить...
»Тату,« кричу, »тату!«
А він уже так, як крига.
На-силу я руку
Випручала. Що, цигане,
Як-би таку суку
Тобі дочку, що зробив би?

Циган.

Єй-Богу, не знаю.

Відьма.

Та мовчи вже, бо забуду:
Потім не згадаю.

Дітей, бач-ся, годувала,
Та в засік ховала,
Та очіпок — се вже в-ранці —
Клоччям вимощала,
Щоб не знать було, що стрига;
Прибралась, ходила,
Поки люде домовину
На-дворі робили.
Доробили, положили,
Понесли, сховали.
І одна я, як биллина
На полі, осталась
На сім світі. Були діти —
І тих не осталось. (Плаче і співає:)
»Через яр ходила,
Та воду носила,
Коровай сама бгала —
Дочку оддавала,
Сина оженила...
І.... гу!.....«

[Ш.]

Циган.

Не скигли, бо ти всіх побудиш!

Відьма.

Хиба я скиглю, навісний?

Циган.

Та добре, добре! Що дальш буде?
Розкажуй дальше!

Відьма.

Що даси?

Навариш завтра мамалиги?

Я кукурузи принесу.

Нагадала, нагадала!

З дочкою ліг спати,

Завдав сина у лакеї..
Громадою з хати
Виганяли. Нагадала..
Я собак дражнила
По-під вікнами з старцями,
І байстрят носила
За плечима, щоб привчались..
Аж і сам приїхав.
Я до його кинула ся,
Забудучи лихо.
Привітав мене, люципер,
Благословив діток,
Та й забрав їх у покої.
Ростуть мої квіти,
Та й вирости. Сина Йвана
Одав якійсь пані
У лакеї, а Наталю —
Чи твої цигани
Всі поснули?

Циган.

Всі поснули.

Відьма.

Бо щоб не почули
Мого слова. Страшно буде..
І ти, старий друже,
Злякаєш ся, як вимовлю..
Чи тобі байдуже?
Наталочку... дитя своє..
Ирод нечестивий
Занапастив! А до того
Посилає в Київ
Мене, бачиш, молити ся.
Я, дурна, й ходила,
І молилась... Ні, цигане,

Я марне молилась!...
Чи в вас єсть Бог який-небудь?
В нас його немає:
Пани вкрали, та в шкатулі
У себе ховають.

Вертаю ся із Києва,
Замкнуті покої.
Він узяв її з собою,
Та й поїхав з нею,
З Наталею... Чи чуєш ти?
І остриг, проклятий,
Дитя своє. Полетіла
Я його шукати
В Волощину. Та й шукаю,
Совою літаю
Над байраками, та діток,
Діточок шукаю,
Наталоньку! Ні, ні, ні, ні!
Я шукаю пана!...
Розірву!... Возьміть до себе
І мене, цигани!
Я ведмедя водити-му,
А як найду ката,
То й спущу його на його!
От тобі, проклятий!
Ні, не спущу, сама його
Загризу! Чи чуєш?
Одружимось, мое серце!
Я й досі дівую;
А сина вже оженила,
А дочка й так буде:
Лазити-ме по-під тиньню,
Поки найдуть люде
Неживою. Чи ти бачив?

Там такий хороший
Мій син Іван!... Ух, холодно!
Позич мені грошей!
Намиста доброго куплю,
Та й тебе повішу,
А сама піду до-дому...
Дивись: миша, миша...
Несе у Київ мишенят!
Не донесеш, утопиш десь,
Або пан одніме!
Чи я найду моїх діток,
Чи так і загину?

Та й заговкла, мов заснула.
Цигани вставали,
Розбирали шатро своє,
В дорогу рушали —
Та й рушили. Пішли степом.
І вона, небога
Безталанна, встала мовчки,
І ніби-то Богу
Нинком собі помолилась,
Та й пошкандибала
За циганами, і тихо,
Тихенько співала:
»Кажуть люде, що суд буде,
А суду не буде,
Бо вже мене осудили
На сім сьвітї люде.«

[IV.]

Із-за Дністра пішли цигани
І на Волинь, і на Україну;
За селом село минали,
В городі ходили,

І марою за собою
Приблуду водили.
І співала й танцювала,
Не пила й не їла,
Неначе смерть з циганами
По селах ходила.
Потім разом схаменулась,
Стала їсти й пити,
І ховатись за шатрами,
І Богу молитись.
Щось таке їй поробила
Стара Маріула:
Якимсь зільлям напувала,
То воно й минуло.

Потім її стала вчити
І лікарувати:
Які трави, щó од чого,
І де їх шукати;
Як сушити, як варити, —
Всьому, всьому вчила
Маріула. А та вчилась
Та Богу молилась.
Минуло літо. Уже й друге
І третє настало.
Уже прийшла в Україну,
Жаль їй чогось стало.
Поклонилась Маріулі
За науку в ноги,
Попрощалась з циганами,
Помолилась Богу,
Та й пішла собі, небога,
На свою Вкраїну,
Рада, рада та весела,
Мов мала дитина.

Які села прохожала, —
Болящих питала,
І травами напувала,
І всім помагала.

В осени прийшла до-дому,
Пустку затопила,
Вимазала, упоралась
І легко спочила,
Мов у раї. Все забула :
Злее і незлее ;
Всіх простила, всіх любила,
І мов над землею
Сьвятим ангелом вітала :
Так їй легко стало !
Мов в палатах, в своїй хаті
Жити вона стала.
І сусіди не цурались,
Все село любило,
Бо вона все по болящих
День і ніч ходила.
І всім людям помагала,
І плати не брала,
А як брала, то калікам
Зараз оддавала ;
Або сьвічечку в неділю
Спасові поставить
За всіх грішних, а у себе
Й шага не оставить.
»На-що мені (було каже),
Чи то в мене діти?«
Та й заплаче. Оттак вона
Сама собі в сьвіті
Вік недовгий доживала,

Дівчата бувало
І днювали, й ночували,
Й хату прибирали,
І мазали, і квітчали,
І їсти варили.
І ворожить не просили —
Так собі любили!...
В хатиночці чисто, тихо,
Ясно, мов у раї,
І, знай, двері поскрипують :
Ніхто не минає.
Той добрий-день, прийде, скаже,
Той зільця попросить ;
Той калачик, паляничку,
Всього понаносять :
Аби було з ким пожити,
Добром поділитись.
Оттак вона жила дома
І вкрита і сита.
І любили, й поважали,
І всього давали,
А все таки покриткою
І відьмою звали...

[V.]

З подагрою і подушками,
З трйома, чи й більше, лікарями,
Із-за німецької землі
Весною пана привезли,
Самого тільки... Де-ж ті діти?
Дочку на хорта проміняв,
А сина в карти проіграв.
(І так трапляється на світі!
А щó-ж ми маємо робить!)
Отто-ж взяли його лічить.

Лічили, аж у трійох лічили,
Уже чого з ним не робили?!
Та ба, не буде вже грішить,
А ще б хотіло ся... Простила!
Сьвятого зільля наварила,
І, милосердая, з села
Лічити ворога пішла
В палати сумнії. Просила,
Щоб пана зільлям напоїть:
Божила ся, що буде жить!
Та лікарі не допустили,
Прогнали, трохи ще й не били.
Взяла горщечок, та й пішла;
Ідучи діточок згадала,
Заплакала, і жаль їй стало,
Що панові не помогла!

Весна зиму проганяє,
І зелений по землі
Весна килим розстилає;
Із прію журавлі
Летять високо ключами,
А степами та шляхами
Чумаки на Дін пішли.
І на землі і на небі
Рай. І я не знаю,
Якого ще люде раю
У Бога благають!
А тим-часом непростений
Грішний умирає.
Уже його лукавого
Сакраментували,
Клали долі на соломі,
І стелю знімали, —
Не вмирає... І лікарі
Нічого не вдіють!...

Якось трохи полегшало :
»Покличте Лукію!«
Шепнув, та аж затрусив ся.
Привели в палати
Мою відьму. І лікарі
Вже стали благати,
Щоб помогла... Прийшла вона
І у ногах стала,
І нищечком за грішного
»Отче-наш« шептала.
Пан неначе прокинув ся,
Глянув кругом себе,
І на неї!... та й закричав :
»Не треба, не треба!
Іди собі!... Або стрівай...
Чи ти не забула?
Прости мене! прости мене!...«
І сльози блиснули
В-перше з-роду. — »Я прощаю...
Я давно простила...«
І свічечку дала в руки
І перехрестила.
Заснув ворог перед нею,
Як тая дитина,
А її за свою душу
Молитись покинув.

Сорокоусти наймала,
У Київ ходила
Та за пана, за ворога,
Господа молила.

[VI.]

І в осені вернула сія
В село зимувати.

Ніби матір привітали
Ласкаві дівчата.
І знов стали на досьвітки
До неї ходити;
І знов стали, як матері,
Лукії годити.
А вона їх научала,
Як на сьвітї жити;
Розказує, як і вона
Колись дівувала,
І як пана полюбила,
Покриткою стала,
І як стригою ходила,
Близнят породила,
Як блукала з циганами,
І як її вчила
Лікарувать Маріула,
І все, щó робилось, —
Усе було розказує,
Аж плачуть дівчата
Та хрестять ся: жахають ся,
Ніби пан у хатї...
А вона їм розказує,
Просить, закликає:
Щоб з панами не кохались,
Бо Бог покарає,
Що »підете ви по сьвіту
Так, як я ходила,
Батька, матір погубите,
Як я погубила;
Дітей своїх, на сьміх людям,
Пустите по сьвіту
Так, як я... як я... пустила...
Діти мої! діти!»

Оттак вона научала.
Дівчата хрестились
Та плакали, а у ночі
Пани все їм снились:
Із рогами, із хвостами,
Обрізують коси,
Та кусають, та сьміють ся,
І простоволосих
На собак то що міняють,
У дьогті купають,
І виводять на улицю
І людей скликають
Дивити ся... Оттаке-то
Дівчаточкам снилось;
А все таки на досьвітки
До неї ходили.

Прийшла весна зелена:
Стара моя встала,
Пішла в поле шукать зільля
Та там і осталась.
І обідать і вечерять
Варили дівчата,
Та не знали, де діла ся
Їх нерідна мати.
Пастухи в селі сказали,
Що коло могили
У калюжі стару відьму
Чорти утопили.
Найшли її, громадою
Без попа сховали,
На могилі й осиковий
Кілок забивали.
А дівчата уквітчали
Могилу квітками,

І осіку поливали
Дрібними сльозами.
І виросла на могилі
Осіка заклята.
Оттам відьма похована :
Хрестітесь, дівчата!
Хрестіте ся і не кваптеєь
На панів лукавих,
Бо згинете осьміяні,
Наробите слави.

Седнев, 7. III. 1847.

Д О Д А Т О К.

А Р Т И С Т.

[ХУДОЖНИК.]

(ПОВІСТЬ АВТОБІОГРАФІЧНА.)

[I.]

Великий Торвальдсен почав свою блискучу артистичну кар'єру з того, що вирізував для тупоносих копенгагенських кораблів орнаменти та трітони з рибячими хвостами. Так і мій герой свою хоч і не таку блискучу, та все-ж не менше артистичну кар'єру почав з того, що молотом в жорнах охру та мінію і красив підлоги, дахи та паркани. Безрадістний, безнадійний почин! Та чи багато на світі вас, щасливих геніїв-артистів, що не так починали? Дуже і дуже мало. Напримір в Голяндії, в часі найсвітлішої, золоті еї доби, Остаде, Берхем, Тенер і цілий ряд знаменитих артистів, окрім Рубенса і Ван Дейка, починали і кінчили свої великі кар'єри в лахах. Та було б несправедливо вказувати на саму тільки торговельну Голяндію. Розгорніть Вазарі, і там побачите таке саме, коли не гірше. Кажу »гірше« тому, що тогди навіть політика намістників святого Петра вимагала прегарної декорації, щоби засліпити товпу і затьмити еретицку науку Віклефа і Гуса, яка починала вже виховувати

неустрашеного домініканця Лютра. І тогди, кажу я, коли Юлій II. і Лев X. схаменули ся і сипали золото кождому стрічному маляреви і будівничому, і в тім золотім часі умирили великі артисти з голоду, як на примір Корреджіо і Цампіері. Таке трафляло ся на нещасте досить часто, все і всюди там, куди тільки пробивала ся божественна чудотворна штука; оно трафляе ся і в нашім просьвіченім ХІХ-ім віці, віці чоловіколюбства і всего, щб̄ йде на користь людям, хоч він має стілько спроможности усунути і заховати жертви карающей богинї обреченныя.

Защб̄-ж, питаю, припадае сим ангелам олицетвореним, сим представителям живої честноти на землі така сумна, така гіркая доля? Мабуть за те, що они ангели в тілі.

Але таке мірковане веде тільки до того, що віддаляе від читателя ту річ, яку я бажаю ему показати мов на долони.

Літні ночі в Петербурзі я майже все проводив на улиці або де-небудь на островах, але найчастійше на академічнім побережю. Особливо подобало ся мені се місце тогди, коли Нева спокійна і якби величезне зеркало відбивае в собі величавий портик Румянцівського музея зі всіми подрібностями, ріг палати сенатскої і червоні занавіси в домі графині Ляваль. В зимових довгих ночах сей дім осьвічував ся в середині, і червоні занавіски горіли як огонь на темнім поли, а мені все було досадно, що Нева покрита ледом і снігом і декорація тратить свій дійстний ефект.

Я любив також зустрічати в літі схід сонця на Троїцкім мості. Чудова, величава картина! В правдиво артистичнім творі є щось чарівне, ще красше від самої природи — се висока душа

артиста, се божественна творчість. За-те бувають і в природі такі чудові явища, перед котрими поет-артист падає ниць і тільки дякує Творцеві за солодкі хвилинки, що очаровують душу.

Я часто любовав ся пейзажами Щедрина, особливо принаджував мене его невеличкий малюнок »Портічі перед заходом сонця«. Чарівний твір! Але він ніколи не причаровував мене так, як вигляд з Троїцького моста на Выборгску сторону перед сходом сонця.

Раз якось, налюбовавши ся досита сим нерукотвореним малюнком, пійшов я відпочати в Літній сад. Я завсїгди, коли мені трафляло ся бувати в Літнім саді, не зупиняв ся в жадній з тих алей, що украшені суть мармуровими статуями: на мене сі статуї робили дуже лихе вражене, особливо чудацький Сатурн, пожираючий таку саму як він чудацьку свою дитину. Я все минав тих войлуватих богинь і богів, і сїдав відпочивати на бєрезі озерця, та любовав ся прекрасною ґранітною вазою і величавою архитектурою Михайлівського замка.

Підходячи до того місця, де велику алею перерізує алея поперечна і де Сатурн, оточений богами і богинями, пожирає свою дитину, я мало-що не наткнув ся на живого чоловіка в бруднім бавовнянім халаті; він сидів на ведрі, як-раз против Сатурна.

Я зупинив ся. То був хлопець чотирнацяти або п'ятнадцяти літ; він озирнув ся і почав щось ховати за пазуху. Я підійшов ближше до него і спитав, що він тут робить.

— Я нічого не роблю, відповів він засоромившись: іду на роботу, та по дорозі зай-

шов в сад. А помовчавши трохи, додав: я рисував.

— Покажи, кажу, що ти рисував.

Він виймив з-за пазухи чвертку сірого паперу і несміло подав мені. На папері був доволі визначений парис Сатурна.

Довго тримав я рисунок в руках і любовався замурзаним лицем автора. В нерегулярнім хударлявім лиці его було щось принадного, особливо в очах его, розумних і лагідних, мов у дівчинки.

— Чи ти часто ходиш сюди рисувати? запитав я его.

— Що неділі, відповів він; а як де близько робимо, то заходжу і в будні дні.

— Ти учини ся малярства?

— І живописи, додав він.

— У кого-ж ти в науці?

— У покойового маляря Ширяева.

Я хотів его розпитати докладнійше, але він взяв в одну руку ведро з жовтою краскою, а в другу великий, також жовтий, вже витертий пензель, і хотів іти.

— Куди ти спішиш ся?

— На роботу, я і так вже спізнився; як прийде мій господар, то дістане ся мені!

— Прийди до мене в неділю рано, а як маеш у себе ще які рисунки своєї роботи, то принеси мені показати їх.

— Добре, я прийду; але де Ви мешкаєте?

Я написав ему адресу на его рисунку, і ми розійшли ся.

У неділю рано я завчасу вернув ся з моєї щілонічної прогульки і в коритарі перед дверми мого мешканя здібав мого знакомого. Він вже

не був в бруднім бавовнянім халаті, але в чімсь подібнім до сурдута цинамонової барви, а в руках мав великий скруток паперу. Я привитав ся з ним і простягнув до него руку. Він кинув ся до руки і хотів її поцілувати; я взяв руку назад, мене змішало его невільницьке принижене. Я ввійшов мовчки до покою, а він лишив ся в коритарі. Я скинув сурдут, надяг блюзу, закурив цигаро, а его все ще не було в покою. Я ввійшов на коритар, дивлю ся: мого приятеля мовби й не було; я зійшов на діл, питаю ся у сторожа, чи не бачив хлопця? — Бачив, каже, зо скрутком в руці, вибіг на улицю. Я ввійшов на улицю: нема й сліду. Мені стало жаль, як коли-би я стратив щось дороге мені. Нудив ся я до самої неділі і ніяким способом не міг догадати ся, з якої причини мій приятель утік так нагло.

Діждавши ся неділі, я о другій годині в ночі пійшов на Троїцький міст, налюбовав ся сходом сонця і поплів ся в Літній сад. Я обійшов всі алеї: нема мого приятеля. Я хотів вже йти домів, та пригадав собі Апольльона Бельведерского, чи властиве пародію того бога, що стоїть осторонь біля самої Мойки. Я туди, а мій приятель як-раз тутечка.

Побачивши мене, він перестав рисувати і почервонїв по самі уха, як дитина зловлена на крадежи ляґоміни. Я взяв его за руку, рука дрожала. Мовби якого злочинця повів я его в павільон, а мимоходом приказав заспаному слугі принести чаю.

Я приголубив мого приятеля, як вмів, а коли він прийшов вже до себе, я спитав его, чому він утік з коритаря.

— Ви на мене розгнівали ся, і я злякав ся, відкозів він.

— Я й не мав на гадці гнівати ся на тебе, сказав я; мені тільки немиле було твоє принижене. Лише пес лиже руку, а чоловік не повинен сего робити.

Се міцне виражене так подіяло на мого приятеля, що він знов захопив був мою руку. Я розсміяв ся, а він почервонів як рак і стояв мовчки, понурившись.

Напивши ся чаю, ми розстали ся. На прощаню я сказав ему, щоби він доконче прийшов до мене або сьогодні або на другу неділю.

Я не маю щасливого хисту від-разу вгадати чоловіка, за-те маю нещасливу вдачу швидко заприянювати ся з людьми. Кажу: нещасливу, тому що мало коли швидке заприятнене обійшло ся мені дармо, особливо з кривими і косими. І криві і косі дали ся мені в-знаки! Коли тільки трафляло ся мені з ними сходити ся, все лише сама погань, хочби тобі оден з них порядний чоловік; а може то вже таке мое щасте.

Всього третій раз я бачу мого нового знакомого, а вже з ним заприятнив ся, а вже привязав ся до него, вже полюбив его. І справді, в его фізіогномії було щось таке, чого не можна не любити. Лице его, зразу некрасне, ставало для мене щораз принаднійшим. Вже-ж е на сьвітї такі щасливі фізіогномії!

— Ти нівроку швидкий в ногах, сказав я: та-ж ти ще й не заходив до себе; як же ти так борзо встиг?

— Я спішив ся, відповів він, щоби бути дома, як прийде господар зо служби божої.

— Або-ж у тебе господар острій? спитав я.

— Острий і...

— І лихий, хочеш сказати.

— Ні, я хотів сказати: скупий. Він мене вибе, а сам буде рад, що я спізнився на обід.

Ми вийшли до покою. У мене стояла на мольберті копія зо »Старця« Веляскеза, котрий-то образ знаходить ся в Строгоновій галерії; він прилип очима до неї. Я взяв у него з рук скруток, розгорнув его і став розглядати. Тут було все, що спаскуджує Літній сад, від покручених, солодко усміхаючих ся богинь до бридкого Гераклита і Параклита, а на сам кінець кілька рисунків з горорізьби, яка украшує фасади декотрих домів; межі ними була і горорізьба з тих купідонів, що украшують дім архitekта Монферана на розі набережної Мойки і Фонарного переулка.

Одно, що мене вразило в сих більше ніж слабеньких нарисах, се незвичайна подібність їх до оригіналів, особливо нариси Параклита і Гераклита. Они були виразніші від оригіналів, правда і чудачніші; все-ж таки на рисунки ті не можна було глядіти байдужно.

Я в душі радувався своєю знахідкою. Мені тогди і в голову не прийшло спитати себе, що я, такий незасібний чоловік, робити буду з сим діамантом в кожусі? Правда, у мене і тогди мигнула була сеся гадка, але она зараз потонула в приказці: »Бог не без милости, козак не без долі.«

— Чому у тебе нема ані одного рисунка відтушованого? спитав я, віддаючи ему скруток.

— Я рисував всі ті рисунки до-дня рано, перед сходом сонця.

— Отже не видав їх, як они осьвічують ся?

— Я ходив і в день па них дивити ся, але тогди не можна було рисувати, бо люде ходили.

— А яка тепер у тебе гадка: чи зістанеш ся у мене обідати, чи пійдеш до дому?

— Я зістав би ся у Вас, коли ласка ваша.

— А як же ти потім розправиш ся з твоїм господарем?

— Я скажу, що спав на поді.

— То ходім обідати.

У пані Юргенсової не було ще нікого з гостей, як ми прийшли, і я був радий тому, бо мені було би немило здибати яку небудь твар урядницку, вигладжену, усміхаючу ся безглуздо споглядаючи на мого приятеля, зовсім нечепурного.

По обіді було у мене на гадці пійти з ним до академії і показати ему »Остатній день Помпеї«, але не все від-разу. Замість того я предложив ему або іти проходжувати ся на бульвар або читати книжку. Він вибрав книжку, а я, щоби его і в тім предметі виекзамінувати, казав ему читати голосно. На першій стороні знаменитого романа Діккенса »Ніколяс Нікльбі« я заснув; але сему не винен ані автор ані читач: я по-просту хотів спати, тому що не спав в ночи.

Коли я пробудив ся і вийшов до другої комнати, мені приємно кинулась в очи моя безладна робітня: нігде не було видно ані недокурків з цигар ані попелу з тютюну, всюди все було поприбирано і виметено, навіть палітра з засохлими фарбами, щó висіла на гвозді, і она була вичищена і блищала як скло; а виноватець всеї тої гармонії сидів коло вікна і рисував маску знаменитого живовзору Торвальдсена, Фортунати.

Все се було для мене надзвичайно приємне; сі услуги ясно промовляли на его користь. Одна-

кож я, не знаю длячого, не дав ему пізнати мого вдоволення, іно поправив ему нарис, провів тіни, і ми забрали ся до »Капернаууму« пити чай. Капернауум — се трактиєрня »Берлін« на розі шестої лїнії і академічного переулка; так охрестив її, бачить ся, Піменов за часів свого веселого студентства. При чаю мій приятель розказав менї про своє жите. Сумне, жалістне оповіданє! Але він оповідав наївно, просто, без тіни наріканя і докору. Доки не чув я его сповіди, я роздумовав о способах, як би поліпшити его вихованє, але вислухавши її, я перестав і думати: він був кріпаком!

Мене так приголомшила ся сумна відомість, що я стратив всяку надїю на поліпшенє. Що найменше пів години сидїли ми мовчки. Він розбудив мене з сего запоморочєня своїм плачем. Я глянув на него і спитав, чого він плаче.

— Вам прикро, що я...

Він не договорив і зальляв ся слезами.

Я, скілько міг, запевнив его, що нї, і ми вернули ся до мого помешканя.

По дорозї здибали ми старенького Венеціянова. Привитавшись, він пильно подивив ся на мого товариша і спитав, усьміхаючи ся добродушно:

— Чи не буде і з сего артист?

Я сказав ему: і так, і нї. Він спитав о причину. Я пояснив ему пошепки. Старець задумав ся, стиснув менї міцно руку, і ми розстали ся.

Венеціянов своїм поглядом і стисненєм руки якби докоряв мене за мою безнадійність. Я ободрив ся, згадав декотрих артистів, учеників і вихованців Венеціянова, і менї, правда невиразно, мигнула якась надїя на видокрузї.

Мій protégé, прощаючись зо мною в вечер, попросив мене о який-небудь образок, щоб его відрисувати. У мене трафив ся оден примірник, тогди що-іно надрукований, Геркулес Фарнейский, вигравірований Служиньским після рисунка Завярова, і ще Аполіно Лосенка. Я загорнув оригінали в петергофський папір, додав італіяньских олівців, поучив, як оберегати їх, щоб не були тверді, і ми вийшли на улицю. Він пійшов до дому, а я до старого Венециянова.

Не місце тут і не до речи розводити ся о сїм чоловіколюбнім артистї. Нехай се зробить хто з премногих его учеників, котрий докладнїйше від мене знає всі его великодущні діла на поли штуки.

Я розповів ему все, щó знав про мою знахідку, і просив его о раду, щó мені діяти надальше, аби довести діло до доброго кінця. Він, чоловік практичний в таких справах, не обіцяв мені і не порадив нічого певного; тільки порадив познакомити ся з его господарем і, на скілько буде можна, улегшувати его теперішне тяжке положенє.

Я так і зробив. Не чекаючи неділі, я на другий день перед сходом сонця пійшов в Літній сад. Та ба, не було там мого приятеля; на другий день так само, на третій знов, і я постановив чекати, щó принесе неділя.

В неділю рано він прийшов. Питаю: чому его не було в Літнім саді? Він сказав, що у них розпочала ся робота в Большім театрі (в тім часі Кавос перероблював сей театр в середині), і з тої причини він не може заходити до Літнього саду.

І сю неділю ми провели разом, так як попередню. В вечер, коли ми розставали ся, я спитав о імя его господаря і в якій порі він буває на роботі.

На другий день я зайшов до Большого театру і познакомив ся з его господарем. Я вихваляв без міри его трафарати і рисунки на стели, его власної композиції; тим я й положив міцну підвалину нашій знакомости.

Господар мого приятеля був цеховий майстер живописного і малярского цеху; він все тримав тріох а деколи і більше замурзанців в бавовняних халатах під іменем учеників, а як потреба була, то наймав, на дні чи на місяці, одного до десятъох костромских мужиків, малярів і склярів. Він був отже не послідній майстер в своїм цеху, і що до штуки і що до грошей. Окрім згаданих матеріяльних прикмет я видів у него на стінах кілька гравюр Одрана і Вольпата, а на комоді кілька книжок, mezi ними і Подорож Анахарзіса Молодшого. Се додало мені відваги. Та ба, коли я ему здалека натякнув про поліпшене стану его учеників, его зачудовала така дика думка і він почав мені доказувати, що се не довело би до нічого більше, як до їх власної погибели.

На перший раз я не перечив ся з ним, та і даремно було би впевняти его о противнім: люде матеріялістичні і нерозвинені, щб убогу свою молодість прожили в бруді і досьвідчанях та сяк-так видобули ся на сьвіт божий, не вірують в ніяку теорію; для них нема інших доріг до добробиту, як ті, котрими они самі перейшли, а до сих грубих поглядів примішує ся ще грубше

почуте: мене, мовляв, не гладили по головці, то защо я буду гладити?

Здає ся, що майстер живописного цеху не був вільний від сего нелюдского почуття. Однакож з часом удало ся мені єго наклонити, щоби він не боронив мому *protegé* заходити до мене в сьвята і в будні дні, коли нема роботи, наприклад зимою. Він хоч і згодив ся, але все-таки уважав се за пустяки, які не ведуть до нічого, хиба до погибели. Він мало-що не вгадав.

[II.]

Минуло літо і осінь, настала зима. Робота в Большім театрі була закінчена. Театр отворено, і чародійка Тальйоні почала свої чарівні штуки. Молодіж не тямилася себе, а старі по-просту шаліли. Самі тільки суворі матрони і завзяті львиці уперто мурмосили ся і підчас найбурнійших оплесків промовляли: *mauvais genre*, а неприступні пуританки в оден голос гукали: »розпуста! розпуста! публична розпуста!« Та проте всі сї сьвятохи і лицемірки не опускали ані одного видовища Тальйоні, а коли знаменита артистка згодила ся бути *princesse Trabukon*, они перші оплакували велику страту і гудили жєнщину за те, чого самі не могли зробити помимо всіх косметичних штукочок.

Карло Великий (так називав небіжчик Василь Андрєевич Жуковский також вже небіжчика Карла Павловича Брюлова) любив безмірно всі красні штуки, в чім би небудь они проявляли ся. Але до сучасного балета був майже байдужий, а як і говорив коли о балеті, то так, мовби о цукровій іграшці. На закінчене свого триумфу Тальйоні протанцювала качучу в балеті »Хітана«.

Того самого вечера розлетіла ся качуча по всій нашій Пальмірі, а на другий день она вже панувала і в палатах аристократії і по небогатих кутках коломеньських урядників. Скрізь качуча: і дома і на улици, і за робітницьким столом, і при обіді і при вечери, словом все і всюди качуча. Не кажу вже про вечери і вечерниці, де качуча стала неминучою потребою. Се все байдуже: красі і молодости все те до лиця, але-ж бо й поважні мами і навіть батьки родин і ті туди-ж! Се просто була хвороба сьв. Віта під видом качучі. Батьки і матери швидко опам'ятали ся і поприбирали за хітани свою дітвору, що ледве починала ходити. Бідна дітвора, кілько ти сліз прольляла через ту прокляту качучу! Зате еффе́кт був повний, еффе́кт, що дійшов до спекуляції. Приміром як у амфітріона [господаря] не було свого курдюпля, то позичав его де-небудь, щоби украсити вечерниці. Сьвіжий переказ, а трудно няти ему віри!

В сам розгар качучоманії відвідав мене Карло Великий (він любив відвідувати своїх учеників), сів на канапці і задрімав. Я мовчки любовав ся его розумною, кучерявою головою. За хвилю він бистро підняв очі, засьміяв ся і спитав мене:

— Знаєте, що?

— Не знаю, відповів я.

— Нині Губер (перекладчик Фавста) обіцяв мені дати білет на Хітану. Ходім!

— Коли так, то пішліть свого Лукіяна до Губера, щоби дістав два білети.

— А чи не побіг би сей хлопець? сказав він, показуючи на мого protégé.

— Ще й як побіжить! пишіть цидулку!

На куснику сірого паперу він написав іта-

ліяньским олівцем: »Достань два білети. К. Брюлов.« До сего ляконічного листа я додав адресу, і Меркурій мій полетів.

— Що він у Вас: модель чи слуга? спитав ся Брюлов, показуючи на двері.

— Ні одно ні друге, відповів я.

— Лице его мені подобає ся, оно не кріпацке.

— Зовсім не кріпацке, а однакож... Я не договорив і зупинив ся.

— А однакож він кріпак? підхопив Брюлов.

— На нещасте так, доповнив я.

— Барбаризм, прошептав Брюлов і задумав ся. За хвильку кинув на землю циґаро, взяв капелюх і пійшов, але зараз вернув ся і сказав:

— Я почекаю на него, хочу ще подивити ся на его лице. Закурив циґаро і сказав: Покажіть мені его роботу!

— Хто Вам казав, що у мене есть его робота?

— Мусить бути, сказав він рішучо.

Я показав ему маску Ляокоона, рисунок викінчений, і відтиск Мікеля Анджеля, тільки що визначений. Він довго дивив ся на рисунки, с. е. тримав їх в руках, а дивив ся — Бог его знає, на що він тогди дивив ся.

— Хто его пан?

Я сказав ему назвиско дідича.

— Про Вашого ученика треба добре помірковувати. Лукіяні обіцяв ся погостити мене ростбіфом, прийдіть на обід.

Сказавши се, він підійшов до дверей, і знов зупинив ся. — Приведіть его коли-небудь до мене, До побаченя!

Він пійшов,

За чверть години вернув ся мій Меркурій і сказав мені, що они, с. е. Губер, хотіли самі зайти до Карла Павловича.

— А знаєш ти, хто се такий Карло Павлович? спитав я его.

— Знаю, відповів; тільки я его ніколи на очи не бачив.

— А нпії?

— Та хиба-ж се він був?

— Він.

— Чому-ж Ви мені не сказали, я би був хоч подивив ся на него, а то я гадав собі, що се просто який-небудь пан. Чи не прийде він ще коли-небудь до Вас? спитав ся він, помовчавши трохи.

— Не знаю, сказав я і почав одягати ся.

— Боже мій, Боже мій! Коби мені на него хоч з-далека подивити ся! Знаєте що? казав він дальше: я, коли йду улицею, все о нїм думаю, та дивлю ся на людей, що йдуть коло мене, і шукаю его очима межи ними. Портрет его, кажуть, дуже подібний, той що є на »Остатнім дни Помпеї«.

— Подібний, а ти все-таки не пізнав его, коли він був тутки. Але не сумуй! Як він до неділі не зайде до мене, то ми оба в неділю пійдемо до него. А тимчасом ось на тобі білет до п-ї Юргенсової, бо я нині не обідаю дома.

Розпорядивши ся в той спосіб, я вийшов.

В майстерни Брюлова я застав В. А. Жуковського і М. Ю. графа Вельгорського. Они любили ся нескінченим еше образом »Розп'ятіє Христа«, призначеним для лютеранської церкви Петра і Павла. Голова плачущої Марії Магдалини була вже викінчена, і Жуковский, дивлячись

на сю плачущу красавицю, сам заплакав, обняв Карла Великого і цілував его, мовби сотворену ним красавицю.

Мені часто трафляло ся бувати в Ермітажи разом з Брюловом. Се були блискучі лекції теорії живописи, а кождий раз они кінчили ся Тенером, особливо ж его »Казармою«. Перед сим образом він бувало довго простоював і після горячого, сердечного панеґірика знаменитому Флямандцеві говорив: »для сего одного образа можна би приїхати з Америки.« Те саме можна тепер сказати про его »Розп'ятіє« а спеціяльно про голову рідуючої Марії Магдалини.

Після обійманя та поцілунків Жуковский пійшов до другої комнати. Брюлов, побачивши мене, усміхнув ся і пійшов за Жуковским. За пів години они вернули ся до майстерні. Брюлов підійшов до мене, усміхнув ся і каже: »підвалина є.« Саме тогди відчинили ся двері і ввійшов Губер, одягнений вже не в інженерский мундур а в чорний модний фрак. Ледве встиг він вклонити ся, як до него підійшов Жуковский, стис ему по приятельски руку і просив прочитати остатню сцену з Фавста. Губер прочитав. Вржкіє було повне, і поет нагородив поета сердечним поцілунком. Небавком Жуковский і граф Вельгорский вийшли з майстерні, а Губер на просторі прочитав нам новонароджену Терпсіхору. Потім Брюлов сказав:

— Я нізащо не пійду дивити ся на Хітану.

— Чому? спитав Губер.

— Тому, щоби заховати віру в твою Терпсіхору.

— Як се?

— Ліпше вірувати в прекрасну вигадку, ніж...

— Ага, ти хочеш сказати, що мої вірші ліпші від божественної Тальйонї? Мізинця, нігтя на еї мізинци они не варті, клену ся тобі Богом! Ага, я мало-що не забув, ми їмо нині у Александра макарони і стофато з лякріма-хрісті. Там будуть Нестор, Миша і т. д. і т. д., а наконець Пяненко. Їдьмо!

Брюлов взяв капелюх.

— Ох, я мало-що не забув, казав Губер, виймаючи з кишені білети: на́ тобі два білети, а з театру до Нестора на біржу! (так називали жартом літературні вечери у Кукольника.)

— Я тямлю, відповів Брюлов, і надїваючи капелюх подав мені білет.

— І Ви з нами? спитав Губер, звертаючи ся до мене.

— І я з Вами, відповів я.

— Їдьмо! сказав Губер, і ми вийшли на коритар.

Лукіян, запираючи двері, проворкотів: От тобі й ростбіф!

Після макаронів, стофата і лякріми-хрісті товариство забрало ся на біржу, а ми, се-б то я, Губер і Карло Великий, пійшли до театру. Ожидаючи увертюри, я любовав ся витворами мого protegé. Він на всі орнаменти і арабески, які украшають стелю Большого театру, зробив рисунки після вказівок будівничого Кавоса. Про се я не від него самого довідав ся і не від честилюбивого его господаря, іно від машинїста Карташова, котрий заедно був при роботах і ранками частував мого protegé чаем. Я хотїв був сказати Брюлову про арабески свого ученика, але загреміла увертюра, і всі, та вже-ж і я, встромили очи в занавісу. Увертюра скінчила ся, занавіса ру-

шила і піднесла ся, почав ся балет. До качучі все йшло гаразд: публіка поводила ся як всяка добре вихована публіка. Скоро ж ударили кастанети, все здригнуло і затремтіло. Оплески пронесли ся по сали зразу тихо, мов гуркіт далекого грому, потім щораз голоснійше, а коли качуча скінчила ся, розляг ся грім оплесків. Добре вихована публіка, а межі нею і я грішний, мовби дуру набрала ся: ревуть, хто що попав: сей bravo, той da caro, а инший тільки стогне та руками і ногами працює. Після першого припадка глянув я на Карла Великого, а у него бідного піт котить ся як град, та й працює руками і ногами і кричить що-сили: da caro! Губер собі; я трохи відсапав ся та й також валив за учителем.

Мало-помалу буря почала затихати. Чародійка, викликана в десятій раз, випурхнула на сцену, присіла кілька разів з найбільшою грацією і зчезла.

Тогди Карло Великий встав, обтер піт з чола і сказав до Губера: Ходім на сцену, познайоми мене з нею!

— Ходім! відповів Губер в захваті, і ми пійшли за куліси. Там вже роїла ся ціла гурма поклонників, складаюча ся в більшій часті з поважних лисин, окулярів і біноклів. Ми й собі примостили ся до юрби, і не без труду перепхали ся до осередка. Господи, щоб ми там побачили! Пурхлива, легенька як зефір чародійка лежала в вольтерівскім фотели з роззявленим ротом і роздутими як у арабского коня ніздрями, а по лиці, як на весні каламутні струйки, течуть потоки поту, змішаного з білилом і красилом.

— Обридливо! сказав Карло Великий і звернув ся назад; я за ним, а бідний Губер, на-правду

бідний, він що-іно кінчив відповідний до нагоди комплімент, та вимовляючи назвиско Брюлова оглянув ся доокола себе, а Брюлов счез. Не знаю, як він викрутив ся з біди.

Зіставала ся ще одна дія балета, але ми опустили театр, щоби не псовати десерта капустою, як сказав Брюлов. Не знаю, чи ходив він ще коли на балет після Хітани; знаю тільки, що він про балет ніколи не говорив.

Вертаю ся до мого героя. Почувши від Брюлова слова: »підвалини положені«, моя надія почала набирати виразнійших форм. Я почав думати, чим би найлучше займати мого ученика. Домашні засоби мої нікчемні. Я гадав о старовічній галерії: доглядач її Андрій Григорович може б і згодив ся, та в галерії статуи так освітлені, що рисувати не можна. Довго я роздумовав, а потім взявши 20 копійок удав ся я до живого Антіноя, живовзора Тараса, щоби він пускав мого ученика до гіпсової кляси тогди, коли там нема науки. Так і стало ся. Цілий тиждень він і обідав в клясі, нарисував голову Люція Верра, розпустного вірника Марка Аврелія, і голову генія, твори Канови. Потім я перепровадив его до кляси з фігурами і казав ему на перший раз нарисувати Антіноя з чотирох боків. В вільнім часі я приходив до кляси і захоочував невтомного робітника фунтом ситниці і кусником ковбаси, а звичайний его обід був кусник чорного хліба з водою, та й то як Тарас принесе води. Бувало і я полюбуюсь Бельведерским торсом, та й не втерплю і стану рисувати. Чудний, взірцевий твір стародавньої скульптури! Не дармо сліпий Мікель Анджельо помацки любовав ся сим кусником відпочиваючого Геркулеса. І дивно! Якийсь пан

Герсеванов, списуючи вражіння своєї подорожи, так артистично вірно оцінює педагогічний твір Мікеля Анджеля »Страшний суд«, фрески боговитого Рафаеля і многі інші знамениті твори скульптури і живописи, а в Апольльоні Бельведерським не видить нічого більше, як тільки кусник мармору. Дивно! Після Антіноя мій приятель нарисовав Германіка і танцюючого Фавна, та й одного красною поранку я представив его Карлови Великому. Годі описати захвату мого ученика, коли Брюлов ласкаво і людяно похвалив его рисунки.

Я в житю своїм не бачив веселійшого і щасливійшого чоловіка, як він був через кілька днів. — Чи Брюлов все такий добрий та ласкавий? питав ся він мене кілька разів.

— Все такий, відповів я.

— А сеся червона сьвітлиця то улюблена его сьвітлиця?

— А вже-ж.

— Всьо червоне! сьвітлиця червона, диван червоний, занавіси при вікнах червоні, халат червоний і малюнок червоний! Всьо червоне. Чи побачу я его ще коли так близько? — Після такого питання приятель мій починав плакати. Я, розуміє ся, не розважав его. Та і яка розвага, яка потіха може бути висна від сих щасливих, сих райских, божественних сліз? Всьо красне! повтаряв він крізь сльози.

Червона сьвітлиця обвішана була дорогою зброєю, в більшій часті східною. Крізь прозорі червоні занавіски просьвічувало сонце. Я привик до сеї декорації, та й то она мене на хвильку вдарила в очи, а вже-ж ему лишила ся памятною до смерти. По довгих і страшних досьвідах він

забув усе: і штуку і духове жите своє і любов, що єго отроїла, і мене, свого щирого приятеля, все і все забув; а червона декорація і Карло Павлович були остатними єго словами.

На другий день після сих одвідин я здибав ся з Карлом Павловичем, а він запитав мене о адресу, імя і призвище пана мого protegé. Я подав єму. Він взяв фіякра і поїхав, сказавши до мене: прийдіть в вечер.

Я у вечер прийшов.

— Се найбільша свиня в торжовских пантофлях! такими словами озвав ся до мене на зустріч Карло Павлович.

— О що іде? спитав ся я єго, догадавшись, кого він має на гадці.

— Іде о те, щоби Ви завтра пійшли до тої амфібії, аби він назначив ціну за вашого ученика.

Карло Великий був не в гуморі. Він довго ходив мовчки по комнаті, наконець плюнув і сказав: вандалізм!

— Ходім на гору! додав він, звертаючи ся до мене, і ми пійшли мовчки в горішні комнати, де була єго спальня, бібліотека і враз їдальня.

Він казав подати лампу, попросив мене читати що-небудь в голос, а сам сів кінчити сепією рисунок свій »Спляца одаліска« для альбума, здає ся, Владиславлева. Однакож наша тихомирна робота не довго тревала. Єму, як видко, все ще не давала слокою »свиня в торжовских пантофлях«.

— Ходім на улицу, сказав він, закриваючи рисунок.

Ми вийшли на улицу і довго проходжувались по набережю, а потім вийшли на »Большой Проспектъ«.

— Чи він у Вас тепер дома? спитав ся мене.

— Ні, відповів я: він у мене не ночує.

— Ну, то ходім вечеряти!

Ми зайшли до Делі. Я бачив в своїм житю немало всіляких російських дідичів: і богатих і середних і хуторян. Бачив навіть таких, котрі заедно жиють у Франції і в Англії та з захватом розказують про добробит тамошних фермерів і мужиків, а у себе дома граблять остатню вівцю у мужика. Я бачив і багато оригіналів в сім роді, але такого оригінала, такого Россиянина, котрий би нечемно приймив у себе в хаті Карла Брюлова, я не бачив.

Моя цікавість була сильно розбуджена, і я довго не міг заснути: я все думав і питав сам себе, що се таке та свиня в торжовеских пантофлях. Однакож цікавість остигла, коли я другого дня рано став надягати фрак; розсудливість взяла верх. Розсудливість говорила мені, що сеся свиня не така цікава рідкість, щоби задля неї принести в жертву власне самолюбство, хотя справа вимагала й великої жертви. Але от питане: а если й я, за прикладом мого великого учителя, не витримаю муки? що тогди?

Подумавши трохи я скинув фрак, надів своє щоденне пальто і пійшов до старого Венециянова. Він практик в таких справах: ему певне не раз і не два приходило ся стикатись з такими оригіналами, і він виходив з честію.

[III.]

Венециянова я застав вже при роботі. Він робив тушом рисунок з власного образа »Мати учить дитину молити ся Богови«. Сей рисунок

був призначений для альманаха Владиславлева »Утренняя Заря«.

Я пояснив йому причину, чому я в таку незвичайну пору прийшов, і подав адресу амфібії. Старий покинув роботу, одяг ся, і ми вийшли на улицу. Він взяв фіякра і поїхав, а я вернув ся до дому, де і застав вже мого веселого, щасливого ученика. Але его веселість і щасливість якби щось захмарювало; він виглядав на чоловіка, котрий бажає поділити ся з приятелем великою тайною та боїть ся, щоби ся тайна не сталась явною. Заким я здохмив пальто і надїв блюзу, я завважав, що з моїм приятелем щось так та не так.

— Ну, що у тебе нового? запитав я его: що ти робив вчера в вечер? як ся має твій господар?

— Господар має ся добре, відповів він зацінюючись; а я читав Андрія Савояра, доки не полягали спати, а потім засьвітив стеаринову сьвічку, що Ви мені дали, і рисував.

— Що-ж ти рисував? спитав я его: з естампа відрисовував, чи так що-небудь?

— Так, відповів він, червоніючи. Я недавно читав твір Озерова, і мені сподобав ся »Едіп в Атенах«, так я пробовав компонувати.

— Добре, добре. Ти приніс з собою свою композицію? Ану, покажи її!

Він виймив з кишені невеличкий скруток паперу, розгорнув его дрожачими руками та подаючи мені промовив: Не встиг обрисувати пером.

Се був перший его твір, котрий він на превелику силу відважив ся мені показати. Мені сподобала ся его скромність чи радше несмільність: се певна признака таланту. Мені сподобав ся

також і сам твір его своєю простотою: Едіп, Антігона і здалеку Полінік, тільки три фігури. В перших пробах мало коли подибує ся такий ляконізм; первістні проби бувають все много-складні. Молода уява не стискає ся, не громадить ся в одно многомовне слово, в одну ноту, в оден рис, їй треба простору, она бує і в буяню своїм часто залутує ся, падає і розбиває ся о твердий ляконізм.

Я похвалив его за вибір сцени і порадив читати, окрім поезії, особливо гісторію та пильнійше рисувати з добрих естампів, як наприклад Рафаеля, Вольпата, Пуссена, Одрана. І ті і інші, кажу, є у твого господаря, от і рисуй в вільнім часі, а книжок я тобі буду доставляти. Тут я і дав ему кілька томів »Гісторії давної Греції«.

— У мого господаря, мовив він беручи книжки, є окрім тих, щó висять на стїнах, повна тека естампів, але він не позваляє мені відрисовувати з них: боїть ся, щоби я не попсував. Ага... додав він, усьміхаючись: я сказав ему, що Ви мене завели до Карла Павловича і показували ему мої рисунки і що... (тут він замняв ся) і що они... та впрочім я й сам тому не вірю.

— Щó-ж таке? підхопив я: він не вірить, що Брюлов похвалив твої рисунки?

— Він навіть не вірить, що я бачив Карла Павловича, а коли я его запевняв, то назвав мене дурнем.

Він хотів ще щось говорити, та війшов в комнату Венециянов і здіймаючи капелюх сказав усьміхаючись: Нічого не було! Дідич — як дідич. Правда, він мене з годину витримав в передпокою, та у них вже такий звичай. Щó-ж діяти, звичай те щó закон. Приймив він мене

у себе в кабінеті. Кабінет не подобався мені. Правда, всьо там розкішне, дороге, пишне, але пишне по японськи. Зразу я став говорити о просьвіті взагалі і спеціально о філянтропії. Він мовчки довго мене слухав уважно, а нарешті перебив: »Та скажіть мені просто, чого Ви хочете від мене з Вашим Брюловом? Завдав же він мені вчора ласки, той истий дикун американський!« — та з сим словом як зарежочеся! Я трохи змішався, але зараз отямився і спокійно, просто вяснив ему справу.

— Оттак було давно казати, а то філянтропія!... Яка тут філянтропія! Гроші і більш нічого! додав він самодоволений. Так Ви хочете знати остатню ціну? Чи я Вас добре зрозумів?

— Так, справді так, відповів я.

— Отже остатня моя ціна: 2500 рублів. Чи згода?

— Згода, відповів я.

— Він ремісник, казав він дальше: при домі конче потрібний... Хотів ще щось більше говорити, але я поклонився і вийшов. І от я перед Вами, додав старенький усміхаючись.

— Сердечно Вам дякую.

— Я Вам дякую, сказав він, стискаючи сильно мою руку. Ви мені дали нагоду хоть дещо зробити на користь нашої прекрасній штуці а притім побачити чудака, щоб нашого великого Карла називає американським дикунном.

Старий засміявся добродушно, а потім казав: Я дав свою лепту, дальша справа до Вас належить, а в разі неудачі я знову звернуся до англійського клубу. Тимчасом прощайте!

— Ходім разом до Карла Павловича, сказав я.

— Не пійду, і Вам не раджу. Памятайте приказку: гість не в пору гірше Татарина — тим більше у артиста, а ще до того вранці: се гірше від цілої орди татарскої.

— Ви приневолюєте мене паленіти за нинішній ранок, промовив я.

— Зовсім ні. Ви поступили, як правдивий християнин. Ми визначили години для праці і спочинку, але для доброго діла нема визначених годин. Ще раз дякую Вам сердечно за Ваші нинішні одвідини. До побачення! Ми нині обідаємо дома; прийдіть, а як побачите Бельведерського, додав відходячи, то і его возьміть з собою. (Бельведерским називав він Апольльона Миколаевича Мокрицкого, ученика Брюлова і горячого поклонника Шільлера.)

На улиці розстав ся я з Венецияновом і пійшов повідомити Карла Павловича о результаті моєї дипломатії. Та ба! не застав навіть Лукіяна. Липин, спасибі ему, визирнув з пекарні і сказав, що они пійшли до портика. Іду я до портика, і там заперто. (Портиком звали ми будинок за теперішнім академічним садом, де були робітні Брюлова, барона Клодта, Зав'ервейда і Басіна.) Я вийшов через Літейний двір на улицу і переходячи по-при склеп Давіцетого, побачив в вікні кучерявий профіль Карла Великого. Узрівши мене, він вийшов на улицу.

— Ну, щó? запитав ся він.

— Де Ви нині обідаєте? питаю я.

— Не знаю, а хиба щó?

— А ось-що, кажу я: ходім обідати до Венециянова; він Вам такі чудеса розкаже про амфібію, яких Ви певне ніколи не чули та ніколи й не почувете.

— Добре, ходім! сказав він, і ми удали ся до Венециянова.

При обіді старушок розповів нам гісторію своєї нинішньої візити, і коли дійшла бесіда до американського дикуна, всі ми зареготали, і обід скінчив ся гомеричним сьміхом.

Межи Большим і Середним Проспектом, в 7-ій лїнії, в домі Кастюрина товариство заохоти артистів наймало велике помешкане для своїх п'ятьох пенсіонерів. Окрім комнат, які займали пенсіонери, були там ще дві салї для науки, украшені старовічними статуами Медицейскої Венери, Аполььона, Германїка і групи глядіяторів. Отсе пристанище я призначив для свого ученика замість гіпсової кляси під опікою Тараса живо-взора. Окрім згаданих статуй був там ще людський кістяк, а пізнати кістяк було для него конечно, тим більше що він з памяти рисував анатомічну статуу Фішера а про кістяк не знав ще нічого.

З таким добрим наміром я удав ся на другий день після обіда у Венециянова до тогдїшнього секретаря товариства В. І. Григоровича і просив его о позволене для мого ученика ходити на науку до пенсіонерских саль. Ввічливий Василь Іванович дав менї білет з писулькою до художника Головні, щб жив разом з пенсіонерами нїби старшина.

Не належало би менї зупиняти ся на такій мізерній особі, як художник Головня, але що се поява рідка, особливо рідка межи артистами, то я і скажу о нїм кілька слів.

Міцно, остро нарисована фігура Плюшкіна блїдніе перед сьм антихудожником Головнею. У Плюшкіна була бодай молодість, отже і радість, хотя не повна, не голосно-весела радість, та все

таки радість, а у сего бідолахи не було нічого й пошого на молодість та на радість. Він був пенсіонером товариства заохоти артистів. Отже після програми академії красних штук він мав на конкурс на другий золотий медаль намалювати »Адама і Еву над трупом свого сина Авеля«; до сего ему треба було женського моделя. Коли ж такий модель в Петербурзі не легко а особливо не дешево можна дістати, він взяв ся на розум і удав ся до щедрого добродія артистів і тогдїшнього голови товариства Кікіна з просьбою о запомогу, се-б то о гроші на наймлене живовзору. Він дістав сторублеву асигнацію, та зашив її в сїнник, а первостворену красавицю нарисував з тої ляльки, щб малярі-живописці уживають для удрапованя. Хто знає, яке значіне має золотий медаль для молодого артиста, той зрозуміє відразливу душу молодого скнири. Перед ним Ілюшкін ще марнотравець.

Сему моральному виродкови я представив з писулькою мого морально-прекрасного знайду. На перший раз я сам виймив з шафи кістяк, усадовив его на стільци в позиції шаленого гуляки, означив легкими рисами загальне положене кістяка і казав свому ученикови нарисувати подробиці. По двох днях я з великою утіхою порівнував его рисунок з анатомічними літографованими рисунками Басіна і завважав, що подробиці у него виразнійші і вірнійші. Та сему винне може побільшаюче шкло, через котре я глядїв на свого знайду. Будь як будь, а мені его рисунок сподобав ся.

Він рисував дальше в різних позиціях кістяк, а за ласкою живовзора Тараса і статуу повішеного Апольльоном Марзіяса. Все йшло

своєю чергою; своєю чергою й минала зима а надходила весна. Мій ученик став примітно худіти, блідніти і задумовати ся.

— Що тобі? питав я его: чи здоров ти?

— Здоров, відповів він смутно.

— Чого-ж ти плачеш?

— Я не плачу, я так лиш, — а сльози льяли ся струєю з его прекрасних, виразистих очей.

Я не міг догадати ся, що се все значить, і починав вже думати, чи не поразила стріла Амора єго непорочне, молоде серце. Аж одного ранку на провесні він сказав мені, що не може щодня до мене ходити, бо від понеділка зачнуть ся роботи і він буде мусів знов паркани красити. Я, як міг, додавав єму духа, але про наміри Карла Павловича не сказав єму ані слова, найбільше томú, що сам не знав напевно нічого такого, на чім можна би було покладати надію.

В неділю пійшов я до его господаря з тою гадкою, що чи не можна буде замість мого ученика взяти простого маляря-лякерника.

— Чому не можна? Можна, відповів господар: доки ще не розпочали ся живописні роботи; а тогди вже вибачте: він у мене рисовник, а рисовник, самі знаєте, що значить в нашій штуці. Але Ви як гадаєте: чи він зможе поставити за себе робітника?

— Я сам поставлю.

— Ви? спитав ся господар здивований. Та на яку потіху, для якої користи Ви коло сего заходите ся?

— Так собі, відповів я: от ні з сего ні з того, для власної впадоби.

— Гарна уподоба: на-осліп розкидати гроші! Видно, у Вас їх і кури не дзьобають,

сказав він усміхаючись самодоволений і питав даліше:

— Наприклад, по-чому Ви берете за портрет?

— Який портрет? відповів я, догадуючись, що він гадає і який се покупник. От наприклад від Вас не возьму більше як сто рублів сріблом.

— Е ні, батечку, по сто карбованців беріть від кого иншого, а з мене коли б десяток взяли, то се би ще сюди й туди.

— То ліпше ми так зробім, сказав я, подаючи ему руку: відпустіть мені на два місяці вашого рисовника, от Вам і портрет буде.

— На два, промовив він роздумуючи, на два за багато, не можу. На місяць то можу.

— Ну, нехай хоч на місяць, згода! сказав я, і ми, мов барншівники, перебили руки.

— Коли-ж почнемо? спитав він мене.

— Хочби й завтра, сказав я, надягаючи капелюх.

— Куди-ж Ви? таже могорич належить ся!

— Ні, дякую Вам; як скінчимо, тогди вже буде могорич. До побаченя!

— До побаченя!

Що значить оден скорий місяць волі межі многими тяжкими довгими роками неволі? Те, що в чвертці маку одно зернятко. Я любовав ся моім приятелем через сей щасливий місяць. Его виразисте молодецьке лице сияло такою сьвітлою радістю, таким повним щастем, що я, нехай мені Бог простить, завидував ему. Убога але порядна і чиста одежа его видавала ся мені елегантскою, навіть простий сірак его здавав ся мені зробленим з баї, з найліпшої російської баї. У мадам Юргенс підчас обіду ніхто не позирав з-коса то

на него то на мене: видко не я оден бачив в нїм таку користну перемену. Раз якось в оден такий щасливий день ішли ми вдвійку до мадам Юргенс і здибали на Большім Проспекті Карла Павловича.

— Куди йдете? спитав він нас.

— До мадам Юргенс, відповів я.

— То й я пійду з вами. Щось мені нараз їсти захотїлось, сказав він і завернув з нами на третю лїнію.

Карло Великий любив деколи відвідати моторну мадам Юргенс: ему подобалась не сама услужна мадам Юргенс і не служниця єї Олімпіяда, щó була небїжчикови Петровському моделькою на Агар; ему, як правдивому артистови, подобало ся наше рїзнохарактерне тсвариство. Там він міг видїти і убогого роботягу, сенатского урядника в єдинім зовсїм не елегантскім віцемундурі, і університетского студента, сухого й блїдого, щó ласував обїдом мадам Юргенс за гроші, отримані від богатого бурша гуляки за переписуванє лекцій Фішера. Тут багато й багато він видїв такого, чого не міг видїти анї у Дюма анї у Санжоржа.

Юргенс предклядала ему стїл в окремії комнатї і окрему яку страву, на-борзї приготовлену, але він, як правдивий соціалїст, все відказував ся. Однак на сей раз не відказав ся і звелїв накрити стїл в окремії комнатї на три особи та й післав Олімпїяду до Фокса по фляшку Джаксона.

Мадам Юргенс землі під собою не чула: так бігала, звивала ся, що туй-туй своєї нової перуки не стягнула разом з чепцем, коли нагадала собі, що для так дорогого гостя треба инний чепець взяти.

Брюлов був для неї дійсно дорогим гостем. Від того самого дня, як він перший раз до неї зайшов, стало прибувати у неї столовників з кожним днем, і то яких столовників! не яка там шушваль, артисти, студенти та 20-копійкові сенатські урядники, а такі люде, щó їм треба і фляшку Медоку і якогось незвичайного бефштека. Та й се цілком природно: коли платять четвертака за те, щоби видіти даму з Амстердама, то чому не заплатити 30 копійок, щоби побачити зблизька Брюлова? Мадам Юргенс зовсім розуміла се і по можности сим користувалась.

Ученик мій сидів мовчки за столом, мовчки і блідий випив келишок Джаксона і мовчки стиснув руку Карла Павловича, і до хати прийшов мовчки та й не роздягаючись упав на долівку і переплакав останок дня і цілу ніч.

[IV.]

Ще оставав ся цілий тиждень его вільности, але на другий день після того обіду він згорнув свої рисунки і не сказавши мені ані слова, вийшов за двері. Я гадав, що він своїм звичаєм пійшов на сему лїнії, томú і не питав его, куди він іде. Прийшов час обіду, а его нема, і ніч прийшла, а его таки нема. На другий день я пійшов до его господаря, і там нема. Я злякав ся, і не знав, щó гадати. На третій день під вечер він приходить до мене більше як звичайно блідий і розстроений.

— Де ти був? питаю его: щó з тобою? ти хорий? не здужаєш?

— Не здужаю, промовив ледве зрозуміло.

Я післав сторожа по лікаря Жадовцева, а сам взяв ся роздягати его та класти на постіль.

Він слухав ся як лагідна дитина. Жадовцев по-мацав живчик і порадив мені віддати его до шпиталю, томú, каже, що горячку при Ваших засобах лічити дома небезпечно.

Я послухав его і того-ж вечера відвіз свого бідного ученика до шпиталю сьв. Марії Магдалини коло Тучкового моста. Завдяки лікарєви Жадовцеву, хорого приймили без приписаних формальностей. На другий день я дав знати господарєви его о тім, щó стало ся, і він вже всіх формальностей довершив.

Я відвідував его щодня по кілька разів, і за кождим разом, коли я виходив з шпиталю, мені все ставало сумнійше. Я так привик до него, я так споріднив ся з ним, що без него я не знав, куди подіти ся. Пйду бувало на Петербурську сторону, заверну до Петровского парку (він тогди що-йно зароджував ся), вийду ік вільлі Соболевского, та й знов назад до шпиталю. А він все ще горить як в огни. Питаю у плекатарки: чи не приходив він до себе? — Ні, каже. — Чи не бреде? — Все лише одно: »червоний« та »червоний«. — А більше нічого? — Нічого, пане. І я знов виходжу на улицу, і знов переходжу через Тучків міст і іду до вільлі Соболевского, і знов вертаю ся до шпиталю.

Так мпнуло вісім днів. Девятого дня він прийшов до себе, а коли я підходив до него, він подивив ся на мене так уважно, з таким виразом, так сердечно, що я того погляду ніколи не забуду. Він хотів мені щось сказати, та не міг; хотів простягнути до мене руку, і тільки заплакав. Я відійшов.

В коритарі стрітив мене дежурний лікар

і сказав, що небезпечність минула, що молода сила перемогла.

Успокоений добрим медиком, я вернув ся до хати. Закурив цигаро, та оно якось кепско курилось; я кинув цигаро і вийшов на бульвар. Все щось не до ладу, все чогось недостає для моєї радості. Я пійшов до академії, зайшов до Карла Павловича: его нема дома. Виходжу на набереже, а він стоїть собі коло величезного сфінкса і дивить ся, як по Неві, з котрої вже сплила крига, суне ся човник з веселими пасажирами, а за ним тягне ся довга тоненька сріблиста струйочка.

— Ви були у мене в робітні? спитав він мене, не витаючись.

— Ні, не був.

— То ходім!

Ми пійшли мовчки до его домашньої робітні. В робітні ми застали Липина. Він приніс палітру з сьвіжими фарбами, усїв собі вигідно на кріслі і любовав ся портретом В. А. Жуковського, на котрім ще не висохло підмальоване. Коли ми ввійшли, бідний Липин зіскочив, змішав ся як той школяр, щó зловлено его на горячім учинку.

— Спрячте палітру, я нині не буду малювати, сказав Карло Павлович до Липина і сїв на его місце; що-найменше з пів години дивив ся мовчки на свою роботу, а потім звернув ся до мене і каже:

— Погляд повинен бути м'якший, его вірші такі м'яккі, солодкі. Чи не правда?

І не давши мені відповісти, мовив:

— А знаєте Ви, на щó сей портрет призначений?

— Не знаю, відповів я.

Ще пройшло десять мінут мовчанки, а потім встав, взяв капелюх і промовив:

— Ходім на улицю, я розповім Вам, на щό сей портрет призначений.

Коли ми вийшли на улицю, він сказав:

— Я розмислив ся, про такі річи не розказує ся перед часом. А притім, додав жартуючи, я зовсім певний, що Ви не цікаві.

— Коли Ви того бажаєте, сказав я, то нехай оно лишить ся загадкою для мене.

— Але тільки до другого сеансу. Ну, щό-ж Ваш протезе? чи лучше ему?

— Зачав приходити до себе.

— Отже небезпечність минула?

— Бодай лікар так каже.

— До побаченя! сказав він, простягаючи руку: пійду до Гільберга. Ледве чи він, бідолаха, встане, дадав сумно, і ми розійшли ся.

Мене надзвичайно зацікавив сей таємничий портрет. Я здалека догадував ся его призначеня, та хоть як сильно бажав я переконатися о правдивости моєї догадки, однакож у мене було на стілько мужности, що я навіть не натякнув о ній Карлови Великому. Правда, одного гарного ранку я відвідав В. А. Жуковского під притокою, щоби полюбовати ся сухими контурами Корнеліуса і Петра Гессого, а в самій річи на те, чи не довідаю ся чого о таємничім портреті. Однакож я завів ся. Кленце, Вальгальля, Пінакотека і взагалі Мюнхен забрали цілий ранок, так що навіть про Дюссельдорф не згадано ані одним словом, а портрета то вже мовби й на сьвітї не було.

Горячі похвали, віддавані незабутним Васи-

лем Андреевичем німецькій штуці, перервав прихід графа М. Ю. Вельгорського.

— Ось вина і причина теперішних клопотів ваших, сказав Василь Андреевич, показуючи на мене графови.

Граф з чутем стис мою руку. Я вже уложив собі, яке маю питане поставити, коли ввійшов слуга і вимовив незнане мені імя якоїсь ексцеленції. Мій намір не дав ся отже виконати: я поклонив ся і ввійшов, як кажуть, піймавши облизня.

Тим часом молода сила брала вже верх. Мій ученик, як той казочний славний богатир, оживав і дужав не днями, а годинами. Пролежавши два тижні на горячку, він потім за який тиждень став на ноги і ходив, правда, тримаючи ся свого ліжка. Та він був такий маркітний і невеселий, що я, не зважаючи на заборону лікаря говорити з ним о абстракційних річах, спитав его одного разу:

— Ти одужуеш? тобі весело? чого-ж ти сумуеш?

— Я не сумую, мені весело, та сам не знаю, чого хочу... я хотів би читати.

Я запитав ся лікаря, чи можна ему дати що читати.

— Не давайте, особливо чогось поважного.

— Що-ж мені з ним діяти? Плекатаркою его не можу бути, а більше нічим мені ему помочі.

Коли я так роздумовав, впала мені на гадку »Перспектива« Альбрехта Дюрера в російськім перекладі, котрої я колись учивсь, учивсь, та й покинув, не дійшовши до толку. І дивно: я нагадав собі плутаницю Альбрехта Дюрера, а зовсім забув на гарний підручник лінійної перспективи нашого

професора Воробєва. Рисунки сего підручника були у мене в теці, правда, не в порядку. Я зібрав їх і порадившись наперед з лікарем, віддав їх мому ученикови враз з цирклем і трикутником, а притім дав ему першу лекцію лнійної перспективи. Другої і третьої лекції перспективи не треба вже було ему вияснювати: він як швидко одужовав, так швидко й зрозумівав сю математичну науку, хоч впрочім не знав чотирох правил арифметики.

Лекції перспективи скінчили ся. Я просив старшого лікаря випустити мого ученика з шпиталю, але лікар витолкував мені, що він мусить ще бодай місяць перебувати під лікарским доглядом, доки цілком одужає. Я згодив ся, придушивши жаль.

За весь той час я часто стрічав ся з Карлом Павловичем, два чи три рази бачив портрет В. А. Жуковського після другого сеанса. В розмові з Брюловом я зауважував невмисні натяки на якусь тайну, але не знаю, чому я сам усував его отвертість. Я як коли-б бояв ся чогось, а тимчасом майже угадував тайну.

Тайна небавком відкрила ся. 22-ого цвѣтня 1838. року в-ранці рано дістаю власноручне письмо В. А. Жуковського такого змісту: »Високоповажаний Пане Н. Н. Прийдіть завтра о одинацятій годні до Карла Павловича і чекайте у него на мене; чекайте доконче, хочби я і дуже пізно приїхав. В. Жуковский. P. S. Приведіть і его з собою.«

Слезами обляв я сю сьвяту записку. Я бояв ся повірити її кишени, я стис її в кулаці і побіг до шпиталю. Швайцар, хоч мав приказ пускати мене в кожній порі дня, сим разом одна-

кож не пустив, сказавши: »ще рано, прошу пана; хорі ще сплять.« Се мене трохи охолодило; я отворив кулак, розгорнув записку і прочитав її майже склад за складом. Потім зложив її бережно і положив в кишеню, вернув ся повільним ходом до дому, дякуючи в душі дверникови за те, що не пустив мене.

Давно, дуже давно, ще в парохіяльній школі читав я крадькома від учителя знамениту »Перелицьовану Енеїду« Котляревського і

Коли чого в руках не маеш,

То не кажи, що вже твоє.

Сі два вірші так глибоко вїли ся мені в голову, що я і тепер повтаряю їх часто і прикладаю до діла. Они прийшли мені на гадку й тогди, як я вертав ся до дому. І справді, чи знав я напевно, що сеся съвята записка відносить ся до его справи? Не знав, тільки прочував, а прочуте часто обманює. А щоб, якби оно і тепер обманило? Яке би я страшне лихо заподїяв, і то ще кому, наймилїйшому чоловікови! Я сам себе злякав ся на сю гадку.

За отсю довгу добу я з двацять разів підходив до дверей Карла Павловича і з якимсь дивним страхом вертав ся назад; чого я бояв ся, я й сам не знаю. За двацятим першим разом я постановив задзвонити; з вікна визирнув Лукіян і сказав: »нема їх дома.« Мені мовби тяжка скала з плечий спала, я мовби якогось великого діла доказав, і відітхнув нарештє свободно.

Жваво виходжу з академії на третю лїнію і здібую тут Карла Павловича. Я зовсім змішав ся і хотїв утікати від него, але він спинив мене питаючи:

— Чи Ви дістали картку Жуковського?

— Дістав, відповів я ледве чутно.

— Приходіть же до мене завтра о одинацятій годині. До побачення!... Ага, як він може, то приведіть его з собою.

— Ну, подумав я, тепер вже річ цілком певна. А все таки

Коли чого в руках не маєш,

То не кажи, що вже твоє.

Минуло кілька хвиль, і сесі мудрі слова мов парою вилетіли з моєї дуже непрактичної голови. Мене опанувало непереможне бажане привести мого хорого завтра до Карла Павловича. Але чи дозволить лікар? ось питане. Щоби се питане розв'язати, я пійшов до лікаря до его помешканя; я застав его дома і розповів ему причину моєї наглої візити. Доктор приставив мені кілька фактів помішаня розуму, котрого причиною була нагла радість або нагле горе. А тут тим більше, додав він, що ваш протежé ще не зовсім одужав після горячки. На такі аргументи не було як відповідати, і я, подякувавши докторови за добру раду, поклонився і вийшов.

Довго шлюфовав я уличний брук без всякого пляну. Я хотів пійти до старого Венеціанова, чи не скаже він мені чого певного, але вже було по півночі, а він не парубок який, отже нема що й гадати, щоби в таку пору до него йти. А чи не пійти би мені, подумав я, на Троїцький міст полюбовати ся сходом сонця? Але до Троїцького моста не близько, а я зачинав уже почувати утому. Може би найліпше було посидіти собі спокійно біля тих величезних сфінксів? А вжеж всьо одно, Нева та сама. Ба, та і не та. Подумавши, я удав ся до сфінксів. Я усів на гранітовій лавці, притулив ся до бронзового

поруча і довго глядів любуючись на тиху красавицю Неву.

Зі сходом сонця прийшов до Неви по воду дверник з академії і розбудив мене, приговорюючи на спосіб поученя: добре, що люде ще не ходять, а то погадали би, що який п'яничка. Я подякував дверникови сороківкою, пійшов до дому, і заснув вже твердим, як то кажуть, господарским сном.

Рівно о одинацятій годині прибув я до хати Карла Павловича. Лукіян, отвираючи мені двері, сказав: »просили почекаати.« В робітни впав мені в очи образ Цампієрого »Іван Богослов«, знаний мені доси тільки з чутки і з естампа Мільєрєвого. Знов непевність: може лише з приводу сего образа пише мені Василь Андреевич? Чому-ж він пише: »приведіть і его з собою«? Записку мав я при собі, я видобув її, а прочитавши кілька разів P. S. успокоїв ся трохи і підійшов ближше до образу, але проклята непевність не давала мені любовати ся вповни сим високо артистичним твором.

Хоч як мені непевність перешкаджала, однакож я не завважав, як до майстерні війшов Карло Великий в супроводі графа Вельгорського і В. А. Жуковського. Я поклонив ся їм і уступив своє місце, а сам пійшов до портрета Жуковського. Они довго любовали ся великим твором бідного мученика Цампієрі, а я умирав від очиданя. Наконець Жуковский виймив з кишені і подав мені зложеній по формі папір.

Я розгорнув папір, се була визвольна грамота нашого спільного protegé, підписана яко сьвідками графом Вельгорским, Жуковским і К.

Брюловом. Я побожно перехрестив ся і тричі поцілував сі славні підписи.

Я подякував, як міг, великій і чоловіколюбній трійці, поклонив ся, як попало, вийшов на коритар і побіг просто до Венецянова. Старець зустрів мене радістним питанням: що нового? Я мовчки виймив з кишені дорогоцінний акт і подав ему.

— Знаю, всьо знаю, сказав він, звертаючи мені папір.

— Але я нічого не знаю. Ради Бога, розповіжте мені, як се всьо стало ся.

— Слава Богу, що стало ся! А ми наперед пообідаємо, а потім вже возьму ся до оповідання; гісторія довга, а головна річ — она дуже красна.

І піднесеним голосом прочитав вірш Жуковського :

Дѣти, овсяный кисель на столѣ, читайте молитву !

— Читаємо, тату, почув ся женський голос, і в супроводі А. Н. Мокрицького вийшли з гостинного покою доньки Венецянова.

Ми сіли за стіл. При обіді було якось гучнійше і веселійше ніж звичайно. Старий оживив ся і розповів гісторію портрета В. А. Жуковського, та майже не згадав о власній участі в тім благороднім учинку. Тільки на сам кінець додав :

— В сім великодушнім ділі я був лише простим фактором-посередником.

А саме діло стало ся ось-як: Карло Брюлов намалював портрет Жуковського, а Жуковский і граф Вельгорский предложили той портрет царській родині за 2.500 рублів асигнаціями; за

сі гроші викупили мого ученика, а старий Венеціянов, як сам виразив ся, відограв в сім добрім ділі ролю щирого і благородного фактора.

— Що-ж мені тепер діяти? спитав я; коли і як мені оповістити ему сю радість?

Венеціянов сказав мені те саме, що й лікар; я і сам пересвідчений був о конечности сеї осторожности. Але як же мені витримати? Чи перестати на якийсь час его одвідувати? Не можна; він погадає, що я також занедужав або покинув его, та й буде непокоїти ся. Подумавши, я зібрав всю силу волі і пійшов до шпиталю Марії Магдални. Першим разом я витримав, як і не треба ліпше, за другим і третім разом я вже зачав его по-трохи приготовляти. Я спитав лікаря, як скоро можна его взяти з шпиталю. Лікар не радив спішити ся, і мене знов стала мучити нетерплячка.

Раз якось вранці приходить до мене недавний господар мого хорого, та не запускаючи ся в ширшу бесіду зачинає мені дорікати, що я украв у него найліпшого робітника і що він тратить через мене що-найменше не одну тисячку рублів. Я довго не міг зрозуміти, о що́ іде і яким способом я став ся рабівником. Наконець він мені сказав, що вчера покликав его дідич, розповів ему цілу справу і зажадав від него розв'язання контракта, та що він зараз вчера був в шпитали, але хорий нічого о тім не знає.

— От тобі і осторожність! подумав я.

— Чого-ж Ви тепер від мене хочете? запитав я его.

— Нічого, хочу тільки довідати ся, чи все те правда.

Я відповів, що правда, і ми розійшли ся.

Я був вдоволений таким зворотом справи: хорий тепер вже приготований і може спокійнійше приймати сю відомість, ніж передтим.

— Чи се правда? чи можна вірити тому, що я чув? Таким питанем привитав мене при стрічи коло дверей свого покою.

— Я не знаю, що ти чув.

— Мені казав вчера господар, що... я... І він запинив ся, як коли-б бояв ся докінчити речене, та помовчавши трохи, ледве чутно промовив: що я визволений... що Ви... І він зальяв ся слезами.

— Успокій ся, сказав я йому: се ще тільки заносить ся на правду.

За кілька днів він опустив шпиталь і замешкав у мене. Він був вповни щасливий.

В божественній безсмертній природі єсть богато, безмірно богато прекрасного, але торжеством і вінцем безсмертної краси єсть оживлене щастем лице чоловіка. Висшого, красшого в природі я не знаю нічого. І сею розкошію удало ся мені раз в житю моім вповни налюбовати ся. Протягом кількох днів мій ученик так був щасливий, так прекрасний, що я не міг глядіти на него без найбільшого зворушеня. Він переливав і в мою душу своє бозграничне щасте. Раз розпливав ся в найвисшій захваті, то знов сняв тихою радістю. У всіх сих днях він хоч і брав ся до роботи, але робота ему не йшла: він бувало вложить свій рисунок до теки, вийме з кишені визвольну грамоту, прочитає її майже склад за складом, перехрестить ся, поцілує і заплаче. Щоби відвернути его увагу від предмета его радости, я взяв від него ту грамоту під предлогом, що треба її зареєструвати в суді, а его водив

кожний день до академічних галерій. Коли готове було єго одіне, я як нянька одяг єго, і ми пішли до »Губернського Правленія«. Зареєстровавши акт визволення, я запровадив єго до галерії Строганова, показав єму оригінал Веляскеза, і на тім скінчили ся того дня наші мандрівки.

На другий день о 10-ій годині рано я одяг єго знов і запровадив до Карла Павловича. Як отець любого сина передає учителеви, так я єго передав нашому безсмертному Карлу Павловичеві Брюлову. Від того дня він зачав ходити на науку до академії і став стипендистом товариства заохоти артистів.

[V.]

Я вже давно збирав ся покинути нашу північну Пальмиру і знайти собі який тихий кутик в гостинній провінції. В сім році опорожнив ся такий кутик при однім з провінціяльних університетів, і я не залишив покористати з того. Колись, як я ходив до гіпсової кляси і мрив о країні чудес, о всесвітній столиці, увінчаній банею Буонароттого, то як-би тогди давали мені посаду учителя рисунків при університеті, я кинув би оловець і кликнув: чи варто ж після сего виучовати ся божественної штуки! А тепер, коли фантазія зрівноважила ся з здоровим розсудком, коли в будучність глядиш не через семибарвну призму, а так по-просту, то против волі насуває ся тобі приповідка: лучше синиця в жмени як журавель в небі.

Мені треба було ще в зимі удати ся на посаду, але деякі власні орудки, а особливо справа ученика, тепер вже не мого іно К. П. Брюлова, задержали мене в столиці; потім пішла недуга

его і повільне виздоровлене, а нарешті — фінанси. Коли все се щасливо скінчило ся, я, як вже сказав, умістив свого любимця під крилом Карла Великого та в перших днях мая опустив столицю, і то на довго.

Лишаючи мого улюбленника, я передав ему своє помешкане з мольбертом і прочими скромними меблями і зо всіми гіпсовими річами, котрих також не можна було взяти з собою, та й радив ему до найближшої зими взяти собі товариша, а в зимі приїде до него Штернберг. Штернберг був тогди в Україні, і ми умовили ся, що зійдемо ся з собою у одного спільного знакового нашого в прилуцкім повіті. При сій стрічі я гадав его попросити, щоби він, як верне ся до столиці, замешкав з моїм приятелем; се і стало ся на мою превелику радість. Ще я радив мому улюбленикови заходити до Карла Павловича, але обережно, щоби не надоїдати ему частими одвідинами; радив дальше не опускати лекцій і о скільки можна як найбільше читати, а нарешті просив его, щоби писав до мене часто листи, і то писав так, як писав би до рідного батька.

Поручивши его опіці Пречистої Матери, я розлучив ся з ним і ах! розлучив ся на віки.

Перші листи мого приятеля були однонаїтні і похажі на подрібний і монотонний дневник школяря; они тільки для мене цікаві, а більше для нікого. В послідоючих листах зачали проявляти ся і стиль і знане і зміст. От наприклад отсей девятий его лист.

»Нині рано о девятій годині звинули ми на валок образ »Рознятіє Христа«, і я з моделями відослав его в лютеранську Петропавловську церков. Карло Павлович поручив мені провести

образ до самої церкви. За чверть години він і сам приїхав, і казав при собі натягнути его знов на раму і поставити на місце. Але що не був ще покостований, то здалека й не видко було нічого окрім темної матової плями. По обіді пішли ми з Михайловим і покрили малюнок покостом. Небавком прийшов і Карло Павлович; зразу він сів в першій лавці, але, подивившись трохи, перейшов до остатньої. Тут і ми підійшли до него і також сіли. Довго він сидів мовчки і тільки деколи приговорював: »Скандал! ані одного проміння сьвітла на віттар. І на-що їм образа?«

Потім обернув ся до нас і вказуючи на лук, що розділяє церков, сказав: »Коли-б намалювати образ розпятія Христа такий великий, як цілий сей лук, то се був би образ, достойний Богочоловіка.«

Ох, коби я хоч соту, хоч тисячну часть міг Вам переказати з того, що я тогди чув від него! Та Ви самі знаєте, як він говорить. Его слів не можна покласти на папір, они скаменіють. Він тут-же змалював сей величезний образ зі всіми найменшими подробицями і поставив на місце. І що за образ! Миколи Пуссена »Розпятіє« — просто суздальщина, а вже про Мартенса нема що й казати.

Він довго ще говорив, а я слухав его набожно. Потім він надів капелюх і пішов, а вслід за ним і я з Михайловим. Коли ми переходили коло статуй апостолів Петра і Павла, він промовив: »ляльки в мокрих шматах, а ще з Торвальдсена!« Переходячи коло маґазина Даціара, він вмшав ся в юрбу роззявів і затримав ся коло вікна, обвішаного розмальованими француз-

кими літографіями. Мій Боже, погадав я собі, дивлячись на него: і сей самий геній, котрий що-іно так високо літав в країні прекрасної штуки, любує ся тепер нудкими красавицями Греводока! Сего годі зрозуміти, а тимчасом оно правда! — Нині перший раз я не був в клясі, бо Карло Павлович мене не пустив: він посадив мене з Михайловим до варцаб, двох против єго одного, і програв до нас коляску на три години. Ми поїхали на острови, а він лишив ся дома, дожидаючи нас на вечерю.

P. S. Не памятаю, чи писав я Вам в попереднім листі, що по іспиті вересневім перенесли мене за »Перебійця« до натурної кляси. Як-би не Ви, мій незабутній добродію, мене би і за рік не перенесли туди. Я зачав ходити на виклади анатомії професора Буяльського; він викладає тепер про кістяк. І тут Ви причина, що я кістяк на память знаю. Всюди і всюди Ви, мій єдиний, мій незабутній добродію! Прошайте!

Всею істотою моею відданий Вам Н. Н.«

Я маю на думці доповісти гісторію мого приятеля єго власними листами, а се буде тим цікавійше, що він часто в своїх листах описує занятя і майже цілоденне домашнє жите Карла Павловича, котрого він був і улюбленим учеником і товаришем. Для будучого біографа К. Брюлова я з часом видам всі єго листи, а тепер поміщу лише ті, котрі безпосередньо дотикають ся єго занятій і розвитку на поли штуки та розвитку єго внутрішнього високоморального жита.

»От уже кінчить ся жовтень, а Штернберґа все ще нема і нема. Я не знаю, що мені робити з помешканем: оно мене не обтяжує, я плачу за него наспіл з Михайловим. Я майже цілий день

пробуваю у Карла Павловича, тільки ночувати приходжу до дому, а деколи і ночую у него. А Михайлов і на ніч не приходить домів, Бог его знає, де він і як жиє. Я з ним сходжу ся тільки у Карла Павловича, а деколи в клясі. Він дуже оригінальний чоловік і з добрим серцем. Брюлов предкладає мені перенести ся цілком до него, але мені ніяково. Бою ся Вам сказати, але мені здає ся, що я свобіднійший в своїм помешканю, а до того страх як я рад би хоч кілька місяців прожити разом з Штернбергом, особливо длятого, що Ви мені так радили, а Ви мені зле не порадите.

Карло Павлович надзвичайно пильно працює коло копії з образу Домінікіна »Іван Бого-слов«. Сю копію замовила у него академія красних штук. Підчас роботи я чатаю. Він має добру бібліотеку власну, тільки нема в ній порядку; кілька разів ми брали ся завести в ній сякий-такий лад, але все надармо. Проте ми маємо що читати. Карло Павлович обіцяв ся зробити Смірдінови рисунок для его »Сто літератів«, а Смірдин прислугує ся ему за се всею своєю бібліотекою. Я прочитав вже майже всі романи Вальтер-Скотта, а тепер читаю »Історію хрестових походів« Мішода. Она мені ліпше подобає ся як всі романи, а Брюлов те саме говорить. Я нарисував шкіц, як Петро Пустельник веде товпу перших хрестоносців через одно місто німецьке. Сей шкіц показав я Брюлову, але він заборонив мені як найострійше брати сюжети з чого небудь окрім біблїї і старовічної грецької та римської гісторії. »Там, сказав він, все простота і краса, а в середній гісторії неморальність і почварство.« Тепер у мене дома нема ані одної книжки окрім біблїї. Подорож

Анахарзіса і гісторію Греції Галіса я читаю у Карла і для Карла Павловича, а він все слухає з однаковим вподобанем. І коли-б Ви бачили, з якою увагою, з яким сердечним замилованем він кінчить свою копію: я клоню ся набожно перед ним, та і не можна инакше. Але щó значить чарівна, магічна сила оригінала? Се або по-просту упереджене, або час так чарівничо пригасив ті краски, або Домінікіно... Але ні, се грішна гадка, Домінікіно не міг ніколи стояти висше від нашого боговитого Карла Павловича. Я деколи хотів би, щоби оригінал чим скорше віднесли.

Раз якось при вечері зійшла бесіда на копії, і він сказав, що ані в малярстві ані в різьбярстві він не признає правдивої копії, се-б то відтвореня, а в поезії він знає одну одинісіньку копію, с. є. »Шильонський вязень« Жуковского, зараз виголосив его на память. Як він чудно виголошує вірші! Бігме, ліпше від Брянского і Каратигіна! До речі про Каратигіна. Сими днями зайшли ми случайно до Михайловского театру; давали »Трицять літ або жите картяря«, пересолену драму, як він виразив ся. Межи другою і третьою дією він пійшов за куліси і прибрав Каратигіна до ролі жебрака. Публика дуріла, сама не знаючи від чого. Щó значить убрание для доброго актора!

Тальйоні вже приїхала до Петербурга і небавком зачне свої чарівні полети. Але він її якось не любить. Ах, коби Штернберг скорше приїхав! Я не бачивши его полюбив. Карло Павлович для мене занадто великий, і хоч як він для мене добрий і ласкавий, мені нераз здає ся, що я самісенський. Михайлов добрий гарний

товариш, але его ніщо не пориває, ніяка принада, бачить ся, его не очаровує. А може я его не розумію. Прощайте, мій незабутній добродію!»

»Я в безмірній радості. Штернберг, котрого я так давно і так нетерпеливо дожидав, наконець приїхав. І то як нагло, несподівано! Я злякав ся і довго очам своїм не вірив, думав: чи се не привид? А я в той час komponував шкіц: »Єзекііл на поли, засіянім кістями«. Се було в ночі, о другій годині. Я заглибив ся в »Єзекііла« і забув двері замкнути на ключ. Нараз двері отвирають ся і показує ся в кожусі і в зимовій шапці постать чоловіка. Я зразу злякав ся і сам не знаю як промовив: »Штернберг!« — »Штернберг,« відповів він. Я не дав ему й кожуха скинути та взяв ся ціловати его, а він мене ціловав взаїмно. Довго ми мовчки любовали ся оден другим, наконець він згадав, що фірман чекає під брамою, і пійшов до фірмана, а я пійшов до сторожа, щоби приніс річи до покою. Коли те все було зроблене, ми зітхнули свобідно. Дивно! Мені здавало ся, що я здибав давнього знакомого, або, лучше сказати, що бачу Вас перед собою. Заким я розпитав а він розповів, де і коли він Вас бачив, о чім ви говорили і як розійшли ся, минула і ніч. Ми аж тогди завважали розсвіт, коли побачили, що від сьвічника упала яскраво голуба тїнь.

— Тепер, сказав він, можна чейже і чаю напити ся.

— Певне, що можна, відповів я, і ми пійшли до »Золотого Якоря«.

Після чаю я уложив его спати, а сам пійшов розповісти о моїм щастю Карлови Павловичу;

але він також спав. Щоб-ж робити, пійшов я на побереже, і не встиг зробити кілька кроків, як здивав Михайлова, котрий видко також цілу ніч не спав. Він ішов з якимсь паном в зимовій загортиці і в окулярах.

— Лев Александрович Елькін, сказав Михайлов, вказуючи на пана в окулярах.

Я сказав своє прізвище, і ми подали оден другому руку. Потім я розповів Михайлову о прізді Штернберга, а той пан в окулярах утішив ся, як коли-б пріїхав давно сподіваний приятель.

— Де-ж він? запитав Михайлов.

— У нас в покою, відповів я.

— Спить?

— Спить.

— Ну, то ходім до »Капернаума«, там певне не сплять, сказав Михайлов.

Елькін кивнув головою на знак згоди, і они пійшли, взявши ся під руки, а я вслід за ними.

Переходячи коло помешканя Карла Павловича, я спостеріг в вікні голову Лукіяна, і з сего вивів, що маестро вже встав. Я попрощав ся з Михайловим і Елькіном і пійшов до него. На коритарі я здивав его зо сьвіжою палітрою і чистими пензлями. Я привитав ся з ним і вернув ся назад: тепер я не тільки в голос але і про себе не годен був читати. Походивши трохи по побережу, я пійшов до свого помешканя. Штернберг ще спав. Я тихонько сів на стільчику коло его ліжка і любовав ся его лицем непорочним як у дитини; потім взяв оловець і папір та й забрав ся рисувати спячого Вашого отже і мого приятеля. Як на шкіц, подібність і вираз вийшли добре. Тільки що обрисовав я всю по-

стать і визначив складки ковдри, як Штернберг пробудив ся і схопив мене на горячій учинку. Я змішав ся; він се завважав і засьміяв ся чистосердечним сьміхом.

— Покажіть, каже, щó Ви робили.

Я показав; він знов засьміяв ся і під небеса вихвалював мій рисунок.

— Я колись відвдячу ся Вам тим самим, сказав сьміючи ся, вискочив з постели, умив ся, розв'язав тлумок і став одягати ся.

Виймивши з тлумока з-під білизни чималу теку, подав її мені і сказав:

— Оттут есть все, щó я минувшого літа зробив в Україні, нема лише кількох малюнків олійних і акварель. Подивіть ся, як маєте час, а мені треба декуди поїхати. До побачення! Подав мені руку і сказав: Не знаю, щó нині в театрі, я страшно заскучав за ним. Ходім разом до театру!

— Дуже радо, сказав я: тільки прийдіть по мене до натурної кляси.

— Добре, прийду, сказав вже за дверми.

Як-би не прийшов по мене Лукіян від Брюлова, мені і на гадку не прийшов би обід. Мені навіть прикро було, що для Лукіянового ростбіфа я мусів лишити теку Штернберга.

При обіді я розповів Карлови Павловичу про своє щасте, а він забажав побачити Штернберга. Я сказав ему, що ми умовили ся пійти разом до театру. Він висказав бажане пійти з нами, если грають яку добру штуку. На щасте того дня в Александрійскім театрі грали »Зачарований Дім«. При кінці науки зайшов Брюлов до кляси, взяв мене і Штернберга з собою, по-

садив в коляску, і ми поїхали дивити ся на Людвика XI. Так скінчив ся перший день.

На другий день рано Штернберг взяв свою обемисту теку, і ми удали ся до Брюлова. Той був в захваті від вашої України, як він виразив ся, одноманітно-ріжноманітною, і від задумчивих земляків ваших, так гарно і вірно змальованих Штернбергом. Яке множество рисунків і які они всі прекрасні! На маленькім клаптику сіренького окладинкового паперу потягнена поземна лінія; на самім переді вітровий млин, пара волів біля воза, наложеного мішками; всьо се не нарисовано, а тільки натякнено, але щоб за краса! очей не відірвеш. Або отсе: під тінию розложистої верби на самім березі біленька хатина, покрита соломою — ціла відбила ся в воді, як в зеркалі. Під хатою бабуся, а на воді качки плавають — от і весь образок, та який повний, який живий!

І таких образків чи ліпше сказати живих нарисів повна тека Штернберга. Чудний, незрівняний Штернберг! Не дармо поцілував его Брюлов.

Мимо волі згадав я братів Чернецових. Они недавно вернули ся з подорожи по Волзі і принесли Карлови Павловичу свої рисунки показати: величезна пака Ватманьского паперу, чепурненько по німецьки перцём порисована. Карло Павлович, подивившись на кілька рисунків, замкнув теку і сказав (розуміє ся не братам Чернецовим): »Я тут не тільки матушки Волги, але навіть калюжі доброї не надію ся побачити.« А в однім шкіцу Штернберга він видить цілу Україну. Єму так сподобав ся ваш край і сумовиті постати земляків ваших, що він нині при обіді вже поставив

собі хутір на березі Дніпра недалеко Києва, зі всіма вигодами і з чарівною декорацією. Одного тільки боїть ся і ніяким способом не може відопхнути від себе — се дідичі-пани або, як він їх називає, феодали-собачники.

Він правдива дитина, дитина зо всею своєю принадностю. Нинішній день ми знов закінчили театром, грали Шільлерових »Розбійників«. Опер майже зовсім нема, колись-неколись покаже ся »Роберт« або »Фінелья«: всьо скасував балет, чи властиво Тальйоні. Прощайте, мій незабутній добродію!»

[VI.]

»От уже більше як місяць, як ми жиемо вкупі з незрівнаним Штернбергом, і жиемо так, як дай Боже, щоб рідні братя жили. Та й щó то за добра, за блага людина! Правдивий артист! Єму всьо усьміхає ся, і він усьміхає ся до всього. Щаслива, завидна вдача! Брюлов его дуже любить. Та і чи можна ж тому, хто его знає, не любити его!

Ось як ми проводимо дні і ночі. Рано о дев'ятій годині я іду до кляси малярства (я вже малюю олійними красками а при остатнім іспиті дістав я третій нумер), Штернберг лишає ся дома і робить зі своїх шкціців або малюнки акварелею або невеличкі образки олійними красками. О одинацятій годині я або іду до Брюлова або приходжу домів і снідаємо з Штернбергом, щó Бог дав; потім я знов іду до кляси і лишаю ся там до третьої години. О третій годині ідемо обідати до мадам Юргенс, деколи і Карло Павлович з нами, тому що я его майже щó-дня застаю о тій порі у Штернберга; він нераз зрікає ся пишного ари-

стократичного обіда для простої демократичної юшки. Справді незвичайний чоловік! По обіді я іду до кляси, а около семої години приходить туди Штернберг, і ми або ідемо до театру або проходжуємо ся трохи по побережу, а відтак вертаєм ся домів, і я читаю що-небудь в голос а він працює, або я працюю а він читає. Недавно ми прочитали »Вудсток« Вальтер-Скотта. Мене незвичайно заняла сцена, де Карло II. Стюарт, укриваючий ся під чужим іменем в замку старого баронета Лі, признає ся его доньці Юлії, що він король Англії, і предкладає їй на своїм дворі почесне місце полюбовниці. Правда королівска подяка за гостинність! Я нарисовав шкіц і показав Брюлову. Він похвалив мій вибір і казав учити ся з Павла деля-Роша.

Недавно познакомив мене Штернберг з родиною Шмідта. Се якийсь далекий свояк его, гарний чоловік, а его родина — се просто ласка божа. Ми буваємо у них часто в вечер, а в неділю і обідаємо. Чудна, люба родина! Я завсїгди виходжу від них гейби чистїйшим і добрійшим. Я не знаю, як і дякувати Штернбергови за се знаомство.

Він мене познакомив ще з домом одного українського аристократа, того самого, у котрого Ви з ним здибали ся торічного літа в Україні. Я мало коли там буваю, і то буваю лише для Штернберга: мені не подобає ся той протекційний тон і низька підмєсливість его простацких гостей, котрих він кормить своїми пишними обідами і наповає українською сливянкою. Я довго не міг зрозуміти, як може Штернберг щось таке зносити; наконець річ сама виявила ся. Одного разу він вернув ся від Тарновских зовсім непо-

дібний до себе, с. е. сердитий; довго ходив мовчки по комнаті, нарештє лїг на лїжку; відтак встав і знов лїг, і се повторив три рази, аж вкінци успокоїв ся і заснув. Чую, в сні він вимовляє імя одної з небог Тарновского. Тоди почав я догадуватись, як річ стоїть. На другий день він знов пійшов до Тарновского і вернув ся пізно в ночи заплаканий. Я удав, буцім не завважаю сего. Він упав на софу, затулив лице руками і ридав як дитина. Так минуло що-найменше з-годину. Потім він встав, підійшов до мене, обіймив мене, поцілував і усміхнув ся гірко, сїв біля мене і розповів менї гісторію своєї любови. Гісторія звичайна. Він залюбив ся в старшу небогу Тарновского, але она, хотя ему так само була прихильна, волїла віддати ся за якогось лисого доктора Бурцева. Дуже звичайна гісторія. Висповідавшись, він трохи успокоїв ся, а я его уложив спати.

Другого і третього дня я его майже не видїв: пійде рано, прийде пізно, а де проводить дні, Бог его знає. Я пробовав заговорити з ним, але він ледве менї відповість; я предкладав відвідати Шмідтів, але він лиш кивнув головою, не хотїв. В неділю вранці я запропонував ему поїхати в оранжерію ботанічного саду; він згодив ся, хотя нерадо. Оранжерія зробила ему добре. Він повеселїшав, почав мріяти о подорожи до тих чарівних країв, де всі ті дивні рослини ростуть так, як у нас бодаки.

Вийшовши з оранжерії, я запропонував ему пообідати на Крестовскім в німецькій трактієрни; він радо згодив ся. По обіді ми послушали Тирольців, подивили ся, як качають ся з гір, і поїхали просто до Шмідта. Шмідти обїдали того дня у Фіцтума, інспек-

тора університета, і лишилися там і на вечер. Ми і собі туди. Нас повитали окликом: де ми пропадали! У Фіцтума налюбовалися ми квінтетом Бетговена і сонатою Моцарта, де грав сольо знаменитий Бем, і вернулися домів о першій годині вночі. Бідолашній Віля знов задумався. Я не потішаю його, та і чим я можу його потішити.

На другий день з поручення Брюлова пішов я до книгарні Смірдіна і взяв межі іншими книжками два нумери »Бібліотеки для Чтенія«, де поміщений роман Діккенса »Нікляс Нікльбі«. Мені прийшло на гадку устроїти літературні вечери у Шмідтів, і я запросив до сего Штернберга. Як задумано, так і зроблено. Того самого дня, після вечірних рисунків в клясах, ми, взявши книжки під паху, удалися до Шмідтів. Там приймили мою гадку з великою радістю, і після чаю зачалося читане. Першого вечера читав я, другого Штернберг, потім знов я, потім знов він, і так далше, аж скінчили роман. Се читане мало дуже добрий вплив на Штернберга. Після »Нікляса Нікльбі« читали ми в такий сам спосіб »Замок Кенільворт«, потім „Пертску Красавицю« і ще кілька романів Вальтер-Скотта. Нераз пересиджували ми по-за північ і не зауважали, як надійшли Різдвяні свята. Штернберг майже прийшов до себе, бодай працює і менше в тугу вдаєся; дасть Бог, і се перейде.

Прощайте, мій батьку рідний! Не обіцююся писати до Вас небавком, бо надходять свята, а я, з ласки Штернберга, окрім Шмідтів поробив ще деякі знакомства, і то такі, котрі треба піддержувати. Я справив собі на свята новий одяг і зимову загортку з англійскої баї, зовсім таку саму, як у Штернберга, щоби нас Шмідти

не дармо називали Кастор і Польлюкс; а на весну гадаємо замовити собі плащі з камльоту. Гроші тепер у мене є. Я зачав малювати акварельні портрети, спершу по приязни, а потім і за гроші. Але Брюлову ще не показую; бою ся. Я тримаю ся більше Соколова; Гав мені не подобає ся: солодкаво-нудкий. Гадаю ще взяти ся до французкої мови: се конче потрібно. Одна пристаркувата вдова хотіла мене учити, а я за те щоби вчив еї сина рисувати. Прислуга взаїмна, але мені се не подобає ся, раз тому що далеко ходити, аж в Ертелів переулок, а друге морочити ся дві години з розпещеним хлопчиском — се також гарна робота. Волю я еї дві години ужити на акварельний портрет, і буду мав чим заплатити учителеви. Гадаю, що і Ви так скажете. У Брюлова єсть Гіббон в французкій мові, і я не можу дивити ся на него байдужно. Не знаю, чи виділи Ви его шкіц або, ліпше сказати, невеличкий образок »Завитане Гензериха до Риму«; тепер він у него в майстерни. Чудовий! як і все чудове, щб виходить з-під его пензля. Коли Ви не бачили, то я зроблю невеличкий рисунок і пришлю Вам. »Бахчисарайску фонтану« також пришлю; сей образ, здає ся мені, ще при Вас зачато.

Ага, мало-що не забув я, приготовляє ся незвичайна подія: Брюлов женить ся, по сьвятах весіле. Єго наречена — донька почесного городянина з Риги, Тіма. Я еї не бачив, але кажуть, що предивно гарна. Брата еї здибую деколи в клясі, він ученик Зав'ервейда, незвичайно красний молодець. Як всьо се сподіє ся, то я опишу Вам з найменшими подробицями, а поки-що прощайте ще раз, мій незабутній добродію!»

»От уже два місяці, як я до Вас не писав. Така довга мовчанка непростима. Але я якби умисне чекав, аж скінчить ся цікавий епізод з життя Карла Павловича. Я писав Вам в остатнім листі, що він забирає ся женитись; тепер опишу Вам подрібно, як се зробило ся і як розбило ся.

В сам день шлюбу Карло Павлович одяг ся як звичайно, взяв капелюх і переходячи через свою робітню, зупинив ся коло копії Домінікіна, вже скінченої; довго стояв він мовчки, потім сів на крісло (окрім его і мене не було нікого в робітні), кілька хвиль ще мовчав, а наконець звертаючись до мене сказав:

— Цампіері мовби говорив до мене: не жени ся, пропадеш.

Я не знав, що́ ему сказати, а він надів капелюх і пійшов до своєї нареченої, та й цілий сей день не вертав ся до свого помешканя. Приготовлень до весіля не було ні найменших, навіть ростбіфа Лукіян в той день не робив, словом не було нічого, що́ виглядало би на який празник. В класі я довідав ся, що шлюб буде о осьмій годині в вечер в лютеранській церкві сьв. Анни, в Кирочній. Після класи ми з Штернбергом взяли фіякра і поїхали до Кирочної. В церкві вже позасьвічували сьвічки, а Брюлов з Зав'ервейдом і з братом молодой були в церкві. Побачивши нас, він підійшов, подав нам руку і сказав: женю ся.

В тій самій хвили війшла до церкви молода, а він пійшов до неї на зустрічу. Я в житю моім не бачив та і не побачу такої красавиці. Підчас обряду Карло Павлович стояв глибоко задуманий і ані разу не подивив ся на свою прекрасну

невісту. Обряд скінчився, ми повітали щасливих молодих, відправили їх до карити, а по дорозі заїхали до Клея, повечеряли і за здорове молодих випили фляшку Кліко. Се все сталося 8. січня 1839. року. І у Карла Павловича скінчилося весіле на фляшці Кліко: ані в сей день ані в послідуючі не було жадного сьвяткованя.

В тиждень потім я здибався з ним в коридарі як раз напротив комнати графа Толстого, і він запросив мене до себе на обід. Чекаючи на обід, він щось рисував в своїм альбомі, а мені казав читати Квентін-Дорварда. Ледве почав я читати, як він спинив мене і голосно кликнув: Емілія!

За хвильку прийшла чудо-красавиця, єго жінка. Я незграбно поклонився їй, а він сказав:

— Еміліє, на чім ми станули? Або ні, сідай та сама читай. А Ви послушайте, як она гарно читає по-российски.

Она зразу не хотіла читати, але потім отворила книжку, прочитала кілька речень острою німецькою вимовою, захихотала, кинула книжку і утікла. Він закликав її знов і з ніжністю залюбленого просив її сісти до фортепяна та заспівати каватіну з »Норми«. Она без найменших церегелів усіла і після кількох прелюдій заспівала. Голос у неї не сильний, не ефффектовний, але такий солодкий, чаруючий, що я слухав і сам собі не вірив, що слухаю співу смертної, земної істоти, а не якоїсь воздухової феї. Чи се був магічний вплив краси, чи она дійсно так гарно співала, я тепер не можу Вам докладно сказати, але й тепер я ніби чую єї чарівний голосок. Карло Павлович був також очарований єї співом, бо сидів зложивши руки над своїм альбомом

і не чув, як війшов Лукіян і два рази повторив : обід поданий.

По обіді Лукіян на той сам стіл подав овочі і фляшку Лякріма-Крісті. Вибила пята година, і я лишив їх за столом та пійшов до кляси. На прощане Карло Павлович подав мені руку і просив приходити до них щодня на обід. Я був вельми урадований таким запрошенем.

Скінчивши рисунки в клясі, я здибав їх на побережу і прилучив ся до них. Они небавком пійшли домів і запросили мене до себе. При чаю Карло Павлович прочитав Пушкінового «Анжеля» і розповів, як покійний поет просив его намалювати портрет его жінки і як він без церемонії відмовив, тому що жінка его зизоока. Він предкладав Пушкінови намалювати его портрет, але Пушкін так само відмовив. Небавком потім поет умер і лишив нас без портрета. Кипреньський намалював его як якогось елегантского панича, а не як поета.

Після чаю молода чарівна господиня научила нас «гальбе-цвельф» і програла до мене двадцять копійок а до чоловіка каватіну з «Норми», і зараз таки сіла до фортепяна та виплатила ся. Після такого прекрасного фіналу я подякував чарівній господині і господареві і пійшов до дому, а було вже далеко по-за північ. Штернберґ ще не спав і чекав на мене. Я не здіймаючи капелюха розказав ему свої пригоди, а він назвав мене щасливим чоловіком.

— Позавидуйте і мені, сказав відтак: мене запрошує генерал-губернатор оренбурского краю до себе до Оренбурґа на літо; я був нині у Володимира Івановича Даля, і ми вже умовили ся що до їзди. На другий тиждень бувай здоров.

Сеся відомість мене приголомшила; я довго не міг слова промовити. Прийшовши до себе, я запитав єго:

— Коли-ж ти так борзо встиг все се зробити?

— Нині, відповів він, о десятій годині прислав по мене Григорович; я пійшов. Він запропонував мені сю подорож, я згодив ся, пійшов до Даля, і справа скінчена.

— Що-ж я буду без тебе робити? як же я буду жити без тебе? спитав я єго крізь сльози.

— Так, як і я без тебе: будемо вчти ся, працювати і не замітимо самоти. А от, додав, завтра обідаємо у Йоахима. Він тебе знає і просив мене, щоби я тебе привів до него. Добре?

— Добре, відповів я, і ми лягли спати.

На другий день ми обідали у Йоахима. Се син знаного стельмаха Йоахима, веселий, щирий і дуже осьвічений Німець. По обіді показував нам свою збірку естампів і між иншим кілька зшитків дуже гарних літографій Дрезденської галерії, котрі що-іно дістав. А що се було в суботу, то ми і вечер провели у него. При чаю зійшла якомсь бесіда на любов і залюблених. Відний Штернберг сидів як на шпильках. Я старав ся перемінити розмову, але Йоахим якби навмисне роздував її і на послідок розповів таку анекдоту про себе самого.

Як я залюбив ся в мою Адельгайду а она в мене ні, то я постановив задати собі смерть. Я вибрав смерть від чаду. Приготовив все, що треба: написав листи до кількох приятелів а межи иншим і до неї (тут він показав на жінку), взяв фляшку руму і казав принести жарівку з вуглем, скипок і сьвічку. Як вже все було готове, я

замкнув двері на ключ, нальляв склянку руму, випив, і мені зачав мріяти ся »Бенкет Валтасара« Мартенса. Я випив другу склянку, і мені вже нічого не мріяло ся. Приятелі мої, повідомлені мною о моїй передчасній і трагічній смерті, позбігали ся, виломили двері і нашли мене п'яного як ніч. Я, бачте, забув підпалити вугле, а то був би доконечно вмер. Після тої пригоди і она стала прихильнійша для мене і наконець пристала за мене віддати ся.

Се оповіданє закінчив доброю склянкою пуншу.

Йоахим незвичайно подобав ся мені своєю манерою, і я поставив собі за обовязок відвідувати его як найчастійше.

Неділю ми провели у Шмідта. Ми вернули ся до дому о одинацятій годині і вже стали роздягати ся, коли Штернберґови нараз треба було хустки до носа; він вложив руку в кишеню і замість хустки витягнув афіш.

— Я і забув, нині в Большім театрі маскарада, сказав він, розгортаючи афіш: поїдьмо!

— Добре, поїдьмо! спати ще час, відповів я, і ми, надівши фраки замість сурдутів, поїхали найперше до маґазина костюмів, взяли чорні півмаски та й удали ся до театру. Сияюча сая борзо наповнила ся замаскованою публикою, музика греміла; небавком стало душно, і маска мені страшно надоїла; я здоймив її, Штернберґ також; може се декому здавало ся дивним, але нам про те байдуже.

Ми пійшли в горішні прибічні салі відотхнути від тісноти і духоти. Анї одна маска, хочби на сьміх, не пійшла за нами. Тільки на сходах стрітив нас Елькін, той сам пан в оку-

лярах, що зустрівся раз зо мною і з Михайловим. Він пізнав мене, Штернберґа також і регочучи на ціле горло почав нас обіймати. В сам той час надійшов до него молодий мічман, а він представив нам его, називаючи своїм щирим приятелем Сашею Оболоньским. Була вже третя година, як ми вийшли на гору. В одній з прибічних саль стояв накритий стіл, а при нім сиділи гості і їли. Се збудило і в мені апетит. Я сказав се Штернберґови шептом, а він голосно заявив свою згоду. Але Елькін і Оболоньский протестували против того і пропонували їхати конче до Клея і там повечеряти, як належить ся.

— А то тут, додав Елькін, не нагодують, а возьмуть в десятеро.

Ми однодушно згодили ся і удали ся до Клея.

Молодий мічман сподобав ся мені своєю хватскою поведенцією. Доси я приставав тільки з своїми скромними товаришами, а сьвітового молодця що-іно перший раз побачив зблизька. Каламбурами і дотепами сипле як з мішка, а водевільних куплетів у него без ліку, просто зухмоладець.

Ми просиділи у Клея до самого сьвіту, а що хватский мічман був трохи на підпитку, то ми взяли его до нашого помешканя а з Елькіном розійшли ся в трактієрни.

Я нині ось-як жию: волочу ся по маскарадах, вечеряю в трактієрнях, гроші розкидаю без рахунку. А чи давно-ж то, чи давно сияв над Невою той незабутній ранок, коли Ви знайшли мене в Літнім саді перед статуєю Сатурна? Незабутній ранок, незабутній мій добродію! Чим і як я достойно відвдячу ся Вам? Окрім чистої сердечної сльози-молитви я нічого не маю.

О дев'ятій годині я своїм звичаєм пійшов до кляси, а Штернберг з гостем лишили ся дома; гість ще спав. О одинадцятій годині пійшов я до Карла Павловича і почув любий докір від любої Емілії Карлівни. Ми грали до другої години в »гальбе-цвельф«. Она хотіла, щоби я лишив ся у них до обіда, і я вже був готов, але Карло Павлович замітив, що не годить ся опускати роботи, і я пійшов до кляси, завстидавши ся по самі уха. О третій годині я знов прийшов, а о п'ятій лишив їх по обіді і знов вернув ся до кляси.

Так перебував я у них що-дня, окрім суботи і неділі. Субота була призначена для Йоахима а неділя для Шмідта і Фіцтума. Ви вважаєте, що всі мої знакомі — Німці, але які гарні Німці! Я просто закоханий в тих Німцях. Штернберг в протягу того тиждня заходив ся коло своєї подорожи і певне му сів щось забути: се вже така его натура. В суботу ми пійшли до Йоахима, та здибали там Кольмана, звісного аквареліста і учителя Йоахима. По обіді казав Кольман своєму ученикови показати свої рисунки, студії з дерев; ученик нерадо згодив ся. Рисунки зроблені чорною і білою крейдкою на сірім папері, а зроблені так гарно, так докладно, що я не міг налюбовати ся ними. За одну з тих студій він дістав другий срібний медаль, а добрий Кольман вихвалював той рисунок під небеса, яко тріумф свого ученика, і божив ся всіми сьвятощами, що він сам не потрафить так гарно нарисувати.

Понеже Штернбергови лишало ся тільки два дні пробути з нами, то Йоахим запитав его, як він гадає той час провести. Штернберг, здає ся, о тім і не подумав. Йоахим подав такий проект:

завтра, се-б то в неділю, відвідіги галерії Строганова і Юсупова, а в понеділок Ермітаж. Проєкт прийнято. На другий день ми приїхали до Йоахима і вибрали ся до галерії Юсупова. Князеви дали знати, що такі а такі артисти просять дозволу оглянути его галерію. Ввічливий князь велів відповісти нам, що нині неділя і гарна погода, тому він радить нам замість красними штуками любовати ся ліпше красною погодою. Нам, розуміє ся, не лишило ся нічого иншого, як тільки подякувати князеви за добру раду. Щоби не почути подібної ради і у Строганова, ми вибрали ся в Ермітаж і любовали ся там три години, яко правдиві поклонники красної штуки. Обідали у Йоахима, а вечер провели в театрі.

В понеділок рано Штернберґ дістав лист від Даля, щоби о третій годині був готовий до виїзду. Штернберґ поїхав попрощати ся з своїми приятелями, а я взяв ся паковати его річи. На третю годину ми вже були у Даля, а о четвертій я поцілував ся з Штернберґом коло середущої рогачки і вернув ся сам оден до Петербурга мало-що не в сльозах. Була у мене гадка поїхати до Йоахима, але я бажав самоти, та враз з тим не хотів їхати до дому: я бояв ся пустки, котра вразить мене дома. Відправивши фіру коло рогачки, я пійшов пішки. Та хоч як довгу пройшов дорогу, я не втомив ся нею, як надіяв ся, і ходив ще довго по набережю коло академії. В помешканю Брюлова сьвітило ся, але сьвітло зараз згасло, і за хвильку він вийшов з жінкою на набереже. Я, щоби не здибати ся з ними, пійшов до себе домів і, не сьвітивши сьвітла, роздяг ся та й ліг спати.

Я тепер майже не буваю дома, без Штерн-

берга скучно і пусто. Михайлов знов замешкав зі мною, але по-давньому не сидить дома. Він також познакомився десь з мічманом Оболоньским, мабуть чи не у Елькіна. Оболоньский часто приходиться в ночі, і коли Михайлова нема дома, кладеся спати на його ліжко. Сей молодик зачинає мені менше подобатися, як перше: він або справді одноманітний, або таким здаєся мені тому, що я сам тепер до себе не подібний. До кляси ходжу правильно, так як перше, але працюю мляво, щоби і Брюлов завважав; мені се прикро, та не знаю, як поправити ся.

Емілія Карловна приятна до мене, як і перше, і грає зо мною й далше в гальбе-цвельф.

Небавком по від'їзді Штернберга Карло Павлович казав мені приготувити оловці і папір. Він хоче нарисувати дванацять головок з своєї жінки в різних зворотах на ілюстрації до балади Жуковського »дванацять спячих дівичь«. Однакож папір і оловці лежать без всякого ужитку.

Се було під кінець лютого; я по звичаю обідав у них. Того памятного дня жінка Карла Павловича показалася мені незвичайно чарівною, при обіді частувала мене вином і була така привітна, що як вибила пята година, я готов був забути на клясу, але она сама мені нагадала. Не було щоби робити, я встав з-за стола і відійшов не прощаючи ся та й обіцяв ся зайти після кляси і доконче обіграти її в гальбе-цфельф.

Робота в клясі скінчила ся, я приходжу до них. В дверях стрічає мене Лукіян і каже, що пан приказали нікого не приймати. Я немало здивувався такій перемині і пішов до себе до дому. Против звичаю застав я дома Михайлова і хватского мічмана. Вечер пролетів у нас на

веселій балаканці. О дванадцятій годині они пійшли вечеряти, а я лїг спати.

На другий день рано захожду з кляси до Карла Павловича, входжу до майстерні, а він витає мене весело такими словами:

— Погратулюйте мені, я нежонатий.

Зразу я не зрозумів его; він повторив мені те саме ще раз. Я ще не вірив, аж він додав зовсім невесело:

— Моя жінка вчера по обіді пійшла до Завервейдової і не вернула ся.

Потім звелів він Лукіянови сказати Ліпінови, щоби приніс ему палїтру і пензлі. За хвильку все було подане, і він засїв до роботи. На стелюзі стояв недокінчений портрет графа Мусіна-Пушкіна. Карло Павлович забрав ся до него. Та хоч як старав ся показати ся рівнодушним, робота его міцно здраджувала. Наконець вік кинув палїтру і пензлі та промовив ніби сам про себе:

— Чи вже-ж се мене так бентежить? не можу працювати. І пійшов до себе на гору.

О другій годині я пійшов до кляси, все ще не цілком певний того, щó стало ся. О третій годині я вийшов з кляси і не знав, щó діяти: чи іти мені до него, чи лишити его в спокою. Та в коритарі стрітив мене Лукіян і зробив конець моїй непевности, сказавши: »пан просять до обїду.« Але обїдав я сам оден. Карло Павлович до нічого не діткнув ся, навіть не сїдав до стола, нарікав на біль голови, а притім кури в цигаро.

На другий день він положив ся до ліжка і пролежав два тижні; за той час я не відходив від него. Він часами в горячці маячив, але анї

раз не вимовив імя своєї жінки. Наконець почав одужовати і одного вечера покликав свого брата Александра та просив его рекомендувати ему адвоката, щоби старати ся о формальний розвід. Тепер він вже виходить з хати і замовив у Довіцієлього велике полотно: гадає розпочати образ »Взяте на небо Матери Божої« для Казанського собора, а чекаючи полотна і літа зачав малювати портрет в натуральній величині князя Александра Николаевича Голіцина і Федора Івановича Прянішнікова. Старик буде намальований в сидячій позиції в сірім фраку і з Андреевскою лентою.

Не пишу Вам о слухах, які про Карла Павловича ходять в місті і в самій академії. Слухи дуже дурні і огидні, гріх і повтаряти їх. В академії загальний голос називає автором тих вістий Зав'ервейда, а я маю підставу вірити сему. Нехай всьо отсе трохи присхне, тогди я Вам донесу мої помічання, а тимчасом нагромадить ся і обробить ся матеріял. Прощайте, мій незабутній добродію!

Р. S. Від Штернберга дістав я з Москви письмо. Добрий Віля! він і Вас не забуває, кланяє ся Вам і просить, як коли трафить ся Вам стрітити в Україні небогу Тарновского паню Бурцеву, то перекажіть їй від него глибоке поважане. Бідний Віля! він все ще памятає її.»

Послідуючого листу я не поміщаю, тому що в нїм нема нічого більше окрім пустих сплетень і дуже мерзеної обмови, адресованої на імя Карла Великого; а такі річі не повинні мати місця в оповіданю о найчестнійшїм з людей. Нещаслива его женитьба закінчила ся полюбовною угодою, се-б то розводом, за котрий він за-

платив їй 13.000 рублів ассигнаціями. Се все, що в тім листі є цікавого.

[VII.]

»Петербурського сіренького літа мов не було. На дворі сира, гнила осінь, а в нашій академії пишна вистава. От як-би Ви приїхали і подивилися на неї, то я би і Вами налюбовався. Що до малярства то з робіт учеників нема нічого помітного, окрім конкурсної праці Петровського »З'явлене ангела пастухам«. За те відзначилися різьбярі: Рамазанов і Ставасер, особливо Ставасер. Він виконав круглу статую молодого рибака, і як виконав! просто розкіш, особливо вираз лиця: затаївши дух, живе лице слідить за рухом поплавця. Я пам'ятаю, як статуа була ще в глині, Карло Павлович ввійшов нагло в кабінет Ставасера, любовався нею і порадив вдавнити трошки нижню губу рибака. Він се зробив, і вираз змінився. Ставасер готов був молитися за великого Брюлова.

Про малярство скажу Вам взагалі, що для одного образу Карла Павловича варто приїхати з Китаю а не тільки з України. Чудо богатир: за одним присідом і підмалював і скінчив, і тепер угощує голодну публіку своїм чудовим твором. Велика его слава і необсяжний его геній!

Що мені про себе самого Вам сказати? Я дістав перший срібний медаль за студию з натури; та ще намалював олійними фарбами невеличкий образок »Сирітка хлопчик ділеться під парканом своєю милостинею з собакою«. От і все! Через літо я раз-враз працював в клясах а вчасними ранками ходив з Йоахимом на Смоленський цвинтар малювати лопухи та дерева. Я що-

раз більше залюблюю ся в Йоахима. Ми бачимо ся з собою майже що-дня; він заедно ходить на вечірні кляси. Він познакомив ся на-добре з Карлом Павловичем, і часто бувають у себе. Деколи робимо екскурзії на Петровский і Крестовский острови, щоби там намалювати чорну ялицю або білу березу. Два рази ходили ми пішки до Парголова, там познакомив я его зо Шмідтами. Они літом жиють в Парголові. Йоахим дуже рад з того знакомства, та хто не буде радий з родини Шмідта!

Розповім Вам ще одну дуже забавну подію, яка мені недавно притрафилася. На тім самім поверсі зо мною замешкав недавно якийсь урядник з родиною: жінкою, двома дітьми і небогою, гарною дівчиною п'ятнадцяти літ. Яким способом я про всьо се довідав ся, зараз Вам розповім. Ви памятаєте добре Ваше колишне помешкане: з малесенького присінка отвирають ся двері на спільний коритар. Одного разу я отвираю сі двері, і виобразіть собі моє зачудоване: передо мною стоїть прекрасна дівчина, змішана і почервоніла по уха. Я не знав, щоб їй сказати, і помовчавши хвильку, поклонив ся, а она закрила лице руками, утікла і зникла в сусідних дверях. Я не міг зрозуміти, щоб би се значило, та після довгих догадок і роздумовань пійшов до кляси. Робота не йшла мені, все мені стояла на мисли загадочна дівчина. На другий день она стрітила мене на сходах і спаленіла, як за першим разом; я також станув остовпілий. За хвилину она засьміяла ся так по-дитячому, так щиро, що я не витримав і зачав їй вторувати. Та почувли ся чієсь кроки на сходах і припинили наш сьміх. Она приложила палець до уст і утікла. Я помалу

взійшов по сходах і прийшов до свого помешканя, ще більше збитий з пантелику як перше. Она через кілька днів не давала мені спокою: я виходив що хвиля на коритар в надії стрітити знакому незнаєму, але она, хоть і вибігала на коритар, то так борзо ховала ся, що я не встиг навіть кивнути їй головою, а не то щоби добре поклонити ся. Так минув цілий тиждень, і я вже почав забувати її. Але послушайте, щó стало ся. В неділю о десятій годині рано входить до мене Йоахим, і вгадайте, кого він за собою привів? Мою таємничу розчервонілу красавицю.

— Я у Вас злодія зловив, сказав він сьміючись.

Глянувши на загадочну пустійку, я сам змішав ся не менше від зловленого злодія. Йоахим завважав се, випустив руку красавиці і усьміхнувся лукаво. Але увільнена красавиця не втікала, як можна було припускати, іно остала ся на місци та поправивши на голові хусточку і косу, озирнула ся доокола і промовила:

— Я бо гадала, що Ви як-раз против дверей сидите і малюєте, а Ви он-де, в другім покою.

— А якби він против дверей малював, то щó би тогди? спитав Йоахим.

— Тогди би я дивила ся крізь дірку, як они малюють.

— Чому-ж крізь дірку? Я певний, що мій товариш на стілько ввічливий, що позволить в покою лишити ся підчас роботи.

Я на потвержене слів Йоахима кивнув головою і приставив гостеві крісло. Она не звертала уваги на мою ввічливість а обернула ся до портрета пані Солової, щó стояв на стелюзі і недавно був зачатий. Та що-іно зачала впадати

в захват з намальованої красавиці, коли почув ся в коритарі острій голос:

— А де-ж то она пропала? Паша!

Гість мій здрігнув і поблід.

— Тіточко! промовила она тихенько і кинулась до дверей. Коло дверей станула, приложила пальчик до уст, постояла хвильку і зникла.

Ми з Йоахимом посьміяли ся з тої оригінальної пригоди а потім удали ся до Карла Павловича. Пригода сама собою дурна, але она мене гейби турбує; она не виходить мені з голови, і я думаю о ній неустанно. Йоахим деколи покешкує з моєї задуми, а мені се не подобає ся, і навіть прикро, чому він трафив ся при тій пригоді.

Нині дістав я письмо від Штернберга. Він збирає ся в якийсь похід на Хиву і пише, щоби не очікувати его на съвята в Петербурзі, як перше писав. Мені скучно без него: ніщо мені его не заступить. Михайлов поїхав до свого мічмана до Кронштадту, і я вже більше як дві неділі его не бачу. Здатний артист, честна душа, але на-лихо дуже безладний! На час его неприсутности я приймив до себе, за порадою Фіцтума, студента Демского. Се скромний і дуже осьвічений а до того бідний молодий Поляк. Він цілий день проводить в аудиторії, а вечерами учить мене французкої мови і читає Гіббона. Два рази на тиждень вечерами ходжу до салі »Вольного економического Общества« на виклади фізики професора...; а раз на тиждень разом з Демским на виклади зоології професора Куторги. Як бачите, час у мене не сходить дармо; нудити ся зовсім нема коли, а я все таки нуджу ся: мені чогось недостає, а чого, я й сам не знаю. Карло Павло-

вич тепер нічого не робить і дома майже не живе. Я з ним видаюся дуже рідко і то на улиці. Прощайте, мій добродію, мій незабутній! Я не обіцяюся писати до Вас хутко: час у мене сходить скучно, монотонно, писати нема о чім, а я не хотів би, щоби Ви куняли над моїми одноманітними листами, як я куняю над сим письмом. Ще раз будьте здорові!»

»Я Вас завів: не обіцяв Вам писати хутко, а от не минув ще й місяць від остатнього мого листа, аж беруся знов за лист. Подія приспішила, она Вас обманила а не я. Штернберґ заслаб в Хивіньскім поході; розумний добрий Даль порадив ему покинути военний табор та вернути ся домів, і він зовсім несподівано явився у мене 16. грудня в ночі. Як-би я був сам оден дома, то я взяв би его за привид і, розуміє ся, злякав би ся, але я був з Демским і ми переклали власне дуже веселий розділ з »Брата Якова« Поль-де-Кока, тому-ж поява Штернберґа видалася мовби чимсь натуральним, хотя ми через те не менше дивувались і тїшили ся. Наобіймавши ся і націлувавши ся, я представив ему Демского, а що була іно десята година, то ми пішли до »Берліна« напити ся чаю. У досвіта Штернберґ знеміг ся і заснув, а я, діждавши ся ранку, взяв ся до его теки, так само повної, як і та, що її тамтого року привіз з України. Та тут вже не та природа, не ті люде; хотя всьо так само гарне і виразне, але всьо цілком инакше, окрім мелянхолії, та се може лише відбиток задумчивої душі артиста. У всіх портретах Ван-Дейка єсть пануючим рисом розум і честність, а се обясняє ся тим, що Ван-Дейк сам був честний і розумний

чоловік. Так я собі виясняю і загальний вираз малюнків Штернберґа.

О, коби Ви знали, як весело, як невимовно швидко улітають мені дні і ночі. Так весело, так швидко, що я не встигаю вичуватись малесенької лекції, задаваної Демским, а він і грозить за те зовсім відречи ся мене. Але, Боже борони, я до сего не доведу себе. Знакомства наші не зменшили ся і не збільшили ся, они все ті самі, але так розцвили ся, так повеселіли, що я не можу всидіти дома. Хотя, правду сказати, у мене й дома не без принади, не без чару. Я говорю про сусідку, про ту саму злодійку, що її біля дверей зловив Йоахим. Що се за мила, невинна душа! Она до мене кожного дня кілька разів забіжить, поскаче, пощобече і пурхне як птичка. Деколи просить мене, щоби намалювати єї портрет, але більше над пять мінут ніяк не всидить, просто живе срібло. Недавно треба мені було женьської руки для портрета одной дами, я попросив її потримати руку; она згодила ся, та що Ви думаете: секунди не подержить спокійно, правдива дитина! Так я, рад не-рад, вкінци мусів призвати модель для руки. Що-ж Ви думаете? Ледве що я посадив модель і взяв палітру в руки, она вбігає до покою, як завсїгди, весела, сьміюча ся, та як тільки увиділа модельку, нараз скаменїла, потім заголосила і кинула ся на неї мов тигриця. Я не знав що й робити; на щасте трафіла ся у мене малинова аксамитна мантиля тої самої дами, котрої портрет я малював: я взяв мантилю і наложив їй на плечі. Она отямилась, підійшла до зеркала, полюбовала ся собою хвильку, а потім кинула мантилю на підлогу, плюнула на неї і вибігла з покою. Я від-

пустив модельку, і рука лишила ся, як перше, невикінчена.

Після сеї пригоди сусідка моя три дні не приходила до мого покою, а як стрічала ся зо мною в коритарі, то закривала лице руками і утікала на другий бік. На четвертий день що-іно прийшов я з кляси до дому і зачав приготувляти палітру, входить моя сусідка, скромна, тиха, я просто не пізнав її. Мовчки обнажила руку по локоть, усїла на стільци і прибрала позицію портретованої дами. Я, як би нічого не бувало, взяв палітру, пензлі і став до роботи. За годину рука була готова. Я почав дякувати за таку милу прислугу, але она хочби усьміхнулась, встала, спустила рукав і вийшла мовчки з покою. Признаю ся Вам, мене се живо діймало, і я тепер ломлю собі голову, як привернути давню гармонію. Так минуло ще кілька днів, гармонія стала на-ново починати ся. Она вже не утікала від мене в коритарі, а деколи навіть усьміхала ся. Я зачинав вже надїяти ся, що от-от двері отворять ся і влетить моя птичка краснопера. Однакож двері не отвірало ся, і птичка не показувала ся. Я зачинав непокоїти ся і придумовати, яке би заставити сильце на зрадливу птичку. Та коли розсіянність моя ставала вже незносною не тільки мені самому, але й такому доброму Демському, в той власне час, як ангел з неба, з'являє ся у мене Штернберг з Киргізкого степу.

Тепер я живу з самим тільки Штернбергом і для одного Штернберга, так що я може й цілком забув би на сусідку, як-би часом не стрічав її в коритарі. Она, як видко, страх як рада би забічи до мене, та от лихо: Штернберг сидить все дома, а як виходить, то і я з ним. Але

в сьвята она таки не витримала, а що ми вечерами не буваємо дома, то она в день наділа маску і забігла до нас. Я удавав, що не пізнаю єї. Она довго крутила ся і всякими способами старала ся, щоби я її пізнав, але я все стояв на своїм. Наконець она не витерпіла, підійшла до мене і майже голосно сказала :

— Незносний чоловік, а вже-ж се я!

— То здойміть маску, відповів я пошепки, тогди й пізнаю, хто Ви.

Она трошки затяла ся, а потім здоймила маску, і я познакомив її з Штернбергом.

Від того дня пійшло у нас по давньому. Зо Штернбергом она не манірить ся, так само як зо мною, ми розпещуємо її всілякими ласощами і поводимо ся з нею, як добрі братя з рідною сестрою.

— Хто она така? спитав ся мене одного разу Штернберг.

Я не знав, щó відповісти на те раптовне питанє. Мені ніколи не приходило в голову спитати її про се.

— Мусить бути сирота або донька дуже недбалої матери, казав він дальше; у всякім разі она жалісна. Чи вміє она хоч читати та писати?

— І сего не знаю, відповів я несьміло.

— Давати б їй щó читати, сказав Штернберг: все би голова була чимсь занята. А от до речи, розвідай ся: сли она вміє читати, то я їй подарую дуже моральну і приємну книжку: »Векфільдский сьвященик« Гольдшміта. Гарний переклад і виданє гарне.

А за хвильку він, звертаючись до мене з усьмішкою, говорив дальше:

— Уважаєш? на мене прийшла нині охота

моралізованя. На приклад таке питане: на чім можуть скінчити ся візити сеї наївної пустійки?

По мені пробігла легка дронц, але я зараз опам'ятав ся і відповів:

— Я гадаю, що на нічим.

— Дай Боже, сказав він і задумав ся.

Я все люблю ся шляхотним виразом его лиця. безжурним як у дитини; але тепер се миле лице видало ся мені зовсім не дитячим, а зрілим і досвідним. Не знаю чому, але мені мимо волі прийшла на гадку Тарновска, і він якби підстеріг мою гадку, поглянув на мене і глибоко зітхнув.

— Бережи її, мій друже, сказав він: або сам стережи ся єї. Роби так, як сам почуваш, тільки памятай і ніколи не забувай, що жінка — річ сьвята і ненарушима та враз така принадна, що ніяка сила волі не годна оперти ся тій принаді. Лише почуте найвисшої евангельської любви, тільки оно одно може охоронити її від неслави а нас від вічного доріканя. Узброй же ся сим прекрасним почутем, як лицар зелізним панцирем, і йди сьміло на ворога.

Він замовк на хвильку, а потім сказав усьміхаючись:

— Я страшно постарів ся від остатнього року; ходім ліпше на улицю, в покою здає ся мені якось душно.

Ми довго по улици ходили мовчки, мовчки й вернули ся до дому та й лягли спати.

Ранком я пійшов до кляси а Штернберґ лишив ся дома. О одинацятій годині я приходжу домів і щоб-ж я бачу? Вчешній професор моральности прибрав мою сусідку в боброву татарську шапочку з аксамітним верхом і золотим

кутасиком та в якусь червону шовкову юпку, також татарську, а сам надяг башкірську шпичасту шапку, вигриває на гітарі качучу, а сусідка, мов тая Тальйоні, витинає сольо.

Я, розуміє ся, тільки сплеснув руками, а они хотьби тобі оком моргнули: танцюють дальше качучу, як би нічого не було. Натанцювавшись до впаду, она скинула шапочку і юпку і вибігла на коритар, а мораліст положив гітару і зареготав мов шалений. Я довго не давав ся, але наконець не витримав і так сердечно завто-рував, що заглушив прим.

Нареготавшись до впаду, посідали ми на стільцях оден напротив другого. Помовчавши хвилю, він заговорив перший:

— Она найпринаднійше сотворіне. Я хотів нарисувати з неї Татарочку, але она ледве встигла нарядити ся, та вже пустила ся танцювати качучу, а я, як ти бачив, замість оловця і паперу захопив гітару; решту знаеш. Але от чого ти не знаєш: перед качучою розповіла мені свою гісторію, розуміє ся, ляконічно, та подробиці ледве чи она й сама знає. Все-ж таки, як-би не та проклята шапка, она би не станула на половині оповіданя, а то побачила шапку, захопила, надягла і забула на всьо. Може з тобою буде розмовнійша: випитай її добре, єї гісторія мусить бути дуже драматична. Отець єї, каже она, умер торік в Обуховскім шпитали.

В сій хвили отворили ся двері, і війшов до покою давно невиданий Михайлов, а за ним хватский мічман. Не розводячи ся довго, Михайлов запропонував нам пійти на снідане до Александра. Ми з Штернбергом глянули оден на другого і, розуміє ся, згодились. Я натякнув щось

про кляси, але Михайлов так несамовито зареготав ся, що я мовчки надїв капелюх і взяв за ручку дверей.

— І ще хочеш бути артистом! Хиба правдиві великі артисти в клясах виховують ся? промовив урочисто невгомний Михайлов.

Ми згодили ся, що найліпша школа для артиста — таверна, і в добрій згоді пішли до Александра.

Коло Поліцейского моста здибали ми Елькіна; він проходжував ся з якимсь молдавским боярином і розмовляв по волоски. Ми взяли і его з собою.

Сей Елькін — дивний чоловік: нема такої мови, котрою би він не говорив, нема такого товариства, в котрім би він не находив ся, починаючи від нашого брата а кінчаючи графами та князями. Він, як той чарівник в казці, є і всюди і нігде: і на Англійським побережю, в конторі парової плавби, де виряжає приятеля за границу, і в конторі дилжансів або навіть біля середущої рогачки, де відпроваджує якогось сердечного Москвича, і на весілю і на хрестинах і на похоронах, а всьо се в протягу одного дня, на закінчене котрого находить ся у всіх трійох театрах. Правдивий Пінетті! Дехто стереже ся его як шпіона, але я в нім не виджу нічого похожего на таке. Він в дійсности невмовкаючий балакайло і добрий хлопець а до того кепський фелетоніст. Его називають ще в жартах вічним жидом, а він сам находить сю назву для себе відповідною. Зо мною не говорить инакше, як по французки, і я ему дуже вдячний за се, бо се добра практика для мене.

Замість сніданя ми у Александра кріпко пообідали і розійшлися домів. Михайлов і мічман у нас переночували а ранком поїхали до Кронштадту. Сьвята минули у нас швидко, се значить весело. Карло Павлович каже мені приготувляти ся до конкурсу на другий золотий медаль. Не знаю, що оно буде. Я учив ся ще так мало, та за Божою помочю спробую. Прощайте, мій незабутній добродію! Більше не маю Вам нічого сказати.«

»От вже й сиропуст і великий піст, і на-конець великодні сьвята минули, а я не писав до Вас ані одного слова. Не гадайте, мій неоцінний, незабутній добродію, що я Вас забуваю. Боже храни мене від такого гріха! — в кожній моїй мисли, в кождім почині моїм Ви присутні в моїй вдячній душі яко найяснійша, пресьвітла істота. Причина мого мовчання цілком проста: нема о чім писати. Не можна сказати, щоби мені було скучно, щоб одноманітність була нудна: противно, дні, тижні і місяці летять так, що і не счуєш ся. Яка то добродійна річ — праця! особливо коли знаходить захоту. А мені, слава Богу, заохоти не треба: на іспитах я ніколи не дістаю дальший нумер як 3-ій, Брюлов мною завсїгди вдоволений: яка-ж може бути більша, радістнійша заохота для артиста? Я безмірно щасливий! Шкіц мій приймили на конкурсї без найменшої зміни, і я вже взяв ся до конкурсової роботи. Предмет я полюбив, він мені зовсім по душі і я віддав ся ему цілий; се сцена з Іліяди: Андромаха над тілом Патрокля. Аж тепер зрозумів я добре, як доконче потрібне знане старини, іменно житя і штуки давних Греків, і як мені

в сім разі придала ся французка мова. Я не знаю, як дякувати за сю прислугу доброму Демському.

Ми дуже оригінально стрітили сьвято Великодня з Карлом Павловичем. Він говорив мені ще день передтим, що хоче пійти на утреню до Казанського собору, щоби побачити свій образ при сьвітлі і процесію доокола церкви. В вечер о десятій годині казав дати чай. Щоби час минав незамітнійше, я нальляв ему і собі чаю, він закурив цигаро, ляг на канапці і зачав голосно читати »Пертску красавицю«, а я ходив там і назад по комнаті. Тільки всього памятаю. Потім чую невпразно, ніби грім, отвираю очи: в комнаті ясно, лямпа на столі ледве горить, Карло Павлович спить на канапці, книжка лежить на підлозі, а я сиджу на кріслі і слухаю, як з гармат стріляють. Я згасив лямпу, вийшов тихонько з комнати і пійшов до дому. Штернберг спав ще. Я умив ся, одів ся і вийшов на улицю. Люде вже з посьвяченими пасхами виходили з Андріївскої церкви. Ранок був дійсно сьвяточний. А знаєте, що мене в той час найбільше займало? Стідно сказати, а сказати треба, бо був би гріх, як-би я скривав перед Вами якунебудь гадку або почуване. Я був в той час правдива дитина: мене займав тогди найбільше мій непромакальний плащ. Чи не дивно се, що мене так тішить сьвяточна обнова? Ні, як добре подумати, то не дивно. Дивлячись на поли свого блискучого плаща я думав: чи давно то я в за-смальцьованім, запацьканім халаті не сьвів і думати о такім блискучім строю, а тепер! Сто рублів кидаю за який-там плащ — просто Овідієва переміна! Або бувало роздобудеш якоесь того бідного коповика і купуєш білет на ґалерію, не

розбираючи, яку грають штуку, і за того коповика бувало так сердечно насміюся і гірко наплачусь, що иншому й за цілий вік его не доведеся так плакати і так сьміятися. І чи давно-ж се було? Не дальше як вчора, а така чудна переміна! Тепер я вже не инакше іду до театру як на крісла а рідко коли на місця за кріслами, та й іду не на першу-ліпшу штуку, але перебираю і йду або на премеру або на повторене премери, або як і на стару штуку, то все-ж вибираю яку добру. Правда, що нема у мене вже того щирого сьміху і сердечних сльоз, але мені їх не жаль. Згадуючи се все, я згадую Вас, мій незабутній добродію, і той сьвятий ранок, коли Вас сам Бог навів на мене в Літнім саді, щоби витягнути мене з болота і з нічогости.

Сьвято зустрів я в родині Уварових, не гадайте графів, Боже борони, ми ще так високо не літаємо. Се проста скромна родина, але така добра, мила, гармонійна, що дай Боже, аби всі родини на сьвітї були такі. Мене они приймили, як найблизшого свояка. Карло Павлович також часто буває у них.

Сьвята провели ми весело. За цілий тиждень ані разу не обідали у М-ме Юргенс, а все в гостині, то у Йоахима то у Шмідта то у Фіцтума, а в вечер або в театрі або у Шмідта. Сусідка наша заходить до нас по давньому, і все така сама пустійка, як і перше була. Шкода, що не можу з неї мати модель на Андромаху: занадто молода і делікатна, коли так можна виразитись. Я дивуюся, щоб се за жінка єї тітка. Она, бачить ся, і на гадці не має свою пустотливу небогу. Дивно! Штериберг розповів мені дальше єї гісторію. Матери она не памятає, а

отець був якийсь убогий урядник і, здає ся, п'яниця, бо як они жили в Коломні, то він що-дня приходив зі служби червонісінький, як она сама виразила ся, і сердитий; як мав гроші, то посилав її в шинок по горілку, а як не було грошей, то посилав її на улицю просити милостині, а щоденний мундур носив все з дірами на ліктях. Тітка, єї теперішня опікунка а єго рідна сестра, деколи приходила до них і просила єго, щоби віддав їй Пашу на виховане, але він і слухати не хотів. Чи довго они так жили в Коломні, она не памятає. Раз якось в зимі він зі служби не прийшов ночувати до дому; она сама одна почувала дома і нічого не бояла ся. На другу ніч він знов не прийшов, а на третій день вже прийшов по неї від отця слуга з Обуховского шпиталю. Она пійшла до него, а слуга розповів їй по дорозі, що вітця єї поліція підняла в ночи на улици а вранці привезли єго в горячці до шпиталю, і що сеї ночи він на короткий час прийшов до себе, сказав своє імя, подав своє помешкане і просив привести її до него. Але хорий не пізнав єї і прогнав від себе. Тогди она пійшла до тітки і лишила ся у неї. От і вся єї сумна гісторія.

Сими днями подарував їй Штернберґ «Век-Фільдского съвященника». Она вхопила книжку так, як дитина хапає красну забавку, побавила ся нею як дитина, подивила ся на образки і кинула на стіл, а відходячи і не згадала за книжку. Штернберґ майже зовсім певний, що она не вміє читати, і я так само гадаю, міркуючи по єї сумнім віку дитиннім. У мене навіть зродила ся гадка, коли она дійстно неписьменна, научити її бодай читати. Штернберґови сподобала ся моя

гадка і він заявив готовість помагати мені. Він так пересвідчений о її неписьменности, що того самого дня пішов до книгарні і купив їй буквар з образками. Але наш благий проект й лишився тільки проектом, а се ось чому: На другий день, коли ми хотіли приступити до першої лекції, приїхав з Криму Айвазовский і замешкав у нас. Штернберг з великою радістю привитав свого товариша, але мені, сам не знаю чому, Айвазовский від першого разу не сподобався. Є у него, помімо его елегантских манер, щось несимпатичне, не артистичне, а щось ввічливо-холодне, відпихаюче. Теки своєї не показує нам: каже, що лишив в Феодосії у матери, а в дорозі нічого не рисував, тому що спішився, щоби застати перший заграничний парохід. А про-те він прожив з нами, не знаю з якої причини, цілий місяць. За весь той час сусідка наша ані разу нас не відвідала, і я рад би его за те кожного дня виводити за границю. Та от мені лихо: разом з ним виїжджає і мій неоцінний Штернберг.

Минуло ще кілька днів, і ми відпровожували мого Штернберга до Кронштадту. Около него зібралось нас чоловіка десять, а около Айвазовского ані одного. Дивна річ у артистів! Межи тими, що відпровожували Штернберга, був і Михайлов, і прислужив же ся він нам! Після веселого приятельського обіда у Стіварта він заснув здорово. Ми хотіли его збудити, але не змогли. Тоді взяли ми пару фляшок Кліко і удали ся з Штернбергом на парохід. На чердаці »Геркулеса« випили вино, передали нашого приятеля п. Тиринову, начальникови парохода, попрощали ся і вернули ся вже вечером до трактирні. Михайлов вже трохи розрухав ся. Ми

стали ему розказувати, як відпроваджували Штернберґа, — він мовчить; як були на пароході, — він все мовчить, і як випили дві фляшки Кліко. — Поганці! промовив він при слові Кліко: не збудили відпровадити товариша.

Нудно мені без мого любого Штернберґа, так нудно, що я не тільки з помешканя, де всьомені его пригадує, але і від моєї моторної сусідки готов утікати. Не пишу Вам тепер нічого більше: нудно, а я не хочу навести і на Вас нудьгу своїм монотонним листом. Ліпше возьму ся до конкурсової роботи. Прощайте!»

[VIII.]

»Літо у мене так швидко майнуло, швидше, ніж у панка-дармоїда одна хвилина. Я після вистави ледве тільки спостеріг ся, що оно вже потонуло в вічність. А тимчасом ми з Йоахимом в літі кілька разів відвідували на Крестовскім острові старенького Кольмана, і під его приводом я зробив три студії: дві ялинки і одну березу. Добра душа сей Кольман! Шмідти вернули ся вже до міста, і они-то пригадали мені своїм доріканем, що літо вже минуло. Я у них не був ані разу. До них далеко, а у мене всі дні і ночі ішли на конкурсону роботу. За те як щиро они віншували мене успіхом! Так, успіхом, мій незабутній добродію! Яке велике діло для ученика конкурсова работа! Се пробний камінь, і яке велике щасте для него, коли він на сім камені показав ся правдивим, дійстним артистом! Я знав сего щастя вповни. Не можу описати Вам сего чудного, сего безконечно солодкого чутя. Се неустаюча присутність всего сьвятого, всего прекрасного в сьвіті в однім чоловіці. За те як

гіркий єсть стан душі перед сею сьвятою радістю, як мучить ожиданє єї! Хотя Карло Павлович запевняв мене о успісі, я так страждав, як страждає злочинець перед карою смерти, — ні, ще більше. Я не знав, чи я умру, чи буду жити, а се, на мою гадку, тяжше знести. Присуд не був ще висказаний. Ожидаючи сего страшного присуда, пійшли ми з Михайловим до Делі на партію білярду; але у мене трясли ся руки, і я не міг ані одної кулі зробити, а він валить, як би нічого не було. А вже-ж і він був під судом, єго робота конкурсова стояла рядом з моею. Мене лютила така байдужість, я кинув кий і пійшов до дому. В коритарі стрітила мене сусідка, сьміє ся, щаслива.

— А щó? запитала мене.

— Нічого, відповів я.

-- Як-то нічого? Я прибрала Вашу комнату як на велике сьвято, а Ви ідете такий нудний.

Она хотіла також зробити знуджену міну, але ніяк не могла. Я подякував їй за увагу і запросив до комнаты. Она так щиросердно, гей дитина, стала розважати мене, що я не витримав і розсьміяв ся.

— Ще нічого не знати, іспит ще нескінчений, сказав я.

— То чого-ж Ви мене здурили? Ви не маєте сумліня. Як-би я знала, не прибирала би комнату.

І надула свої рожеві губоньки.

— У Михайлова, казала дальше, я не прибирала; нехай собі з своїм мічманом валяють ся як медведі в барлозі, мені щó до того.

Я подякував за першенство і запитав її, чи буде она рада, як Михайлов дістане медаль а я ні.

— Я ему руки поломлю, очи видру, я ублю его на смерть.

— А як я дістану?

— Я тогди сама умру з радости.

— За-що ж мені таке першенство? спитав я.

— За-що? За те... за те... що Ви обіцяли учити мене в зимі читати.

— І я дотримаю свого слова, сказав я.

— Ідїть же до академії, сказала она, і довідайте ся, щó там дїе ся, а я буду Вас чекати в коритарі.

— А чому не тут? спитав я.

— А як прийде мічман, щó я тогди буду робити?

Правда, подумав я, і не кажучи анї слова, вийшов на коритар. Она замкнула двері і сховала ключ до кишені.

— Я не хочу, сказала, щоби они без Вас вїйшли до Вашого покою і попусували щó.

З чого она взяла, що они у мене попусують щó, подумав я: се така дитиняча примха.

— До побаченя! сказав я, сходячи по сходах: побажайте мені щастя!

— З цілої душі, відповіла она радістно і зникла.

Я вийшов на улицю. Пійти до академії я бояв ся: академічна брама здавала ся мені роззявленою пащею якоїсь страшної потвори. Однакож втомившись ходженем по улици, я перехрестив ся і перебіг через ту страшну браму. На другім поверсі блукали ся по коритарі мої не-

терпеливі товариші, як тіни коло перевозу Харона ; я вмiшав ся межн ннх. Професори були вже в конференційній салн, страшна хвнля зблнжала ся. З круглої салї внйшов інспектор Андрій Івановнч ; я першнй зднбав ся з ннм, а внн, переходячн коло мене, шепнув менї : ґратулюю ! В цїлїм жнтю моїм я не чув та й не почую такого солодкого, такого гармонїйного слова. Я стрїм-голов полетїв до дому і з великої радостн розїдував мою сусїдку. Добре ще, що нїхто не вндїв, бо се було ще на сходах. Хотя я в тїм не внджу нїчого негожого, та все такн слава Богу, що нїхто не бачнв.

Так бїльше-менше вїдбув ся той іспнт, що зворушнв цїлу мою душу. Всьо отсе, що я Вам напнсав, се тїлько темна сїльветка з живої прнродн, слаба тїнь дїйстної подїї ; еї нїчнм не можна впрзнтн, нї пером. нї пензлем, анї навїть живнми словами. Мнхайлову не удало ся з іспнтом. Сохрнн Господн, як-бн менї трафнло ся таке нещасте : я бн з розуму зїйшов, а внн якбн нїчого не стало ся, прнйшов до дому, надыг тепле пальто і поїхав до свого мїчмана до Кронштадту. Я не знаю, звїдки у него така снмпатїя до того мїчмана : я в нїм не находитиу нїчого прннадного, а внн вїд него без душі. Зразу, правда, внн і менї подобав ся, але не на довго, а бїдннй мїй учитель Демскнй — се справдї снмпатнчннй чоловїк. Внн бїдолаха хорнй, і то невнлїчнмо хорнй : сухотн в остатнїм степенн. Внн ще ходнт, але вже ледве-ледве ходнт. Снми днями прнйшов повнншуватн менї медаля, і мн цїлнй вечер провелн на дуже мнлїй прнятельскїй розмовї. Внн внщував менї цїлу мою будучннсть з такнм пересьвїдченнм, так натурально, так живо, що я мнмо волї

єму вірив. Бідний Демский: він зовсім не догадує ся своєї хвороби; він так заманений своєю будучністю, як тільки може заманювати ся молодець повний здоров'я. Щасливий, коли мрію назвати можна щастем! Він каже, що найголовніша і найтрудніша річ вже усунена, се-б то бідність, що він не потребує вже пересиджувати ночі над переписуванем відчитів за якого-там рубля, що він тепер цілком видобув ся з нужди і може віддати ся своїй улюбленій науці, що він, як не перевищить свого ідола Лелевеля в гісторії своєї вітчизни, то бодай зрівнає ся з ним, і що будуча єго дисертація дасть єму всі засоби осушити свої блискучі надії. А тимчасом бідолаха кашляє кровю і старає ся укрити се передо мною. Боже мій, чого би я не дав за осушене єго горячих бажань! Та, на жаль, нема ані найменшої надії, ледве чи доживе він, доки скресне крига на Неві.

В хвили найсердечніших виявлень Демского отворили ся з шумом двері і війшов хватский мічман.

— А щоб, Мішка дома? спитав, не здіймаючи шапки.

— Він ще вчора поїхав до Вас, відповів я.

— Так отже я розминув ся з ним. Нехай собі переїде ся, а я тимчасом у Вас переночую.

І він війшов до комнаты Михайлова. Я подав єму сьвічку. Щоб мені було робити? Я запропонував був Демскому лягати на ліжку Михайлова, в повній надії, що ліжка буде вільне. Демский спостеріг мій клопіт, усміхнув ся, взяв шапку і простягнув до мене руку. Я мовчки взяв також шапку і війшов з ним на улицю, лишивши мічмана самого. Відпровадивши Демского до дому, я дуже нерадий вернув ся назад,

і щоб-ж застаю дома? Сусідка моя не знала, що мене нема дома, і прийшла до мого покою, а хватський мічман, на-пів роздягнений, схопив її і хотів вже двері на ключ замикати, але в той час я надійшов і перешкодив ему. Сусідка вирвалася з его рук, плюнула ему в лице і утїкла.

— Чисте живе срібло, сказав він, утираючись.

Мене вразила ся сцена, але я не дав ему сего пізнати, а що не було ще пізно, то я липив его в помешканю а сам пійшов пошукати ліпшого товариша, щоби коротати осінний вечер.

Та мені з візитами моїми не удало ся, я кланяв ся тільки замкам дверей. До Шмідтів іти було пізно, Карла Павловича також не було дома, і я не знав, щоб з собою робити; мене мучив проклятий мічман, я ненавидїв его. Не знаю, чи то була заздрість, чи просто чуте обридливости до чоловіка, котрий поругав сьвяте почуте скромности в жєнщині. Жєнщині, яка би она не була, ми винні коли не поважане то бодай приличність. А мічман знехтував одно і друге: він по-просту п'яний або в глибині душі паскуда. Я якось мимоволі вірю в се друге.

В помешканю Карла Павловича показало ся сьвітло, я зайшов до него та й у него переночував. Карло Павлович спостеріг однакож мій ненормальний стан, але був так чемний, що не задав мені жадного питаня, казав постелити мені в одній комнаті з ним і сам сїв читати голосно. Се була книжка Вашінгтона Ірвінга »Христофор Колюмб«. Читаючи, він зараз імпровізував образ, як невдячні Гіспанці виводять з човна на берег великого адмірала, закутого в кайдани. Щоб за сумний,

поучаючий образ! Я подав ему кусник паперу і оловець, але він не взяв і читав далше.

Раз в часі вечері Карло Павлович, розповідаючи про свою подорож по старовічній Гельляді, зробив на борзі нарис прегарного образу »Атенський вечер«. Образ представляв атенську улицу, освічену вечірнім сонцем. На небозводі в чорняві докінчений партедон, але руштоване ще не забране. На першій місци серед улиці пара буйволів везе мarmorову статуу Фідія »Ріка Іліс« ; з боку сам Фідій, як стрічають его Перікль і Аспазія і всьо, що було славного в Періклевих Атенах, поченаючи від славної гетери а кінчачи на Ксантипі. І всьо се освічене промінями заходячого сонця. Прекрасний образ! Що значить атенська школа супротив сего живого образа! А він его іменно тому не скінчив, що вже е атенська школа. І скілько таких образків він докінчує або натхненим словом або неповним шкіцом в своїм не дуже розкішнім альбумі. Так наприклад тамтої зими він нарисовав кілька малесеньких шкіців на одну і ту саму тему. Я не міг нічого зрозуміти і тільки догадував ся, що великий мій учитель задумує щось велике, і я не завів ся в своїх догадках.

Сего літа зачав я спостерігати, що він ще перед сходом сонця іде що-дня в своїй робочій куртці до своєї майстерні, в портик, і там лишав ся до самого вечера. Тільки оден Лукіян знав, що там діе ся, бо він приносив ему воду і обід. Я тогди працював над конкурсовою роботою і не міг прислужувати ся ему читанем книжок, хотя був певний, що він радо приймив би таку прислугу, бо він дуже любить читане. Так минуло три тижні. Я тряс ся з нетерплячки.

Ніколи він так стало не пробував в своїй роботі. Мусіло бути щось незвичайне, та й чи творить такий кольосальний ґеній щось звичайне?

Раз під вечер я відпустив мій модель і хотів вийти на улицу. В коритарі здибує мене Карло Павлович з неголеною бородою. Він забажав побачити мою конкурсону роботу. Я з трепетом запровадив его до мого кабінета. Він зробив кілька маловажних уваг і сказав: »тепер пійдемо подивити ся на мою роботу«, і ми пійшли в портик.

Я не знаю, чи розповідати Вам, що я там побачив. Розповісти треба, але як я розповім те, що не дасть ся розповісти?

Отворили ся двері до майстерні, і бачу я величезне темне полотно, натягнене на раму. На полотні написано чорною краскою: »зач. 17. червня«. За полотном музикальна скринка грала хор nobilів з »Гугенотів«. З замираючим серцем пійшов я за полотно, обізрів ся і в мені захопило дух: передо мною стояв не образ, але зо всею грозою і величію жива »Облога Пскова«. От де змисл дрібненьких шкціів! от длячого він тамтого ліга робив екскурзію до Пскова! Я знав о его гадці, але ніколи не міг собі виобразити, щоби она так скоро була виконана. Так скоро і так прекрасно! Заким зроблю для Вас невеличку контуру з сего нового чуда, опишу Вам его, розуміє ся, дуже коротко.

На правій стороні від зрїтеля, на третім пляні образа, вибух башти; трохи близше пролом в мурі а в проломі бійка рукопаш, та така бійка, що страшно дивити ся. Здає ся тобі, що чуєш крики і бренькіт мечів о ливоньскі, польскі, литовскі і Бог знає ще які желізні шеломи. На

лівій стороні образу, на другім пляні, процесія з хоругвами і з іконою Матери Божої; попереду урочисто, спокійно іде єпископ з мечем сьвятого Михайла, князя псковского. Який дивний контраст! На першій пляні, в середині образу, блідий монах з хрестом в руці, верхом на гнідїм кони. По правім боці монаха здихає білий кінь Шуйского, а сам Шуйский летить до пролому з піднесеними до гори руками. По лівім боці монаха побожна бабуся благословить парубка, чи радше сказати хлопця, на ворога. Ще дальше на лїво дївчина напуває водою з ведра утомлених вояків, а в самім куті образу умирає на-пів голий вояк, его піддержує молода жінка, може недалеко вдова его. Які чудні розмаїті епізоди! Та й я Вам їх і половини не описав: мій лист не мав би кінця і все таки не був би повний, як-би я хотїв описувати всі подробиці сего вершка штуки. Задовольніть ся на перший раз хоть сим прозаїчним нарисом того високо поетичного твору. З часом пришлю Вам контуру з него, і Ви тогди яснійше побачите, який се боже-ственный твір.

Про щó-ж би мені ще писати до Вас, мій незабутній добродію! Я так рідко і так мало Вам пишу, що мені аж соромно. Ваші докори, що я лїнний до писаня, не зовсім справедливі. Я не лїнний, але я не потрафлю цікаво розповідати про щоденне жите своє, як се другі уміють. Я недавно (властиво задля листів) перечитав Клярису, переклад Жюль Жіняка, і мені подобала ся тільки передмова перекладчика, а самі листи такі солодкові, такі довгі, що геть із ними. І звідки взяло ся тільки терпеливості у чоловіка писати такі безконечні листи! А листи з-за грапиці мені ще

менше сподобались: претенсії багато, а толку мало, педантизм і більше нічого. Я, признаю ся Вам, рад би дуже вивчити ся писати, та не знаю, як се зробити. Навчіть мене! Ваші листи такі гарні, що я їх виучую ся на память. Та заким навчу ся Вашої штуки, буду писати так, як серце диктує, і моя простосердна щирість нехай заступить штуку.

Переночувавши у Карла Павловича, я о десятій годині дуже нерадий пішов до свого помешканя. Михайлов був вже дома і наливав мічманови, котрий що-іно збудив ся, якесь вино до шклянки, а моя пустотлива сусідка виглядала з мого покою, якби нічого не було, і реготала ся на ціле горло. Ніякого самолюбства нема, ані тїни скромности. Чи се проста натуральна наївність, чи наслідок уличного вихованя? Сего питання я не потрафлю розвязати, а не потрафлю длятого, бо я до неї безпамятно привязав ся, немов до наймильшої дитини. І немов правдиву дитину я посадив її за буквар. Вечерами она товче склади, а я що-небудь рисую або роблю єї портрет. Головка по-просту розкіш! І цікава річ, що відколи она зачала вчитись, перестала реготати ся. А мене сьміх бере, коли я дивлю ся на єї поважне дитинне личко. Не маючи щб робити, я гадаю через зиму намалювати яко студію з натури єї портрет при сьвітлі огня, в тій самій позиції, як она сидить з указкою в руці, задивившись в буквар. Се буде гарненький малюнок à la Грйоз. Не знаю, чи дам собі раду з красками; олівцем виходить добре.

Сими днями я познакомив ся з єї тїткою, і то в дуже оригінальний спосіб. Звичаєм своїм вертаю ся о одинацятій годні рано з кляси,

а в коритарі стрічає мене Паша і каже, що тітка просить до себе на каву. Мене се здивувало, і я випрошую ся. Та й в самій річч, як тут входить в незнакомий дім і просто на частунок? Але она не дає мені слова сказати, тягне мене за рукав до своїх дверей, мов уперте теля, а я мов теля опираю ся, і вже туй-туй не увільнив свою руку, коли відчинили ся двері і з'явила ся на поміч сама тітка. Она, не кажучи ані слова, хватє мене за другу руку, втягає до покою, замикає двері на ключ і просить бути як дома.

— Будьте ласкаві, без церемонії, каже господиня, задихавшись: не осудіть за простоту! Паша, щó-ж ти роззявила губу? Давай скорше каву!

— Зараз, тітко! обізвала ся Паша з другої комнати і за хвилю прийшла з імбричком і філіжанками на таці. Правдива Геба. Та й тітка трохи подабала на хмарогона.

— Ми давно хотіли з Вами познакомити ся, зачала гостинна господиня: та все якось не йшло, а нині, слава Богу, я таки на своїм поставила. Вибачте нам за простоту. Не позволите ще філіжанку кави? Наша молочниця щось давно не показує ся, а в склепі сметанка така лиха; та щó-ж робити? Паша вже давно настає на мене, щоби з Вами познакомити ся; та Ви такий відлюдок, правдивий пустельник, і на коритар не заглянете без конечної потреби. Випийте ще філіжанку. Ви з нашою Пашею просто чуда доказали, ми єї просто не пізнаємо: від ранка до ночі сидить над книжкою, води не скаламутить, так що аж любо. А вчєра, виобразіть собі наше зачудованє, взяла ту книжку з образками, щó Ваш товариш їй подарував, отворила і стала читати:

правда, ще не зовсім плавно, але зрозуміти можна все. Як бо називає ся та книжка?

— »Векфільдський сьвященик«, сказала Паша, виходячи з-за перегородки.

— Так, так, сьвященик! І як то він бідний і в вязниці сидів, як він і доньку свою розпустну шукав — цілу книжку прочитала, куди й той сон подів ся! Хто тебе навчив? питаю її. А она каже: Ви. От вже з'обовязали Ви нас. Мій Кирило Афанасїч, як не єсть в службі, так дома сидить над паперами. Настане вечер, ми й сидимо мовчки, і вечер тобі роком здає ся; а тепер я й не стямила ся, як він пролетїв. Не позволите ще філіжанку?

Я подякував і хотїв пійти, але де там! Господиня без церемонії вхопила мене за руку і посадила на давне місце, примовляючи: о ні, у нас (не знаємо, як у Вас) так не роблять, щоб прийшов та зараз і пійшов. Будьте ласкаві, побесїдуйте з нами та закусьте, чим Бог дав.

Однакож я вимовив ся від закуски і від бесїди болем в животі і колькою в боці, чого у мене, славити Бога, ніколи не бувало. Мені йшло о те, що треба було іти до кляси, бо вже перша година кінчила ся.

Мене відпустили, взявши честне слово, що прийду знов о семій годині в вечер. Вірний даному слову, я о семій годині прийшов до гостинної сусїдки. На столі стояв вже самовар, і она мене стрїтила зо шклянкою чаю в руках. По першій шклянці представила мене свому »господареві«, як она виразила ся, лисому старушкови в окулярах, котрий сидїв в другій комнаті за столом над купою паперїв. Він встав з крісла, поправив окуляри, простягнув до мене руку

і сказав: прошу покiрно, сiдайте! Я сiв. Вiн здоймив з носа окуляри, протер їх хусткою, наложив знов на нiс, сiв мовчки на своє мiсце і заглубив ся знов в свої папери. Так минуло кiлька хвиль. Я не знав, щi менi робити, положене моє ставало сьмiшним. На щасте виручила мене господиня.

— Не перешкаджайте йому, сказала она, заглядаючи з другого покою. Ходiть до нас, у нас веселiйше.

Я лишив мовчки працьовитого господаря і перейшов до запопадливої господинi. Паша сидiла смирененько над »Векфiльдским сьвящеником« і переглядала образки.

— Бачили нашого господаря? сказала господиня: вiн все такий; так привик до тих паперiв, що одноi хвилi без них не прожие.

Я висказав якийсь комплiмент его працьовитости і попросив Пашу, щоби читала в голос.

Она досить помалу але правильно і виразно прочитала одну сторiнку з »Векфiльдского сьвященика«, а тiтка дала їй за те шклянку чаю і додала панегiрик, котрого і на трiох сторонах не списав би; менi, яко менторови, дякувала без кiнця і запропонувала руму до чаю. Але що рум був ще у Фогта і Паша мусiла б по него йти, то я вiдмовив ся вiд руму і вiд чаю, на великий смуток гостинної господинi. О одинацятiй годинi дали вечерю, і я пiйшов, обiцявши вiдвiдувати їх що-дня.

Не можу Вам на-певно сказати, яке вражене зробила на мене ся нева знаемiсть. А перше вражене, кажуть, дуже важне в справi знаемости. Я з неi задоволений о стiлько, що дотеперiшня моя знаемiсть з Пашею здавала ся менi непри-

гожою, а тепер се всьо якби усунене і наша приязнь мовби зміцнила ся сею новою несподіваною знаємостію.

Я зачав до них приходити що-дня і за тиждень був вже як старий знакомий або, лучше сказати, як член родини. Они запропонували мені у себе обід за ту саму ціну, як у п-ї Юргенс, і я спроневірив ся добрій m-me Юргенс, приймивши радо пропозицію сусідки. І не каю ся: мені навкучилось безжурне товариство кавалерске, а у них мені так добре, тихо, спокійно, всьо по домашньому, всьо так згідне з моім характером, з моєю тихомирною натурою. Пашу я називаю сестрою, тітку еї своєю тіточкою, тільки дядька ніяк не називаю, бо я его бачу тільки при обіді. Він, здає ся, і в сьвята ходить на службу. Мені у них так добре, що я майже нікуди не ходжу, окрім до Карла Павловича. У Йоахима вже й не памятаю, коли я був, так само у Шмідтів і у Фіцтума. Сам виджу, що не добре роблю, та що-ж робити: я не вмю брехати перед добрими людьми. Недостаток сьвітового вихованя — нічого більше.

На другу неділю відвідаю їх всіх, а вечер проведу у Шмідта, бо шоби в самій річи не зірвати знакомства. Та всьо се нічого, всьо оно якось уладить ся, а от який клопіт маю: не можу уладнати ся з Михайловим, а властиве не з ним, іно з его сердечним приятелем мічманом: він майже що ніч у нас ночує. Се би ще нічого, а то поприводить з собою Бог знає яких людей, і вся ніч сходить на картах і п'ятиці. Я не хотів би перемінати помешканє, та відай буде треба, як ті оргії не скінчать ся. Коби хоч скорше весна настала, то нехай би собі сей незносний мічман пійшов на море. Я зачав красками студію з Паші

при огни. Виходить дуже мила головка; біда тільки, що проклятий мічман не дає робити. Я пробовав вже у сусідок розложити ся з роботою, але якось не йде. Осьвітлене при огни так мені сподобало ся, що як скінчу сесю головку, то гадаю другу зачати, знов з Паші, Вестальку. Шкода тільки, що тепер не можна дістати білих рож на вінок, а сего доконче треба; але на се ще час.

Паша зачинає вже добре читати і полюбила читане; я з сего дуже радий, але маю трудність в виборі читаня для неї. Кажуть, що романи не добре читати молодим дівчатам, а я по-правді не знаю, чому недобре. Добрий роман заострює фантазію і облагороднює серце, а яка суха хотьби і розумна книжка не тільки нічого не навчить, але ще і зродить відразу до книжок. Я дав їй на перший раз Робінзона Крузо, а відтак дам Подорож Араґа або Дюмон Дюрвіля, потім знов який роман, а потім Плотарха. Шкода, що нема у нас перекладу Вазарого; я би її познакомив і з знаменитостями нашої прекрасної штуки. Чи добрий мій плян? як Ви гадаєте? Як маєте що сказати против него, то подайте мені в найблизшим листі, а я Вам дуже буду вдячний. Она мене тепер интересує якби щось близьке, рідне. Я на неї письменну гляджу тепер, як артист на свій недокінчений образ, і вважаю собі за великий гріх лишати тепер їй самій, щоби вибирала собі лектуру або, лучше сказати, щоби читала, що їй припадком трафить ся — она й не має з чого вибирати: то вже лучше було не вчити її читати.

Я надоїв Вам своїми сусідками, та що робити? Приповідка каже: що кого болить, про те він і говорить; а сказавши правду, у мене тепер

і нема про ніщо більше говорити. Нігде не буваю і нічого не роблю. Не знаю, що мені доля готує на друге літо, я з якимсь страхом его очікую. Та й чи-ж можна инакше? Те літо має пожити певну підвалину вибраному мною чи властиве Вами заводови. Карло Павлович каже, що зараз по сьвятах буде оголошений конкурс на перший золотий медаль. Я мало що не попадаю в обморок на саму гадку про сей рішаючий конкурс. Що буде, як мені удасть ся? Я з розуму зійду. А Ви? Чи вже-ж не приїдете подивити ся на трирічну виставу і на мою одобрену конкурсону роботу і на смирененького автора її яко на своє власне твориво? Я певний, що Ви приїдете. Напишіть мені про Ваш приїзд в найблизшій листі, а я буду мати добру притоку вивісти Михайлову помешкане. Мічман мабуть вже й ему навкучив ся. Добре ще, що я маю пристанище у сусідок, а то мусів би я з власного помешканя втікати. Будьте ласкаві, напишіть, що приїдете, тогди я всьо разом покінчу. Прощайте, мій незабутній добродію! В другім листі донесу Вам о дальших поступах моєї учениці і о наслідках настаючого конкурсу. Прощайте!

Р. С. Бідний Демский вже не годен з хати вийти. Не пережити ему весни.«

[IX.]

Одержавши сей лист, я написав мому приятелеви, що не на виставу а може ще на великдень приїду до него в гості і заїду просто до его помешканя, так, як приїжджав Штернберг. Се я написав іменно на те, щоби его визволити від влізливого мічмана. Правду сказати, я бояв ся о его ще неусталений характер. На біду він міг би

як-раз зробити ся двійником заведіяки-мічмана ; тогди пропало всьо: і геній і штука і слава і все чарівне в житю. Всьо се зложить ся, як в гробі, на дні всепожираючої чарки. Прикладів на те, особливо у нас в Россії, на жаль, дуже і дуже багато. І де тому причина? Чи вже-ж само одно-піяцке товариство може у молодого чоловіка убити всякий зародок добра? чи може тут е ще щось для нас незрозуміле? А впрочім народна мудрість вивела оден висновок: скажи, з ким пристаеш, а я тобі скажу, хто ти. Гоголь мабуть також не без підстави завважав, що як »русский чоловік« добрий майстер, то мусить бути і п'яниця. Що би се значило? Я гадаю, що ніщо більше як недостаток загальної цивілізації. Так на приклад сельський або який инший писар межи простими неписьменними мужиками те саме, що Сократ в Атенах, а пригляньте ся: се неморальна, непробудима худоба; се-ж тому, що він майстер в своїм заводі, що він оден єдиний письменний чоловік межи сотнями простодушних селюхів, котрих коштом він упиває ся і розпустує, а они тільки дивують ся его здібности і ніяк не можуть зрозуміти: що се може значити, що такий спосібний чоловік а такий великий п'яниця! А простакам і не в догад, що він межи ними оден майстер письменного чи якого другого діла, що він не має рівного собі, що люде не перестануть до него удавати ся, тому що нема нікого иншого, до кого би можна звернути ся. Він свою роботу якбудь зробить а легкі зарібки пропиває. Отсе на мою гадку єдина причина, що у нас, як трафить ся майстер в своїм заводі, то напевно і гіркий п'яниця. А окрім того зауважано і межи цивілізованими націями, що люде з висшими ду-

шевними прикметами, виходячі з гурту людей звичайних, все і всюди були почитателями а нерідко і горячими поклонниками веселого бога Бахуса. Се вже, видко, невідмінна вдача незвичайних людей.

Я знав особисто геніяльного математика нашого О. (а математики взагалі умірковані люде); кілька разів трафило ся мені обідати з ним разом. Він не пив при обіді нічого окрім води. Отже раз запитав я его:

— Ви ніколи не пете вина?

— В Харкові ще колись випив я дві пивнички, та й сказав собі: досить! — відповів він простодушно.

Не всі однакож кінчать двома пивничками, але беруть ся до третьої або й до четвертої, і на сій фатальній четвертій кінчать свою сумну кар'єру, а нераз і жите своє.

А він, се-б то мій артист, належав до категорії людей горячих, запалюючих ся, з палкою уявою; се ж і є найлютіший ворог самотійного, статочного життя. Хотя я зовсім не поклонник монотонної зимної акуратности і щоденної одноманітної волової діяльности, але й не скажу, щоби я був прямим ворогом статочної акуратности. Взагалі в житю єсть найлучша середня дорога, але в штуці, в науці і взагалі в духовій діяльності середня дорога не веде до нічого, хиба до передчасної смерти.

Я хотів би, щоби мій артист був і великим незвичайним артистом і цілком звичайним чоловіком в домашнім житю; але сї дві великі прикмети мало коли знаходять ся під одним дахом. Я бажав би сердечно заздальгідь провидіти і відвернути всьо, щó могло би шкідливо впливати

на молоду уяву мого любимця, але як се зробити, не знаю. Мічмана я рішучо бою ся, та й від сусідки не можна нічого доброго сподівати ся: се ясно, як день. Тепер ще могло би се скінчити ся на розлуці і слезах, як звичайно кінчить ся перша горяча любов, але при співділаню тїтки, котра ему від першого разу так сподобала ся, скінчить ся се все лучиною Гименея, і — дай Боже, щоб я помилив ся — розпустою та убожеством.

Він не каже мені просто, що залюбив ся по уха в свою ученицю; ба, та котрий молодий чоловік відкриє просто сю сьвяту тайну. На одно слово своєї богині він кине ся в огонь і воду, заким вискаже їй словами своє ніжне почуванє. Такий єсть молодець, що любить щиро. А чи-ж є такі молодці, що інакше люблять?

Щоби его хоч трохи відтягнути від сусїдок, я навмисне не згадую про них анї одним словом. Я радив ему як найчастійше заходити до Шмїдта, до Фіцгума і Йоахима, яко людей конечних для его внутрішнього образования, відвідувати старого Кольмана, котрого добрих рад при мальованю краєвидів ему доконче потрібно, ходити що-дня, як до храму штуки, до майстерні Карла Павловича і там зробити для мене акварельну копію з »Бахчисарайского фонтана«. А вкінци я описав ему всю вагу тої конкурсвої роботи, яка его тепер чекає а для котрої він повинен посьвятити себе цілого і всі свої дні і ночі аж до самого іспиту, се-б то до місяця жовтня. Такий реченець і така робота, здавало ся мені, що вистануть, щоби хоть трохи охолодити першу любов. Я писав ему, що як не буду міг ціле літо лишити ся

в столиці, то в осені знов напевно приїду, спеціально задля его конкурсової роботи.

Мій лист мав свій добрий вплив, так, як я сподівався, але тільки на половину: робота йому удала ся, а сусідка — ох, лихо! Але на-що перед часом підіймати завісу таємничої судьби? Прочитаймо ще оден та вже остатній его лист:

»Не знаю, чи по воли чи по неволи, але Ви мене тяжко обманили, мій незабутній добродію! Я дожидав Вас як найдорожшого мому серцю гостя, а Ви — нехай Бог Вас судить! І на-що було обіцувати? А кілька клопотів я мав з моїми співмешканцями! Ледве позбувся їх. Правда, Михайлов згодив ся зараз, але упертий мічман дотягнув таки до самої весни, се-б то до цьвітної неділі, і на розставаню з ним ми мало що не посварили ся: він конче хотів лишити ся і на великодний тиждень, але я сказав ему рішучо, що дожидаю Вас.

— Яка велика особа Ваш родич! може і в гостинниці замешкати, сказав він, підкреслюючи свої дурні вуси.

Мене се розлютило, і я вже готов був наробити Бог знає яких грубьянств, та Михайлов, спасибі ему, повздержав мене. Я не знаю, що ему так дуже сподобало ся в нашім помешканю, мабуть тільки те, що оно дармове, не наймлене. Зимою бувало Михайлов по кілька ночій не ночує дома, а в день лиш деколи загляне та й зараз піjde, а він тільки що вийде пообідати та напити ся до п'яна, і знов лежить на канапі або спить або люльку курить. В остатніх часах він вже і валізку свою з білем притаскав, а коли я ему вже зовсім виповів помешканє, він все ще приходив кілька разів ночувати — просто без-

стидний чоловік! І ще одно дивне: аж до самого виїзду его (він перенесений до Чорноморської фльоти) я що-дня вечером, вертаючи ся з кляси, здибував его або в коритарі або на сходах або коло брами. Не знаю, кого він в вечер відвідував. Та Бог з ним, слава Богу, що я его спекав ся.

Який поступ зробила через зиму моя учениця, просто чудо! Як-би було зачати її в свій час учити, з неї могла би бути просто учена. А якою она стала скромною, тихою, просто розкіш. Дитинної наївности і жартобливости не лишило ся й тіни.

Правду сказати, мені навіть жаль, що письменність, коли се тільки письменність, знищила в ній ту милу дитинну жвавість. Я рад, що бо-дай тінь тої милої наївности лишила ся у мене на образку. Образочок вийшов дуже милий, огненне освітлене робило мені вправді труду, але удало ся. Превó дає мені сто рублів сріблом, і я годжу ся на се радо, але аж по виставі. Я хотів би доконче виставити мою любу ученицю на суд публики. Я був би вповни щасливим, як-би Ви не завели мене другий раз і приїхали на виставу, а она сего року буде особливо цікава: багато артистів, і наших і заграничних, обіцяють прислати свої твори, межі ними барон Берне, Годен і Штейбен. Приїдьте, ради самого Аполььона і девятьох его прекрасних сестер!

Моя конкурсова робота доси іде тупо; не знаю, щó буде дальше. Карло Павлович з композиції задоволений, більше нічого не можу Вам про неї сказати. На другий тиждень возьму ся на добре, а доси я якось мовби уникав еї.

Ах, коби я міг Вам розказати, як мені ся проста добра родина подобає ся! Я у них як

коли-б належав до родини. Про тітку не треба й говорити: она все добра і весела. Поважний і мовчаливий дядько — і він часом покине свої папери, сідає з нами коло шумячого самовару і нищечком пускає жартики, розуміє ся, самі невигадливі. Я деколи позволю собі більшу приємність, розуміє ся, коли в кишени забрязчить злишній гріш: беру їх до льожі третього поверха в Александриньськiм театрі, і тогди загальне вдоволене не має границі, особливо як штука складає ся з водевілів, а моя учениця і моделька кілька днів по такій виставі водевільні куплети, бачить ся, навіть в сні співає. Я люблю, чи, лучше сказати, обожаю всьо прекрасне як в самім чоловіці, почавши від єго зовнішности, так само, коли не більше, і високий артистичний твір людського розуму і рук. Мене захват бере, коли бачу по сьвітовому виховану жінку і так само чоловіка: у них всьо, від слів до рухів, в такій рівній згідній гармонії, у них у всіх живчик, здає ся, бе однаково. Дурень і розумний, флегматик і сангвінік — се рідкі з'явища, та й ледве чи они й є межі ними, і се мені надзвичайно подобає ся. Але се не може бути довго, бо я родив ся і виріс не межі ними, а своїм убогим вихованем тим менше можу рівняти ся з ними, і тому-то, помимо всеї чарівної примани їх життя, мені більше подобає ся родинне жите простих людей, на приклад таких, як мої сусіди. Межі ними я цілком спокійний, а там ти все якби чого бояв ся. В остатніх часах я і у Шмідтів почуваю ся якось ніяково, а не знаю, щó би се значило. Буваю у них майже що неділі, але не засиджуюсь так, як перше бувало. Може оно тому, що нема межі ними мого любого незабутнього Штернберга.

До речи про Штернберґа. Я недавно дістав від него лист з Риму. Але-ж чудака він собі, чудака! Замість описувати власні вражіння, які на него зробив вічний гóрод, він рекомендує мені, знаєте кого? Дюпата і Веронеза! Чудний чоловік! Пише, що у Лепрого видів велике зібране артистів; меж ними був і Іванов, котрий має малювати образ »Йоан Предтеча проповідує в пустини«. Наші артисти покепкують собі нишком з него, говорять, що він зовсім застряг в Понтійских болотах і все таки не знайшов такого мальовничого сухого пня з коренями поверх землі, якого ему треба для третього пляна его образа, а Німці взагалі не можуть Іванова досить нахвалити ся. В кавярни Грека стрітив Штернберґ Гоголя безмірно причепуреного, як розказував масні українські анекдоти. Але найголовнійше, що він стрітив при вїзді в вічний гóрод, по-прибани сьв. Петра і безсмертнім велиті Колізею, се качуча, граціозна, огниста, така, якою она єсть в самім народі, а не така чепуриста, помальована, як її бачимо на сцені. Виобрази собі, пише він, що знаменита Тальйоні — копія з копії того ориґіналу, котрий я на улиці в Римі безплатно видів. Та на-що мені робити виписки з листу, коли я сам лист пришлю Вам в ориґіналі. Там Ви і про себе прочитаєте дещо цікавого. Він, бідний, все ще згадує про Тарновских. Ви її часто бачите: скажіть, чи щаслива она з своїм Ескуляпом? Коли щаслива, то не кажіть їй нічого про нашого друга, не тревожіть єї тихого родинного спокою даремними споминами; а як ні, то скажіть їй, що наш приятель Штернберґ, найчестнійший чоловік в сьвіті, любить її і доси так само щиро і ніжно, як і перше любив.

Се улагодить тугу єї серця. Хочби як чоловік страждав, хочби які муки терпів, та коли почує одно привітне сердечне слово, слово щирої участі від далекого незмінного друга, то бодай на годинку, на хвилю забуде своє горе і буде зовсім щасливим, а хвиля повного щастя, кажуть, заступить довгі літа тяжких мук.

Ви усміхнетеся, мій предорогий друже, чптаючи сї стрічки, і на біду погадаєте, чи не терплю я може якого лиха, коли так красно міркую про лихо. Ні, божуся Вам, ніякого лиха нема у мене, а так щось сумно стало. Я зовсім щасливий. Та й чи може бути инакше, коли маю таких приятелів, як Ви і любий незабутній Віля? Не багато людей зазнають такої солодкої долі, яка мені дісталась. Коли-б не Ви, то сліпа богиня перелетіла би по-при мене, та Ви її застановили коло занеханого бідного замурзанця. О Боже мій, Боже мій! я такий щасливий, такий безгранично щасливий, що мені здаєся, я задушуся від сеї повноти щастя, задушуся і вмру. Мені доконче треба хоть якого будь горя, хоть мацісїнького, а то самі поміркуйте: щоб тільки я задумаю, чого небудь забажаю, все мені удаєся. Всі мене любять, всі мене милують, починаючи від нашого великого маестра, а его любови, здаєся, досить для повного щастя.

Він часто заходить до мене, а деколи навіть обідає у мене. Скажіть, чи міг я тогди думати про таке щасте, коли побачив его перший раз у Вас в тім самім помешканю? Богато і дуже богато надворних панів-вельмож не дізнають такого великого щастя, якого я, незнаний бідак, уживаю. Чи є на сьвітї такий чоловік, котрий би мені тепер не завидував?

Тамтого тиждня заходив він до мене в клясу, подивив ся на мою студию, зробив на-борзї деякі уваги і викликав мене на пару слів на коритар. Я гадав, що у него є яка тайна, а то він звиває мене їхати разом з ним на хутір до Уварових обідати. Мені не хотїло ся опускати клясу, і я зачав відмовляти ся, але він мої доводи назвав школярством і недоладним висиджуванем, замітивши, що раз не бути в клясі невелика річ.

— А щó найважнїйше, додав він: я буду по дорозі мати для Вас такий виклад, якого Ви від професора естетики ніколи не почуєте.

Щó я міг на се сказати? Я взяв палїтру і пензлі, переодяг ся і поїхав. Але по дорозі не було і згадки про естетику. При обідї вела ся, як звичайно, весела загальна розмова, а по обідї зачав ся вже виклад. Се було так.

В гостинній комнатї при чорній каві старий Уваров завів бесїду о тїм, як швидко час летить і як ми не цїнимо сего дорогого часу, особливо молодїж, додав старий і поглянув на синів.

— Та от маєте живий приклад, підхопив Карло Павлович, показуючи на мене: він нині опустив клясу, щоби тїлько побайдикувати на хуторі.

Мене якби хто окропом обільляв; а він, не замічаючи нічого, такий виголосив виклад о всепожираючїм бистролетнїм часї, що я аж тепер відчув і зрозумїв символїчну статуу Сатурна, пожираючого свої діти. Цїлий сей виклад він виголосив з такою любовю, з такою вітцївскою любовю, що я при всїх гостях заплакав, як дитина зловлена на пустованю.

По тїм всїм скажіть, чого мені недостає? Вас, одного тїлько Вас мені недостає. Ах, чи

діжду ся я тої радісної великої хвилі, коли обійму Вас, мого рідного, мого щирого друга? Знаєте що? Як-би Ви були мені не написали, що приїдете до мене на великдень, я був би напевно Вас відвідав тамтої зими; та видко съвяті на небі позавидували мому земному щастю і не допустили сего радісного побаченя.

Однакож помимо всеї повноти мого щастя, мені часом буває так невимовно смутно, що я не знаю, куди подіти ся від тої пригнітаючої туги. В тих страшно довгих хвилях тільки одна чарівна учениця моя має на мене добротворний вплив. І як би я рад тогди розкрити їй мою боліючу душу, розільяти ся, розтаяти в сльозах перед нею!... Але се вразить єї скромність дівочу, і я скорше голову собі розібю о мур, аніж позволю образити яку-небудь жінку, тим більше її, прекрасну, пренепорочну дівичу.

Я писав Вам, бачить ся, тамтої осени о моїм намірі намалювати з неї вестальку яко pendent пильної учениці. Але в зимі трудно було дістати лілії або білої рожі, а що найголовніше, перешкаджав мені незносний мічман; тепер єї перепони усунені, і я гадаю по-при конкурсній роботі виконати мій задушевний намір. Се тим легше можливе, що моя конкурсова робота не многоскладна, всего три фігури: се Йосиф поясняє сні своїм товаришам вязничним, підчашому і столъникови. Предмет старий, з'ужитий, длятого треба єго добре обробити, се-б то скомпонувати. Механічної роботи тут не багато, а часу маю ще більше як три місяці. Ви пишете мені про важність моєї може остатньої конкурсної праці і радите, о скільки можна як найпильніше зглубляти її, переняти ся нею. Всео се

дуже добре, я і сам зовсім пересвідчений о конечности всего того. Але, друже мій єдиний, я бою ся вимовити: весталька більше і стало мене займає. Конкурсова робота стоїть на другім пляні, по-за весталькою, і хоч як я стараю ся поставити її на перший плян, не можу, она все уступає, і не знаю, щó оно має значити. Я гадаю найперше скінчити вестальку, я її вже давно зачав. Скінчу, то зійде з рук: тогди возьму ся свобіднійше до конкурсовой роботи.

Конкурс! я щось недобре прочуваю з сею конкурсвою працею. І звідки бере ся се фатальне прочуте? Чи не відречи ся мені єї до другого року? Але стратити рік часу... чим винагородить ся та страта? Певним успіхом? А хто заручить той успіх? Правда, що я хорий? Я дійсно трохи якби не був при пам'яті, я стаю похожим на Хемніцерового »Метафізика«. Ради Бога, приїздїть і піднесїть мою упадаючу душу.

Однакож який з мене несовістний самолюб! На якій основі я майже жадаю Вашого приїзду? В імя якої розумної ідеї Ви повинні покинути свою роботу, свої обовязки і їхати тисяч верст на те лишень, щоби побачити якогось півдіота? — Геть недостойна малодушність! Дитинство, нічого більше, а я вже, слава Богу, допущений до конкурсу на перший золотий медаль! Я вже чоловік на окінченю!... Ні, ні, я артист, щó тільки зачинає свою. може велику, кар'єру. Мені соромно перед Вами, соромно перед самим собою. Як тільки не маєте конечної потреби, то, ради Бога, не приїздїть до столиці; не приїздайте бодай до того часу, поки я не скінчу мою роботу конкурсovu і мою задушевну вестальку. А тогди як приїдете, се-б то на виставу, о, тогди моїй радости, мому

щастю не буде міри. Ще одно, і дивне і стале
мое бажане: я страх бажав би, щоби Ви хоч
мимоходом подивилися на модель моєї вестальки,
се-б то на мою ученицю. Правда, що се дивне,
сьмішне бажане? Я рад би показати Вам її яко
найліпший, найкрасший витвір божескої природи
та ще (о самолюбство!) томú, що ніби-то і я при-
чинив ся до морального украшення сего чудового
сотворіня, се-б то научив її письма. Правда, що
я страшний самолюб? Але письменність надала
їй справді якоїсь особлившої принадности. Є у неї
тільки одна і то маленька хиба, котру я недавно
спостеріг: она, здає ся мені, не любить читати.
А тіточка еї вже давно перестала радувати ся
своєю письменною Пашею. По сьвятах я дав їй
прочитати Робінзона Крузо. Як Ви гадаєте? Она
за цілий місяць ледве до половини прочитала.
Признаю ся Вам, така байдужість була мені дуже
прикра, така прикра, що я зачав вже каяти ся,
на-що я її навчив читати. Розуміє ся, я не ска-
зав їй того, лише подумав собі, а она як коли-б
підслухала мою думку: на другий день дочитала
книжку до кінця, і в вечер при чаю розповіла
своїй байдужній тіточці безсмертний твір Дефо-а
з таким щирим запалом і з такими подробицями,
що я готов був розцілувати свою ученицю. В сїм
згляді я знаходжу багато спільного у неї і у мене.
На мене находить деколи така деревяна байдуж-
ність, що я тогди до нічого не здалий. Але такі
припадки у мене, славити Бога, не довго трева-
ють. А она від того часу, як забрав ся від мене
той влізливий мічман, зробила ся якоюсь незви-
чайно тихою, задуманою і байдужною до книжки.
Я не розумію сего. Чи-ж мала би она?... Але я
не можу сего допустити: мічман такий чоловік

антипатичний, жорсткий і ледве чи може зайняти жінку хоч яку просту. Ні, се недоладна гадка. Она задумує ся і впадає в апатію через те, що їй такий вік, як нас запевняють психольоґи.

Я Вам надоїдаю моєю красною моделькою і ученицею. Ви на біду подумаете, що я не байдужний до неї. Оно дійсно на се виходить: она мені надзвичайно подобає ся, але подобає ся так, як щось близьке, рідне, подобає ся, як рідна, ніжна сестра.

Та досить про неї. Але крім неї я тепер не маю Вам про ніщо більше й писати. Про конкурсну роботу ще нема що писати, она ледве підмальована, та і по скінченю єї я Вам не буду писати. Я хотїв би, щоби Ви о ній в газеті прочитали, а ще більше, щоби самі її побачили. Я говорю з такою певністю, якби вже все було скінчено і лишало ся тільки взяти медаль з рук президента та вислухати тушу на сурмах.

Приїжджайте, мій незабутній, мій сердечний друже! Без Вас мій тріумф не буде повний, бо Ви оден єдиний справник мого щастя, і теперішнього і будучого.

Прощайте, мій незабутній добродію! Не обіцяю ся писати до Вас скоро. Прощайте!

Р. С. Бідний Демский не діждав і рушення криги на Неві: умер; та умер як щирий праведник, тихо, спокійно, як коли-би заснув. В шпитали Марії Магдалини трафляло ся мені часто приглядати ся остатним хвилям згасаючого життя чоловіка, але такого спокійного, байдужного розставаня з житем я не видїв. На кілька годин перед смертію я сидїв коло его ліжка і читав в голос якусь брошуру легенького змісту. Він слухав закривши очи, і від часу до часу ледве

замітно порушали ся у него кутки рота, се було щось ніби усмішка. Читане не довго тривало: він отворив очи, звернув їх на мене і ледве чутно промовив:

— І хоче ся Вам на такі дурниці марнувати дорогий час!

А переводячи дух, додав: Ліпше намалюйте щоб, от хочби з мене.

Своїм звичаєм мав я при собі альбум і оловець. Я зачав рисувати его профіль, сухий, острій; він знов поглянув на мене, усміхнув ся смутно і сказав:

— А щоб? правда, що модель спокійний?

Я рисував дальше. Тихенько отворили ся двері, і показала ся брудна особа господині помешканя, загорнена в щось брудне, але побачивши мене она сховала ся і примкнула двері. Демский усміхнув ся, не отвираючи очий, і дав рукою знак, щоби я нахилив ся до него. Я нахилив ся. Він довго мовчав, а наконець, здрігаючись, ледве чутно промовив:

— Заплатіть їй, ради Бога, за помешкане. Дасть Бог, сквітуємо ся.

Я не мав при собі гроший і пійшов сейчас до дому. Дома щось мене затримало: не тямлю вже щоб, чи тїтчина кава чи щоб таке. До Демского вернув я вже коло заходу сонця. Комнату его осьвітчувало сьвітло заходячого сонця, та таке яскраве, що я мусїв на кілька хвиль очи зажмурити. Коли я отворив очи і підійшов до ліжка, то під покривалом зістав ся вже тільки труп Демского. Лежав він так само, як я его лишив живим: усмішка й на пів лїнії не змінила ся, очи замкнені як у спячого. Так спокійно умирають лише праведники, а Демский належав до

збору праведників. Я зложив єму на груди напів застигли руки, поцілував єго в зимне чоло і прикрив покривалом, знайшов господиню, віддав їй довг небіжчика, просив зарядити похорон на мій кошт, а сам пішов по трумну. На третій день я запросив сьвященника з церкви сьв. Станіслава, взяв простий віз, при помочи сторожа винесли убогу трумну і положили на віз та й рушили з Демским в далеку дорогу. За трумною йшов я, патер Посяда і маленький церковник. Жадна жебрачка не ішла за трумною, а по дорозі ми їх немало здибували. Але сї убогі дармоїди, як пси голодні, носом чують милостиню; від нас они єї не сподівали ся, і не помилились. Я ненавиджу сих обридливих промисловців, щó спекулюють іменем Христовим.

З цвинтаря запросив я ксьондза до помешканя небіжчика, не на те, щоби поминки справляти, але щоби показати скромну бібліотеку Демского. Ціла бібліотека містила ся в невеликій ледве збитій скринці і складала ся з пятьдесять-кількох томів, в більшій часті гісторичного і правничого змісту, в грецкій, латинській, німецкій і французкій мові. Учений патер дуже уважно перегортав грецких і римских кляссиків дуже дешевого виданя, а я відкладав тільки французкі книжки. І дивно, окрім Лелевеля був в польській мові лише оден маленький томик Міцкевича, дешевенького познаньского виданя, більше нічого. Чи мав би він не любити своєї рідної літератури? Се не може бути. Розібравши бібліотеку я взяв собі французкі книжки а всі остальні лишив ученому ксьондзови. Але сумлінний ксьондз ніяк не хотів набути такий скарб цілком дармо і запропонував, щоби єго коштом положити на гробі

Демського гранітову плиту. Я взяв на себе половину видатків, і ми таки зараз означили великість і форму плити та й уложили напис. Напис був простий: Leonard Demski mort. anno 18... Залагодивши се все і взявши кожний свою частку спадщини, ми розсталися якби старі приятелі. Дивно однак, чи вже-ж покійний Демський ніколи з ніким не приставав ближше, окрім мене? В его помешканю я ніколи нікого не здибав, але як ми виходили з ним на улицу, то на улиці нераз стрічали его знакомі і виталися з ним поприятельски, а декотрі навіть стискали єму руку. А все то були люде статечні. Але й се правда: чи так званий статечний чоловік відвідає злидаря-роботягу в его понурій хатчині? Сумно! Бідні ті статечні люде!

Прощайте ще раз! Не забувайте мене, мій незабутній добродію!»

[X.]

З сего довгого і пестрого листу я вичитав найперше, що мій артист, як і годить ся правдивому артистови, чоловік в високім степені честний і благий. Звичайні люде не можуть так щиро, так безкористно привязувати ся до таких бідолашних, всіми покинутих злидарів, як небіжчик Демський. В сїм прекраснім, безкористнім привязаню я не виджу нічого особлившого, се звичайний наслідок взаїмного спочуваня всему великому і прекрасному в науці і в чоловіці. З своєї природи і по заповіту нашого божеского учителя ми всі повинні такими бути. Але, на жаль, дуже і дуже мало є меж нами, щό заховали Єго сьвяту заповідь і зберегли свою божеску природу в любові і чистоті. Тому-то чоловік, щό любить безкористно,

чоловік справді благородний, здає ся нам чимось незвичайним. Ми дивимо ся на такого чоловіка як на комету і надививши ся до сита попадаємо в страх, щоби наше брудне самолюбство нам самим так остро не кидалось в очи, та й зачинаємо і сего чистого чоловіка брудити, зразу скритою обмовою, потім явною, а коли і ся не чепила ся, тогди призначаємо его на убожество і стражданя. Ще щасте, як замкнено его в домі божевільних, а то по-просту вішаємо як якого огидного злочинця. Гірка правда, але правда! Але я загнав ся не до речі.

Друге, щó я вчитав з нескладного листу мого любого артиста, се то, що він, сердечний, сам того не замічаючи, залюбив ся по уха в свою гарненьку та вертку ученицю. Се лежить в натурі річей, оно добре, навіть доконче потрібне, тим більше артистови, инакше закоптить ся серце над академічними студіями. Любов єсть животворний огонь в душі чоловіка, і все, щó чоловік сотворить під впливом сего божеского чутя, відзначене печаткою житя і поезії. Всьо се дуже добре, та тільки от-щó: сї, як зве їх Лібельт, огненні душі дивно нерозбірчиві в справі любви. Трафляє ся нераз, що на правдивого і дуже горячого поклонника краси припаде такий морально брудкий ідол, для якого годив би ся тільки дим з пекарні, а він, простота, курить перед ним чистим кадилом. Лиш дуже а дуже мало котрій з тих душ огненних товаришила гармонія. Від Сократа, Берґама до наших днів щоденне житє їх складає ся все погано. А на більше лихо сї огненні душі залюблюють ся зовсім не по гузарски, а гірше від якого мізерного піхотника, се-б то на ціле житє. Ось чоґо я не можу зрозуміти. І о щó

я бою ся у мого артиста? Готов і він, за прикладом всесвітних ґеніїв, свою ніжну вразливу душу віддати в неволю якій будь сатані в спідниці. Та ще добре, коли він так, як Сократ і Пуссен, яким небудь жартом спекає ся домашньої сатани і пійде своєю дорогою; в противнім разі прощай наука і штука, прощай поезія і все, що є чарівне в житю, прощай на віки! Судина розбита, дорогоцінне миро розільяне і змішане з болотом, а промінистий сьвітильник спокійного артистичного життя погас від отроуючого подиху хатньої гадюки. О, коби сї сьвіточі могли обійти ся без родинного щастя, як би то було гарно! Скільки великих творів не потонуло би в сїм домашнім вирі і лишили би ся на землі на науку і утіху людям! Та мабуть і ґеній так само, як наш брат, потребує доконче домашнього огнища і родинного кружка. Се певна річ, бо для душі, яка відчуває і любить все високо прекрасне в природі і в штуці, потрібно доконче, коли натішить ся сею чарівною гармонією, успокоюючого супочинку, а такого солодкого супочинку можна зазнати тільки в кружку дітей і доброї любячої жінки. Щасливий, стораз щасливий той чоловік і той артист, котрого жите, несправедливо назване прозаїчним, осіяла прекрасна муза гармонії. Їго щасливости нема міри, як щасливости божій.

Роздивляючи справу родинного щастя у людей взагалі а особливо у натхнених поклонників всего доброго і красного в природі, я замітив, що іменно сї послідні бувають тяжкою жертвою свого обожуваного ідола — краси. Та не можна їх винити, бо краса взагалі а краса жіноча особливо розтрощує їх зовсім. Инакше й не може

бути, тут-то і є мутне жерело, що затроює всю красне і велике в житю.

Як то? закричать бурні молодики: красавицю Бог сотворив на те тільки, щоби осолодити наше жите, повне сліз і турбацій. Правда, Бог призначив її на се, але она, чи, лучше сказати ми, ухитрили ся перемінити єї високе боже-ственне призначене і зробили з неї бездушного, безживного ідола. У неї одно чуте поглинуло всі инші добрі почутя; се чуте — еґоїзм, зроджений свідомостію власної всю розтрошуючої краси. Ще коли була дитиною, ми дали їй почути, що она має в будучности роздирати і запалювати наші серця. Правда, ми їй тільки натякнули; але она се так бистро вгадала, так глибоко зрозуміла і почула сю будучу силу, що від того дня зроби-лася невинною кокеткою і досмертною поклонницею власної краси. Зеркало стало у неї єдиним товаришем єї злиденного самотного життя. Жадне виховане в світі не може єї перемінити: так глибоко впало кинене нами випадково зерно самолюбства і кокетерії.

Такий єсть результат моїх розглядів над красавицями взагалі а особливо над красавицями привілегіованими. Привілегіована красавиця не може нічим бути як тільки красавицею: она не буде ані любячою, скромною жінкою, ані доброю ніжною матерію, ані навіть палкою коханкою. Она деревяна красавиця та й тільки, і було би нерозумно з нашої сторони й вимагати більше від дерева.

Тому-то я і раджу любовати ся сими прекрасними статуама здалека, але ніяк не зближати ся до них, а тим більше не женити ся, особливо артистам і взагалі тим людям, що по-

святили себе науці або штуці. Як артист доконче потребує красици для своєї любої штуки, то на те суть модельки, танечницї і инші майстерки цехові, а дома єму, як і звичайному чоловікови, треба доброї, любячої невісти, а не привілегіованої красици. Привілегіована красици хіба на одну хвильку освітить яркими, осліплючими проміннями радости спокійну домівку любимця божого, а потім з сеї хвилевої радости, як з того метеора, що лише замиготів, не лишить ся і слїду. Красици, яко правдива акторка, потребує юрби поклонників, а чи правдиві они чи фальшиві, се їй всьо одно, аби лиш були поклонники; без них она, як і стародавний кумир, красна статуа мармурова та й бїльше нічого.

Приповідка каже: не всяке слово входить в стрічку. І межі красицими бувають виємки, природа єсть дуже розмаїта. Я глибоко вірую в такі виємки, але вірую як в яке незвичайне з'явище. Я ддятого такий осторожний в моїм вірованю, що хотя вже бїльше як пів віка жию межі порядними людьми, а такого чудного з'явища не бачив ще ані разу. А не можна сказати, щоби я належав до мізантропів або до безпардонних ганителїв всего прекрасного. Противно, я запеклий поклонник всего прекрасного, чи то в природі чи в божественній штуці.

От що мені недавно притрафило ся. Далеко, дуже далеко від порядних або цивілізованих людей, в закутку майже незамешкалім, довело ся мені нидіти через досить довгий час. В той сам закуток залетїла, тїлько не випадково, світова красици, такою она опісля бодай сама себе називала. От я і познакомив ся, а треба вам знати, що я до знакомств досить скорий. Познакомлю-

юсь, наглядаю нову знакому-красавицю, і о чудо над чудами: зовсім неподібна до тих красавиць, які я перше бачив. Думаю собі: чи не здичів я в сій пустини? Ні, в кождім згляді жінка гарна: і розумна і скромна і навіть очитана, а притім ані сліду кокетерії. Мені самому стало соромно, що я її так наглядаю, я кинув на бік всяку недовірчивість і стаю не те, що поклонником, але добрим, щирим приятелем. Не знаю, за щоб, але і я їй сподобав ся, і ми стали майже друзями. Я не можу натішити ся моїм відкритєм, так навіть, що в старім серци зворухнуло ся щось більше як звичайне просте привязане і я туй-туй не відограв ролі старого дурня з комедії. Уратовав мене припадок, і то цілком звичайний припадок. Раз якось в-ранці — мене уважали дома як свого, так що нераз запрошували мене на ранішній чай — отже раз в-ранці я завважав у неї волосе на потилиці заплетене в дрібонькі кісочки. Се мені не сподобало ся. Перше я гадав, що у неї волосе натурально завиває ся на потилиці, а тут от-щоб! І се-ж відкрите здержало мене визнати їй мою любов. Я став знов звичайним добрим приятелем. Майже що-дня розмовляли ми про літературу, музику і інші штуки, а соромно було би з освіченою жінкою бавити ся плітками. Та в сих розмовах я завважав, і се вже на другий рік, що она дуже поверховна і про красу в штуці або в природі говорить досить байдужно. Се трохи захитало мою віру. Дальше бачу, що нема в світі такої книжки німецької або російської, котрої би она не читала, але не памятає ані одной. Я спитав о причину, а она покликувала ся на якусь слабість жіночу, котра відняла їй память, ще як була дівчиною.

Я простодушно повірив. Але достерігаю, що які-небудь слабенькі віршики, котрі читала ще дівчиною, она памятає дуже добре. Після сего я встидав ся говорити з нею про літературу, а відтак і завважав невдовзі, що у них в домі нема ані одної книжки, крім альманаха на сей рік. Вечерами в зимі они грали в карти, як зібрала ся партія; та се, думав я, робить ся для звичаю, а на те і не звертав увагу, що она дуже не в гуморі була, коли їй не удало ся зложити партію, тогди у неї зараз зачинала голова страшно боліти. Єсли партія збирала ся у чоловіка, то она, мов нічого ї не було, сідала коло стола і заглядала в карти грачам, якби в свої власні, і сеся мила робота нераз тягнула ся далеко поза північ. Я, як тільки зачиналась ся бездушна сцена, виходив сейчас на улицу. Осоружно бачити молоду, гарну жінку при такій пустій роботі. Тогди я цілком розчарував ся, і она відала ся мені полїпом або, справедливіше, правдивою привілегіованою красавицею.

І як-би самота єї в сім темнім закутку без кровожадних обожателїв, се-б то без львів і диких ослів, протягнула ся ще рік оден, другий, то я певний, що она одуріла би або стала би чистою ідіоткою. Півідіоткою она вже тепер була, а я то, я недоумок, виобразив собі, що от наконець знайшов Ельдорадо! А се Ельдорадо по-просту лялька деревяна, на котру я потім не міг дивити ся без відрази.

Читаючи сю страшну сентенцію красавицям, дехто погадає, що я другий Буонароті. Де там, я такий сам поклонник, як котрий-небудь з леопардів, а може навіть ще більше загонистий; річ тільки в тім, що я люблю висказувати свої погляди

в цілій їх наготі, не зважаючи на стан і рангу, а притім я всьо се роблю тепер спеціально для мого приятеля, артиста, а не з наміром друковати свої гадки про красавиці. Захочай мене, Боже, від такої дурноти! Та тогди б мене сестра рідна готова була повісити на першій гадузи, як Юду зрадника... Впрочім она не красавиця: нема єї чоґо бояти ся.

Де-ж початок сего лиха? А ось-де: в вихованю. Коли ніжних родителів Господь Бог поблагословить донькою красавицею, они самі зачинають її псувати, даючи їй перед над другі діти, а про освіту своєї улюблениці от-щó думають а навіть говорять: На-щó дармо морочити дитину пустою книжкою? она і без книжки а навіть без приданого зробить собі сьвітлу карієру. І красавиця робить дійсно сьвітлу карієру, віщоване родителів справдилось, чоґо-ж ще більше треба? Отсе початок лиха, а дальший протяг — я зрештою не кажу напевно, тільки припускаю — дальший протяг от-як іде.

Наше любе славянське племя, хоть і рахує ся до кавказкої раси, але що-до уроди не дуже значає ся перед племенами фінським і монгольським, томú-ж у нас красавиця дуже рідко трафляє ся. І се рідке з'явище, ледве тільки виросте з пеленок, ми зачинаємо напихати дурними возхитами, самолюбством і иншим дрантем, і наонець робимо з него маріонетку, на подобу тої, якої малярі уживають для драпованя. В тих краях, котрі Бог поблагословив пороною уродливих жінок, там они мусять бути звичайними жінками, а звичайна жінка на мою гадку єсть найліпшою жінкою.

По-що я так довго розбалакав ся про кра-

савиці, що роздирають серця людські, а межі ними і моє? Бачить ся, на науку мому другови. Але я гадаю, що ся наука зовсім не буде для него потрібна, бо і весталька его, скільки міг я внести з его описів, ледве чи здатна залізти глибоше в серце артиста, котрий так добре відчуває і розуміє всьо високо прекрасне в природі, як мій приятель. Се мусить бути бистроока, перкатенька дурисьвітка, в роді швачки або жвавої покоївки, а такі особи зовсім не суть небезпечні.

А от такі особи, як єї шовкова тітка, они також нерідкі, але дуже небезпечні. Хоть і як солодко він її описує, а проте она нагадує мені Гоголівску сваху, котра на питане охочого женити ся: чи его оженить? відповідає: »ох, голубоньку, та так справно, що й не счуєш ся.« Приятель мій, розуміє ся, не має нічого спільного з героєм Гоголя, і в сім згляді я за него майже не бою ся. Огонь першої любови хоч і міцнійше пече, то за-те коротше горить. Але знов, як поміркую, не можна й не бояти ся, бо ті дивні шлюби, що »й не счуєш ся«, трафляють ся дуже часто не тільки з розумними людьми, але і з осторожними, а у мого приятеля я не припускаю великої осторожності, се не художників прикмета. На всякий випадок я написав до него лист, розуміє ся, не з науками: від таких листів заховай мене, Господи! Я писав до него по приятельски, отверто, чого я бою ся і чого ему треба бояти ся, я вказав ему без церемонії на любу тіточку яко на головну і найнебезпечнійшу западню. Однакож я на моє письмо не дістав відповіді, мабуть оно ему не сподобалось. Кепский знак, погадав я собі, а зрештою він через літо зайнятий був конкурсовою роботою, так не дивно, що міг забути на

мій лист. Але минуло літо, минули місяці вересень і жовтень, а мій приятель ані слова. Читаю в »Пчел-ї« критику вистави, справно написану, мабуть Кукольніком: »Вестальку« мого приятеля виносять під небо, а про конкурсovu роботу нема ані слова.

Що би се значило? Чи мала би она ему не удати ся? Я написав до него знов лист, де просив пояснити мені своє уперте мовчане, а про конкурсovu роботу і взагалі про его праці я не згадував ані слова, знаючи з досьвіду, як то не-мило відповідати на приятельське питане: як іде робота? коли робота іде кепско. По двох місяцях я дістав відповідь на мій лист, відповідь ляко-нічну і дуже недоладну, як коли-б він встидав ся або бояв ся висказати мені отверто те, що его мучило, а его щось страх як мучило. Межи ин-шим він в своїм листі натякуе на якусь неудачу (здае ся на конкурсovu роботу), котра его мало-що не загнала до гробу, і пише, що, коли він ще жие на сьвітї, то завдяки своїм добрим сусідам, котрі живо і щиро ним заняли ся; тепер він майже нічого не робить, страждае і на душі і на тілі і не знае, чим се все скінчить ся.

Я на всьо се глядів, розуміе ся, як на пере-саду. Се звичайно буває у молодих вразливих людей, они все роблять з мухи слоня. Але мене щось непокоїло, і я бажав чогось докладнійшого довідати ся про его положене. Тільки-ж як? від кого? Від него самого я не допитаю ся. Я звер-нув ся до Михайлова, просячи его, щоби написав мені всьо, що знае про мого приятеля. Ввічли-вий Михайлов не дав довго чекати на свій оригі-нальний і отвертий лист. От-що він мені на-писав:

»Твій приятель, брате, дурень, та ще який дурень! Як сьвіт стоїть, не було ще такого незвичайного дурня. Єму, бачиш, не удала ся конкурсова робота; щó-ж він зробив з розпуки? Певне не вгадаєш: взяв та й оженив ся! А знаєш, з ким? З своєю весталькою, і то ще з бременною. Огсе кумедія: бременна весталька! І, як він сам каже, бременність власне спонукала его, що оженив ся. Але не гадай, щоби він сам був причиною сего гріха, де там! то бестія мічман наброїв, она сама признала ся. Хватський мічман наробив лиха та й виїхав собі до Николаєва, як коли-б нічого не було, а твій великодушний дурень і бух, як муха в окріп. Куди, каже, она тепер діне ся? хто її бідну прийме, коли рідна тітка виганяє з дому? Взяв та й приймив до себе. Ну, скажи сам, чи бачив ти другого такого дурня на білім сьвіті? Певне і не чув навіть. Правду сказати, великодушність безпримірна, чи радше безпримірна дурнота. Та се все ще нічого, а от-щó безмірно сьмішне: він намалював з неї свою вестальку бременною, та як намалював: просто на предиво! Такої наївно невинної краси я ще не видав ані на образі ані в природі. На виставі юрба від неї не відходила. Она наробила в публиці такого шуму, якого, тямиш, наробила колись Тиранова »дівчина з тамбурином«. Пречудесна річ! Сам Карло Павлович багато разів перед нею ставав, а се вже-ж щось значить. Її купив якийсь богатий вельможа і добре заплатив. Копії і літографії з неї находять ся по всіх склепах і на всіх роздорожах. Одним словом: успіх повний, а він дурень оженив ся. Сими днями я був у него і знайшов якусь неприємну зміну. Здає ся, що тіточка взяла его в руки. У Карла

Павловича він ніколи не буває, мабуть встидає ся. Він зачав малювати Мадонну з предвічним Младенцем, взявши за модель свою жінку і несвого сина; коли скінчить так красно, як зачав, то се буде ще ліпше від »Вестальки«. Вирази і у дитини і у матери предивно гарні. Я дивую ся, як могла ему не удати ся конкурсова робота! Не знаю, чи допустять его, яко жонатого, на другий рік до конкурсу, здає ся, що ні. Отсе всьо, щб можу тобі донести о твоім безглуздім друзі. Наш Карло Павлович не зовсім здоров; на весні гадає розпочати роботу в Ісакиївскім соборі. — Твій *Михайлов.*»

Невимовний смуток переняв мене по прочитаню сего простого приятельского листу. Я видів сьвітлу будучність мого друга, мого любимця уже скінченою, скінченою на самім розсьвіті промінистої слави, але зарадити лиху вже не було можливо. Яко чоловік він поступив нерозсудно, але в високім степені благородно. Коли-б він був простим малярем, ремісником, то сеся подія не мала би на єго роботи ніякого впливу, але на артиста, правдивого, горячого, се може мати вплив погибельний. Вже одна страта надії, бути висланим за границу на кошт державний, може вистати, щоби зломити найміцнійшу енергію. А власним коштом поїхати за границу, про се ему тепер і не думати. Коли-б збільшена праця і дала ему засоби, то жінка і діти відберуть у него ті бідні засоби перше, ніж він подумає про Рим і его безсмертні чуда. І так

Италия, счастливый край,
Куда въ волшебномъ упоеньи
Летитъ младое вдохновенье
Узрѣтъ мечтательный свой рай!...

сей щасливий, чарівний край на віки замкнений для мого друга. Хіба-би якийсь незвичайний випадок відчинив ему двері сего нефантазійного раю, але такі випадки суть дуже а дуже рідкі. Нема вже у нас тих правдивих меценатів, що давали гроші артистови, аби поїхав за границю і вчив ся. У нас тепер коли який богач і здобуде ся на такий учинок, то лише для пустої дитячої хвальби; він бере артиста з собою за границю, дає ему платню як наймленому льокаєви і поводить ся з ним як з льокаєм: каже ему малювати готель, де він заїхав, або морський берег, де его жінка бере морські купелі, і інші такі дуже неартистичні предмети, а простодушні люде тарабаняють: ось правдивий любитель і знавець красного! артиста брав з собою за границю! — Бідний артисте, що діє ся в твоїй смирній душі при сих дурних викликах? Не завидую тобі, бідний поклонниче прекрасного в природі і штуці! Ти, як то кажуть, був в Римі а не видів папи, а слава, що ти був за границею, мусить тобі видавати ся найтяжшим докором. Ні, ліпше з торбою іти за границю, ніж з паном їхати в кариті, або ліпше зовсім зречи ся бачити »мечтательный свой рай«, а примістити ся де-будь в кутику свого прозаїчного краю і тихцем поклоняти ся божественному кумирови Аполььона.

По дурному, страх як по дурному мій приятель розпорядкував свою будучність. От вже два тижні, як я що-дня відчитую щирий лист Михайлова і все-таки не можу запевнити ся о правді сеї непростимої дурниці. Так дуже не йму віри, що часом приходить мені гадка самому поїхати до Петербурга та власними очима побачити бридку правду. Як-би тепер були вакації,

я би і не надумовав ся; але на нещасте тепер час науки, отже коли-б і можна звільнити ся, то тільки на двацять вісім днів, а за половину сего часу щó я можу зробити для него? Зовсім нічого, хіба що тільки побачу те, чого би я не бажав і в сні бачити. Добре цоміркувавши і отямивши ся з першого вражіння, я постановив чекати, щó скаже старий Сатурн, а тим-часом переписувати ся стало з Михайловим. На его листи я стратив надію, а надія на листи Михайлова зовсім не справдилась. Надіючись на Михайлова, я спустив з ока, що сей чоловік найменше надає ся до сталої переписки, а коли я дістав від него відповідь на мій лист, і то так скоро, як я й не сподівав ся, то я повинен був уважати се за осьме чудо, і з одного листу ніяк не треба було рахувати на сталу переписку. Щó-ж робити? Помилив ся, та хто-ж не помиляє ся? З-горяча написав я до него кілька листів, а на відповідь не дістав ані одного. Се мене не здержало, я пишу знов, і чим далше, тим сердечнійше. Відповіди ані слова. Наконєць не стало мені терпцю, і я написав до него короткий але острый лист; се вже порушило Михайлова, і він прислав мені відповідь такого змісту:

»Дивую ся, звідки бере ся у тебе терпеливість, час і папір на твої сьмішні, щоби не сказати дурні, письма. І про кого ти пишеш? Про дурня. Чи варт він того, щоби про него думати, не то писати, та ще такі сьмішні листи, як ти пишеш. Плюнь ти на него: пропащий чоловік та й годі! А щоби тебе утішити, додам ще ось-що: він враз з жінкою і мамочкою, як він її називає, зачав тягнути »проволоку«, се-б то взяв ся до горілки. Зразу він все робив копії з своєї

»Вестальки«, і наробив їх стілько, що їх і на тандиті ніхто не купував. Потім взяв ся розмальовувати літографії для магазинів, а тепер не знаю, що він робить, здає ся малює портрети по рублеви від морди. Єго ніхто не видить, заліз десь в двацятую лінію. Щоби тобі догодити, я тамтого тиждня пійшов єго шукати, ледве знайшов єго помешкане коло Смоленського цвинтаря. Єго самого я не застав дома; жінка сказала, що пійшов на сеанс до якогось урядника. Я полюбовав ся єго недокінченою Мадонною, і чи знаєш що? мені якось жаль зробило ся: за-що, подумаєш, пропав чоловік? Не діждавши ся єго самого, я пійшов і не попрощав ся з господинею: она мені видалась огидною.

Карло Павлович, помімо своєї недуги, розпочав роботу в Ісакіївскім соборі. Доктори радять єму покинути роботу до другого року і поїхати на літо за границю, але він не хоче розставати ся з зачатою роботою. Чому ти не приїдеш до Петербурга хотьби тільки на короткий час, хочби тільки подивити ся на чуда нашого чудотворця Карла Павловича, та й полюбовав бись ся своїм дурнем. Ти певне також оженив ся, лише не признаєш ся. Не пиши до мене, бо відповідати не буду. Прощай! — Твій *Михайлов.*»

Мій Боже, чи вже-ж одна однісенька причина, се нещасне оженене, могло так нагло, так швидко знищити ґеніяльного молодця? Другої причини не було? Жалісне оженене!

Нетерпеливо дожидав я вакацій. Наконєць скінчили ся іспити, я взяв відпустку і вїо до Петербурга. Карла Павловича я вже не застав в Петербурзі: за порадою лікарів він покинув роботу і поїхав на острів Мадеру. З великою

трудністю знайшов я Михайлова. Сей оригінал не мав ніколи сталого помешканя, він жив як птиця небесна. Я здивав его на улиці під руку з хватским мічманом, тепер вже ляйтнантом. Не знаю, яким способом він взяв ся знов в Петербурзі. Я не міг дивити ся на того чоловіка. Привитавши ся, я взяв на бік Михайлова і спитав о адресу мого приятеля. Михайлов зразу розсміяв ся а потім, ледве здержуючи сьміх, сказав:

— Чи знаєш, за чім помешканем він питає? свого любимця Н. Н.!

І знов розсміяв ся. Мічман вторував ему, але не щиро. Михайлов лютив мене своїм недоладним сьміхом, нарешті опам'ятав ся і сказав:

— Твій друг живе тепер в тепленькій квартирі, на сімей версті. Бачиш: его не допустили до конкурсу, так він, не довго думавши, зійшов з розуму, та й марш на тепле місце. Не знаю, чи живе він ще.

Я, не прощаючи ся з Михайловим, взяв фіякра та й погнав до шпиталю Всіх Скорбящих. Мене не допустили до хорого, бо він мав власне напад шалености. На другий день я его побачив, та коли-би дозорець мені не сказав, що се такий а такий артист, то я сам ніколи б не пізнав его: так страшно змінила его шаленість. Він мене, розуміє ся, також не пізнав, взяв мене за якогось Римлянина з образу Пінелього, зареготав ся і відійшов від закратованих дверей. Мій Боже, яке то сумне явище — чоловік знівечений шаленостію! Я не міг і кілька мінут дивити ся на сей жалісний образ, попрощав ся з дозорцем і вернув ся до міста; але мій нещасний приятель не давав мені нігде спокою, ані в академії, ані в Ермітажі, ані в театрі, словом нігде. Его страшний образ

всюди гнав ся за мною, і тільки щоденне відвідуване шпиталю Всіх Скорблящих мало по-малу затерло перше страшливе вражене. Шаленість его з кожним днем ставала слабшою і слабшою, за-те і сили фізичні швидко зникали; наконець він вже не здужав піднести ся з ліжка, і я міг свобідно входити до него в комнату. Часами він ніби приходив до себе, але все ще не пізнавав мене. Раз якось я навідав ся до него в-ранці. Я застав его цілком спокійного, але так слабого, що не міг рукою рушити. Довго він дивив ся на мене, як коли-би щось пригадував собі. Після довгого, задумчивого, розумного погляду він ледве чутновимовив мое імя, і сльози струями хлинули з его прояснених очий. Тихий плач перейшов в хлипане, в таке душу роздираюче ридане, що я і не видав і дай Боже, щоб ніколи не видів так страшно ридаючого чоловіка. Я хотів его лишити, але він знаками здержав мене. Я лишив ся. Він простягнув руку, я взяв его за руку і сів коло него. Хлипане мало по-малу утихло, тільки краплисті сльози котили ся з-під спущених вій. Ще минуло кілька минут, і він зовсім успокоїв ся і задрімав. Я вихопив по-тихеньку свою руку і вийшов з комнати. На другий день, так саморано, приїзджая до шпиталю і питаю першого сторожа, котрого здибав: як має ся хорий? А сторож мені відповів: ваш хорий, пане, уже в трупарни; вчора рано як заснув, так і не пробудив ся.

Після похорону, сам не знаю, длячого, лишив ся я кілька днів в Петербурзі. Раз якось здибав ся я з Михайловим. Він розповів мені найперше, як він вчора відпроваджував мічмана до Николаева і як они піячили на середущій

рогачці, а потім зійшла річ на небіжчика, на его вдову і наконець на его недокінчену Мадонну. Я попросив Михайлова завести мене до помешканя вдсви. Він радо згодив ся, бо і сам хотів ще раз подивити ся на недокінчену Мадонну. В помешканю небіжчика ми не знайшли нічого, щó сьвідчило б о тім, що тут жив колись артист; тільки палітра з засохлими фарбами, котра тепер заступала розбите шкло, давала про се знати. Я запитав о Мадонну. Вдова мене не зрозуміла. Михайлов витолкував їй, щоби показала нам той образ, котрий він колись у них оглядав. Она запровадила нас до другого покою, і ми увиділи Мадонну: з неї зробили латку на старім паравані. Я запропонував вдові десять рублів за образ, она радо згодила ся. Я згорнув в руку свій дорогоцінний набуток, і ми лишили вдову, утішену десятьма рублями.

На другий день я попрощав ся з моїми знакомими і покинув північну Пальмиру, бачить ся на завсїгди. Незабутній Карло Великий вже умирав в Римі.

4. X. 1856.

ПРИПИСКИ.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

1. Письмо до редактора час. «Народное Чтение». Місячний вістник «Народное Чтение» видавав Українець Александр Оболонський, дідич з Полтавщини, добрий знакомий Шевченка. Се письмо появило ся в книжці за лютий р. 1860., а цілю его було також приспішити знесенє кріпацтва.

Стор. 9. стр. 6 з д. Аксаков = Визначний російський писатель Сергій Тимофеевич Аксаков (1791—1859) написав між иншим: «Семейная хроника и воспоминания». Шевченко відвідав хорого в Москві 22. (ст. ст.) лютого 1858.

11, 11. виплідком семінарій = 3 російських духовних семінарій виходили і сьвященники і дяки. — 3 з д. Апельлес = найславнійший маляр давньої Греції і взагалі старовічного сьвіта, жив около року 325. перед Христом.

13, 11. Суздальської школи = Суздаль одно з найстарших міст в середущій Росії, було до р. 1370. столицею удільних князів суздальських; нині жие в нїм около 8000 душ. — 6 з д. козак Платов = гетьман довських козаків, відзначив ся в борбах з Турками і в війні з Наполеоном (1812—13).

14, 25. хиромантик = ворожбит, що ворожить з руки. — 4 з д. аквареля = мальованє або малюнок водяними не олійними фарбами, звичайно на папері. — 3 з д. чернетний = бруліон, се-б то перший уклад якогось письма, малюнку і т. и., в котрім роблять ся ще поправки та зміни, щоби після того переписати на чисто.

15, 10. Жуковському = Василь Андреевич Жуковский, славний російський поет (1783—1852), був учителем і вихователем наслідника трону а пізнійшого царя Александра II. — 11. Брюлов = Карло Павлович Брюлов, визначний російський маляр (1799—1852), родив ся і виховав

ся в Петербурзі, відтак 12 літ пробував в Римі, а вернувши до вітчизни заживав там великої поваги. — 17. асигнація = паперові гроші (банкноти) в Росії, котрі давнійше мали $3\frac{1}{3}$ раз меншу вартість від срібних.

II. 3 повісти »Княгиня«. 16. Сю повість написав Шевченко в році 1853. в Новопетровскім форті над Каспійским морем, де не смів писати по українськи. Зміст повісти подібний до єго поеми »Княгиня«. Друкована була ся повість перший раз в місячнику »Кіевская Старина« в 1884. р.

16, 7 з д. Умань = місто в київській губернії, з пишним в поблизку садом »Зофіївка«, славною резиденцією Потоцких. — 6 з д. Петергоф = місто в петербурській губернії, лігня резиденція російських царів з пишними садами-огородами.

19, 10. нестихарного = Нестихарним був той дяк, що єго поставляла громада з попом по давному звичаю. Стихарним же дяком звав ся той, котрого назначила власть єпархіяльна. Дяками стихарними бували іногді й семінаристи, що не довершили своєї науки. — тму-мну, тля-мля = се зразок складаня в давних букварях на Україні. — 6 з д. тигар = паламар (має в православній Росії більше значінє як наш паламар в Галичині).

20, 12. косу = Православні сьвященики і дяки в Росії заплітають волосє. — 21. не борзя ся = не спішачи ся.

21, 19. Сковороди = Псалми та пісні українського філософа Григорія Савича Сковороди (1732—1794) були розширені на Україні, а декотрі співали ся навіть лїрниками.

22, 22. десниця (церк.) = правиця; шуйця (церк.) = лївиця.

Передмова.

Ся передмова перший раз оголошена була в російскім перекладі в р. 1898., а відтак знайшла ся в архіві Департамента Поліції в Петербурзі 1906. року межі паперами, що забрані були у Шевченка при арештованю єго дня 5. (17.) квітня 1847. р. Перше виданє »Кобзаря« з 8 поезіями вийшло в Петербурзі р. 1840., а передрук з додатком »Гайдамаків« в р. 1844. До сєго нового виданя, в котре, розуміє ся, мало вийти богато дальших поезій, не прийшло з причини арештованя поета.

27, 8 з д. натовкмачать індивідуалізмів = напхають повно чужих слів.

28, 2. репетувати = раз-враз кричати, галасувати. — 16. по складах = склад за складом, силлябізуючи. — тиняти ся = блукати ся, крутити ся. — 25. шталт (поль. kształt) = лад, вид.

29, 2. Гоголь виріс в Ніжині а не в Малоросії = Славний російський писатель Гоголь (1809—1852) учив ся в ліцею в Ніжині, місті чернігівської губернії, отже як-раз в Малоросії. — 3. Вальтер-Скотт в Единбурзі а не в Шотляндії = Сей славний поет (1771—1832) родив ся і жив в Единбурзі, головнім місті Шкотії (Шотляндії), а писав по англійски, як пишуть всі Шкоти особливо від сполученя Шкотії з Англією (1603); народний поет Борнс (1759—1796), писав шкотским нарічієм, мало відмінним від властивого англійского. — 14. Кирпа-Гнучкошиєнко = глумливе Шевченком вигадане призвище Українця з гнучкою шиєю; гл. остатню примітку до »Гайдамаків«. — сутяга = кручкотворець, процесович. — 18. непотребний = ледачий. — 20. Караджич, Шафарик = діячі народні, що причинили ся найбільше до відродженя своїх націй: Павло Йосиф Шафарик (1795—1861) знаменитий учений чеський, розслідник славянських язиків і славянської старини; Вук Стефанович Караджич (1787—1864) основатель нової сербскої літератури. — 23. стяжали (церк.) = придбали. — 6 з д. Ростопчина = гр. Евдокія Петровна Ростопчина († 1858.) російська поетка. — 5 з д. Св'ячена вода = вірш української поетки Александри Псьолівної, приятельки Шевченка, котрої вірші він занадто вихвалював.

І. ДРІВНІЙШІ ПОЕЗІЇ.

А) Думки, пісні, посьвяти і т. и.

1. [Заспів.] 31, 3. Сей заголовок надав я. — 12. лихо = біда, журба. — 8 з д. Нічого робить = нічого не порадиш, дарма. — 5 з д. кохав = плекав, годував. — 32, 24. вітають = пробувають, живуть, мешкають. — 33, 2. остило = навкучилось, надоїло (засівати трупом поле). — 5. Орел чорний = двоголовий російський державний орел. — 1 з д. нишком = тайком, тихцем. — 34, 14. виростав вас = плекав вас, пильнував щоб ви вирости. — 18. По-під тиньню = по-під плотами.

2. Вітре буйний. 34, 3 з д. Поділ на строфи, як в сій так в многих інших поезіях (А) 3, 7, 12, 13, 16, 20), зробив я. — 35, 14. на тім боці = на тамтім, на другім боці

4. **На-що мені.** 37, 15. линяють = тратять барву, випадають.

5. **На вічну пам'ять Котляревському.** 38, 12. Котляревський умер 29. жовтня 1838., отже сея поезія написана або при кінці тогож року або з початком року 1839. — 41, 2. прилинути = прилетіти.

6. **До Основяненка.** 41, 6 з д. Про запізнане Квітки-Основяненка з Шевченком гл. Лист [Квітки] до Шевченка в Рускій Письменности II, 2, 545. — 42, 17. тирса = степова трава, на метр висока. — 43, 22. кебета = здібність, спосібність. — 10 з д. не потурай = не давай ся, не уступай. — 1 з д. позички = часте випозичуванє.

7. **Н. Маркевичу.** 45, 1. Николай Маркевич гісторик, поет і музик, его »Исторією Малороссіи« (5 тт. Москва 1842—43) Шевченко нераз користував ся.

10. **Дівочії ночі.** Сей вірш знайшов ся аж р. 1906. в архіві Департамента Поліції в Петербурзі. — 48, 8 з д. нарікати = наречи, називати.

11. **М. С. Щепкину.** 49, 10 з д. Михайло С. Щепкін, приятель поета, артист драматичний в Москві, вийшов також з кріпаків; він оден з перших пізнав в Шевченку великого поета і причинив ся артистичним деклямованєм декотрих его поезій до вславлення его імени.

13. **Н. Гоголю.** 50, 18. Шевченко дуже поважав Го-голя, але не знав его особисто. Заголовок »Н. Гоголю« і дата 30. XII. 1844. знайшли ся аж в архіві Департамента Поліції, перше сей вірш знаний був без заголовка або з заголовком »Думка«. Але Кониський подає в »Хроніці« життя Шевченка (I, 175), що Шевченко сї вірші записав в альбомі Н. Гербеля, перекладчика творів ріжних поетів, меж ними й его, в лютім 1846. р. в Ніжині.

15. **Маленькій Маряні.** Сей вірш знайдений в архіві Департамента Поліції.

17. **Минають дні.** 54, 6—8. В многих виданях замість сих вершів стоїть такий-ось текст, може зладжений з огляду на колишні вимоги російської цензури:

І Тебе хвалити,
І Твій свѣт нерукотворний
І людей любити.

* 18. **Три літа.** Се вірш знайдений в Департаменті Поліції. Ним кінчив ся трилітній цикл поетичних творів (1843—1845), які Шевченко списав в оден зшиток. — 55, 18. Оксана = Шевченко кілька разів в своїх поезіях, але

аж в пізнійших, згадує якусь Оксану, яко товаришку его дитинячих літ.

19. **Заповіт.** Сей вірш написав Шевченко, лежачи цілий місяць хорий на тиф, на котрий запав простудивши ся по невиліченій ще недузї, у дідича пирятинського повіту Віктора Закревського. — 58, 1. круча = крутий, стрімкий берег, стромовина.

20. **Ой одна я.** Сей вірш і послідуючі 21.—25. та Б) 16.—22. написав Шевченко в слідчій вязниці на цитадели в Петербурзі. Всім віршам там написаним надав спільну назву »Моїм соузникам«.

21. **Не кидай матери.** 59, 10 з д. богила = бугила, бугиль, дика петрушка. [?]

23. **Н. І. Костомарову.** Костомаров був в день перед своїм весілем арештований wraz з Шевченком, Кулішем і 8 иншими Українцями за основане будьто-би революційного товариства съв. Кирила і Методія (до котрого Шевченко і Куліш формально не належали). 61, 14. часовий = стражник, вартівник. — 15. синемундирних = жандарми російські носять мундури синьої барви. — 5 з д. твоя мати = Мати Костомарова на вість о арештованю сина поїхала до Петербурга, їй дозволено бачити ся з сином, на допит єї не брали.

24. **В неволї тяжко.** Ся поезія написана в хвилевім настрою, зовсім иншим як 22. »Мені однаково«.

25. **Чи ми ще зійдемо ся.** Сею думкою звертає ся поет до бувших братчиків Кирило-Методіївського товариства. — 62, 10 з д. Не наша мати = Россія. — 4 з д. Во время люте = В инших виданях стоїть: Любїть її, бо время люте... Є також варянта: Любїть її во время...

Б) Описи, образи, оповідки і т. и.

1. **Причинна.** Се одна з перших поезій Шевченка і єдина надрукована поезія з часу перед визволенєм з кріпацтва. — 63, 2. Причинна = така, котрій причинено, котру заворожено, і длятого она яко сновида ходить по ночі з замкненими очима, несвідомо того, що робить. — 64, 11. китайкою = мертвих козаків велїв козацкий звичай накривати червоною китайкою. — 67, 1. стовбур = паль, пень. — 69, 6. замордований = змордований, дуже утомлений.

2. **Тарасова ніч.** Тарасовою нічю зове ся битва Переяславска (Переяслав є старинне місто, на полудневий всхід

від Києва, над рікою Трубежем, лівим допливом Дністра); в тій битві козацький гетьман Тарас Трясило поборов коронного гетьмана Конєцьпольського над річкою Альтою (1628). Після веселощій в сьвято Божого тіла Поляки спочивали в обозі своїм, як нараз напали на них козаки і розбили їх до-тла.

70, 5. П. І. Мартосу = Петро Мартос, полтавський дідич, мав перший відкрити поетичний талант Шевченка, знайшовши у него порозкидані на підлозі вірші, а власне поезію »Тарасова ніч«, котрі-то вірші поет буцім зовсім малаважив.

71, 1 з д. кравчина = відділ війська у Запорозжців; тут кравчиною названий мабуть сам гетьман Павло Наливайко, страчений в Варшаві по неудачнім повстаню р. 1597. — 72, 10. дав знати = дав ся в знаки. — 17. Грубайло = Трубеж. — 1 з д. В женевскім виданю поезій Шевченка з 1890. р. і в львівскім виданю з 1893. р. сей верш і 73, 1—5 належать ще до промови Трясила, а потім наступає ще такий уступ:

А поки щó, одпочиньмо!
Чи багато наших?«
— »Трохи, пане отамане,
Та й ті щось ледачі.«
— »Зледаціли? побачимо!
Нема чого ждати!
Бенкетуйте ж, вражі Ляхи!
Прийду помагати:
Прийду, Ляхи, почащую
Не медом-ситною,
Ні, прокляті католики,
Кровю червоною
Почащую за Павлову
Праведную душу;
А коли ні, Боже милій,
Сам випити мушу.
Боже, нехай пропадає
Голова Тараса!
Дай то тільки, щоб та шляхта
Кровю упила ся!
Тоді й мою головоньку
Нехай ворон будить:
Не прокинись! — Товариші!
Щó буде, то й буде.

Сю ніч Ляхів каголиків
Ходім частувати!...
Чи так, брати отамани?«
— »Що маєм казати?
Роби, пане отамане,
Як сам добре знаєш.
А ми будем помагати,
Поки силу маєм.«
— »Добре, хлопці!« Пішов нишком
Люлечку смакує,
Дума думку, поглядає...
Доля ж бенкетує.

74, 8. Ті самі видання мають по сім верши ще такий уступ:

»Була колись козацькая
І слава і воля;
Слава сяє, а воленьку
Спіткала недоля.
Було колись панували,
Та більше не будем,
Тії ж слави козацької
По вік не забудем!«

3. **Іван Підкова.** Шевченків Підкова, і так само Гамалія (8), є особи поетичні, не гісторичні. Они, если й були на сьвітї, то не ходили ні на Царгород ні на Скутару. Але характер епохи, духа Запорожа намалював Шевченко дуже вірно. Сеї поеми про похід Івана Підкови на Царгород поет не докінчив. — 75, 19. поставець = збанок. — 76, 10. рибалка = риболов (птах). — 21. Синопа = турецьке місто на полудневім березі Чорного моря.

4. **Перебендя.** 77, 24. химерний = примховатий, дивний. — 2 з д. про тополю = гл. вірш Костомарова »Явір, тополя і берега« (Руска Письменність IV, 363). — 78, 19. приляже = притихне.

8. **Гамалія.** 95, 22. Великий Луг = великий ліс на лівім березі Дніпра, против Запорожскої Січи. — 96, 1. Скутара = місто в Малій Азії, напротив Царгорода (Византії), уважає ся за передмісте єго; оно розділене від Царгорода несповна два кільметри широким проливом морским Босфором. — 12. дід наш дужий = Дніпро. — 15. Хортиця = остров на Дніпрі, горбковатий і довгий. — 2 з д. яничари і баша на лаві = найзавзятійші жовнярі турецькі (виховані з забраних в полон хлопчиків християнських)

і виспий генерал на лаві корабельній (сгрожать). — 97, 12. гарем = помешкане султанських жінок. — 98, 20. хурдига = вязниця, темниця. — 22. сїрі птахи = соколи. — 23. до паю = до подїлу добичі. — 99, 3. без шашлика = без каганця. — 5. щоглистий = маштовий. — 100, 1 з д. Чернець = Конашевич-Сагайдачний, котрий яко отаман Запорожців виправляв ся на турецкі міста Царгород, Трапезунт, Синопу. — 101, 1. Галата = передмісте Царгорода. — 3. ралець = дар, данина давана підвластними наставниками.

9. **Розрита могила.** 102, 10. Жидові, Німоті. Богато землі на степах закупили Жиди і Німці-колонїсти. — 13. Дніпро висихає = ріка Дніпер дійсно маліє трохи наслідком висушования багон і нищення лісів над его горішньою частію. — 24. По сїм верши мають всі виданя ще

Помагайте, недолюдки,

Матїр катувати...

Але на мою гадку сї два верші тільки ослаблюють сильно виражене попередних, і поезія як що до змісту так що до форми виходить красше, коли їх викине ся.

10. **Чигирин.** Місто Чигирин після Зборівського мира стало резиденцією Хмельницького і мовби столицею України. — 103, 19—22. Ляхами... ордами... московскі = пор. 70, 12: Як Москалі, орда, Ляхи бились з козаками. — 6 з д. юродивий = дурний, дурноватий. — 4 з д. цьвіль = пліснь. — 104, 7 з д. упруг = третя часть робучого дня. — 1 з д. обоюдний = двосічний. — 105, 1. розпанахати = розірвати на кусники.

11. **Суботів.** В селі Суботіві чигиринського повіту, маєности Хмельницького, похоронено великого гетьмана в его церкві, ним самим збудованій. Церков стоїть до нині, але тіло Хмельницького казав польський воевола Чарнецький, опустошуючи Чигиринщину та спаливши Суботів, в р. 1664. викинути на наругу — 106, 22. Олекейїв = царя Алексея Михайловича, котрому Богдан Хмельницький віддав Україну. — 25. кажуть = се-б то приятелі, Москалі.

12. **Кавказ.** 107, 8. Яків де Бальмен, зукраїнщений потомок французкої родини, приятель Шевченка, погіб в бою з Черкесами, котрих Россія аж по довгій і тяжкій борбі (1843—1859) покорила. — 7 з д. на прю = борбу. — 108, 2—3. одпочити ляжеш, Боже = пор. 273, 6: Боже, одпочинь од кари. — 19. людей муштрованих чимало = в борбах з Черкесами стратила Россія около пів мі-

ліона жовнярів. — 109, 6. чурек і сакля = черкескі слова: хата і корж (плячок). — 110, 10 з д. суслови, лицеміри = пустослови, облудники.

13. **Холодний Яр.** 113, 4. Мотронова = Мотронівський (Мотрин) монастир стоїть серед лісів в чигириньскім повіті київської губернії, недалеко від місточка Медведівки. В сих лісах з'організував Залізник повстанє гайдамаків в 1768. р — 8. самопал = давна ручниця з льонтом. — 114, 13. вор = злодій.

16. **За байраком.** 119, 2 з д. байрак = ліс на степу в провалі. — 120, 12. запродав гетьман = По Зборівській умові Татари множество невільників забрали з України. Призвіл на се дав король, але на Україні вину за се зложили на Хмельницького, говорили: Хмельницький послав козаків відпровадити Татар, а нарід зложив пісню: »бодай тебе, Хмельниченьку, перша куля не минула!« 'А може поет мав на гадці Юрія-Гедєона Хмельницького, коли 1677. р. з турецьким війском рушив на Україну?)

17. **Калина.** 121, 19. віти = галузи. — 22. кубелечко = гніздечко

20. **Не спало ся...** 125, 1. нежитіє = нужденне, сумне житє. — 4. ухабиста = занадто вільна, з »широкою натурою«. — 5. б'ялая = давнійша банкнота на 50 рублів.

21. **Пустка.** 127, 10 з д. на милиці = на кулі, клюці.

22. **Страшний косар.** Сей заголовок надав я.

II. БІЛЬШІ ПОЕЗІЇ.

1. **Катерина.** 130, 4 Жуковському на пам'ять 22. квітня 1838. = 15, 10; 7, 4—1 з д.; 414, 4 з д. до 415, 1. — 131, 2 з д. московкою = жінкою москаля (жовніря). — 133, 7. цокотуха = щєбетуха, лепетуха, ляскуха. — 8. По сім верши інші виданя містять звичайно ще отсі два верші:

Як ту матір, що вам на сьміх

Сина породила.

Але сі верші слабї і непотрібні як що до змісту так що до форми. Гл. до 102, 24.

135, 16. ослін = лавка, столець, звичайно накриті (ослонені) килимом. — 21. сьвітилка = молода дївчина, сестра або своячка молодої, що в часї шлюбу тримає горіючу сьвічку або, після давнійшого звичаю, меч зо сьвічкою.

140, 8. щирця = щир (зіле). — 9. ховрашки = звїрята з польових гризунів. — 141, 9 з д. кете = дайте. —

142, 11. ціпок = паличка. — 21. шаг = дрібний гріш. — 9 з д. Броварі = місточко три милі від Києва. — 144, 6. По сім верши стоїть у всіх виданнях ще верш:

Де ж Катруся блудить?

Але він псує лише ритм, не вязучи ся з ніяким иншим вершем, а для зміслу єсть зовсім злишний, і навіть без него єсть лучша звязь з 142, 4—3 з д. — 9 з д. каво не надуют = кого не піддурять. — 145, 1. хуртовина = сніговиця, буря. — 20. курінь = хата. = 146, 11. лобур = драб.

146, 4 з д карбівничий = побережник. — 147, 1. фуга = сніговиця. — 3 з д. шпори = остроги. — 150, 10. возлісьєся = край ліса.

151, 18. повожатий = поводатор. — 10 з д. бублик = колачик, обарінок. — 2 з д берлин = більша карита подорожна, поїзд.

2. **Гайдамаки.** »Поет, як каже Антонович, вірно зрозумів і намалював всі істинно трагічні обставини України в другій половині XVIII. віка.« Розуміє ся, що о фактичну вірність подробиць поетови байдуже. Так н. пр. події, описані в »Гайдамаках«, тягнуть ся у Шевченка трохи не цілий рік, а в дійсности они не тягли ся довше як два місяці; гісторія не знає нічого о тім, що Гонта вбив своїх синів, він і не спалив Лисянви разом з Залізняком, і т. д. і т. д. (Так і Собеский зовсім не був такий енергічний супротив шляхти, ані Понятовский такий жвавий, як представляє Шевченко; на гвалт Пулавского і Паца не встало аж сто конфедерацій, і т. п.) — Двацять і три примітки до »Гайдамаків« написав сам Шевченко; ті подаю без зміни з значенем автора буквами **Т. Ш.**

152, 9 з д. Григоровичу = гл. 7, 5—1 з д. — 153, 12. діти = діти творчого духа, поезії. — 7 з д. ватажка = Поет призначає поему своїм землякам, він хоче вислати »Гайдамаків« з Петербурга на Україну і тому шукає для них провідника-ватажка на дорогу. — 154, 23. щоб-ж на вас вони скажуть = Російські критики привитали перші поезії Шевченка глузованем, глумом з української мови і народности; они охрестили его поезію »штучною пустотою«, мову українську в его творах назвали »нар'вчїємь, котораго даже не существуеть«, »языкомъ небывалымъ«. Так само осудили они, а перед-всім голова російских критиків Висс. Белінский, відтак і »Гайдамаки«. — 7 з д. по-нашому = по російски. — 4 з д. мертвими словами = українською

мовою. — 155, 5. розривають = від розрити (а не від розірвати). — 11—13. Матрйоша, Параша, султан, паркет, шпори = теми улюблених тогди пісень московських, особливо салдатських. — 156, 7. бунчуки = держакі з кінськими хвостами, уживані у козаків крім хоругв. — 159, 11. тма, мна = тму, мну 19, 10. — оксія = (острий) наголос, який знаходиться в церковних книжках. — 15. ширій батько = Григорович.

[I.] 160, 4 з д. Степаном = Баторим. — 161, 6 з д. сто конфедерацій = ¹⁾ »Энциклопедическій лексиконъ«, томъ 5.: Барская конфедерація, і »Historya królewstwa Polskiego« g. s. Wandtke, tom 2. *T. III.*

[II.] 162, 9. герш-ту = hörst du? чи чуєш ти? — 17. в Вільшану = ²⁾ Вільшана або Ольшана, містечко Київської губернії Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір і корчма, де б го Ярема Байстрик, а потім Галайда, був у жида наймитом (Од старих людей.) *T. III.* — 21. коверзувати = крутити, вередувати. — 163, 5 з д. вітало = 32, 24.

[III.] 168, 5. схизмати співають = ³⁾ Неунітів Ляхи називали схизматами. *T. III.* — 169, 4 з д. курника = під носом співає, муркоче.

[IV.] 172, 12. ясочка = щось ясного, зірка. — 16. крихто = кришечко. — 17. покляли ся = В першій виданю »Гайдамаків«, переповненім друкарськими помилками, стоїть »поли ся«; я поправив се на »покляли ся« з огляду на 173, 7 і 6 з д.: »божились, та ще раз божились.« А може має бути: »полили ся« або »почали ся«? — 173, 1. сьвячений = ніж (188, 9). — 6. дзиглик = стільчик. — 175, 12. то конфедерати = ⁴⁾ Про конфедератів так розказують люди, которі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта, з honorem, без дісципліни: робить не хочеть ся, а їсти треба. *T. III.* 9 з д. налигач = воловід. — 176, 2. закатати = запхати, забити. — 177, 2. сумно в хаті стало = ⁵⁾ Анахронізм: титаря Ляхи замучили зимою, а не літом. *T. III.* [По правді ж конфедерати не замордували титаря в Вільшаній 1768. р., а титаря Данила Кушніря убито в Мглєві 1766. р.]

[V.] 173, 10. Тяємин = правобічний доплив Дніпра — 6 з д. залізної тарані = вози з ножами; гайдамаки вірили, що се був гостинець щедрої пані, цариці Катерини II; тараня = риба з родини коропів. — 179, 10. Головатий = до 309, 9. — 6 з д. лантух =

вангух, мих. — 180, 9. Волох = ⁶⁾ За гайдамаками ходив кобзар; його називали сліпим Волохом. (Дід розказував.) *Т. III.* — 182, 10 з д. катá (росс.) = бє, валить. — 183, 12. бєвзь = дурень, йолуп. — 18. карбованець = срібний рубель. — 184, 18. гич = щось зовсім безвартне, нікчемне. — 186, 21. благочинний = наставник духовний, декан. — 187, 12—17. Де їх могили — Живого й мертвого спалили = ⁷⁾ Павла Наливайка живого спалили в Варшаві; Івана Остряницю і тридцять старшин козацьких після страшно́ї муки розчетвертували і розвезли їх тіла по всій Україні. Зиновій Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові, коло Чигрина; Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злости спалив їх мертвих. (Георгій Кониский.) *Т. III.* — 18—27. Де той Богун — Де Тарас? = ⁸⁾ Полковник Богун потопив Ляхів в Інгулі. Зиновій Богдан вирізав 40 з чим-то тисяч Ляхів над Росью в Корсуні. Тарас Трясило вирізав Ляхів над Альтюю, і та ніч, в котору те трапилось, зоветь-ся Тарасова або кровава. (Бантиш Каменский.) *Т. III.* — 188, 16. По всій Україні = ⁹⁾ Так про Чигринське св'ято розказують старі люде. *Т. III.*

[VI.] 188, 17. Треті півні = ¹⁰⁾ Треті півні — сігнал. Розказують, що Залізняка есаул, не дїждавши третіх півнів, запалив Медведівку, містечко меж Чигрином і Звенигородкою. *Т. III.* — 189, 7. моторять = дїють. — 190, 7 з д. І Альту і Сену = ¹¹⁾ Тарасова і Варфоломієва ночі одна другої варт на стид римської тіяри. *Т. III.* — 191, 12. чуть (росс.) = мало що. — 192, 8 з д. Черкаси = місто повітове в київській губернії.

[VII.] 193, 11. Чорним шляхом = ¹²⁾ Чорний шлях виходив од Дніпра меж устями річок Сокорівки і Носачівки, і біг через степи запорожські, через воєводства Київське, Подольське і Волинське — на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по йому Татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву. *Т. III.* — 13. Умань = 16, 7 з д. — 16. дамаска = дамасценка, дамасценська шабля. — 8 з д. хиря = хвороба, погибель. — 195, 7 з д. зайвий = лишній. — 196, 6. переваги-ваги = похитуючись.

[VIII.] 198, 18. де-де = тут — там. — 199, 24. Ксьондзи, езуїти = ¹³⁾ До Унії Козаки з Ляхами мирили ся, і як-би не езуїти, то може б і не різали ся. Езуїт Посевин, легат папський, перший начав унію в Україні. *Т. III.* —

201, 12. З Кирилівки = ¹⁴⁾ Кирилівка — село Звенигородського повіту. Червонець, що дав Залізник хлопцеві, і досі єсть у сина того хлопця, которому був ланій; я сам його бачив. *Т. III.* — 13. Будища = ¹⁵⁾ Село Будища — недалеко од Кирилівки; в яру озеро і над озером ліс невеликий, зоветься Гупалівщиною, за те, що там Залізник збивав Ляхів з дерева. Ляхи, де був захований шляхетський скарб, і досі видко, тільки вже розруйновані. *Т. III.*

[IX.] 202, 10 з д. Із Лисянки = ¹⁶⁾ Лисянка — містечко Звенигородського повіту над річкою Гнилим Тикичем. Тут зійшли ся Гонта з Залізником і розруйнували старосвітський будинок, Богданом ніби-то будований. *Т. III.* — 205, 13. потайники = підкопи, міни. — 206, 8. яточка = крамничка, будка. — 208, 5. приборкана = пририта. — 19. царицина копійка = знак пізнання у гайдамаків; ті копійки мали пороздавати гайдамакам російські агітатори Катерини II. — 209, 12. пів-упруга = дві години (104, 7 з д.). — 15. Майданівка = ¹⁸⁾ 214, 1 з д. — 210, 9. потуга = потуха, потіха, полегша. — 211, 9. сунья = ремінь, пояс. — 13. сирівець = бураковий квас, та й взагалі квас.

[X.] 213, 1. Лебедин = ¹⁷⁾ Лебедин, дівочий монастир меж Чигрином і Звенигородкою. *Т. III.* — 214, 1 з д. Майданівка = ¹⁸⁾ Майданівка — село недалеко од Лисянки. *Т. III.* — 216, 2 з д. Умань = ¹⁹⁾ Умань — город повітовий губернії Київської. *Т. III.* (16, 7 з д.)

[XI.] 219, 10. Kinni narodowi = ²⁰⁾ Kawalerya narodowa, так звались польські драгуни; їх тогді було в Умані 3000, і всі були побиті гайдамаками. *Т. III.* — 221, 7. Що вас породила = ²¹⁾ В Умані Гонта убив дітей своїх за те, що їх мати католичка помогла єзуїтам перевести їх в католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив з дзвіниці, як вони умерли, як школярів базиліянської школи потопив Гонта в криниці. Він багато написав об гайдамаччині, але надрукованого нема нічого. *Т. III.* [Тогди коли Шевченко писав свої Гайдамаки, справді не було ще нічого надрукованого, але пізнійше видані були пам'ятники Младановича р. 1851. в Познани.] — 223, 5. лиштва = листва на одежи.

[XII.] 226, 23. ряднина = полотнянка. — 227, 3. Мінея = книжка церковна, в котрій находять ся служби святих на кожний день місяця. — 6. Коліївщина = гайдамаччина з 1768. року. — 20. навманя = по-просту. — 228, 9 з д. В чужу землю положила = ²²⁾ Зрадою

взяли Ляхи Гонту і страшно замучили. Привезли його в кайданах в польський лагерь недалеко Балти з одрізаним язиком і правою рукою; В[раніцький], польський генерал, так велів зробити, щоб він чого-небудь не сказав на його. Потім кати роздягли його, як мати родила, і посадили на горячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пас з спини пикури. Гонта повів очима і страшно іглянув на Б.; той махнув рукою, — і розняли Гонту на четверо, розвезли тіло і поприбивали на середохрестних шляхах. Залізник, почувши, що так страшно Ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав, та й умер; його гайдамаки поховали в стіну над Дністром та й розійшли ся. *Т. III.* [По-правді невідомо, де вмер Залізник. Єго засудили на Сибір, але на дорозі тудя дня 1. падолиста 1768. він в Слободі Котельві (в харківській губернії) виломав ся з вязниці разом з 52 товаришами. Они відобрали зброю від конвоя і втекли, але вже 19. грудня Залізняка і 36 єго товаришів знов сіймали.] — 229, 9 з д. Така й досі остала ся слава = ²³) Злодій, розбійник, або гайдамака — такими остали ся гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі. *Т. III.*

В першій виданю «Гайдамаків» (Петербург 1841, ціна 5 рублів ассигнатами) надруковане на окладках таке письмо: Панове субскрибенти! «Бачимо, бачимо, що одурив, та ще хоче й одбрехать ся!» Оттак ви в-слух подумаете, як прочитаєте мої «Гайдамаки». Панове Громадо! далєбі не брешу; ось бачите що! Я думав, і дуже хотілось мені надруковать ваші козацькі імена рядочком гарненько. Уже було і найшлось їх десятків зо два, зо три; слухаю, виходить різномова; один каже: «треба!», другий каже: «не треба!», третій нічого не каже. Я думав: що тут робить на сьвіті? Взяв та й проциндрив гарненько ті гроші, що треба було заплатити за аркуш надрукованого паперу, а до вас і ну писать огсю цидулу! Все б то се нічого — чого не трапляється на віку! все буває, як на довгій ниві, — та ось лихо мені на безголовя! Єсть ще й такі паничі, що соромились свою благородну фамілію (Кирпа Гнучкошиєнко-єв) і надруковать в мужицькій книжці! Далєбі правда! — *Т. Шевченко.*

3. Черниця Маряна. Розділи в сій поемі, як і в декотрих инших довгих поезіях (4, 5, 6, 7, 10, 12), я поробив сам, задля легшого перегляду, а римські числа над відділами я подавав в скобках []. 233, 6. справа = начине, посудина, інструмент. — 237, 3. пристріт = уроки з очей.

4. Сова. Ся поезія знайшла ся аж торік в архіві

Департаменту Поліції в Петербурзі. 243, 3 з д. дебелий = твердий, міцний. — 245, 21. подушне = податок від душі, від голови, поголовщина. — 22. копа = піврубля (50 копійок). — 246, 22. в кайдани кувати = Рекрутів ковано давніше в Росії а відтак голено ім голови (3 з д. Р. Письм. II, 2. 80, 11—9 з д. і 83, 9.) — 23. до прийому = до ассентирунку. — 248, 5. коворота = головні ворота при вході до села. — 250, 17. паліччя = буки, палиці.

5. Сон. 251, 3. тузами = стусанами, штурканцями. — 9. кішечка = кіточка. — 252, 4 з д. нетря = провал. — 255, 10. душі пропиває = продає своїх підданих (кріпаків) за напитки. — 257, 6 з д. каторжні = заслані на каторгу, с. е. на тяжкі роботи. — 2 з д. штемпований = з випаленим знаком на чолі, щоби пізнати легко, як-би втік. — 258, 7. цар волі = вязень політичний, караний за змагане до правди і волі. — 259, 19. Сам = цар. — 20. гуляти = пійти на прохід. — 1 з д. попытаюсь = попробую, постараюся. — 260, 3. полтинкою = піврублем срібним. — 12. Аж ось і сам... = За сі верші, висміваючі царя і царицю, цар Николай I. найбільше розгнівав ся на Шевченка і додав до засуду его на заслане яко простого салдата ще сам заборону писаня і малюваня. — 1 з д. пикати, пузати = з товстими лицами і грубими черевами.

262, 24. з калюжі такої... і без ножа = Петербург збудований на багнах, котрі висушили козаки; при тих роботах повмирили тисячі козаків. — 263, 1. охляп = без сідла. — 3. якимсь листом = статуа Петра I. з вінцем лавровим на голові; ту статуу поставила Катерина II. (котра зруйновала Запорозську Січ р. 1775.). — 5 з д. із Глухова = Глухів був після Мазепи столицею лівобічної України. — 3 з д. з заступами (= лопатами) на лїнїю = копати канал над рікою Невою. — 264, 1. наказним гетьманом = Павла Полуботка яко тимчасового заступника гетьмана. — 5. гаспид = гадюка, чорт. — 1 з д. біла пташка = душа запорожця, замученого при осушеню болот. — 266, 8 з д. блекота = наркотичне зіле викликаюче одур та шал.

6. Іван Гус. Ся поема віднайшла ся в цілости аж торік в архіві Департаменту Поліції в Петербурзі. В тексті, особливо в I. і II. части, знаходять ся все ще очевидні прогалини і помилки. Під зглядом гісторичним є в поемі деякі помилки або недокладности, н. пр. Гус не був монахом (як здавало би ся виходити з 272, 9), він не роздер папскої

бульлі (її спалили его сторонники), в Констанці на соборі не були всі три тогдішні папи (іно оден, Йоан XXIII.) і и. Розуміє ся, що Шевченко представляє Гуса инакше, як католицка церков.

268, 14. Послание Шафарикові. В сім »посланий« висказує Шевченко коротко програму славянофільства, се-б то братерство, рівність і взаїмну любов всіх славянських племен. Оповідують, що Шафарик, читаючи се послание, плакав вдячними сльозами.

I. 271, 5. [Молитва.] Сей заголовок додав я. — 13—14. На апостольскім престолі чернець годований сидить = розпустний і захланний Йоан XXIII., котрий надаванем відпустів збирав доходи. Але по-при нїм були рівночасно ще два папи: Венедикт XIII. (з резиденцією в Авіньонї) і Григорій XII. — 2—1 з д. розломим три корони на тіярі = тіяра се-б то папска мітра, складаюча ся з трїох корон, одна поверх другої. Гус виступав против надмірної власти пап. — 272, 1—4. благослови... на муки... мої... руки = Король ческий Жигмонт накланяв Гуса до згоди з церквою, але Гус не хотїв в нічїм уступити, він був готов за свої пересьвідченя понести смерть. — 16. Вифлеємськую каплицю = так називала ся каплиця в Іразї, в котрій Гус мав проповіді.

II. 272, 19. Во імя Господа Христа... Се зміст папскої бульлі після розуміня Шевченка. — 273, 10 з д. конклав = збори кардиналів, особливо в цілі вибраня нового папи.

III. 274, 2 з д. загелкали гуси = Чехи, сторонники Гуса. — 275, 10 з д. що сили повалило = До Констанци зійшло ся тогди около 50.000 гостей.

IV. 277, 4. Усобище = роздор; усобник (11) = той хто робить роздор. — 7. Одно слово! = Гусови не позволено боронити своїх наук, бо ті науки собор вже місяць передтим осудив яко еретичні. — 17. обеленїли = обїли ся белени (блекоти, отруї), ошалїли. — 18. автодафє [auto da Fé = actus fidei] = так називано в Гіспанїї і Португалїї виконане на еретиках кари (паленя), присудженої інквізицією.

VI. 279, 7. червоного змія = о смерти Гуса ширили ся всякі легенди. — 11: трапезували = бенкетували, нїби поминки справляли. — 22. орел = Лютер. — 280, 3. Жижка з Таборова = славний начальник Гус-

ситів; котрі від міста і гори Табор в полуднево-всхідних Чехах називали себе Таборитами.

7. **Невольник.** 280, 20. у Нуми німфа Егерія = Німфа Егерія мала добрі ради давати римському королеви Нумі, особливо в справах релігійного устрою держави. — 281, 2. косар непевний = смерть (128).

I. 281, 3 з д. за чвертку закладає = за пів кварти заставляє. — 282, 16. ще за Гетьманщини старої = Дальше оповіданє не конче відповідне сему часови. — 6 з д. своєї = своєї долі. — 285, 4 з д. живі мислите = В бурєї учать лише мертвої науки («мислите» називає ся в церковній мові буква м), а в свєті навчи ся практично розуму (доброго мисленя).

II. 289, 5 з д. ратище-дрючина = списа. — 290, 6 з д. мошечка = така мушка.

III. 292, 24. у Межигорського Спаса = Остатній кошовий запорожский Кальнишевский поставив церков сьв. Спаса в Межигірськїм монастири, недалеко Києва

IV. 295, 4. зично = міцно, чутно. — 11. агарянську = Агаряне в VII. віці по Христї перейшли з христїянської віри на магомеданську. — 14. лейстровий = реєстровий, стоячий в реєстрі (списї) с. е. в чинній службі. — 10 з д. пуд = $16\frac{1}{3}$ кілограмів.

V. 298, 20. метелиця = такий танець. — 299, 5. в Січ завертають = в нову Задунайську Січ на острові дунайськїм Гедрільді-Богази, котру заложили ті Запорожці, около 5.000 числом, щó при зруйнованю старої Січи Катериною II. (1775. р.) усїли схоронити ся до Турції. — 10. у Покрови = в Покровській церкві. — 15. з Нечосом ходила = року 1787.; Нечосом називали Запорожці князя Патьомкіна (когрий, шукаючи популярности, вписав ся був в реєстр їх войска), тому що уважали перуку, яку він носив, его нечесаним волосєм. — 10 з д. Кирило = Разумовський, остатній гетьман України, поставлений царицею Єлисаветою, котрої був любимцем. — 300, 7. Слободзея = козацке село, тепер в тираспольськїм повіті херсонської губернії. Тут підчас війни Росії з Турцією 1787.—1791. р. бувший військовий судья Антін Головатий (9) з бувших Запорожців організував козацкі охотничі полки для російської армії. Шевченко в починах своєї літературної діяльности вважав Головатого одним з найславніших людей на Україні. (Н. пр. в віршу »До Основяненка« 43, 11 замість слів »Наша дума, наша пісня« він написав зразу: »Наш завзятий Головатий«

Гл. також 179, 10—14.) — на Кубань = Часть козаків під проводом Харка Чепіги вийшла над ріку Кубань над Чорним морем близь Кавказу; там і доси живуть Українці. — 21. всеїдна = загальниця. — 301, 6. пузанчик = з товстим пузом (черевом). — 7. чолом віддавати = кланяти ся.

8. Великий Лях. I. 303, 9зд. Юрусем = Юрій Хмельницький, син Богдана а пізнійший гетьман. — 305, 13. Батурин = місточко в чернігівській губернії над рікою Сеймом, було від р. 1669. столицею гетьманів, між иншими і Мазепи. — 18. Чечель = полковник гетьманської гвардії Мазепи, боронив Батурина против московского війська. — 306, 9зд. еволок з словами = поперечний бальок в стели з виписанем часу збудованя дому. — 307, 8. іхала Катерина = 299, 14—19. — 308, 2. Чута = ліс коло старої Січи.

II. 308, 9. Три ворони = се злі духи, України, Польщі і Москви. — 12. крав Богдан крам = »Крамом названо тут волю українського народу, що її Хмельницький занастив, торгуючись про одно козацтво з московскими боярами.« — 309, 5. декабристи = проводирі того руху революційного, який 14. (26.) декабря р. 1825. зворушив ся против Николая I., коли вступив на трон по смерті Александра I. — 7. розговітись = перший раз після посту поживити ся мясом. — 13. три указа накаркала = »Тогди міністер Кляйнміхель обкрадав московский скарб, будуючи залізну дорогу межи двома столицями. Укази царя Николая, що потурав єго крадежи, були великим лихом усему народови.« — 23. з фоном-Корфом = »Барон Корф, генерал третього отдєлєнія, яко царский докладчик, тяг в одєн гуж з Кляйнміхелем.« — 310, 8. Карамзина прочитали = Сей гісторик подав р. 1811. царєви Александрови I. пристрастний меморіал про нову і стару Россію; в нїм він встоює за самодержавіє, старі закони і за кріпацтво. — 12. в колодочки ще не вбились = не маєте ще крил до літаня.

310, 2 з д. із шведською прибудою = королем Каролем XII. — 311, 2—3. Батурин спалила, Сулу в Ромні загатила = Після відкритя »зради« Мазепи князь Меншіков спалив до-тла гетьманську резиденцію Батурина, а в Ромнах (над Сулою) судив і карав смертію сторонників Мазепи. — 7—12. Фіпляндію засїяла — болота гатила = Цар Петро I. гонив козаків до земля:

них робіт, казав присилати по п'ять, по десять тисяч козаків до копаня каналів, особливо на роботу каналу Ладожского коло нової столиці царської Петербурга; з них майже половина притім вигибла. — 8. бурт = купа землі, земляний вал. — 17. Іржавець = село прилуцького повіта полтавської губернії. Гл. поезію »Іржавець«, котра вийде в II-ий том. (В моїм виданю Поезій Шевченка з 1902. р. стор. 242). — 22. з Мучителем = царем Іваном IV. Грозним. — 23. Петруха = цар Петро I. — 312, 10 з д. Пчела = часопись, видавана Булгарином, підлежуча ся до крайности цареві, царському дворові і правительству. — 314, 19. ярчук = Ярчуками називають собак, що родять ся в початку місяця мая. Нарід думає, що сі собаки мають якусь нечисту силу: они родять ся видючі, не сліпі, чують заздалегідь злодія; їх не кормить мати, але мусить годувати молоком господар.

III. 317, 17. калавур = караул, сторожа, варта. — 18. ісправник = староста повітовий. — 24. свод = склеп, склепінє. — 10 з д. вѣрнѣй = певнійше. — 2 з д. форменних = »Казна [скарб державний] має свою модель кайданів по всім царстві однакову, тому-то зовуть ся они форменними.« — 318, 13. Яременка = Козака Яременка клуня стоїть на тім місці, де були палати Богдана. *Т. III.* — 17 плуть = шахрай, лайдак. — 3 з д. великого льоху не дошукалась = »Є така повірка в народі, що, як-би докопались Москалі до великого льоху Богданового, де єго скарби заховані, то до останку вже звівечили б Україну.«

9. Наймичка. 324, 24. піклуватись = заходити ся, старати ся, дбати. — 325, 20. пада = запопадає ся, дбає. — 326, 4 з д. одволати = довести до здоров'я, щоб подужав. — 328, 15. варена = варена горівка з медом і корінєм. — 9 з д. проща = відпуст. — 329, 10 з д. копа = 245, 22. — 331, 2. бриль = капелюх. — 7 з д. намиста разочок = шнурочок коралів. — 5 з д. з фольги образочок = каруковий образок. — 334, 1. парча = матерія тканина золотом або сріблом. — 3. габа = біле сукно турецьке, тут білий край хустки. — 9 з д. занози мережані = ярмо волове вирізуване.

10. Посланіє. В сій поезії розвинув Шевченко програму Кирило-Методіївского товариства.

I. 336, 16. велелюдних = многолюдних. — 337, 10 з д. мізерія = майно (мізерне).

II. 339, 2. І ми — не ми, і я — не я = Поет

висьміває тих, що перенялись крученою наукою декотрих німецьких філософів. — 22. Кольяр = чеський поет і учений, оден з основателів славянофільства (1793—1852), написав вірші »Донька слави«. — 24. Ганка = чеський поет і учений, основав »Матицю« ческу, відкрив ніби »Короле-дворську рукопись« з старинними піснями чеськими, котрі мабуть він сам зложив (1791—1861). — 310, 8 з д. Прочитайте знову тую славу = Пор. 343, 10—12. Оттака-то наша слава, Слава України!... Оттак і ви прочитайте. — 341, 12. братство = січове братство. — 17. вадить = упоюване славою батьків шкодить вам брати ся поважно до діла, а тимчасом власну землю пускаєте в чужі руки.

III. 342, 9. материні очи = вітчину свою, Україну, хочуть просвічувати чужою наукою сучасною, подібною, як висше згадено. — 343, 8 з д. обмитих поцілуйте = пор. 55, 4 з д. діток неумитих.

11. Псалми Давидові. 346, 1 з д. взискающий Бога = шукающий Бога, змагающий до Б. — 347, 22. внушити = впоїти, вселити. — 348, 6. стяжати = набувати, дбати (29, 23). — 16. всеуе = дарма. — 349, 1 з д. врачуеш = лічиш. — 350, 20. омета = рубець, край одежі. — 21. роси Ермонської = роса з гір Ермонських в Сирії, на всхід від жерел ріки Йордану, де в глибоких дебрах держить ся сніг також в літі. — 351, 9. Едомляне = властиве мешканці поганьського Едома, на полудни від Палестини; тут взагалі ворожі погане.

12. Відьма. 352, 3 з д. Осика = се первістний заголовок сеї поеми, пізнійше значно переробленої. — 353, 21. По словах »І встворяюцю любов« декотрі видання мають ще отсі верші:

Така моя рада, незнаемий брате:
Смирись перед Богом, людей не займай,
Шукай собі брата в палатах і в хаті,
І дбай домовину, а слави не дбай!
Бо вона не спинить віку молодого,
Не верне з-за літа нашої весни.
Оттак-то, мій друже! молись, брате, Богу
І мене в молитвах твоїх помяни!

[I.] В Петербурскім виданю Доманицкого на початку сего розділу стоять ще отсі верші:

Росте в полі на могилі
Осика заклята;
Отам відьма похована, —

Хрестітєсь, дівчата!
Хрестіте ся, і не кваптєсь
На панів лукавих, —
Бо згинете осьміяні,
Наробите слави,
Злої слави на сїм сьвітї,
А на тїм!... Крий, Боже!
За грїхи такі великі
Сам Бог не поможе.
Нехай пани знуцають ся,
Братами торгують
Та сльозами кровавими
Сатану частують, —
Їх вже душі запродані,
То їм і байдуже,
А вам треба стерегти ся,
Стерегтись — та й дуже!
Стережіть ся ж! Кохайте ся
Хоч із наймитами, —
З ким хочете, мої любі,
Тїлько не з панами!

Та вісім перших вершів є тїлько повторенєм вісьмох
остатніх вершів поеми (373, 3—10), а чотири остатні верші
пригадують два перші верші »Катерини«. В жєневскім ви-
даню з р. 1890. і в львівскім з р. 1893. верші від 9-ого
(Злої слави...) до кінця стоять на самім кінци поеми по 373,
10 (Наробите слави).

353, 10 з д. Бендери = місто над Дністром в Бєса-
рабїї. — 354, 2. приданки, придане = свояки (або ве-
сїльні гості) молодої, котрі запрошують себе взаїмно на ве-
сїлю в гості (гл. Р. Письм. II. 1, 352, 6). — 356, 6. году-
ете-єсте = годуєте. [Шевченко уживає нераз несамостій-
ного дїєслова бути злишно: умреш-єси (Неоф. IV.), добре єси
робиш (79, 15 і т. д.).] — 357, 11. По словах »А того ще й ла-
ють« декотрі виданя мають ще отїє верші:

Не снитє ся старому нї в полі нї в хатї,

А треба як-небудь віку доживати.

[V.] 370, 7 з д. сорокоусти = відправа з моли-
твами за помершого в 40 днів по смерті.

Шевченко, лагодячи поему до друку (в мартї 1858. р.),
конець сї так скоротив (по верші »Помолилась Богу« 366,
4 з д.):

Та й пішла собі небога
В свою Україну.

Вернусь, каже, хоч погляну
На дочку, на сина.

Не довелось. Пан вернув ся,
Покинув Наталю
В Московщині. А ти її
За Дністром шукала!
Сина Йвана молодого
Оддали в салдати
За те, що ти не навчила
Панів шанувати.
До кого-ж ти прихилиш ся?
Нікого немає!
До людей хились, небого,
Люде привітають.

Пан вернувшись занедужав,
Стогне, пропадає,
А вона набрала зільля,
Та й пішла в палати
Лічить його, помагати,
А не проклинати.
Не помогла болящому,
Бо не допустили.
А як умер, то за його
Богу помолилась
І жила собі сьвятою,
Дівчат научала,
Щоб з панами не кохались,
Людей не цурались:
»А то Бог вас покарає,
А ще гірше люде;
Люде горді, неправедні,
Своїм судом судять...«
Оттак вона поучала,
Болящих лічила,
З убогими останньою
Крихтою ділилась.
Люде добрі і розумні
Добре її знали,
А все таки покриткою
І відьмою звали!

Такий текст і мали (за часів цензури) всі російські видання.

А Р Т И С Т.

374, 4. Повість автобіографічна = В сій повісти (подібно як в Гетого *Aus meinem Leben Wahrheit und Dichtung*) правда помішана з видумкою. Оповідачем єсть Сошенко, а хлопцем, учеником декораційного маляря Ширяєва, Шевченко, котрий однакож тогди, як знайшов его Сошенко малюючого в Літнім саді, мав не 14 або 15, але вже 21 а бодай 20 літ.

[I.] 374, 6. Торвальдсен = славний данський різьбяр (1770—1844). — 9. трітони = у старинних Греків морські боги з рибячими хвостами. — 12. охру та мінію = жовту та червону краску. — 10—9 з д. Остаде — Ван Дейк = голяндські малярі межі роками 1577. і 1690. — 6 з д. Вазарі = італіянський артист і писатель (1511—1574). — 1 з д. Віклеф і Гус = звістні реформатори церковні, тамтой в Англії (1330—1384), сей в Чехах (1369—1415). — 375, 1. домініканця Лютра = Лютер не був домініканським але августинським монахом. — 2. Юлій II. і Лев X. = папи, протектори штук красних (1503—1521). — 5. Корреджіо = славний італіянський маляр (1494—1534). — Цампієрі = також Доменікіно званий, італ. маляр (1581—1641). — 376, 18. Сатурн = у Римлян і Греків бог часу, пожираючий все і власні діти пролигаючий.

378, 22. Апольльон Бельведерський = славна з передхристиянських часів походяча статуа грецкогo і римского бога Апольльона, находить ся в призначенім для красних штук крилі папскої палати Ватикана, званім Бельведере. — 25. Мойка = річка в Петербурзі. — 380, 6. мольберт = *Malbrett*, дочка (прилад) до мальованя. [?] — Велякез = славний гіспанський маляр (1599—1660). — 381, 16. Остатній день Помпеї = малюнок Брюлова, головний твір его. — 7 з д. палітра = подовгаста дошілка, котру маляр тримає в лівій руці, щоби на ній розроблювати і мішати фарби. — 383, 4. Геркулес Фарнейський = славна статуа грецкогo півбога Геркулеса з старогрецьких часів. — 384, 21. Подорож Анахарзіса Молодшого = славна книжка французского ученого Бартемі-ого (1716—1795) з описом стародавньої Греції.

[II.] 386, 2. Пальмира = старинне величне місто в Сирії, нині славне своїми руїнами; північною Пальмирою називаний буває Петербург. — 11. хоруба сьв. Віта = хоруба нервів, обявляє ся мимовільними рухами мускулів. — 387, 3. Меркурій = у старинних Греків і Римлян післа-

нець богів. — 22. Ляокоон = славна статуа сьвященика грецкого Ляокоона і его двох синів, здушених двома зміями, з старогрецких часів. — 23. Мікель Анджельо Буонаротті = славний італіянський різьбяр, маляр і архитект (1475 - 1564), будовав між иншим церков сьв. Петра в Римі вималював »Страшний суд«. Ціле жите не дізнавав любви жіночої: своєю жінкою називав штуку, а твори штуки своїми дітьми. — 389, 4. Ермітаж = царска палата в Петербурзі, в котрій зібрані твори штук красних, особливо голяндських малярів.

392, 24. Канова = італіянський різьбяр (1757—1822). — 5 з д. торсо = (пень) статуа без голови, рук і ніг; особливо славне торсо Геркулеса в ватиканськім Бельведері. — 393, 3. фрески = мальоване водяними фарбами на сьвіжім вапні муру. — 4. Рафаель = найславнійший з новочасних малярів (1483—1520). — 394, 11. торжовских = Торжок, повітове місто Тверської губернії, вславило ся гарними шевськими виробами. — 10 з д. одаліска = невільниця-любовниця пана дому у Турків. — 395, 8. фермер = господар сельський в Англії.

[III.] 396, 22. естамп (франц.) = штих (стальорит, мідьорит і т. п.). — 25. Озеров = драматичний поет російський (1769—1816), написав між иншими трагедію »Едіп в Атонах«. — 397, 13. Пуссен = французський маляр, Одран французський а Вольпато італіянський мідьоритник, тамті з 17-ого, сей з 18-ого столітя. — 400, 8. в 7-ій лінії = лініями в Петербурзі зовуть ся улиці. = 12. Медицейска Венера = славна статуа богині краси і любви з старогрецких часів; она знаходила ся первістно в вільлі Медічі в Римі. — 404, 23. Санжорж = Жорж Санд, визначна французска писателька повістей (1804—1876). — 405, 7. Медок = таке вино французске.

[IV.] 408, 12. сеанс (франц.) = сиджене. — 8 з д. Корнеліус, Петро Гес = німецькі малярі з 19-ого столітя, основателі малярської школи в місті Діссельдорфі. — 5 з д. Кленце = німецький архитект, будовав Вальгалью, велику марморову сьвятиню народну німецьку коло міста Регенсбурга над Дунаєм, містячу статуи і образи славнійших Німців, і Пінакотеку, будівлю в баварській столиці Мінхені, призначену на поміщуване образів. — 409, 5 з д. Дюрер = німецький маляр і мідьоритник (1455—1528). — перспектива = штука рисованя предметів так, як оку зрітеля з якогось певного пункту видають ся. Лі-

нійна (1 з д.) перспектива учить поодинокі пункти і лінії предметів подавати на властивім місці на образі. — 410, 2 з д. Швайцар = портієр, дверник.

[V.] 417, 21. всесьвітна столиця = Рим. — 418, 1 к. прилуцкий повіт = в полтавській губернії. — 419, 10 з д. Мартенс = Мартін, англійський маляр (1789—1854), намалював між иншим »Бенкет Валтасара« (436, 2). — 421, 21. Смірдієн = книгар в Петербурзі, заслужив ся для розвою російської літератури, видавав твори Пушкіна, Лермонтова і п. (1795—1857). — 24. Мішод = (Michaud) французький гісторик (1767—1839). — 422, 18. Шильонський вязень = поезія лорда Байрона.

[VI.] 428, 16. Делярош = французький маляр гісторичний і релігійний (1797—1856). — 430, 23. Кенільворт, Пертска красавиця = романи Вальтер-Скотта (так само Вудшток 438, 11, Квентін Дорвард 433, 12 і п.). — 431, 1. Кастор і Польюкс = братя і близнюки, сини верховного бога Юпітера-Зевса, славні з нерозлучної братерської любови. — 2. камльот = магерія з вовни ангорської кози. — 17. Гіббон = славний англійський гісторик, написав »Гісторію упадку римської держави« (1737—1794). — 20. Гензеріх = лютий король варварських Вандалів, заняв і пустошив місто Рим (455. р.).

433, 25. каватіна = сольова пісня з опери. — 6 з д. феї = після людогого вірованя у декотрих народів воздушні істоти з надприродною силою, де-вчим подібні до наших судіниць, мавок та русалок. — 434, 4. Лякріма-Крісті = добре італіянське вино. — 22. гальбецвельф = така гра в карти. — 2 з д. Даль = російський писатель повістей і автор словаря (1802—1872). — 435, 21. Дрезденська галерія = славний збірник около 2400 образів в столиці Саксонії Дрездні. — 437, 4. мічман = кадет в маринарці военній. — 20. каламбур = дотепна гра слів з подібними звуками а ріжним значінем.

[VII.] 446, 17. Хива = край в середущій Азії, від 1873. року підлягающий Росії. — 447, 20. Кок = французький писатель легких повістей (1794—1871). — 450, 5 з д. Векфільдський сьвященик = найзнаменитша повість англійського поета і гісторика Гольдшміта (1728—1774). — 453, 8. таверна (франц.) = винярня, гостинниця. — 455, 1 з д. коповик = 50-копійковий гріш. — 457, 2. Коломна = місто повітове в Московській губернії. —

458, 14. Феодосія = надморське торговельне місто на південно-східній березі Криму.

[VIII.] 462, 1. Харон = по вірованню старинних Греків перевізник душ мерців, се-б то тіній, до підземного світа. — 16. сілветка = мовби рисунок тіни лица або стати, зроблений чорно. — 463, 11. Лелєвель = гісторик польський (1786—1861). — 465, 8 партедон = славна сьвятиня богині Атени в замку Акрополіс в Атенах. — 11. Фідій = найславнійший різьбяр в давній Греції (родив ся 500. р. перед Христом). — 12. Аспазія = красна і освітна блудниця (гегера) а коханка славного атенського політика і управителя Перікля.

467, 6 з д. Клярисса = славний в своїм часі роман англійського повістєписателя Річардсона (1689—1761). — 468, 6 з д. Грез = (Greuze) французский маляр (1725—185), малював між иншим молоді дівчата в принадно-наївній, трошки кокетній поставі. — 469, 18. Геба = богиня молодости і підчашниця богів у старинних Греків. — 19. хмарогон = Зевес. — 473, 6. вестальки = у давних Римлян жриці богині Вести, заховуючі чистоту і дізнаючі великого поважання. — 19. Араго = французский моряк, робив і описував великі подорожі (1790—1855). — Дюмон Дюрвіль = французский моряк, робив і описував далекі подорожі (1790—1842). — 20. Плютарх = грецкий писатель, писав між иншим славні житєписи визначних Греків і Римлян (40—120).

[IX.] 477, 8. лучина Гименей = шлюб. весіле. Гименей був у давних Греків богом весіль, сго виображувано яко крилатого хлопчика з горючою лучиною в руці. — 479, 8 з д. девятьох сестер = Муз. — 481, 5. Дюпаті = французский різьбяр (1771—1825). — Веронезе = італійський маляр (1528—1588). — 10. Понтійські болота = великі над 40 кільометрів довгі а над 20 кільометрів широкі багна на південне від Риму. — 19. Колізей = (Colosseum) величезний цирк за староримських часів, збудований на 80.000 зрітелів; позістали по нїм мури і сидження камінні будять подив подорожних. — 6 з д. Ескуляп = лікар, властиво бог лікарів у давних Греків і Римлян. — 482, 16. сліпа богиня = Фортуна, богиня щастя у давних Римлян. — 484, 20. pendant (франц., вимовляє ся пандан) = образ відповідний до другого образа і маючий з ним на рівні висіти. — 485, 18. Хемпїцер = російський поет (1745—1784), писав байки і повісти. — 490, 4. mort[uus] anno (лат.) = умер в році.

[X.] 491, 23. Лібельт = польський філософ (1807—1875). — 5 з д. Бергама = Берхема (Berghem-а 374, 17)? — 499, 3. Пчела = 312, 10 з д. — 4. Кукольник = російський писател ь (1809—1868), писав особливо драми і романи.

ДОПОВНЕННЯ.

З того часу, се-б то з років 1836.—1847., знані ще отсі дрібні принагідні вірші Шевченка:

1. **На незабудь.** Вірш написаний весною 1840. року на »Кобзарі«, що він подарував приятелеви своему Штернбергови, як той виїздив за границю (в Італію):

Поїдеш далеко,
Побачиш багато,
Задивиш ся, зажуриш ся —
Згадай мене, брате!

2. **В ночі.** Вірш написаний поетом в однім шинку в Україні на стіні вуглем:

Випеш чарку — стрепенеш ся,
Випеш другу — схаменеш ся,
Випеш третю — в очах сяє,
Дума думу наганяє.

Приїхавши з Петербурга перший раз на Україну, Шевченко попав в компанію гулящих панів, т. зв. товариство мочемордія. Та се було тільки якийсь час, Куліш застав Шевченка в р. 1847. »непитущим«.

3. **Вірші хибно приписувані Шевченкови.** Шевченкови приписувано і також в виданнях его творів друковали ся поезії, котрих він не писав, н. пр. Ще не вмерла Україна, Гарно твоя кобза грає, Полуботок, До сестри і и До таких не-Шевченкових поезій належить і отсей вірш:

СЛАВЯНАМ.

Діти Слави, діти Слави!
Час ваш наступає:
Од Банаток до Камчатки
Гомін розлягає.
Од Банаток до Камчатки,
Од Фін до Боспора
Розриваєть-ся загадка
Великого спора;
Розривають ся кайдани
Неволі й неслави;

Згине, щезне братня свара,
Ворог наш кровавий,
І осьвіте наше небо
Сонечко свободи,
Стануть вкупі перед Богом
Вольнії народи;
Поклонять ся Розпятому,
Завіт його приймуть,
Ворогів тисячелітніх
Вороги обіймуть;
Узрять те, на що гляділи
І досі не зріли,
Взнають те, що земля й небо
Всім давно відкрили:
Тільки там, де дух Господень,
Тільки там і воля!
Де любов Христова й правда,
Там щасте і доля.

Ясне небо Славянщини
Покрила темнота
Безпросвітна, нерозумна
Давня негода...
Що-ж за гомін чудний ходигь
Од краю до краю?
А чи він що ізгадує,
Чи що провіщає?
А ми слухали і чули
Й до серця прийняли,
Не скажемо, правий Боже,
Щоб все розібрали.
Не нам, Боже, викладати
Небесні глаголи!
Суди, Боже, нашу долю
По твоїї волі!
Ти даєш нам розуміти,
Кому скільки треба,
Молимо ся, виглядаймо
Твого часу з неба.
Моліте ся, діти Слави,
Виглядайте часу!
Прислухайтесь до сьвятого
Небесного гласу!

Миріте ся, очищайтесь
Од п'яньства й порока,
Любіте ся, скоро блисне
Зв'ізда од востока!

Горе паньству лукавому,
Що в гасло неволі
Обернуло хрест всечесний,
Гасло вічній волі!
Горе тим, що словом божим
Розум подавляли,
Для користі, для мамони
Правду уживали
Горе вченим, котрі злеє
Добрим нарікали,
Тим, що істину съвятую
Од простих ховали —
Всім продажним філософам!
Од духа съятині
Розвіють ся їх хитрощі,
Як пил по пустині.

Любіте ся, діти Слави!
Любов нас спасає!
Слава, честь тобі во віки,
Орле наш двоглавий!
Бо ти шпонами своїми
Вирвав із неволі,
Із поруги давній на сьвіт
Славянську долю!
Слава Чехам! Ясним сьвітом
Науки темноту
Розгоняйте, пробужайте
Славянську дрімоту!
Слава тобі, люде добрий,
Із Славян Славяне,
В день воскресний станеш в славі
Меж всіми братами.
Слава Сербам за їх пісні,
За чистую віру
В милость божу, за ненависть
Против ізувіра.
Слава, честь вам, брати Ляхи,

Мир вам, вічна згода!
Згине паньство лукаве,
Воскресне свобода!
Слава тобі, Україно...

Сю недокінчену поезію подав професор Н. І. Стороженко в «Кіевск-ій Старин-ї» з 1897. р. яко поезію Шевченка, відтак передруковала її львівська «Зоря». Але і зміст і форма її вказують на авторство Костомарова, межи котрого паперами она і знайшла ся в архіві Департаменту Поліції в Петербурзі. Она і мала вийти до книжки «Литературное наслѣдіе Н. И. Костомарова. 1890», але тогди не можна її було відшукати. Я перечив її при видаваню творів Костомарова в IV. книжці «Рускої Письменности», длятого поміщаю її тутки.

З М І С Т.

Сторона

Передмова	3
Найважніші дати з життя Тараса Шевченка	7
Тарас Шевченко (Автобіографічні звістки)	
I. Письмо до редактора часоп. »Народное Чтеніє«	9
II. З повісти »Княгиня«	16

А. ДО ЗАСЛАНЯ (1838—1847 л. півр.).

Передмова до другого видання Кобзаря	27
--	----

I. Дрібніші поезії.

А) Думки, пісні, посьвяти і таке инше.

1. [Заспів]	31
2. Вітре буйний	34
3. Тече вода в синє море	36
4. На що мені чорні брови	37
5. На вічну пам'ять Котляревському	38
6. До Основ'яненка	41
7. Н. Маркевичу	45
8. Вітер в гаї нагинає	46
9. Тяжко, важко в світі жити	—
10. Дівочії ночі	47
11. Чого мені тяжко? чого мені нудно	49
12. М. С. Щепкину (Пустка)	—
13. Н. В. Гоголю	50
14. Не завидай багатому	51
15. Не жени ся на багатій	52
16. Маленькій Маряні	—
17. Минають дні, минають ночі	53
18. Три літа	54
19. Заповіт	57

20. Ой одна я, одна	58
21. »Не кидай матери!« казали	59
22. Мені однаково, чи буду	60
23. Н. І. Костомарову	61
24. В неволі тяжко... хоча й волі	62
25. Чи ми ще зійдемо ся знову	—

Б) Описи, образи, оповідки і таке инше.

1. Причинна	63
2. Тарасова ніч	70
3. Іван Підкова	74
4. Перебендя	77
5. Тополя	80
6. Угоплена	86
7. Хустина	92
8. Гамалія	95
9. Розрита могила	101
10. Чигирин	103
11. Суботів (Могила Богданова)	105
12. Кавказ	107
13. Холодний яр	112
14. Лілея	115
15. Русалка	118
16. За байраком байрак	119
17. Калина	121
18. Три шляхи	123
19. Вечір	124
20. Не спало ся, а ніч як море	—
21. Пустка	127
22. [Страшний косар]	128

II. Більші поезії.

1. Катерина	130
2. Гайдамаки	152
[I.] Інтродукція	160
[II.] Ярема	162
[III.] Конфедерати	165
[IV.] Титар	170
[V.] Сьвято в Чигирині	177
[VI.] Треті півні	188
[VII.] Червоний бенкет (Галайда)	192
[VIII.] Гупалівщина	198

[IX.] Бенкет у Лисянці (Старосьвітський будинок)	202
[X.] Лебедин	213
[XI.] Гонта в Умані	217
[XII.] Епілог	226
Передмова	230
3. Черниця Маряна	232
4. Сова	243
5. Сон	250
6. Іван Гус (Єретик)	
Посланіє славному П. І. Шафарикові	268
I. [Молитва]	271
II. Папська булла	272
[III.]	274
[IV.]	275
[V.]	277
[VI.]	279
7. Невольник	280
8. Великий льох. I. Три душі	303
II. Три ворони	308
III. Три лірники	314
9. Наймичка	319
10. До мертвих і живих і ненарождених	336
11. Псалми Давидові	344
12. Відьма (Осика)	352

Додаток.

Артист (Художник)	374
Приписки	508
Доповнення	534

Ілюстрації.

Тарас Шевченко	6
Рідна хата Шевченка	24
Т. Шевченко в молодім віці	30

Помічені похибки друкарські.

На сторони	в стрічці	надруковано	має бути
27	1 з долу ..	ми таки	і ми таки
47	6 » » ..	очи	ночи
60	4	В чужій землі,	В чужій семі, в чужій семі в чужій землі
124	9 з долу ..	[1847.]	[Петербург, 1847.]
176	9	тепер? “	тепер?
193	5	1f)	10)
212	16	Батьку	Батьку!
233	4 з долу ..	стало	стало:
254	9 » » ..	резпинають .	розпинають
312	14	не гоже	негоже
352	1 з долу ..	знову	І знову
375	15	земли	земли,
378	7 з долу ..	лягоміни	лакитки
380	12 і 19	Параклита ..	Праклита
408	7 з долу ..	Гессого	Гесса
416	10 » » ..	бозграничне .	безграничне
422	19	зараз	і зараз
521	1	Іонту	Гонту

Накладом товариства »Просьвіта« а під редакцією Юліяна Романчука стала від мая 1904. року виходити

РУСКА ПИСЬМЕННІСТЬ

с. е. систематично в хронологічному порядку уложене видане творів найзнаменитших руских (українсько- і австрійсько-руских) письменників з портретами, короткими житєписями і докладними поясненнями. Се видане єсть з одної сторони найповнійше, взглядно єдине повне, і найпоправнійше, а з другої сторони огрядне, практичне і притім найдешевше. Кождий том коштує: в звичайній оправі 1 Кор., в красній оправі 1¹/₂ К. Подібного видавництва, котре би було рівно старанне що до редакції як добірне що до технічної сторони а притім таке дешево, нема другого не тільки в нашій але й не в одній богатшій від нашої літературі...

Доси вийшли:

I. книжка. Твори Івана **Котляревского**, Петра **Артемовского-Гулака**, Євгенія **Гребінки**. 536 сторін. — Перше видане, в 3000 примірників, вже розійшло ся; друкує ся друге видане в 4000 примірників.

II. книжка. Твори Григорія **Квітки-Основяненка**. Том перший. (II, 1.) 544 сторін, в 4000 примірників.

Том другий. (II, 2.) 552 сторін, в 4000 примірників.

III. книжка. Твори Маркіяна **Шашкевича**, Якова **Головацького**, Николи **Устияновича**, Антона **Могильницького**. 624 сторін, в 4000 примірників.

IV. книжка. Твори Амврозія **Метлиньського** і Миколи **Костомарова**. 496 сторін, в 3000 примірників.

V. книжка. Твори Тараса **Шевченка**. Том перший. (V, 1.) 544 сторін, в 5000 примірників.

Том другий (V, 2) друкує ся.

[Видані в році 1902., також накладом »Прогресу« а під редакцією Юл. Романчука, в 5000 примірників **Поезії Тараса Шевченка** вже розпродані.]

Дальші книжки наступлять.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 101607957

